

Установа адукацыі
“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”

Навукова-даследчы інстытут
гісторыі і культуры ўсходнеславянскіх народаў
пры ГДУ імя Ф. Скарыны

**КАНЦЭПТАСФЕРА
НАРОДНАЙ ДУХОЎНАЙ КУЛЬТУРЫ:
ТРАДЫЦЫІ І СУЧАСНАСЦЬ**

Зборнік навуковых артыкулаў

Гомель
ГДУ імя Ф. Скарыны
2021

УДК 811.161.3'371:39(=161.3)

Канцэптасфера народнай духоўнай культуры: традыцыі і сучаснасць : зборнік навуковых артыкулаў / рэдкал. : А. М. Воінава (гал. рэд.) [і інш.] ; Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны. – 319 с.

ISBN 978-985-577-809-8

У артыкулах разглядаюцца асобныя старонкі гістарычнага развіцця Усходняга Палесся, асвятляюцца праблемы фальклорна-этнаграфічнай спадчыны, народных звычаяў, мовы вуснай народна-паэтычнай творчасці, вырашаюцца пытанні дыялекталогіі, гісторыі мовы, лексікалогіі, лексікаграфіі, фразеалогіі, стылістыкі і культуры маўлення, апісваюцца жанравая спецыфіка, стылёвыя адметнасці, ідэйна-тэматычны змест твораў асобных рускіх і беларускіх аўтараў, асаблівасці народнай літаратуры Усходняга Палесся.

Адрасуецца навукоўцам, настаўнікам, работнікам культуры, аспірантам, студэнтам.

Зборнік выдадзены ў адпаведнасці з арыгіналам, падрыхтаваным рэдакцыйнай калегіяй, пры ўдзеле выдавецтва.

Рэкамендавана да выдання навукова-тэхнічным саветам
установы адукацыі «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны»

Рэдакцыйная калегія:

А. М. Воінава (галоўны рэдактар), З. У. Шведава (намеснік галоўнага рэдактара), А. М. Ермакова (адказны сакратар), С. А. Вяргеенка, Л. П. Дземідзенка, Л. В. Паплаўная, Н. П. Цімашэнка

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук А. У. Нічыпорчык,
кандыдат філалагічных навук І. А. Бароўская

ISBN 978-985-577-809-8

© Установа адукацыі «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны», 2021

ЗМЕСТ

Алексейченко Г. А., Рубан А. А. Гомельское городское украинское культурно-просветительное общество «Верховина»: история и деятельность (1992–2020).....	6
Андрушчанка Г. В., Ляшчынская В. А. Дадатковыя сродкі выразнасці, экспрэсіўнасці і эмацыянальнасці фразеалагічных адзінак мовы.....	13
Базенюк А. В. Особенности художественной деятельности Василия Барки: индивидуальный стиль и манера письма.....	19
Балаш Д. Б. Гісторыя семантыкі лексемы <i>спадчына</i>	24
Барадзін В. А. Першая сусветная вайна ў паказе М. Гарэцкага...	32
Бароўская І. А. Вобразна-выяўленчыя моўныя сродкі паэтычных твораў Змітрака Бядулі.....	38
Бірыла А. К., Лемянкова А. С. Актуальнасць вывучэння замежных моў на тэрыторыі Беларусі ў розныя гістарычныя перыяды.....	44
Бобрык У. А. Мянускі роднай вёскі.....	47
Богомольникова Н. А. Развитие речи учащихся на уроках русского и белорусского языков на основе личностно ориентированных технологий обучения.....	52
Булгакова Ю. О., Шарова Т. М. Анализ художественной литературы на тему инклюзии: Андрей Бачинский «140 децибел тишины», Дзвинка Матияш «Марта с улицы Святого Николая».....	57
Буракова М. У. Распрацоўка вучэбнага двухмоўнага слоўніка-гласарыя тэхнічных тэрмінаў.....	66
Буракова М. У., Крышнёў Ю. В. Лексікаграфічныя параметры слоўнікаў электратэхнічных тэрмінаў.....	71
Верашчагін Я., Ляшчынская В. А. Парэміі-характарыстыкі чалавека.....	77
Воінава А. М. Лексіка радзінна-хрэсьбіннай абраднасці ў гаворках Веткаўскага раёна.....	84
Воінава-Страха М. М. Экспрэсіянізм і экзистэнцыялізм у навелістыцы А. Палачанскага.....	90
Вяргеенка С. А. Мастацкае слова ў фальклорным жанры (на матэрыяле беларускіх замоў).....	98
Гаўрыловіч В. Г. Вобраз пчалы ў фразеалогіі беларускай і англійскай моў: семантыка, унутраная форма.....	106

Грушкина Т. А., Землянская А. В. Образ родного края в лирических произведениях мелитопольских поэтов.....	113
Дземідзенка Л. П. Прозвішча як сродак характарыстыкі героя ў мове твораў У. Караткевіча.....	121
Додонова А. И. Особенности хронотопа «несчастливого детства» в произведениях русскоязычных и зарубежных авторов второй половины XX – начала XXI века.....	126
Ермакова А. М. Нацыянальная спецыфіка карціны свету і яе рэпрэзентацыя ў мастацкім тэксце.....	132
Жихарев С. Б. Государственно-частное партнерство в сфере стратегического железнодорожного строительства на Полесье в 80-е годы XIX века.....	138
Землянская А. В., Землянский А. Н. Эkleктика жанра фэнтэзи в романе М. и С. Дяченко «Медный король».....	142
Карначова С.М., Шарова Т. М. Борьба с внутренними комплексами человека в произведении Оксаны Радушинской «Бабочки в ледяных панцирях».....	148
Коваль В. И. Предметы народного искусства восточных славян как невербальные заклинательные тексты.....	154
Корниченко М. Ю. Семантические особенности фразеологических единиц в английском и русском языках.....	159
Кравченко Е. С., Шарова Т. М. Психологические особенности мышления Кристофера Буна в романе «Загадочный ночной инцидент с собакой».....	166
Леменкова А. С., Кононок А. С. Способы нейтрализации гендерно-некорректных высказываний в английском языке.....	174
Луговик Т. В. Традиционная женская рубашка Левобережной Украины середины XIX – первой половины XX века: особенности кроя и отделки.....	177
Мамчур Е. О., Шаров С. В. Творческое становление и жизненная позиция О. Радушинской.....	183
Мароз В. К. Аспекты канцэптуальнага падыходу да вывучэння беларускага іменаслова.....	194
Мельникова О. Н., Бурьяк О. А. Особенности вербализации концепта «жизнь» в устойчивых сочетаниях русского языка.....	199
Мельникова А. М., Шаров С. В. Художественное пространство инклюзии: рецепция и анализ современных текстов.....	205
Новак В. С. Зімовыя абрады і звычаі Гомельшчыны (на матэрыяле фальклору Гомельскага раёна).....	212
Палуян А. М. СМІ Гомельскай вобласці: моўны аспект.....	218

Паплаўная Л. В. Структурна-семантычная характарыстыка метафар у паэтычным дыскурсе Яўгеніі Янішчыц.....	223
Станкевіч А. А. Сінтаксічныя сродкі выяўленчай выразнасці ў беларускіх народных загадках.....	230
Старовойтов М. И. Уровень грамотности и образования населения Полесской области в конце 1930-х годов.....	237
Стрижак А. Л. Лексические средства реализации авторской позиции в современной интернет-коммуникации.....	248
Судибор И. Л., Жамойдик Д. Е. Пушкинская тема в творчестве Анны Ахматовой.....	252
Філіпава С. В. Перакладчыцкія трансфармацыі рамана І. П. Шамякіна «Снежныя зімы».....	258
Хазанова К. Л. Вобразна-выяўленчы патэнцыял мовы беларускіх народных прыпевак.....	263
Цімашэнка Н. П. Сінтаксічныя асаблівасці беларускіх канструкцый на ўзроўні словазлучэння і сказа.....	269
Чайкова С. В. Найменні збана ў беларускай мове.....	274
Чарота К. М. Жанр апавядання ў творчасці І. Навуменкі.....	282
Чарота У. І. Рэцэпцыя італьянскай літаратуры ў Беларусі (XVI–XVIII стст.).....	294
Ченчик Е. Особенности исторической прозы Ю. Мушкетика....	300
Шарова Т., Шаров С. Инклюзия в украинской литературе: художественное творчество А. Бачинского.....	306
Шведава З. У. Кагнітыўныя мадэлі метафарызацыі паглынання ежы ў беларускай фразеалогіі.....	313

Г. А. АЛЕКСЕЙЧЕНКО, А. А. РУБАН

г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»

**ГОМЕЛЬСКОЕ ГОРОДСКОЕ УКРАИНСКОЕ
КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО
«ВЕРХОВИНА»: ИСТОРИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ (1992–2020)**

В статье рассмотрены конкретно-исторические условия, основные направления и содержание деятельности Гомельского городского украинского культурно-просветительного общества «Верховина» со времени его основания и до сегодняшнего дня.

Украинская диаспора – совокупность лиц украинского происхождения, проживающая за пределами Украины. После распада СССР украинцы, как правило, уезжали на работу в страны Европы: Польшу, Италию, Португалию, Чехию, Германию, Грецию. Восточная диаспора включала в себя украинцев, проживающих в России, Беларуси, Казахстане, Молдове и других странах СНГ. Украинцы в Беларуси – одна из традиционных этнических групп, населяющих территорию современной Республики Беларусь. В настоящее время за данными переписи 2019 года в Беларуси зарегистрировано 159 656 украинцев, или 1.7% от всего населения страны [1].

В Гомеле по данным последней переписи населения проживает 11 739 украинцев [2]. Гомельское городское украинское общество «Верховина» было основано в 1992 году группой энтузиастов, работников фабрики «Полеспечать».

В организационном плане «Верховина» входит в Белорусское общественное объединение украинцев «Ватра». Это республиканская ассоциация, которая состоит из 9 структурных подразделений.

Конечно, украинцам Беларуси по разным причинам трудно сохранять национальную идентичность, но среди «белорусских» украинцев все же важное место занимает склонность к национальной солидарности. Ярким примером этого является деятельность Гомельского городского украинского культурно-просветительного общества «Верховина». В настоящее время фиксированного членства

согласно устава общество не имеет. Вместе с тем на его мероприятия в лучшие времена собиралось до 50 человек. Среди активных его членов – преподаватели ВУЗов, инженеры, служащие, пенсионеры. Почетным председателем общества является Кузько Мирослав Григорьевич, юрист, один из основателей «Верховины». Практическую координационную деятельность осуществляет Демкив Богдан Иванович.

Основным в деятельности «Верховины» в начале была культурно-просветительная работа: пропаганда украинской культуры и языка, изучение и распространение истории украинского народа, сохранение народных традиций и обычаев. Позже появилась широкая поддержка Белорусско-славянской гимназии №36 имени Ивана Мележа, где изучался факультативно украинский язык.

За время своего существования общество переживало периоды своего подъема и упадка. Наиболее активная деятельность «Верховины» припадает на девяностые годы. Тогда проводились мероприятия, посвященные юбилейным датам в истории украинского народа, известным украинцам: Тарасу Шевченко, Леси Украинки, Ивану Франко, Михаилу Грушевскому, которые были активно посещаемые как украинцами, так и белорусами. При содействии городских властей для этих целей использовались читальные залы областной, городской и славянской библиотек. В профсоюзной библиотеке была выделена специальная книжная полка для литературы на украинском языке, собранная членами общества, а также полученная в дар от украинских государственных и диаспорных организаций.

В 2003 году общество было поставлено на учет в горисполкоме как Гомельское городское общественное объединение украинцев «Верховина» Белорусского общественного объединения украинцев «Ватра». После очередного изменения законодательства Республики Беларусь перерегистрацию по объективным причинам общество не прошло. Тем не менее, члены «Верховины» стремятся заполнить вакуум духовного общения с белорусами, который возник между нашими народами. Ведь интерес к истории и культуре Украины, ее сегодняшним реалиям очень высок в белорусском обществе.

А что может лучше объединять и укреплять духовные связи украинцев и белорусов, как не личность выдающегося поэта и художника, основоположника современного украинского литературного языка Тараса Григорьевича Шевченко. Известно, что под его благотворным влиянием развивался талант прославленных

белорусских «песняров» Янки Купалы и Якуба Коласа, а также их последователей.

Определенный вклад в изучение украинско-белорусских литературных связей внесли ученые Гомельского государственного университета имени Франциска Скорины. В советское время профессор Павел Охрименко издал книгу «Летапіс братэрства», в которой имеется большой раздел с названием «Беларусь у жыцці і творчасці Тараса Шаучэнкі». Автор данной книги обратил внимание на то, что Тарас Григорьевич во время поездки в город Вильно в 1824 году посещал Лоев, Речицу, Жлобин, Чечерск, А после 1843 года, совершая поездку из Петербурга в Украину, он проезжал и Гомель. Это дало возможность молодому поэту внимательно присмотреться к белорусам, их быту, услышать их язык, песни, предания [3, с. 63, 68].

Все также популярен поэт и в наши дни. Поэтому Правительство Беларуси поддержало инициативу украинских общественных объединений, которые действуют на территории нашей страны, и своим постановлением объявило 2002 год в Беларуси Годом Шевченко [4]. Тогда же скверу на улице Барыкина в Гомеле в районе кинотеатра «Октябрь» присвоено имя поэта.

В мае 2004 года в сквере имени Шевченко к 190-летию со дня рождения Тараса Григорьевича торжественно был открыт памятник Кобзарю.

В мероприятии приняли участие представители местной администрации, гости с Украины, преподаватели и студенты ВУЗов, школьники, общественность города. «Памятник великому украинскому поэту мы все будем воспринимать как символ великой дружбы наших братских народов», – подчеркнул председатель Гомельского областного совета депутатов А. С. Якобсон.

Чрезвычайный и Полномочный Посол Украины в Республике Беларусь П. Д. Шаповал выразил искреннюю признательность гомельчанам за активное и последовательное участие в деле развития украинско-белорусских отношений. «То, с какой любовью и трогательностью был подготовлен этот праздник его устроителями, – сказал Посол, – является неоспоримым доказательством уважения всей Беларуси к Человеку, ставшему символом мысли, воли и вековых стремлений Украины».

К подножью памятника были возложены цветы от официальных лиц Украины и Беларуси, Гомельского общественного украинского объединения «Верховина», от ветеранов Великой Отечественной

войны, освобождавших Украину. Особое настроение создавали украинские и белорусские стихи и песни, звучащие в сквере [5].

Инициатором установления памятников Тарасу Шевченко в Минске, Бресте, Гомеле, Могилеве выступило Посольство Украины в Республике Беларусь, которое объединило усилия диаспоры и местной белорусской власти [6].

В марте 2014 года гомельская украинская диаспора в читальном зале Славянской библиотеки отметила 200-летие со дня рождения Тараса Шевченко. В торжественном мероприятии приняла участие молодежь школ, гимназий города Гомеля, которые читали стихи поэта на украинском и белорусском языках. Член общества «Верховина» Анатолий Рубан рассказал присутствующим о жизни и творческом пути великого Кобзаря.

Среди активистов «Верховины» есть люди разных профессий, уровня образования и разных интересов. Так, Наталья Коровец в свободное время отдает предпочтение вышивке. На юбилейном мероприятии, посвященном Тарасу Шевченко, она организовала выставку из ее богатой коллекции. Посетители были полны впечатлений от количества вышивок и уровня мастерства их автора. Работы Натальи Коровец были представлены также на фестивале национальных культур в Гродно, а 2019 году на Днях украинской культуры в Минске.

Выступая в Государственном музее истории белорусской литературы в Минске на вечере «Тарас Шевченко, Леся Украинка: поэзия и судьба», посвященному 140-летию со дня рождения Леси Украинки и 150-летию со дня смерти Шевченко, в марте 2011 года известный белорусский поэт и общественный деятель Геннадий Буравкин сказал: «Народу нужны духовные отцы и учителя, такие как Тарас Шевченко. Это счастье, когда народ имеет своих гениев, а гении дают понять народу, кто он такой. И за эту миссию не только украинцы, но и мы белорусы должны низко поклониться Тарасу Шевченко и Лесе Украинке» [7].

Среди значительных событий в жизни украинцев Гомеля стала встреча с Послом Украины в Беларуси Игорем Кизимом. Она состоялась в ноябре 2017 года во время его нахождения с рабочим визитом в Гомеле. На встречу удалось собрать активную украинскую общественность, у которой к представителю государства Украина было немало вопросов. Посла же интересовала жизнь украинцев города и деятельность украинского общества «Верховина». Разговор состоялся интересным и продуктивным для обеих сторон. На встрече

поднимались вопросы проезда через границу, об украинском телеканале в Беларуси, об украинской книге, об изучении украинского языка в белорусских школах. Послу понравился Гомель и его жители, со стороны украинского государства он выразил интерес к продукции гомельских предприятий. С интересом Игорь Кизим воспринял информацию об открытии курсов украинского языка, для которых от имени посольства он передал книги и аудио-материалы [8].

В октябре 2018 года в Гомеле проходил Первый форум регионов Беларуси и Украины. В его работе приняли участие президенты двух стран Александр Лукашенко и Петр Порошенко. Одним из пунктов визита украинского лидера в Гомель стала церемония возложения цветов к памятнику Тарасу Шевченко по улице Барыкина. Официально об этом не сообщалось, но гомельчане предполагали, что Петр Порошенко появится в сквере Шевченко. Некоторые пришли сюда специально, но большинство стали случайными участниками спонтанного митинга.

Поприветствовав собравшихся и возложив цветы к подножию памятника, Петр Алексеевич пообщался с представителями украинской диаспоры. В сквере Петр Порошенко и украинцы Гомеля а капелла исполнили государственный гимн Украины. Затем высокий гость остановился возле белорусов и поблагодарил их за неизменно теплые отношения к украинцам [9].

Общество «Верховина» в рамках просветительской деятельности стремится устанавливать контакты с творческими личностями. В мае 2017 года в Гомель с презентацией литературного украинско-белорусского альманаха «Справа» приезжала писательница Наталья Бабина. Встреча состоялась в Центре белоруской мовы, на которой присутствовали активные члены «Верховины». Обсуждение содержания альманаха прошло довольно таки активно. Контакт между литератором и читателями был установлен сразу и разговор получился открытым и интересным.

Осенью 2019 года Наталья Бабина привезла гомельскому читателю свой новый роман «Бодай будка» на украинском языке, написанный в стиле фэнтези, страхов, пророчества. На этот раз разговор шел о творческом процессе, как художник освещает такие далекие от действительности события. Были также представлены новые переводы современных украинских авторов на белорусский язык, которые сделала писательница за последние годы. На встречу были приглашены и сябры Центра белоруской мовы, что придало

беседе с писательницей эмоциональной и международной окраски. К слову, Наталья Бабина родилась на самом западе Беларуси, в регионе, где до настоящего времени в повседневной жизни употребляется диалект украинского языка. Следовательно, визит является как будто попыткой создать мост между крайними точками белорусского мира.

Было задано много вопросов, на которые гостя дала очень исчерпывающие ответы. Присутствующие на встрече получили кроме эстетического удовольствия от общения еще и книги с автографом автора.

В настоящее время в Беларуси растет интерес к изучению белорусского языка. В школах набирают первоклассников, которые все предметы будут изучать на родном языке до окончания обучения.

Многие молодые белорусы с симпатией относятся к Украине, ее непростому постсоветскому пути. Они поддерживают украинцев в современный трудный период. Среди молодежи появилось желание изучать украинский язык как средство общения, делового сотрудничества, культурного обмена. Молодые люди желают читать современную украинскую литературу, слушать украинскую музыку, общаться с ровесниками-украинцами.

Представители старшего поколения с украинскими корнями тоже хотели бы обратиться к родным истокам, вспомнить, как звучит украинское слово.

С осени 2017 года общество «Верховина» взяло на себя обязательство по проведению в Гомеле курсов украинского языка. Помещение для занятий предоставил Центр белорусской мовы. Гомель стал вторым городом в Беларуси после Минска, где начали работать курсы украинского языка. Первые занятия состоялись 28 октября 2017 года. Преподавателем курсов стала активная участница общества Надежда Игоревна Дрозд, которая родилась на Волыни, но уже много лет живет в Беларуси.

«Мне было очень приятно, – отмечает она, – смотреть в те любознательные глаза, которые я здесь увидела, хотя, когда я отозвалась на приглашение вести эти курсы, было боязно. Ведь я не преподаватель языка, я только его носитель. Но мне очень хочется, чтобы и другие гомельчане любили мой язык также, как и я».

Те, кто пришел на первое занятие, после его окончания были под сильным впечатлением. По крайней мере, почти все они выразили готовность заниматься в дальнейшем. А причины, по которым люди сюда пришли, самые разные. Кто-то говорит, что часто ездит

в Украину и хочет поддерживать общение с украинцами на их языке. Для других это язык родителей, бабушек, дедушек.

«Я приехала в Беларусь в 1955 году из Львова, – говорит пенсионерка Анна Николаевна Минчукова, активистка общества «Верховина». – Меня сюда направили работать, здесь я обрела семью, у меня два сына, три внука, здесь моя вторая родина».

Молодой гомельчанин Виталий Бурдилов рассказывает, что его мама украинка, но разговаривает только по-русски, папа белорус и тоже говорит только по-русски. Виталий решил, что он должен знать родные языки своих предков, поэтому он и пришел на эти курсы.

В начале курсы имели большую популярность, а позже по разным причинам количество слушателей уменьшилось. Регулярно посещающие занятия получили сертификаты о знании языка на высоком уровне [10].

Несмотря на все трудности, члены общественного объединения «Верховина» будут и дальше успешно формировать положительный имидж Украины в Республике Беларусь.

Список использованных источников и литературы

1 Национальный состав Республики Беларусь [Электронный ресурс]: стат. бюллетень / Нац. стат. ком. Респ. Беларусь. – Режим доступа: belstat.gov.by. – Дата доступа: 20.10.2020.

2 Национальный состав населения Гомельской области [Электронный ресурс]: стат. бюллетень / Нац. стат. ком. Респ. Беларусь; Гл. стат. упр. Гомел. области. – Режим доступа: gomel.belstat.gov.by. – Дата доступа: 25.10.2020.

3 Ахрыменка, П. Летапіс братэрства / П. Ахрыменка. – Мінск; Мастацкая літаратура, 1973. – 302 с.

4 Советская Белоруссия, – 2002, – 24 февраля.

5 Гомельская прада, – 2004, – 28 мая.

6 Український вісник, – 2019, – квітень. Випуск №1.

7 Новости библиотеки. Национальная библиотека Беларуси, – 2011, – 4 марта.

8 Звезда, - 2017, – 23 кастрычніка.

9 Гомельская прада, – 2018, – 26 кастрычніка.

10 Наша Ніва, – 2017, – 30 кастрычніка.

The article examines the specific historical conditions, the main directions and content of the activities of the Gomel city Ukrainian cultural and educational society "Verkhovyna" from the time of its foundation to the present day.

Г. В. АНДРУШЧАНКА, В. А. ЛЯШЧЫНСКАЯ

*г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»*

ДАДАТКОВЫЯ СРОДКІ ВЫРАЗНАСЦІ, ЭКСПРЭСІЎНАСЦІ І ЭМАЦЫЯНАЛЬНАСЦІ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК МОВЫ

У артыкуле на матэрыяле фразеалагічных адзінак беларускай літаратурнай мовы ўстанаўліваюцца дадатковыя, акрамя ўласцівых усім фразеалагізмам, дадатковыя сродкі і прыёмы выразнасці, экспрэсіўнасці і эмацыянальнасці гэтых унікальных адзінак мовы. Устаноўлены розныя дадатковыя сродкі і прыёмы афармлення пры ўтварэнні фразеалагічных адзінак, іх роля і месца.

Сярод розных адзінак кожнай мовы выдзяляюцца фразеалагічныя, наяўнасць якіх з'яўляецца, па-першае, універсальнай прыкметай усіх моў, па-другое, абумоўлена адметнай роляй, вынікам чаго з'яўляецца шэраг адметных рыс, паколькі гэтыя адзінкі не толькі і нават не столькі называюць, як гэта ўласціва, напрыклад, адзінкам лексікі, але ў большай ступені служаць спосабам характарыстыкі, выражэння адносін чалавека да абазначанага гэтымі адзінкамі мовы і ацэнкі таго, што названа, спосабам уздзеяння на адрасата і сродкам захавання і перадачы культурнай інфармацыі ад пакалення да пакалення. Вывучэнне лінгвістамі, культуролагамі *фразеалагізмаў ў апошнія некалькі дзесяцігоддзяў дазволіла выявіць шэраг самых істотных прыкмет фразеалагічных адзінак, якімі яны адрозніваюцца ад лексічных. І ў першую чаргу гэта іх значэнне і роля ў жыцці кожнага народа. Фразеалагізмы вызначаюцца сваёй узмацняльнасцю ўздзеяння, паколькі яны больш экспрэсіўныя, эмацыянальныя; фразеалагізмы адметныя сваёй семантыкай (маюць цэласнае значэнне, выяўляюць складаную сістэму сем), спалучаюцца з іншымі моўнымі адзінкамі, але нярэдка з абмежаванай колькасцю слоў, выяўляюць стылістычную афарбаванасць, і найбольшую колькасць складаюць размоўныя і прастамоўныя адзінкі. І галоўнай адметнасцю фразеалагізмаў, паводле нашага меркавання, “у адрозненне ад слоў,*

на якую варта звярнуць увагу, з'яўляецца іх вобразнасць, якая выяўляецца ў выніку ўтварэння фразеалагізмаў” [1, с. 19].

Так, большасць фразеалагічных адзінак характарызуецца вобразнасцю, якая выяўляецца ў выніку іх утварэння для абазначэння актуальных, штодзённых праяў чалавечага быцця на аснове тыповых вобразаных абагульненняў. Пры гэтым, як адзначаюць даследчыкі фразеалогіі, “вобразнасць фразеалагізма з'яўляецца своеасаблівым правадніком культуры, дзякуючы чаму фразеалагічныя адзінкі адначасова выступаюць адзінкамі мовы і адзінкамі культуры. Культурныя сэнсы ў фразеалагізме абумоўлены трапеічнай унутранай формай фразеалагізма, ці вобразнасцю. У выніку да значэння фразеалагізма як моўнага знака далучаецца культурная семантыка, ці культурнае су-значэнне” [1, с. 20]. Напрыклад, фразеалагізм *злавіць (спаймаць) лісу (лісіцу, ліса)* выкарыстоўваецца для вобразнага абазначэння такой з'явы, як ‘неасцярожна прапаліць вопратку пры агні’. У аснове вобраза ляжыць абраная як стэрэатып асацыятыўная сувязь паміж колерам поўсці лісы і прапаленым месцам на адзенні ў выніку ўздзеяння агню. Фразеалагізм даводзіць не толькі пра вынік дзеяння, але дадаткова яшчэ выяўляецца месца знаходжання чалавека (каля вогнішча), яго няўважлівасць ці іншыя абставіны такога дзеяння і яго вынік.

Вобразнасць у сваю чаргу параджае экспрэсіўнасць як яшчэ адну адметную прыкмету і ўласцівасць гэтых адзінак мовы. Рускі фразеалаг В. М. Макіенка зазначае: “У фразеалагізме намінацыўнае растворана ў экспрэсіўным, падпарадкавана яму. Гэтыя два бакі моўнага знака ў фразеалагізме сінкрэтычныя, тады як у лексіцы (асабліва неэкспрэсіўнай) – дыферэнцаваны, раз'яднаны” [2, с. 211]. Возьмем, напрыклад, фразеалагізм *ілбом сцяну (сценку) прабіваць* ‘рабіць гранічныя намаганні для дасягнення чаго-н.’, вобраз якога пабудаваны на аснове метафары (фразеалагічныя адзінкі – другасныя адзінкі паводле свайго ўтварэння), якая прыпадабняе імкненне чалавека дасягнуць жаданага пераадоленнем перашкоды да прабівання ілбом сцяны, якая выступае у складзе фразеалагізма як прызнаны народам сімвал перашкоды (а яшчэ абароны, моцы, адасаблення і інш.) на шляху дасягнення чаго-небудзь. Вобраз фразеалагізма адлюстроўвае стэрэатыпнае ўяўленне аб перашкодзе (на аснове лініі мыслення ‘абстрактнае праз канкрэтнае’), дае адмоўную ацэнку праз абраны спосаб (прабіваць) і сродак (ілбом) дасягнення жаданага, паколькі, паводле культурных устаноўк беларусаў, ён лічыцца неразумным (параўн. рускі эквівалент *лечь*

костьми 'использовать все человеческие возможности, чтобы совершить намеченное' і яго ацэнку).

Экспрэсіўнасць і эмацыянальнасць у многіх фразеалагізмах выражаецца не толькі дзякуючы абранаму вобразу як выніку народнай кемлівасці, знаходлівасці, нестандартнасці мыслення, выбару тых слоў-кампанентаў, за якімі ўжо замацавана пэўная сімволіка ці якія выступаюць вобразамі-эталонамі, стэрэатыпамі ў народным уяўленні, але і дадатковымі прыёмамі і сродкамі пры іх утварэнні як самых “культураносных” адзінак мовы. І менавіта дзякуючы гэтым дадатковым прыёмам і сродкам пры ўтварэнні фразеалагізмаў дасягаецца высокі ўзровень асаблівай выразнасці, вобразнасці выражэння і сілы ўздзеяння пры ўспрыманні. Да гэтага варта яшчэ дадаць, што менавіта дадатковыя сродкі выразнасці, экспрэсіўнасці і эмацыянальнасці служаць эфектыўным спосабам запамінання і адпаведна выкарыстання ў пэўных умовах.

Аналіз фразеалагізмаў беларускай літаратурнай мовы, крыніцай якіх паслужыў “Слоўнік фразеалагізмаў” І. Я. Лепешава [3], дазваляе выдзеліць цэлую серыю прыёмаў афармлення як спосабаў павышэння экспрэсіўнасці і эмацыянальнасці фразеалагізмаў, што з’яўляюцца другаснымі адзінкамі беларускай мовы.

Найбольш пашыраным прыёмам афармлення фразеалагічных адзінак можна лічыць прыём рыфмавання і, як правіла, у спалучэнні з рытмікай, чаргаваннем націскных і ненаціскных, доўгіх і кароткіх складоў, так уласцівых паэзіі, што выразна ілюструюць шматлікія прыклады фразеалагізмаў, зафіксаваных у слоўніку. Напрыклад, *абое рабое; ад варот наварот; агнём і мячом; гол як сакол; крупіна за крупінаю ганяецца з дубінаю; глядзець у кнігу, а бачыць фігу; жыдкі лыткі; з гразі ды ў князі; зух з колам (з калом) да мух; купіла прытупіла; ні роду ні плоду; ні слуху ні духу; ні хадун <i>ні сядун; ні ў кола ні ў мяла; следам за дзедам; стрэчны <i>папярэчны; сяк-так (так-сяк); фіндос пад нос; чым хата багата; цапам-лапам; цямця-лямця і інш.*

Нярэдка рыфмаванне выяўляецца не толькі паміж кампанентамі фразеалагізма, але і паміж словам-кампанентам фразеалагізма і яго суправаджальным словам, ці тым словам, з якім можа спалучацца пэўны фразеалагізм як яго адзнака абмежаванай валентнасці пры выкарыстанні ў маўленні. Напрыклад, фразеалагізм з *усіх валасцей* ‘вельмі многа і з розных мясцін’ спалучаецца толькі са словам *гасцей*, без якога фразеалагізм не ўжываецца, а фразеалагізм *аб’еўся груш* ‘незаконны, не аформлены юрыдычна або які знік, прапаў’ – толькі

з назоўнікама *муж*, даючы гэтай асобе такую негатыўную вобразную характарыстыку.

У аснове вобразаў асобных фразеалагізмаў скарыстаны прыём гіпербалы, калі вобразнасць і экспрэсіўнасць выраза дасягаецца непамерным пераўвельчэннем сілы, памеру, якасці і інш. Напрыклад: *валасы (волас) становіцца (надымаецца, устаюць) дыбам (дыба, дуба, дубка)* ‘хто-н. адчувае моцны страх, жах’ (ступень выражэння страху); *вароты пірагамі (пірагом) надпёрт (-я)* ‘усяго ўволю, колькі хочаш. Пра багатае жыццё’ (празмернага багацця); *варочаць горы* ‘выконваць празмерна вялікую работу, справу’ (празмернай колькасці спраў); *дзясятая (сёмая) вада на кісялі* ‘вельмі далёкі сваяк’ (празмернай аддаленасці роднасці); *за трыдзець зямель* ‘вельмі далёка (быць, жыць, знаходзіцца, ехаць, трапіць і інш.)’ (празмернай аддаленасці паводле адлегласці); *жывот да спіны (да хрыбетніка, да паясніцы) прысох (прысох, прыліп)* (празмернай худзізны чалавека); *рабіць з камара каня ці рабіць з мухі слана* ‘беспадстаўна перабольшваць што-н., надаваць чаму-н. нязначнаму вялікае значэнне’ (празмернасць увагі чаму ці каму-небудзь); *касы (косы) сажань у плячах* ‘рослы, плячысты, магутнага складу. Пра мужчыну’ (празмернасць памераў чалавека); *<матчына (мамчына) малако на губах не абсохла (не высахла, не павысыхала)* ‘хто-н. малады і зусім нявопытны’ (празмернасць нявопытнасці); *мора на калена* ‘нічога не страшна, нічога не значыць’ (празмернасць рызыканства, бясстрашша); *страляць (біць) з гарматы (з гармат) на вераб’ях* ‘траціць шмат сіл, сродкі на дробязі’ (празмернасць дзеяння, дзе яно зусім не трэба) і інш.

Супрацьлеглы гіпербале прыём літоты, калі вобразны выраз утрымлівае непамернае памяншэнне памеру, сілы, ролі і інш. якога-небудзь прадмета, істоты. Праўда, гэты прыём займае нязначнае месца ў фразеалогіі, ці па сутнасці адзначаецца ў адзінкавых фразеалагізмах літаратурнай мовы, напрыклад: *кропля (капля) у моры* вельмі нязначная колькасць у параўнанні з чым-н.’. Цікавымі з’яўляюцца менавіта такія фразеалагічныя выразы, выяўленыя ў складзе слоўніка, паколькі яны складаюць нават групу сінонімаў-фразеалагізмаў, якія вобразна, з выкарыстаннем прыёму літоты называюць чалавека, як правіла, мужчыну ці хлопца альбо хлопчыка (*ад гаршка паўваршка* ‘вельмі нізкі, малы ростам’; *ад зямлі не адрос (-ла, -лі)* ‘вельмі нізкага росту; малы’, *аршын з шапкай* ‘вельмі малы, невысокі, нізкарослы’, *кату на пяту* ‘вельмі малы, невысокі,

нізкарослы’), даючы яму такую характарыстыку і выражаючы негатыўныя адносіны, насмешку, іронію.

Прыём каламбуру як фігуры маўлення, якая заключаецца ў “гумарыстычным выкарыстанні мнагазначнага слова ці гукавога падабенства розных слоў” [4, с. 141], нярэдка адзначаецца пры ўтварэнні фразеалагізмаў, калі на першае месца выступае гукавая гульня на аснове падабенства слоў праз пэўны кампанент фразеалагізма. Напрыклад, уласнабеларускі фразеалагізм *адпраўляць у Магілёўскую губерню* азначае ‘забіваць, знішчаць’, у яго аснове яго ўтварэння ляжыць прыём каламбуру са словам *магіла* на аснове выкарыстання тапанімічнага абазначэння *Магілёўскі*; фразеалагізм *задаваць Храпавіцкага* ‘моцна спаць’ утвораны на аснове каламбура са словам *храпец* ці *храп* як асновы імітацыйнага ўтварэння прозвішча чалавека; фразеалагізм *замуж за <пана> Пясоўкага* збірацца ‘паміраць’ – калабурнае ўтварэнне імітацыі прозвішча ад слова *пясок* і інш.

Пры ўтварэнні фразеалагізмаў надзвычай шырока прадстаўлены прыём таўталогіі (ад грэч. *tautologia* з *tauto* – тое ж самае + *logos* – слова), які заключаецца ў паўторы аднакаранёвых слоў, паўторы абазначанага яшчэ адным словам, якое не ўносіць нічога новага, у збыткоўнасці выражэння, што ў фразеалогіі мае сваё назначэнне. Напрыклад, фразеалагізм *масла масленае* якраз і служыць для абазначэння паўтарэння аднаго і таго ж іншымі словамі; сэнсавай таўталогіі’ для выражэння неадабральных адносін да такога маўлення чалавека. Ці возьмем фразеалагізм *цукар мядовіч*, які ўтвораны для наймення і негатыўнай характарыстыкі чалавека, які выяўляе ў адносінах да іншых сваю празмерную ласкавасць, прытворную ветлівасць, а сродкам утварэння паслужылі два найменні салодкага – *цукар* і *мёд*. Праўда, тут яшчэ ўтварэнне фразеалагізма звязана з імітацыяй імя (*цукар*) і прозвішча ці імені па бацьку (*мядовіч*), што з’яўляецца вынікам ўтварэння і тых эстралінгвістычных абставін, што абумовілі ўзнікненне вобраза фразеалагізма. Вобраз фразеалагізма *цукар-мядовіч* даводзіць новы змест і дае новае найменне чалавеку, выражаючы негатыўную ацэнку, даносячы іронію да чалавека з такімі рысамі характару, паколькі яны не стасуюцца з яго помысламі і адносінамі да другіх людзей. Іншымі словамі, аб’яднаныя разам лексемы *цукар* і вытворнага прыметніка *мядовіч* як дэактуалізаваныя словы ў выніку гастронамічнага метафарычнага пераносу па-новаму называюць чалавека праз негатыўна ўспрынятую асаблівасць яго

маўленчых паводзін, і фразеалагізм выступае ў ролі эталона вызначэння занадта ліслівага і прытворна-ветлівага чалавека.

Да такога тыпу ўтварэння фразеалагізмаў можна з поўным правам аднесці шэраг адзінак, у якіх скарыстана паўтарэнне аднаго і таго ж слова (*адно да аднаго; кроў ад крыві; сточваць канцы з канцамі; у канцы канцоў; цюцелька ў цюцельку*), аднакаранёвых слоў (*агарод (гарод) гарадзіць; гары ён (яна, яно, яны) гарам; жаваць жвачку; хоць гаць гаці*), аднолькавых ці блізкіх па значэнні слоў (*не знай не ведай*) і інш.

У аснове ўтварэння паасобных фразеалагізмаў ляжыць прыём алітарацыі як паўтор аднолькавых зычных гукаў ці іх спалучэнняў ці прыём асанансу як паўтор аднолькавых галосных гукаў ці іх сумяшчэнне ў словах-кампанентах, напрыклад: *ад Адама; куку ў руку; ліслівае цяля; мудрыкі на хітрыкі; навешванне лапшы на вушы; цюха-мацюха; шуры-муры* і інш.).

Паасобныя фразеалагізмы выдзяляюцца і такімі дадатковымі прыёмамі свайго ўтварэння, як аксюмаран, сутнасць якога заключаецца ў спалучэнні неспалучальных слоў-кампанентаў (*жывы труп і жывы нябожчык* з агульным значэннем ‘вельмі слабы, хворы, блізкі да смерці чалавек’), антытэза як стылістычны прыём, што служыць для ўзмацнення выразнасці новай адзінкі шляхам спалучэння слоў, што супрацьпастаўлены паводле свайго абазначэння пэўнага паняцця (*і нашым і вашым; ні жывы ні мёртвы* і інш.).

Названыя і іншыя прыёмы афармлення ідыёмаў беларускай мовы выяўляюць адну з важнейшых асаблівасцей гэтых адзінак мовы, роля якіх вобразна, выразна, дасціпна і запамінальна данесці нацыянальна-культурную інфармацыю.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Ляшчынская, В. А. Сучасная беларуская мова: фразеалогія / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2010. – 230 с.

2 Мокиенко, В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. – М. : Высш. школа, 1989. – 287 с.

3 Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў : у 2 т. Т. 1 : А-Л. – Мінск : Беларус. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672; Т. 2 : М-Я. – Мінск : Беларус. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.

4 Розенталь, Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов: пособие для учителей / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Просвещение, 1978. – 543 с.

The article on the material of phraseological units of the Belarusian literary language establishes additional, in addition to all phraseology, additional means and methods of clarity, expressiveness and emotionality of these unique units of language. Various additional means and methods of registration at formation of phraseological units, their role and a place are established.

УДК 821.161.24'3

А. В. БАЗЕНЮК

*г. Мелитополь, Мелитопольский
государственный педагогический
университет имени Богдана Хмельницкого*

ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВАСИЛИЯ БАРКИ: ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ СТИЛЬ И МАНЕРА ПИСЬМА

В статье представлена информация о том, что актуальным в истории украинской литературы является произведение Василия Барки «Желтый князь». В этом произведении писатель поднимает вопрос истории человечества в период голода. Акцентировано внимание на том, что символизм Василия Барки направлен на реальность. Отмечено, что на фоне художественной ценности от душевных образов действительности, морально целостной души и соответственно несгибаемого образа природы автор говорит правду. В исследовании указано, что поэзия Василия Барки очень сильно перекликается со средневековыми таинственными традициями, с готическими образами единства человека и растения, человека и зверя, за который отвечает последовательно мотивированный им жанр мистери.

Украинская литература XX века развивалась достаточно мощно, о чем говорит значительное количество литературных имен, которые в свое время оставили весомый след в литературе, искусстве, культуре. К таким писателям относят творчество Василия Барки, который всю свою жизнь отдал литературе и искусству, занимаясь творчеством от всего сердца и души. Его литературный процесс был

направлен на раскрытие важных вопросов для человечества. Поэтому он в своих произведениях раскрывал тяжелые вопросы тогдашней действительности. Он понимал и осознавал, что говорить откровенно и громко правду нельзя. Указанный вопрос является актуальным с точки зрения того, что писатели XX века вынуждены были писать правду, за что неоднократно страдали сами и подвергали опасности своих родных.

Наиболее актуальным в истории украинской литературы является произведение Василия Барки «Желтый князь», где писателем поднимается вопрос истории человечества в период голода. Читая произведения писателя, иногда задумываешься над условиями жизни того времени, над страданиями людей, над бедностью и отсутствием пищи. Именно поэтому перечитывать заново подобные тексты не только трудно, но и сложно морально [2]. Изучать творчество В. Барки можно самостоятельно, просматривая различные научные источники в свободном доступе, или видеоматериалы, которые нас сегодня доступны в Интернет-сети [7, с. 35]. Современные ученые акцентируют внимание на том, что «для развития компонентов социальной компетентности следует применять активные методы обучения с учетом общепринятых дидактических принципов» [3, с. 70].

В литературно-критических статьях ученых, исследователей встречаем анализ творчества В. Барки. На сегодня известны такие фамилии исследователей, изучавших обозначенный вопрос: Барабаш Ю., Дятленко Т., Кузнецов Ю., Корсун Л., Лучков С., Овсиенко Н. и др.

Василия Барку по праву можно считать настоящим мастером большой прозы. Его творческое наследие на сегодня прекрасно вписывается в историю украинской литературы. Следует акцентировать внимание на том, что его произведения в основном содержат трагические страницы истории, ведь сам писатель ощутил на себе всю ту боль, которую показывает в текстах.

Прекрасная речь, хорошо выписаны персонажи, интересный сюжет уже с первой страницы захватывают читателей и мотивируют прочитать произведение до последней страницы. Критики утверждают, что Василий Барка стал известным не только потому, что обогатил украинскую литературу высокохудожественными текстами, но и потому, что он удачно использовал украинский литературный язык [4, с. 14].

Поэтическое дарование молодого поэта – Василия Барки – большие потенциальные возможности, о чем свидетельствовало его символическое наполнение образов, что возможно и привело к столь пристальному вниманию критики. Символизм Василия Барки направлен на реальность. На фоне художественной ценности от душевных образов действительности, морально целостной души и соответственно несгибаемого образа природы поэзия Василия Барки очень сильно перекликается со средневековыми таинственными традициями, с готическими образами единства человека и растения, человека и зверя, за который отвечает последовательно мотивированный им жанр мистерии. Именно значимость этого жанра приобретает первое место среди других в лирике Барки 60-х годов [6, с. 5].

Писатель продолжает свою работу в стиле барокко, но при этом активно пользуется жанровыми формами нелепостей, острот, которые в свою очередь составляют барочные фабулы, формы, очень связанные с фабулами Сковороды, гротесков, травестии и стилизаций, основа которых содержится в травестиях XVIII века и в бурлескной поэзии начала XIX века.

Для читательского восприятия поэзии Барки именно стихотворные романы являются тяжелыми, поскольку там имеется оригинальность поэтического языка, богатство на осложненные языковые конструкции, новообразования, само содержание стихов содержит сложную языковую конструкцию, мистические элементы, то есть, требует все же немалой подготовки для равноправного диалога с поэтом.

Каждый, кто знакомится с поэзией, а также стихотворными романами Василия Барки, замечает, насколько она является широкой, колоритной и разноцветной, писатель намеренно добавил собственных словообразований. Сделал ее культурно-экспериментальной и тяжелой для восприятия. Для того чтобы целостно понять «генеалогию» новообразования и почувствовать содержательную выраженность совокупности авторских языковых новаций необходимо большое интеллектуальное усилие [1, с. 53].

Поэтому для сотворчества в процессе понимания всего смысла, содержащего текст, читатель произведений Василия Барки должен быть интеллектуалом, которому по силам поставленные задачи. Василий Барка хотел восстановить всю сложную систему идеалистических взглядов, выполненных в Украине в течение веков, а также обогащенных творчеством мировой культуры, в этом он видел свое

духовное призвание. Василий Барка – искренний, сердечный, душевно просветленный духовной схожестью. На уровень выше духовного самовыражения поднялся поэт, а также ему удалось давно освободиться духом от его соблазнов и посягательств. Он убежден в том, что путь к Богу у каждого свой и человек должен ее сам найти [1, с. 55].

Поэзия Василия Барки является особой, в ней воссоздана речь его сердца, она отражает всю христианскую религиозность и этику. Поэтому можем выделить основные приметы его характера: особая скромность и доброта, набожность, гуманность, толерантность, вежливое отношение к людям, а также уважение их мнения, признание учения Библии. Поэзия Барки наполнена такими составляющими компонентами: музыкальным оформлением, озвучкой, чистотой выражения, мелодичностью, собственной интерпретацией языка народа, композицией новообразований.

Судьба Василия Барки полна тяжелыми испытаниями, как физическими, так и морально-психологическими. Он был убежденным атеистом и исповедником коммунистической идеи, но наполнил свое сердце искренней верой в Бога. Он почувствовал, какой силой и величием Божья сила, которую премудрость она. Для писателя важную роль играло познания Бога, он был окрыленный непрерывностью приближения к великому духовному свету всего живого. Поэт видел своим моральным долгом направить свой свет творчества на ту тропу, которую ищет обездоленная душа, показать ему дорогу [5, с. 6].

Определить индивидуальную творческую манеру Василия Барки, а также расширение сочетаемости компонентов с семантикой цвета с общеупотребительными словами, что способствует обогащению идейно-тематического спектра поэтических произведений автора, можно с помощью палитры цветов его произведений. Жанровое своеобразие некоторых произведений Василия Барки проявляется в том, что художественная ценность воспроизводимых образов действительности, зрительных образов природы, содержит понимание прекрасного. Найти ее можно в элементах «высокой поэзии», которая в свою очередь основана на лиро-эпосе позднего Шевченка и раннего Тычины.

Когда мы знакомимся с произведениями Василия Барки, то видим, что в них отражается его душа, глубокая христианская вера, язык его сердца. Именно из этого мы можем говорить, какими чертами характера был наделен этот удивительный человек. Для него характерны доброта, скромность, уважение мнения другого человека, вера в лучшее и большую Божью силу. Обычный читатель может сравнить поэзию Василия Барки с кружевным ковром, часто непонятного узора, ткани

вышитые разноцветными нитками – словами. Компоненты поэзии писателя сочетают в себе озвучивания, мелодичность, чистоту выражения, музыкальное оформление, композицию новообразований. Как видим, его поэзия богата и колоритная [8].

В послесловии к сборнику стихов «Белый свет» акцентируется внимание на том, что поэзия Барки – это сплошной перевод действительности на язык сердца. В поэзию Барки надо вчитаться и главное – вжиться, и тогда можно увидеть мир его глазами, и стать от этого наверняка душевно богаче, содержательнее, глубже, светлее. Побывать в окружении Василия Барки было приятным для каждого. Он настолько был осведомленным человеком, что его знания всего того, чем богато человечество, просто не имело границ. Поэтому каждый диалог с ним приводил к облагораживанию человека.

В художественных произведениях Василий Барка подавал различные картины бытия, прославляя при этом категорию осознания сущности жизни человека. Писателем раскрыты вопросы эстетической ценности природы, что в свою очередь отражало символистскую эстетику, где, как правило, присутствовал Бог. В основном произведения Василия Барки с такой семантической предопределённостью свидетельствовали о том, что человек, увлекаясь, иногда миловался определенными событиями, но не отрекался от такого действия. В результате мы имеем высокохудожественные произведения писателя, граничащие между пониманием современности того времени и современным пониманием, а также трактовкой образа Вселенной или образа Бога как такового.

Список использованной литературы

1 Барабаш, Ю. Апокаліпсис від Василя Барки: роман «Жовтий князь» у контексті літературної апокаліптики / Ю. Барабаш // Дивослово. – 2011. – № 8. – С. 52–61.

2 Барка, В. Поезія. Жовтий князь: повість / В. Барка . – К. : Наукова думка, 2000. – 299 с.

3 Гладких, Г. В. Напрями формування комунікативної компетентності студентів / Г. В. Гладких, С. В. Шаров // Інноваційна педагогіка. – 2019. – 1(11). – С. 70–74.

4 Дятленко, Т. Символічний пейзаж як елемент метафізичного виміру у романі В. Барки «Жовтий князь»: до проблеми формування вмінь аналізувати пейзаж у прозових творах різних художніх систем / Т. Дятленко // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2010. – № 4. – С. 14–17.

5 Мовчан, Р. Роман В. Барки «Жовтий князь» / Р. Мовчан // Українська мова і література в школі. – 1998. – № 1. – С. 3–6.

6 Пушков, В. Страдницька доля Василя Барки / В. Пушков // Слово і час. – 2000. – № 9. – С. 3–5.

7 Шаров, С. В. Самостійна робота як умова формування професійної компетентності майбутніх фахівців / С. В. Шаров // Сучасні тенденції розвитку української науки: матеріали Всеукр. наук. конф. (21–22 липня 2017 р., м. Переяслав-Хмельницький). Переяслав-Хмельницький, 2017. – №5. – С. 35–38.

8 Шарова, Т. М. Дискурс соцреалізму: комунікативні стратегії й тактики. Текст. Контекст. Інтертекст: електронне фахове видання. 2018. – Вип. 2. – URL: <http://text-intertext.in.ua/index.php?id=207>.

The article provides information that the work of Vasyl Barka “The Yellow Prince” is relevant in the history of Ukrainian literature. In this work, the writer raises the question of the history of mankind during the famine. Attention is focused on the fact that the symbolism of Vasily Barka is aimed at reality. It is noted that against the background of artistic value from the spiritual images of reality, a morally integral soul and, accordingly, an unbending image of nature. The study indicates that the poetry of Vasily Barka very much echoes the medieval mysterious traditions, with the Gothic images of the unity of man and plant, man and beast, for which the mystery genre consistently motivated by him is responsible.

УДК 811.161.3'373.6:316.7(=161.3)

Д. Б. БАЛАШ

г. Гомель, УА «Гомельські дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

ГІСТОРЫЯ СЕМАНТЫКІ ЛЕКСЕМЫ СПАДЧЫНА

У артыкуле прапануецца семантычная рэканструкцыя лексемы спадчына, абгрунтаванне яе канцэптуальнага нападунення. На матэрыяле розных лексікаграфічных крыніц і дадзеных Нацыянальнага N-корпусу прасочана эвалюцыя значэнняў і каштоўнасця арыентаванасць абранай для аналізу лексемы; ўстаноўлена своеасаблівасць значэнняў у сучасным ужыванні слова і яго экспрэсіўная ацэнка як духоўная рэфлексія носбітаў мовы.

Параўнальныя даследаванні “мінулага” і “сучаснага” ў мове дапамагаюць зразумець унутраную логіку слоў і ўбачыць шляхі іх канцэптуалізацыі. Для кагнітыўнай лінгвістыкі дыяхранічны аспект не менш важны, чым сінхронны. Пастаяннае змяненне мовы з’яўляецца адной з істотных асаблівасцей яго функцыянавання, таму падрабязнае апісанне слова павінна ўлічваць увесь патэнцыял асэнсавання і інтэрпрэтацыі лексічнай адзінкі. Паколькі для разумення сучаснай полісеміі слова важна веданне эвалюцыі яго семантыкі, то разважанне будзе строіцца на этымалогіі і семантычнай дэрывацыі.

“Этымалагічны слоўнік беларускай мовы” паведамляе, што *спадчына* – гэта ‘маёмасць, гаспадарка, якая пасля смерці ўладальніка пераходзіць у чыю-небудзь уласнасць’. Лексема *спадчына* ўтворана ад назоўніка *спадкі* з дапамогай суфікса *-ін* [1, с. 258–259].

У сваю чаргу, *спадкі* – гэта ‘маёмасць, якая пасля смерці ўладальніка пераходзіць у карыстанне каго-небудзь’, ‘рэчы, якія застаюцца пасля ад’езду гаспадароў з дому’. Форма множнага ліку з’яўляецца ўжо ў беларускай мове і ўжываецца ў значэнні ‘спадчына’. Старабеларускае слова *спадокъ* і старопольскае *spadek* маюць значэнне ‘спадчына’. Польскае *spadek* утворана ад дзеяслова *spasć* ‘дастацца некаму ў спадчыну пасля памерлага’, якое ўзыходзіць да дзеяслова *padać* (падаць). Форма адзіночнага ліку – *спадок* – ужывалася таксама і ў значэнні ‘рыззё’. Гэта дэрыват ад асновы цяперашняга часу дзеяслова *спасці*, *спаду* з суфіксам *-ок*. Тое, што *спадок* ‘скідваецца’ [1, с. 258]. Магчыма, суфікс *-ін*, далучыўшыся да назоўніка *спадкі*, надаў новаму назоўніку значэнне адзінкавасці з пазітыўнай канатацыяй, тым самым аддзяліў яго ад негатыўнага ‘рыззё’.

Той, хто атрымлівае спадчыну, называецца *спадкаемец* (ад *спадкі* і *мець*) – калька польскага *spadkobierca* [1, с. 258].

Далей разгледзім, што зафіксавана наконт лексем *спадчына* ў “Гістарычным слоўніку беларускай мовы”, дзе сабрана лексіка беларускай літаратурнай мовы XIV – XVIII стст. Па-першае, звернем увагу на назоўнік *спадок* і яго дэрываты. Назоўнік *спадокъ* ужываўся ў агульным значэнні ‘насл’дзіе’: *дгъдїцтво, wdгъдїчене, спадокъ*; і ў значэнні ‘спадчына’: *держїть подъ собою wtчїзны часть мужа моего і спадокъ браты его* (1515г.); *который домъ, яко спадокъ по небощыкахъ паняхъ Каштойтяхъ до шафунку короля его мїлостї взятый* (1594г.) [2, с. 123].

У значэнні ‘пераход у спадчыну’ ўжываўся і назоўнік *спадлость*: *которое жь потверженье его мїлость ачколвекъ же*

по спадлості того замку Пінскаго на насъ тымъ Пархвеновічомъ рачыль даці (1524г.). Калі гаварылі аб спадчынным праве, выкарыстоўвалі прыслоўе *спадкомъ*: *которая земля спадкомъ на него і на Жаворонка прішла по дятку его Бернате* (1538г.); *которая часть іменья Свіслоцкаго спадкомъ прірожонымъ спало было по небожчіку отцу жоны мее Ганны* (1555г.). Ужываўся ў старабеларускай мове і прыметнік *спадковый*: *продаль і на вечность есмї спустилъ всю тую часть ... все тое отчизны моее со всякімі прыдадкамі спадковыми огуломъ* (1583г.); *ізь імѣнья спадковаго повѣтъ учынилъ* (1617г.) [2, с. 121–122].

Паколькі нам вядома, што назоўнік *спадок* узыходзіць да дзеяслова *спасці*, разгледзім і яго. У “Гістарычным слоўніку беларускай мовы” дадзены тры словы, якія пісаліся аднолькава, але ўтварыліся ад розных слоў:

– *спасті I* мае некалькі значэнняў, звязаных з дзеясловам *падаць*, у тым ліку, цікавае ў межах нашага даследавання ‘прыпасці, дастацца каму-небудзь у спадчыну’: *всі імѣнья его маюць на насъ спасті* (1388г.); *на насъ господаря спало по пані Зофы Міколаевої Радівілової, князне Жеславскої, яко безпотомной іменіце названое Пліса в Полоцкім повете* (1507г.);

– *спасті II, сопасті* (у сучаснай рускай мове ёсць амаграф *спасті*) ужываліся ў значэнні ‘выратаваць’;

– *спасті III* – тое, што і *спаствіті* – ‘пасвіць (кароў)’ [2, с. 130–132].

У “Матэрыялах для слоўніка старажытнарускай мовы па пісьмовых помніках” І. І. Срэзнеўскага мы таксама бачым, што дзеяслоў *съспасті* (*съпаду*) мае некалькі значэнняў, звязаных з дзеясловам *падаць*, у тым ліку ‘быць пераданымъ, перейці’: *тежъ, естлі бы хрестьянінъ копѣца іхъ казілъ, або квалтомъ находілъ: хочемо, іжъ бы, подлугъ обычая наше землі, правъ нашихъ былъ каранъ, а всі імѣнья его маюць на насъ спасті* (Жал. гр. 1388г.) [3, с. 397].

У зваротнай форме дзеяслоў *спастіся* ў “Гістарычным слоўніку” падаецца ў значэннях ‘перайсці ў спадчыну’: *пакълі бы не мель сына, іно за ся тое іменье выше пісаное маеть спасті на насъ, къ замьку нашому* (1499г.) і ‘выратавацца’ [2, с. 132]. У “Матэрыялах...” І. І. Срэзнеўскага пра спадчыну гаворка ўжо не вядзецца: *съспастіся* = *сопастіся* – 1) ‘упаць’; 2) ‘паць, погібнуць’ [3, с. 397]; *съспастіся* – ‘быць ізбавленымъ отъ бѣды, спасенымъ отъ гібелі, спастісь’ [3, с. 398].

Ёсць у “Матэрыялах...” назоўнік *спад*, які ў старажытнарускай мове меў значэнне ‘супадзенне, выпадак’ [3, с. 396]. Гэта гаворыць аб тым, што спадчына заўсёды нечакана. Спадае заўсёды зверху ўніз. Вышэй за ўсіх – Бог. Калі нешта выпадкова супадае, гавораць “Бог даў”. Хрысціяне называюць Бога пастырам, а вернікаў – авечкамі, статкам. Такім чынам, Бог як Добры Пастыр пасвіць свой “статак” і “выпадкова” пасылае спадчыну, якая можа выратаваць у цяжкім жыццёвым становішчы, дапаможа не загінуць. З другога боку, у Бібліі словам *спадчына* перакладзены не толькі словы *вінаграднік*, *зямля* (матэрыяльныя каштоўнасці), але ж і *Царства Нябёснае*, *слава і мілата Божая*: *Благаславёны Бог і Айцец Госпада нашага Ісуса Хрыста, Які на вялікай Сваёй міласці адрадзіў нас праз уваскрасенне з мёртвых Ісуса Хрыста да надзеі жывой, да спадчыны нятленнай, чыстай, неўвядальнай, захаванай на нябёсах для вас, якія сілаю Божаю праз веру зберагаецеся для спасення, гатовага адкрыцця ў час апошні* (1Пет 1:3–5) [4].

У старабеларускай мове прысутнічала даволі шмат дэрыватаў лексемы *спасці* са значэннем перахода ў спадчыну:

– дзеепрыметнік *спалый*: *тая сума, сполна намъ обеюмъ участнікомъ правомъ прірожонымъ спалая і належачая, за ровно ей ... сестре моей ... яко і мне, належаті будетъ* (1596);

– дзеепрыметнік *спадлый*: *што за ся тычеть тыхъ іменей, на его кролевъскую мілостъ спадлыхъ* (1544г.); *добра і маетності его ... правом кадуковымъ спадлые ... вернуті і поступіті не хочет* (1615г.);

– дзяслоў *спадываті*: *іменья лежачіе спадывають на стріевъ або на блізкіх* (1538г.); *тые тежъ, а не інъшіі імгнья зася спадывають і пріходять къ столу его мілості господарьскому* (1554г.); *вшелякій спадокъ ні на кого не спадыва, одно на потомство за правом прірожонымъ* (1563г.);

– дзеепрыметнік *спадываючій*: *хто бы брата або сестру забіл в надею іменья на него пріходячого, таковый отходіт оного іменья правомъ прірожоным на себе спадываючого* (1529г.);

– назоўнік *спадаванье*: *оні тежъ ... самі себе і того всего спадаваня зъ властності к прісуду моего і потомковъ моіхъ выймоваті не мають* (1585г.);

– дзяслоў *спадаті, сподаті*: *есть обычай въ Русі, іжъ церковъ і доходы церковные на потомкі спадаеть* (1520г.); *по отцу отчыстое іменье на деті пріходіт і блізскость сподаеть на тых же дедічовъ* (1579г.) [2, с. 120–126].

Сучаснае тлумачэнне слова *спадцаць* ужо не мае значэння ‘пераход у спадчыну’, засталіся толькі ‘звісаць’ (пра валасы, тканіну і пад.) і ‘зніжацца, размяшчацца па нахільнай плоскасці’ [5]. Выйшлі з ужывання і некаторыя словы. Лексема *спадчына* за сваю гісторыю значна пашырыла першапачатковы сэнс. Гэта зафіксавана ў “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы”:

спадчына – 1) гэта ‘маёмасць, гаспадарка, якая пасля смерці ўладальніка пераходзіць у чыю-небудзь уласнасць’: *Ён [дзед] памёр пад шум асенніх траў, Толькі стрэльбу ў спадчыну пакінуў* (Танк);

– ужываецца і ў пераносным значэнні: размоўнае слова пра тое, што пераемна пераходзіць ад папярэдняга да наступнага: *У Ніны быў самавар – не свой, нечая спадчына па кватэры* (Лобан);

– пра ўласцівасці, схільнасці, пачуцці і пад.: *У маіх руках не кол, а кулямёт, А ў спадчыну ад прадзеда – адвага* (Панчанка);

– тое, што пакінута папярэднікам у якой-небудзь галіне дзейнасці, майстэрстве, справе: *[М. Багдановіч] памёр стальым майстрам. Яго спадчына адразу ж стала нашай класікай* (Гілевіч);

2) ‘з’явы культурнага жыцця, быту, якія ўспрыняты ад папярэдніх дзеячаў, ад мінулых часоў’: *Міцкевіч пакінуў багатую спадчыну*;

3) спецыяльны тэрмін: пераход маёмасці памёршага да яго наследнікаў [5].

На культурную каштоўнасць спадчыны звяртае ўвагу энцыклапедычны даведнік “Культуралогія”: *спадчына культурная* – гэта частка матэрыяльнай і духоўнай культуры, створаная мінулымі пакаленнямі. У яе ўваходзяць культурныя каштоўнасці, якія вытрымалі выпрабаванне часам і перадаюцца з пакалення ў пакаленне як нешта важнае і каштоўнае [6].

Далейшае пашырэнне значэнняў зафіксавана ў “Слоўніку паронімаў беларускай мовы”, у якім увага чытачоў звяртаецца на тое, што лексема *спадчыннасць* стала ўжывацца і ў значэнні ‘спадчына’. *Спадчыннасць*: 1) сукупнасць прыродных асаблівасцей арганізма, атрыманых ад бацькоў ці папярэднікаў: *Гэтыя працы паказалі, што пад уплывам угнаенняў можна зменьваць і спадчыннасць расліны, зменьваць прыроду расліны*; 2) тое, што і спадчына: *Уласнік гэтага пляца, паспеўшы зацвердзіцца ў правах спадчыннасці, падаў на ўласніка завода ў суд* (К. Чорны) [6].

Па дадзеных Нацыянальнага N-корпусу (далей – N-корпус), можна ўбачыць, што і лексема *спадчына* ўжываецца ў значэнні ‘спадчыннасць’: *Маладыя бабры, якія выраслі ў няволі і потым былі*

выпушчаны ў раку, адразу пачынаюць будаваць сабе дом <...> Ніхто іх не вучыў будаўнічаму майстэрству. Яно перайшло да бабра ў спадчыну ад незлічоных накаленняў продкаў – нястомных рачных будаўнікоў [4].

“Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў” фіксуе, што *спадчына* – гэта не толькі *спадак* ці *спадкі*, *спадчына* можа быць *бацькоўская*, тады яна завецца *бацькаўшчына* [6].

Аб спадчыне-бацькаўшчыне падрабязна паведамляе энцыклапедычны даведнік “Чалавек і грамадства”: *бацькаўшчына* (айчына, радзіма) – гэта гісторыка-культуралагічнае і філасофскае паняцце, якое абазначае пэўную этнакультурную супольнасць; палітычнае, сацыяльнае і культурнае асяроддзе, у якім жыве і працуе народ; краіна, у якой чалавек нарадзіўся і грамадзянінам якой з’яўляецца; тэрыторыя, якая гістарычна належыць пэўнаму народу [6].

Паняцце “спадчына-бацькаўшчына” прайшло шматвяковую эвалюцыю. Якаснае паглыбленне і ўзбагачэнне гэтага паняцця прыпадае на канец XVIII – пачатак XX ст. У новай беларускай літаратуры выказаны патрыятычныя імкненні, абуджэнне нацыянальнай свядомасці народа. Як сацыяльная з’ява паняцце “бацькаўшчына”, як і сучаснае паняцце “спадчына”, ахоплівае ўсе бакі грамадскага жыцця: мову, культуру, духоўныя каштоўнасці, грамадскі лад, традыцыі і звычаі. У эсэ “Спадчына” Сяржук Сокалаў-Воюш піша: “Спадчына – усё тое, што мы маем ці мелі. Існае і зьнішчанае, адноўленае і створанае, прыватнае і супольнае. У кожнага народа свая спадчына і сваё слова: па-ўкраінску *спадціна*, па-польску *spadek*, па-літоўску *paveldas*, па-латыску *tantojums*, па-расейску *наследство*” [4]. У XXI стагоддзі пра паняцце “спадчына” можна гаварыць як пра імя канцэпту, які нагадвае, што беларускі народ (як і любы іншы) мае свае імя, годнасць, культуру, у якой жыве будучыня.

Па дадзеных N-корпусу, беларускія пісьменнікі разважалі аб тым, якая спадчына збіраецца іх сучаснікамі. Як правіла, яна была апісана ці нейтральна, ці з добрага боку: *Пакінем спадчыну мы для патамкаў / Інакшыю ад той, / Што ўзялі мы ад продкаў на абломках / Гісторыі сваёй* (Я. Купала. Безназоўнае). Калі гаворка шла пра тое, што атрымана з мінулага, слова *спадчына* магло мець і негатыўную канатацыю: рабства, беднасць, сіротства; яна паказвалася сумнай, беднай, бруднай: *Афіцыйнай спадчынай беларусаў былі абвешчаныя толькі рэакцыйны прыгнёт з боку польска-літоўскіх феадалаў і прагрэсыўны прыгнёт з боку расейскага царызму, а таксама курная*

хата, лапці, каўтун у валасах і сацыялістычны росквіт (Слоўнік Свабоды); *У Махаедах чалавек / Не ведаў радасці ніколі, / Як нараджаўся, дык навек / Прымаў у спадчыну нядолю* (П. Броўка. Махаеды) [4].

Даволі часта пісьменнікі гавораць пра культуру, атрыманую ў спадчыну. Ніл Гілевіч, можна сказаць, п'е гімн мове, якую збераглі нашы продкі: *Мова – самы дарагі, самы каштоўны скарб у любога народа. <...> Хіба чалавек жыве толькі хлебам надзённым? А хлеб для душы? <...> Слова, слова, слова — вось самы спажывуны хлеб для нашай душы! <...> Гэта хлеб, які сеялі і расцілі яшчэ нашы прадзеда і прапрадзеда, і прадзеда нашых прапрадзедаў! <...> І нам завяшчалі працягваць гэту вялікую сяўбу і гэты вялікі клопат. На жаль, многія ў нашы дні пачынаюць траціць пашану да духоўнай спадчыны сваіх продкаў* (Н. Гілевіч. Начлег на буслянцы) [4].

Звернем увагу на пазітыўную, узвышаную арыентаванасць лексем *спадчына*. Зыходны дзеяслоў *падать* сведчыць аб сыходным руху. Форма закончанага трывання (*пасть*) і назоўнік (*падзенне*) гавораць і аб фізічным, і аб духоўным становішчы чалавека. Аднак лексема *спадкі*, далучыўшы суфікс *-ін*, адразу змяняе вектар канатацыі. Усе словы, якія ўжываюцца ў значэнні ‘спадчына’, адзначаны пазітыўна. Семантычнае поле назоўніка *спадчына* з часам уключае як больш шырокі пералік зямных даброт, падтрымліваючых, супрацьлеглых падзенню, так і значэнні, адрываючыя ад зямлі, ад матэрыяльнага – значэнні, звязаныя з тэкстам Бібліі, падымаючыя ў Царства Нябёснага: *Тады скажа Цар тым, якія на правы бок ад Яго: “Прыйдзіце, благаслаўленыя Айца Майго, прыміце ў спадчыну Царства, угатаванае вам ад стварэння свету* (Мф 25:34) [4].

Па сутнасці, паняцце “спадчына” прызывае да перфекцыянізму, нагадвае, што ўдасканаленне з’яўляецца той мэтай, да якой павінен імкнуцца чалавек. Ад таго, што збіраюць у спадчыну, залежыць тое, што потым атрымаюць. Часова-трывальная форма дзеяслова перфект таксама выказвае вынік сітуацыі, якая адбылася ў мінулым. У лінгвістыцы асноўны семантычны кампанент перфекта – значнасць завершанасці дзеяння ў момант гаворкі, а ў выпадку спадчыны – значнасць ранейшых учынкаў у момант атрымання спадчыны.

Аб спадчыне можна казаць і словамі Іммануіла Канта, тому што яна захоўвае “...паняцце прычыны, якое выказвае неабходнасць следства пры дадзенай умове...” [7]. Такая прычына важна як умова будучых падзей, дадзеная ў цяперашнім часе, паколькі цяперашняе перакрывае значнасць мінулага, рыхтуючы будучыню. Так і спадчына

крапатліва збіраецца тут і цяпер, на працягу ўсяго жыцця, незалежна ад таго, што было да гэтага часу. Сучасная полісемія старажытнага слова вызначаецца шматграннасцю паняцця, якое “ўбірала” непадзельнае адзінства сэнсаў розных уяўленняў пра спадчыну.

Зыходзячы з вышэй сказанага, падвядзем вынік. Першапачаткова лексема *спадчына* мела канкрэтнае значэнне – ‘матэрыяльныя каштоўнасці, якія атрымліваюць нашчадкі пасля смерці ўладальніка’. У працэсе семантычнай эвалюцыі слова набывае патэнцыял двойнога асэнсавання і тлумачыцца, зыходзячы з кантэксту. Пазітыўная каштоўнасць арыентаванасць паняцця “спадчына” з’яўляецца духоўнай рэфлексіяй носьбітаў беларускай мовы.

У перспектыве сучаснай поліфункцыянальнай секулярызаванай мовы спрадвечна канкрэтнае слова матэрыяльнай сферы напайняецца абстрактным зместам духоўнай сферы побыту чалавека. Духоўная рэфлексія не змяняе значэнне кардынальна, не ўтварае новае слова, толькі дапайняе полісемію старога слова новымі адценнямі, уступаючымі ў семантычныя адносіны са ўсімі яго значэннямі. Застаецца канстатаваць, што лексема *спадчына* прайшла шлях ад слова справавой лексікі, праз абазначэнне паняцця культуры, да канцэпта на сінхронным зрэзе. Слова пашырыла свой спрадвечны сэнс, але захоўвае істотныя рысы свайго мінулага, характарызуючыя асаблівасці мыслення і светаўспрымання носьбітаў беларускай мовы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / уклад. Р. М. Малько, Г. А. Цыхун; гал. рэд. Г. А. Цыхун. – Мінск : Беларус. навука, 2008. – Т. 12. – 366 с.

2 Гістарычны слоўнік беларускай мовы. / склад. А. М. Булыка [і інш.]; пад рэд. А. М. Булыкі. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – Вып. 32. – 501 с.

3 Срезневский, И. И. Материалы для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ : в 3 т. Т. 3. / И. И. Срезневский. – Санкт-Петербург : Типографія Императорской Академіи наукъ, 1912. – 996 с.

4 Беларускі N-корпус [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <https://bnkorpus.info/korpus.html> – Дата доступу : 04.05.2021.

5 Русско-белорусский онлайн-словарь Скарнік [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <https://www.skarnik.by> – Дата доступу : 11.04.2021.

6 Электронная энцыклапедыя [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.slounik.org> – Дата доступу : 25.04.2021.

7 Кант, И. Весь Иммануил Кант: Критика чистого разума, Основы метафизики нравственности [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <https://books.google.by> – Дата доступу : 06.05.2021.

The article offers a semantic reconstruction of the token spadchyna (heritage), substantiation of its conceptual content. The evolution of meanings and value orientation of the token chosen for analysis is traced on the material of various lexicographical sources and data of the National N-corpus; established the originality of meanings in the modern use of the word and its expressive evaluation as a spiritual reflection of native speakers.

УДК 821.161.3-32*М. Гарэцкі

В. А. БАРАДЗІН

г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

ПЕРШАЯ СУСВЕТНАЯ ВАЙНА Ё ПАКАЗЕ М. ГАРЭЦКАГА

У дадзеным артыкуле прааналізаваны прысвечаныя тэме Першай сусветнай вайны апавяданні М. Гарэцкага “Генерал”, “Рускі” і “Літоўскі хутарок”. У ім даводзіцца, што пісьменнік малюе вайну як антыгуманную справу, паказвае безабароннасць чалавека перад тварам вайны, падае яскравыя малюнкi падзей, пры якіх чалавек жыве і дзейнічае ў пастаяннай небяспецы, становіцца прамой або ўскоснай ахвярай вайны, не залежна ад таго, прымае ён у ёй непасрэдны ўдзел ці не.

Жахлівыя падзеі Першай сусветнай вайны знайшлі свой адбітак у беларускай літаратуры пачатку ХХ стагоддзя. Сярод першых, хто звярнуўся да яе рэалістычнага адлюстравання, быў М. Гарэцкі.

На фронце пісьменнік апынуўся зусім яшчэ “зялёным”, і нават не салдатам, а вальнапісаным. Прыходзілася пісаць похапкам, а то і ўрыўкамі: у адной руцэ – вінтоўка, а ў другой – пяро. Падобным чынам аўтар займаўся творчасцю амаль усё сваё жыццё. М. Гарэцкага па праву лічаць прадстаўніком “страчанага пакалення”, бо творы пра вайну, якія ён пакінуў пасля сябе – не выдумка пісьменніка, а сапраўдныя гісторыі, заснаваныя на жыццёвым досведзе.

Бясспрэчна, вайна значна паўплывала на светапогляд М. Гарэцкага. Ён стварае асабліва тонкія па малюнку і настрою апавяданні: “Літоўскі хутарок”, “Генерал”, “Рускі”, “На этапе”, у якіх гучыць пратэст супраць вайны. Нешта ёсць у эстэтычнай выверанасці кожнага з гэтых апавяданняў, а таксама ў відавочнай асалодзе ад самога працэсу напісання.

Каб быць мастаком, адначасова неабходна быць мысліцелем, мець цэпкае вока і вобразную руку, якая магла б запісаць заўважанае і перадуманае сапраўды непераўзыйдзена, дакладна, малюнкава. Менавіта М. Гарэцкі меў і вока такое, і руку такую. Ён умеў паказаць у развіцці характар, нярэдка скупа, але адначасова і выпукла. Умеў улавіць і перадаць адным-двума словамі стан чалавечай душы, намалюваць карціну прыроды, стварыць адпаведны грамадскі фон, выразіць праз кантраст самае неабходнае ў вобразе. У яго творах праўда такая натуральная не толькі таму, што так бывае ў жыцці, а найперш таму, што дапамагае мысліць вобразамі, г. зн. з’яўляецца мастацкай у самым высокім сэнсе слова. Справа не ў тым, што М. Гарэцкі ўмее бачыць праўду праз жыццёвыя дэталі, а ў тым яшчэ, што з гэтых дэталю атрымоўваецца праўда цэлага палатна, праз задуму ўвасобленая ў праўду чалавечага быцця [1].

Звернемся непасрэдна да аналізу згаданых вышэй апавяданняў М. Гарэцкага пра Першую сусветную вайну.

Так, “**Літоўскі хутарок**” – гэта ўжо паўнаватасны мастацкі твор пра вайну. Галоўны герой у творы, Ян Шымкунас, нічога не разумее. Яшчэ ўчора ён проста так раздарыў хлеб і сала, ад чаго на душы прыемна стала. А зараз што? Вайна. Сам жа Ян не ўсведамляе, што адбываецца, у яго яшчэ дзіцячы погляд на тое, што надышло.

Прыём пісьменніка – паказаць вайну вачыма неваеннага чалавека, які блытаецца пад нагамі батарэйцаў і нічога не ведае. Усё гэта дапамагае аўтару паказаць сапраўднае аблічча вайны і падкрэсліць гераізм салдат.

Бязлітасна прайшлася вайна па лёсах герояў апавядання “Літоўскі хутарок”! Столькі ўдалося спазнаць ім гора і пакут... Змест апавядання ўспрымаецца не інакш, як паляванне на нявінныя душы. І сапраўды, хто б ні прыходзіў на хутар (немцы, рускія), рабуюць яны і здзекуюцца з аднолькавай асалодай. Спачуванні пісьменніка на баку жыхароў хутара. Без сумнення, “Літоўскі хутарок” – страснае асуджэнне імперыялістычнай бойні. М. Гарэцкі паказвае безабароннасць сялян перад тварам вайны. Пасля першага бою стары гаспадар сутыкнуўся з тым, у што ніяк не хацелася верыць. Стралялі

не толькі блізка ля яго хаты, але і па ёй. Вакол ляжала шмат забітых. “Няма сілы падабраць. Ляжаць цэпкімі, калонамі. Бог іх ведае, ці забіты так, ці параненыя спаўзліся ў адзін груд. Трупаў не менш трох тысячаў на адной маёй пазіцыі”, – чуе Шымкунас словы палкоўніка [2]. Потым хутарок занялі немцы. Паелі ўсю жыўнасць, наглуміліся з дзяўчат. Пасля новага бою – хутарок разрабаваны, напалову спалены. Яго жыхары духоўна надламаныя, разгубленыя, але пакуль усе жывыя. А наперадзе – прыход ворага, наступленні і адступленні войска. Што чакае хутарок і яго жыхароў? Аўтар пакідае пытанне адкрытым.

У апавяданні “Рускі” М. Гарэцкі паказвае бязлітаснасць вайны, падчас якой чалавек жыве і дзейнічае ў пастаяннай небяспецы. Менавіта ў такіх умовах асабліва абвастраецца асэнсаванне пытанняў жыцця і смерці. У цэнтры твора – апісанне незвычайнага пацыента, з якім сустракаецца ў шпіталі апавядальнік. Гэты пацыент, “Рускі”, лічыцца хворым на грудзі, але на самой справе баліць у яго душа. Ён пакутуе ад нервовага захворвання, сімптомы якога падрабязна пералічвае нам пісьменнік у творы: “І толькі ў вачах гаротніка ё штось такое, што выдае і цяжкую хваробу, і муку, і безнадзейнасць. Вочы ў яго праваліліся, зрабіліся маленькімі. Галоўнае ж, яны страшэнна змарнаваныя, нейкія змятыя, сцёртыя. Трэба прыгледзецца да іх, і тады відаць у іх боль” [3].

Галоўны герой Рускі, які насамрэч ёсць селянін-беларус, вымушаны быў пайсці ў салдаты і забіваць людзей. Да вайны герой жыў згодна з традыцыйнымі нормамі сялянскай маралі. Згодна з аўтарам, нават “салдацкая вопратка змяніла яго толькі знешне, у зацішку фронту ён меў магчымасць вярнуцца да свайго будзённага занятку – сялянскай працы на бульбянішчы” [3]. Менавіта тут, на бульбянішчы, пасля чарговай бітвы і адбылася трагедыя, што сур’ёзна паўплывала на псіхічны стан героя.

Рускаму як салдату прыходзілася знішчаць, каб не быць знішчаным, і ён паспрабаваў прыстасавацца да пануючых законаў свету – жорсткасці і бесчалавечнасці. Але гэтым разам ён апынуўся перад вельмі няпростым выбарам – забіць аўстрыяка, бо ён вораг, ці пакінуць у жывых і быць здраднікам для сваіх паплечнікаў, з якімі Рускі побач змагаўся за жыццё.

Забойства было здзейснена, бо так патрабаваў доўг, дадзена прысяга, але галоўнаму герою ад гэтага толькі горш, бо так званы аўстрыяк, якога ён пазбавіў жыцця, насамрэч быў такім жа звычайным селянінам, як і ён сам, толькі з Заходняй Украіны, які

таксама ваюе па прымусу. Найбольшым жаданнем “аўстрыяка” было вяртанне да сваёй сям’і, каб ім не так цяжка жылося...

М. Гарэцкі ў апавяданні “Рускі”, акрамя тэмы вайны, закранае праблему крызісу грамадства і пераўтварэння свету, у якім чалавек адмаўляе хрысціянскія каштоўнасці і гіне ад бездухоўнасці.

Вядома, што вораг на вайне павінен знішчацца любой цаной, таму М. Гарэцкі і называе героя Рускім. Менавіта так ён хацеў апраўдаць бязлітасны ўчынак салдата, які дзейнічаў як прадстаўнік рускай арміі, а значыць усё здарылася так, як і павінна было. Што, аднак, не выратоўвае героя, бо ў моманты, калі яго “забірае” хвароба, ён крычыць: “Я рускі, я рускі” [3].

Аўтар на працягу ўсяго твора паказвае нам сапраўдныя пачуцці галоўнага героя. Мы бачым усе перажыванні Рускага, як ён адчувае і бачыць гэты свет. Сцэна, дзе паказваецца рабаванне забітага, выклікае сапраўдны жах у чытача: “Рускі перахрысціўся над мёртвым і палез у яго кішэню ў штанах. Выцягнуў адтуль пакамечаны ад доўгага часу і замаслены ліст у канверце. Болей нічога не было, і ён расчаравана і незадаволена падраў яго на колькі частак. Абдумаўшыся, падняў іх з зямлі, каб пасля скурыць. І зноў кінуў. Аж рукі трохі дрыжэлі, і было брыдка, што так блазнуе, быццам не ворага забіў, а якога свайго” [3]. М. Гарэцкі вельмі праўдзіва адлюстравваў падзеі вайны і іх уплыў на псіхіку ўдзельнікаў вайны. Аўтар глядзіць перш за ўсё на тое, што на душы ў героя і ўздымае вельмі важныя праблемы грамадства, у якім традыцыйныя маральныя каштоўнасці губляюць свой праўдзівы сэнс. І ў гэтым праявілася наватарства пісьменніка.

Звернемся да апавядання “Генерал”. “Ён быў ужо старэнькі” [4] – так пачынае свой апавяданне пра новыя (фізічныя і псіхічныя) ахвяры вайны аўтар-апавядальнік. Старэнькі – чалавек на сконе веку, які ўжо шмат чаго пабачыў, але яшчэ не збіраецца пакідаць гэты свет і дажывае апошнія гадкі. Аўтар так гаворыць пра генерала, паказваючы, што ў нейкай ступені шкадуе яго і ставіцца паблажліва. Гэта відаць і па далейшым апісанні героя: “Рукі ў яго то прыкметна іншы раз, то непрыкметна дрыжэлі.

У стройненькім мундзірчыку на англійскі фасон і ў штанах галіфэ, з белым каўнерчыкам на шыі і ў манкетах у кратачкі на тонкіх худых руках, ён выглядаў дробненькаю, старэнькаю, але фарсістаю чысцёшкаю” [4]. З апісання мы бачым, якім акуратным быў знешні выгляд генерала, але па дрыжачых руках можна было зразумець яго нейкую няўпэўненасць.

“У часе абеду, калі ад сытасці прыходзіць гумар, ён яшчэ больш засумаваў. Вясёлы падпалкоўнік, начальнік штаба, быў у водпуску. На абед былі запрошаны, паводле даўніх традыцый, новапрыбылыя афіцэры. Але цяпер гэта былі сарамяжлівыя і нязграбныя прапаршчыкі. Генерал пачуваў сябе дрэнна, бачачы, як не ўмелі яны абыходзіцца ў афіцэрскай кампаніі, чырванелі і марудзілі, каб не зрабіць чаго не так, і стараліся рабіць усё як найлепей, а ўсё ж ткі, забыўшыся, елі з нажа і бралі хлеб відэльцамі...

“І гэта нашы афіцэры! – сумна падумаў генерал. – Сапраўды, хіба з такімі афіцэрамі можна дайсці да перамогі?” – мімаволі горка патрос ён галавою.

Абед скончыўся дужа скоро. Генерал еў зусім мала. Ён зараз выйшаў, сеў у аўтамабіль і адзін, нават без ад’ютанта, паехаў у штаб N-скага палка, які стаяў цяпер на пазіцыі” [4].

Ён сумаваў, паглядаючы на сваіх прыбліжаных, пачуваў сябе дрэнна ў іх кампаніі, думаў з сумам і горыччу пра сапраўдную годнасць новапрыбылых афіцэраў. Хіба можна з такімі дайсці да перамогі?

Кульмінацыяй твора становіцца момант, калі малады прапаршчык аказваецца на брустверы з-за жадання старога генерала ўзняць настрой салдат, якім ужо надакучыла пазіцыйная вайна. Але гэта не дапамагае, бо прапаршчык імгненна гіне ад кулі снайпера. Смерць атрымалася не гераічная, а прыкрая і выпадковая, і яна не можа спрыяць выхаванню ніякіх патрыятычных пачуццяў. А тыя “пранікнёныя” словы, якія гаворыць генерал над забітым, не выклікаюць адпаведнага водгуку ў салдат, што атачаюць яго. М. Гарэцкі заўважае, што “велічныя трыумфы генерала засталіся ў мінулым, і цяпер для яго надышоў час пераасэнсаваць афіцэрскі кодэкс, што не адзін год вызначаў яго паводзіны. У новым свеце, які нараджаўся на вачах генерала, нешта рабіла гэтыя састарэлыя нормы бессэнсоўнымі, проціпастаўляла іх гуманістычным законам чалавечага суіснавання” [1].

Можна адзначыць таксама вобразы новапрыбылых прапаршчыкаў у творы. Яны сталі адарванымі ад таго ладу жыцця, да якога былі звыклія. М. Гарэцкі падкрэсліваў, што “афіцэрсства з элітнай касты са сваімі каштоўнасцямі (адукацыя, веданне моў, адданасць імператару і радзіме, мужнасць, выпраўка) ператваралася ў фармальна аб’яднаную групу людзей з розным светапоглядам і каштоўнасцямі. Яна не магла існаваць без унутранага напружання

і супярэчнасцей, што ў перспектыве маглі выліцца ў сапраўдны канфлікт” [1].

Праз вобраз забітага прапаршчыка аўтару ўдалося ўзняць вельмі значную для тагачаснага беларускага грамадства праблему: забойства на вайне адукаваных сыноў нацыі, што выйшлі з народа. Настаўнік на вайне, паводле М. Гарэцкага, – “рэч абсурдная, бо род яго дзейнасці звязаны з распаўсюджваннем ідэй міру, узаемапавагі, роўнасці” [1]. Можна таму прапаршчык і аказваецца на брустверы: “Забіты ляжаў, падагнуўшы ногі і адкінуўшы руку ў замшавай з белым баранькам рукавіцы. Шапка з’ехала, і былі відаць белаватыя, зачасаныя набок валасы. А бародка, паголеная, раптам адзначылася шэраю бруддзю. Санкі трохі скрывіліся набок, а пад шапкаю відаць было трошку ліпкай крыві на мёрзлым, сухім акопным дне” [4].

У прадстаўленых творах М. Гарэцкага вайна асуджаецца не толькі як бойня, не вартая людзей, але і як канкрэтная вайна, што ў значнай меры вядзецца крывёю малых, недзяржаўных народаў у імя велічы і дабрабыту вялікіх дзяржаўных нацый.

Вайна агаліла фальш многіх звыклых догмаў і грамадскіх інстытутаў, абвергла маральныя каштоўнасці, якія лічыліся непакіснымі і пазбавіла маладых людзей, якія перажылі вайну, ідэалаў і жыццёвых мэтаў.

Вайна – трагічная старонка ў гісторыі ўсяго чалавецтва і мы павінны памятаць аб подзвігу тых, хто баяўся, але змагаўся. І дапамогуць нам у гэтым пісьменнікі, якія бачылі ўсё сваімі вачыма і стварылі бездакорна праўдзівыя і натуралістычныя творы, дзякуючы якім мы можам прачытаць створаныя шэдэўры і скласці ўласную карціну падзей Першай сусветнай вайны.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Чыгрын, І. П. Паміж былым і будучым: Проза М. Гарэцкага / І. П. Чыгрын. – 2-е выд., выпр. – Мінск: Бел. Навука, 2003. – 166 с.

2 Гарэцкі, М. “Літоўскі хутарок” / М. Гарэцкі. Беларуская палічка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: [http : // knihi.com / Maksim_Harecki / Litouski_chutarok.html](http://knihi.com/Maksim_Harecki/Litouski_chutarok.html) – Дата доступу: 07.04.2021.

3 Гарэцкі, М. “Рускі” / М. Гарэцкі. Беларуская палічка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: [https : // knihi.com / Maksim_Harecki / Ruski.html](https://knihi.com/Maksim_Harecki/Ruski.html) – Дата доступу: 07.04.2021.

4 Гарэцкі, М. “Генерал” / М. Гарэцкі. Беларуская палічка [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: [https : // knihi.com / Maksim_Harecki / Hienieral.html](https://knihi.com/Maksim_Harecki/Hienieral.html) – Дата доступу: 07.04.2021.

The article analyzes the stories of M. Goretsky "General", "Russian" and "Lithuanian farm", dedicated to the theme of the First World War. It argues that the writer portrays war as an inhuman deed, shows the defenselessness of a person in the face of war, gives vivid images of events in which a person lives and acts in constant danger, becomes a direct or indirect victim of war, regardless of whether he accepts in it direct participation or not.

УДК 811.161.3'373.612.2:1 Бядуля

І. А. БАРОЎСКАЯ

г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт»

ВОБРАЗНА-ВЫЯЎЛЕНЧЫЯ МОЎНЫЯ СРОДКІ ПАЭТЫЧНЫХ ТВОРАЎ ЗМІТРАКА БЯДУЛІ

У артыкуле на шырокім фактычным матэрыяле даследуецца паэтычная творчасць Змітрака Бядулі. Адзначаецца любоў і глыбокая зацікаўленасць паэта беларускімі народнымі традыцыямі, беларускай гісторыяй, фальклорам. Адзначаюцца асаблівасці выкарыстання гукавых, лексічных і сінтаксічных сродкаў моўнай выразнасці ў паэтычнай творчасці творцы.

...На яе святло ляцелі праз акно з лесу, як на паратунак ад разбойніцкай начы, грамадкі матылькоў, жучкоў, мушак, скакуноў, фокуснікаў, спевакоў, музыкаў, свістуноў і пстрыкуноў рознага выгляду і колеру. Некаторыя з іх былі меншыя за макавае зерне – смешныя і спрытныя. Іншыя нагадвалі веліканаў-танцораў на даўжэзных дыбах – тонкіх, як валасінкі. Былі яны рагатыя і крылатыя, даўгавусыя і даўгахвостыя. Хто скакаў галавой уніз, а хто слізгаўся бокам – як бы катаўся на саначках.

Усе гэтыя казюлькі нагадвалі малюпасенькіх клоўнаў-цыркачоў у фантастычным аддзенні, у ярка-каляровых масках...

Гэты незвычайны мастацкі малюнак – лямпка і насякомыя вакол яе – са славутай “Сярэбранай табакеркі” Змітрака Бядулі, апошняга яго твора, напісанага ў 1940 годзе. Пабудаваная на традыцыйна-фальклорных матывах, з глыбокім выкарыстаннем элементаў народнай творчасці, гэтая літаратурная казка мае складаны грамадска-філасофскі змест. Твор, як адзначаў М. Гульман, –

“фантастычна-дзівосны і ў той жа час глыбока філасофскі, сагрэты лірызмам і паэзіяй” [1, с. 5].

Самуіл Яфімавіч Плаўнік увайшоў у беларускую літаратуру незвычайна і незабыўна, пакінуўшы яскравы след як прэзачнымі творамі, так і вершаванымі, некаторыя з якіх нават сталі рамансамі. Пісьменнік нарадзіўся ў сям’і дробнага лесапрамыслоўца, які займаўся сплавам лесу. “Бядуля некалькі год быў на рабоце ў лесе, узімку.., улетку... жыў з сялянамі-рабочымі на ўлонні прыроды і спаў з вартаўнікамі ў будцы на вадзе ці на беразе пры вогнішчы і тут наслухаўся беларускіх казак, песень, нагледзеўся чароўных абразкоў беларускае прыроды і добра пазнаўся з жыццём-быццём селяніна” [2, с. 351].

Начлежнікі пяюць. Над вогнішчам туман.

А спеў – вясёлы сум. А галасы — рачулки.

Плывуць адтуль з кустоў, з асрэбраных палян

Частушкі – як званкі, частушкі – як бразгулки

[“Начлежнікі пяюць”].

Біяграфічныя звесткі даказваюць любоў і глыбокую зацікаўленасць Бядулі беларускімі народнымі традыцыямі, беларускай гісторыяй, фальклорам. Сярод яго вершаў ёсць творы, прысвечаныя святам: “Новы год”, “На Вялікдзень”, “Купалле”. І ў кожным гучыць боль і перажыванні за пакутны лёс беларускага народа: *Нябыццем стаў мінулы год. І летанісец вызначаў яго крывёю і агнём. Меў шмат надзей, меў гора шмат ты ад яго і наш Народ. Над Беларуссю ён прайшоў грымотай, бураю, віхром* (“Новы год”). Але спадзяванні, надзеі на лепшы лёс, на *багатыя палі і светлыя свае палацы*, канешне, прысутнічаюць у вершы: *А Новы год нам суліць шмат і новых дзей і новы лёс. На Вялікдзень казаў анёлам Гасподзь Магутны: “Гэй, дайце ў званы сярод нябёс, Што беларускі народ пакутны Уваскрос!...” Хрыстос уваскрос!* (“На Вялікдзень”).

Акрамя таго, ён пісаў санеты, балады, вершы, прысвечаныя гістарычнаму мінуламу, прыгажосці роднага краю:

Сняжыначкі-пушыначкі

Ляцелі матылькамі.

Над хмызамі над шызымі

Дымліся дымкамі. (“Сняжынка”)

Дадзеная цытата яскрава паказвае нам працу паэта з гукавымі моўнымі сродкамі: эўфаніяй, гукапісам, што заўважаецца ў кожным творы. Паўторы *ыначкі, над, дымі, л, з, і* стварылі зімовы малюнак прыгожага снегападу з прыгожымі сняжынкамі.

Да найбольш выразных сродкаў моўнай выразнасці даследчыкі адносяць фанетычныя. У паэтычным творы, увогуле, неабходна звяртаць увагу не толькі на тропы, лексіку, сінтаксіс, але і на элементы паэтычнай фанетыкі, якія ўзмацняюць вобразна-выяўленчыя магчымасці вершаванай мовы, надаюць ёй розныя эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні.

У пэўным паэтычным кантэксце паўтор пэўных, звычайна нейтральных гукаў дапамагае звяртаць увагу на асобныя словы, садзейнічае нарошчванню пэўнай выразнасці, іншымі словамі, гукавая інструментоўка садзейнічае ўзмацненню выяўленчых мажлівасцей паэтычнай інтанацыі.

Інтанацыйна-гукавая арганізацыя паэтычнай мовы залежыць ад эмацыянальна-сэнсавай напоўненасці твора, творчай індывідуальнасці паэта, літаратурнага напрамку, якога ён прытрымліваецца, фанетычных асаблівасцей нацыянальнай мовы. Так, Змітрака Бядулю, дзякуючы галерэі яго вобразаў-сімвалаў, эстэтычнаму пачатку, многія даследчыкі адносяць да сімвалістаў. Напачатку яго творчай дзейнасці заўважаюцца абразкі рамантычнага зместу, пры гэтым адчуваецца ўплыў імпрэсіянізму. Найбольш значныя матывы – захапленне прыгажосцю роднага краю, паэтызацыя вясковага побыту, асуджэнне сацыяльнай несправядлівасці. У шматлікіх творах Змітрок Бядуля паэтызаваў духоўную стойкасць селяніна, сцвярджаў веру ў лепшую будучыню Беларусі:

*Ты зноў жывеш, бо Ты не знала смерці, –
Магутны дух мацнеў ад роду ў род.
Твая душа, шчыр-думы Твайго сэрца
Раслі-цвілі з народу ды ў народ (“Беларусь”);
Ты слязамі і крыжамі
Адзначаў пакутны шлях.
Гнаўся голад, гнаўся холад,
За табою гнаўся страх.. (“Ты слязамі і крыжамі”);
Мы будзем змагацца за лепшую, светлую долю
Для роднага беднага брата,
Каб коласам буйным у нас залацілася поле,
Каб хаты былі ў нас багаты... (“Змаганне”).*

Мастак слова не проста карыстаецца гукапісам як прыёмам уздзеяння на чытача, ён знаходзіцца ў творчым працэсе (нам цікава сачыць за яго асабістым бачаннем, адчуваннем і мысленнем). З роўнамагчымых выказаў Бядуля падбірае словы адпаведнага сэнсу і гучання.

Адметныя элементы фанетычнай арганізацыі вершаванай мовы надаюць найбольшае яскравае вобразнае выяўленне думак і пачуццяў лірычным творах, што ў спалучэнні з іншымі сродкамі мастацка-эмацыянальнай вобразнасці можа ствараць яскравую мілагучнасць і выразнасць. Гучанне становіцца найбольш выразным, заўважным, калі паўтараюцца асобныя гукі ці гукавыя паўторы (спалучэнні гукаў):

Вецер зачэшацца шустры і востры,

Завохкае вохам-стагнаннем.

Хваля за хваляй – блакітныя сёстры –

Зайграюць шматколерным граннем. (“Раніца кінула казку ў дно мора”).

Гукавыя паўторы ў дадзеным прыкладзе імітуюць гукі наваколя, ствараюць выразныя гукавыя вобразы. Аналіз дадзенага твора паказаў нам, што паэт шырока выкарыстоўвае як паўторы асобных гукаў (в, а, і), так і трохгукавыя, чатырохгукавыя, што выступае асаблівасцю творчай манеры Змітрака Бядулі.

У той жа час зразумела, што фанетычныя сродкі моўнай выразнасці “не носяць выключнай ролі ў кантэксце твора, а выкарыстоўваюцца ў спалучэнні з іншымі вобразнымі сродкамі для стварэння эстэтычнай каштоўнасці паэзіі” [3, с. 108].

Паэтычная мова, дзякуючы шматлікасці кантэкстуальных сувязей аказваецца арганізаванай мадэллю мовы з характэрнымі для яе сістэмнымі адносінамі. У паэтычнай мове могуць аб’ядноўвацца стылістычна нейтральныя словы. Паэты звычайна карыстаюцца ўсёй гамай значэння гэтых слоў, у тым ліку і пераносных, якія значна пашыраюць сэнсавы аб’ём слоў і надаюць ім новыя значэнні або сэнсавы адценні. Пры гэтым часта ўключаецца механізм, рэалізацыя якога становіцца антрапацэнтрычны падыход да навакольнага свету.

Для паэзіі характэрна частае адухаўленне прыроды. Пры гэтым распрацоўваецца мадэль, па якой адбываецца перастаноўка актыўных і пасіўных элементаў аб’ектыўнай рэчаіснасці, што ўзмацняе эффект персаніфікацыі расліннага свету. Такі прыём вельмі распаўсюджаны ў Змітрака Бядулі:

У залатой кудзелі гучных спеваў

Дрыжыць твой бор, сумуе твой гушчар.

Дзед-чараўнік стаіць пад кожным дрэвам,

Балота спіць пад вэльмам зорных чар.

Твае лугі сняць сны аб гуках ночных... (“Беларусь”);

Ах, божа мой, бура якая

Гарцуе на лесе, раве!

Дрыжыць, як бы ведзьма старая,

Як воўк на дарозе, злуе... (“Пясняр”);

А зара яшчэ ледзь сцэлецца,

Грае міскаю нябёс,

Сыпле іскры на аселицу... (“Лезе ў вочы зьяне месяца”).

Як паказваюць прыклады, прыём адухаўлення прыроды ўскладняецца яшчэ дадаткова тропамі (метафарай, эпітэтам, параўнаннямі, гіпербалай).

Дарэчы, творчасць Змітрака Бядулі цікава сёння нам выкарыстаннем устарэлых ці рэгіянальных лексем або іх форм, якія зараз не заўсёды можна зразумець: *ратай, халонскі, веча* (“Беларусь”); *азярод, зрэбны, вяшталіны* (“Лезе ў вочы зьяне месяца”); *грутанне, груганы, гаціліся, трунак* (“Ад крыві чырвонай”); *гатыцкі, пазументы* (“Тры сцежкі”) і іншыя.

Даволі пашырана ў паэтычных радках устарэлая форма множнага ліку назоўнікаў: *панох, слядох, знакох, шляхох, васількох* і г.д. Сустракаюцца дзеяслоўныя формы тыпу *пачном, належа, гавора, ідзець, збрасайце*.

Сярод тропаў у разглядаемых творах вельмі распаўсюджана параўнанне. Сутнасць яго заключаецца ў супастаўленні двух ці некалькіх прадметаў, з’яў з мэтай тлумачэння сутнасці аднаго праз характэрныя прыметы, уласцівасці другога, што абумоўлена пэўным падабенствам. Параўнанне спрыяе канкрэтызацыі вобраза, хаця не адмаўляе выразнай суб’ектыўнай афарбоўкі і экспрэсіі, а таксама пашырае сваю семантыку вобразнымі асацыяцыямі, якія ўзнікаюць у свядомасці чытача.

Часцей параўнанні ў Змітрака Бядулі ўводзяцца пры дапамозе злучнікаў *як, нібы*: *як пясок, як вепрукі, як буралом, як пажар, як птушыныя крыллі, як мора, як сарна; нібы казка, нібы волаты, бы човен, бы касою, бы зоркі*.

Ён рэзаў, бы касою, цішыню начы (“Абліта зьянем зорак росная паляна”); *Месяц яркі, як пажар... Млын, бы човен уначы* (“Лезе ў вочы зьяне месяца”).

Калі гаварыць пра фігуры паэтычнага сінтаксісу, у творчасці Змітрака Бядулі вельмі яскравай выступае анафара (адзінапачатак), якая выкарыстоўваецца для павышэння эмацыянальнасці выказвання, ягонаў танальнасці і, аб’ядноўваючы паасобныя радкі, выконвае кампазіцыйную функцыю. Вельмі распаўсюджаны ў паэта гукавая анафара, калі ў пачатку вершаваных радкоў адбываецца паўтор адных

і тых жа злучнікаў ці прыназоўнікаў: *І струны спявалі аб зорачнай шыры, І струны спявалі бясконца; І вабілі згукі зямныя абшары; І песні ліліся ў хвалі. І рэха будзіла таемныя мары, І плакалі людзі ад жалю...* (М. Багдановічу); *Ці помніце вы песні аб сваіх дзядох? Ці бачыце паходні, родныя саколы? Ці пойдзеце наперад па святых слядох? Ці будзеце свяціцца ў родным творчым коле? Ці будзеце магутны? ("Паходні")*.

У заключэнні неабходна адзначыць, што асоба Змітрака Бядулі ў беларускай літаратуры пакінула свой незгасальны след. Яго вершы "Ваяка ідзе", "Лугам зеляненькім", "Дазволь цябе любіць", "Кветачкі" і шмат іншых прыцягвалі ўвагу кампазітараў і сталі песнямі-рамансамі, якім характэрна мяккая лірычная задушэўнасць, светлы, жыццесцвярджальны пачатак і блізкасць беларускім народным песням.

Яго паэзія – гэта вострае, эмацыянальнае захапленне родным краем, паэтызацыя асабліваецяй вясковага побыту. У радках адзначаюцца гукавыя, лексічныя, сінтаксічныя фігуры, што робіць твор запамінальным, яскравым эмацыянальна, сэнсава.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Бядуля, З. Сярэбраная табакерка. Казка / З. Бядуля. – Мінск, Мастацкая літаратура, 1977. – 135 с.

2 Гарэцкі, М. Гісторыя беларускай літаратуры / М. Гарэцкі; уклад. І падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 479 с.

3 Ляшчынская, В. А. Негукавыя асацыяцыі гучання слова ў паэзіі / В. А. Ляшчынская // Бел. мова. – 1987. – Вып. 15. – С. 100–108.

Спіс выкарыстаных крыніц

1 Змітрок Бядуля. Вершы [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: [www.knihi.com.](http://www.knihi.com/) / Zmitrok_Biadula. – Дата доступу : 05.07.2021.

The article explores the poetic work of Zmitser Byadula on a wide range of factual material. The poet's love and deep interest in Belarusian folk traditions, Belarusian history and folklore are noted. The peculiarities of the use of sound, lexical and syntactic means of linguistic expression in the poetic work of the creator are noted.

А. К. БІРЫЛА, А. С. ЛЕМЯНКОВА
г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

АКТУАЛЬНАСЦЬ ВЫВУЧЭННЯ ЗАМЕЖНЫХ МОЎ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў РОЗНЫЯ ГІСТАРЫЧНЫЯ ПЕРЫЯДЫ

Сёння ў школе вывучаюцца самыя розныя мовы, ад найбольш папулярных да парой экзатычных. Але так было не заўсёды. Беларусь – краіна з цікавай гісторыяй, якая закранае цесную сувязь з Літвой, Польшчай, Расіяй і інш. У дадзеным артыкуле мы звернемся да таго, якія замежныя мовы выкладаліся ў школе ў залежнасці ад моўнай палітыкі на тэрыторыі Беларусі ў розныя гістарычныя перыяды.

У розныя часавыя адрэзкі ў Беларусі размаўлялі на старабеларускай мове, а таксама даволі доўгі час на рускай, лацінскай, польскай і іншых мовах. Але, акрамя валодання афіцыйнай мовай, раней для дваранскіх дзяцей, а цяпер для кожнага, хто атрымлівае сярэдняю адукацыю, важным было вывучэнне замежных моў. Пастараемся разабрацца ў тым, вывучэнне якой замежнай мовы ў розныя гістарычныя перыяды было найбольш актуальным і чаму.

З X стагоддзя і да 1696 года на беларускіх землях афіцыйнай мовай зносілі і справаводства з'яўлялася старабеларуская мова. У той час адукацыю можна было атрымаць пераважна пры царкве, як каталіцкай, праваслаўнай, так і пратэстанцкай. Асноўнай мэтай навучання была падрыхтоўка будучых клірыкаў, і менавіта гэта абумоўлівала выкладанне на латыні, а таксама вывучэнне польскай і грэцкай моў у каталіцкіх школах, і грэцкай толькі ў некаторых праваслаўных школах.

З 1696 года старабеларуская мова была канчаткова выведзена з ужытку ў справаводстве і ў культурнай прасторы Рэчы Паспалітай, у склад якой уваходзілі беларускія землі. Цяпер дзяржаўнымі мовамі сталі польская мова і латынь. А ў якасці замежных моў пачалі выкладаць стараславянскую і грэцкую мовы.

З канца 18 стагоддзя тэрыторыя сучаснай Беларусі апынулася ў складзе Расійскай імперыі і падзяліла з ёй многае, у тым ліку і дзяржаўную мову, якая стала афіцыйнай для беларусаў аж да развалу СССР у 1991 годзе.

Звернемся да 19 стагоддзя. Чытаючы “Вайну і мір”, мы даволі часта звяртаемся да зносак з перакладам, бо рэдка валодаем французскай мовай. Аднак нават пры гэтым мы чытаем далёка не арыгінал. Першапачаткова амаль палова кнігі была на французскай мове. Чаму так? Хіба французскі быў настолькі папулярны? У вышэйшым грамадстве – так, быў. Пётр Вялікі ўзяў курс на Еўропу, і выяўлялася гэта не толькі ў модзе на асаблівую стрыжку барады, убораў на еўрапейскі манер, але і ў атрыманні адукацыі за мяжой. Сяляне, вядома, не мелі такой магчымасці, аднак дзеці дваран навучаліся гувернёрамі філасофіі, фехтаванню, адразу некалькім замежным мовам і шмат чаму іншаму. Французская ж была адной з самых распаўсюджаных сярод вывучаемых моў менавіта таму, што ў сувязі з Вялікай французскай рэвалюцыяй (1789-1799 гг.) шмат тысяч французскіх бежанцаў апынуліся ў Расіі і прапаноўвалі свае паслугі прыдворным сем'ям. Праўда, перыяд такой захопленасці французскай мовай і французскай культурай скончыўся даволі хутка. У сувязі з вайной паміж Расеяй і Францыяй нават у дваран пачаўся прыліў патрыятызму і вяртання да роднай мовы. Ёсць меркаванне, што гэтаму таксама паспрыяла тое, што непісьменны люд не заўсёды мог адрозніць афіцэра-двараніна, які гаворыць не на рускай мове, ад ворага-француза, што ставіла жыцці абодвух пад пагрозу. І ўсё жногія галіцызмы трывала замацаваліся ў рускай мове, сярод іх усім знаёмыя “галантнасць”, “далікатнасць”, “камільфо”, “рандэву”, “фуршэт” і многія-многія іншыя.

Ужо пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі (1917) перш у БНР, а потым у БССР у 70% школ у якасці замежнай мовы выкладалі нямецкую мову. Аднак якаснай такую адукацыю лічыць нельга было. Дзяцей вучылі чытаць, але гаварыць на мове маглі адзінкі.

З 1920 па 1936 гады ў БССР дзяржаўнай з'яўлялася не толькі руская, а і беларуская, польская і нават ідыш. У гэты час вельмі модным стала вывучэнне створанай аднім чалавекам мовы – эсперанта. Яна вельмі лёгкая ў вывучэнні, будучы структураванай і лагічна зразумелай. Леў Троцкі ўсяляк прапагандаваў вывучэнне мовы эсперанта, але быў сасланы з Савецкага Саюза, а цікавасць да апісанай вышэй мовы, на жаль, стала згасаць.

У школах усё яшчэ выкладалі нямецкую, але з надыходам Другой Сусветнай вайны многія бацькі былі незадаволеныя тым, што дзяцей вучаць гаварыць на мове ненавісных ворагаў, хоць настаўнікі і спрабавалі ім данесці, што гэта не толькі мова Гітлера, але і мова Гётэ, Канта і многіх іншых выдатных асоб.

Нашы бацькі, людзі, народжаныя пасля вайны, але ўсё яшчэ ў СССР, вывучалі ў асноўным іспанскую, нямецкую, французскую, англійскую мовы, але, скончыўшы школу, мець зносіны з замежнікамі яны не ўмелі. Падручнікі па замежнай мове стракацелі тэкстамі пра камунізм, партыю, а большая частка падручніка і зусім была на рускай мове.

З пачаткам XXI стагоддзя асабліва папулярным стала вывучэнне англійскай мовы. Сёння англійская мова з'яўляецца мовай міжнародных зносін, бізнесу, палітыкі і т. д. Пераважная большасць гульняў, кніг, фільмаў выпускаецца менавіта на ёй. Яна неабходна для атрымання прэстыжнай працы, падарожжаў, вядзення бізнесу, здабыцця важных знаёмстваў. На англійскай мове вас зразумеюць амаль у любой іншай краіне свету. Навучанне ў школах англійскай мове нашмат разнастайней і цікавей, чым яно было 20, 30 гадоў таму. Добры ўрок у нас – гэта ўрок не пра мову, а на мове. На ўроках рэгулярна выкарыстоўваюцца падкасты, відэа і іншыя мультымедыяныя сродкі. Дзеці сёння могуць пачуць гаворку сапраўднага носьбіта мовы, даведацца пра культуру і традыцыі краіны, якая ім цікавая, пазнаёміцца з яе прадстаўнікамі. Гэта вялікі дар, які нам толькі варта прыняць і зразумець яго каштоўнасць.

Не так даўно наступіў так званы “бум” у вывучэнні кітайскай мовы. А здарылася так па шэрагу наступных прычын: Кітай стаў найважнейшым ланцугом міжнароднага гандлю, і яго значнасць у сучасным свеце расце з кожным днём, што адкрывае новыя гарызонты для спецыяліста, які валодае дзяржаўнай мовай гэтай краіны. Але на кітайскай мове гавораць не толькі ў Кітаі, а яшчэ ў Малайзіі, Сінгапуры, Тайвані, Інданэзіі, Тайландзе, Манголіі і інш. І, безумоўна, Азія – гэта зусім іншы свет для нас, новая культура, новыя ўражанні і незабыўны вопыт, што так вабіць аматараў экзотыкі і нестандартнага ладу жыцця.

І напрыканцы, таленавіты лінгвіст – Аляксей Аляксеевіч Лявонцьеў яшчэ ў мінулым стагоддзі параіў маладым людзям вывучаць мовы Афрыкі, мовы індзейцаў Амерыкі, народаў Акіяніі. Ён верыў, што ў будучыні гэтыя мовы выйдуць на сусветную арэну [1]. Паглядзіце на наша грамадства цяпер. Самыя актуальныя пытанні

сёння – пытанні меншасцяў. Сёння людзі ганарацца сваімі каранямі, сваімі продкамі. Слова “народ” сёння значыць для нас больш, чым гэта ж слова значыла ўсяго дзесяць, і нават пяць гадоў таму. Беларуская мова павольна, але дакладна пачала адраджацца, і будучыя пакаленні не дадуць ёй папоўніць спіс мёртвых моў, які расце з кожным днём. Гэты ж працэс закране цяпер “непапулярныя” для вывучэння мовы іншых кантынентаў. Як вядома, вывучаючы мовы, мы спазнаем культуру і гісторыю народа, які валодае гэтай мовай. Выхоўвайце ў сабе любоў да чужых традыцый і шануйце свае. Зараз мы лёгка можам завесці сяброў у любым кутку Зямлі і зрабіць свет больш бяспечным, больш добрым.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Леонтьев, А. А. Путешествие по языковой карте мира / А. А. Леонтьев. – М. : Издательский дом Мещерякова. – 2008. – 338 с.

Today, a wide variety of languages are studied at the school, from the most popular to sometimes exotic. But it was not always so. Belarus is a country with an interesting history that touches on close ties with Lithuania, Poland, Russia and beyond. In this article, we will turn to what foreign languages were taught at school, depending on the language policy on the territory of Belarus indifferent historical periods.

УДК 811.161.3’373.23

У. А. БОБРЫК

г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

МЯНУШКІ РОДНАЙ ВЁСКІ

У артыкуле падаюцца лексіка-тэматычныя групы мянушак роднай вёскі, што характарызуюць вяскоўцаў з розных бакоў. Паказана, што мянушкі ўказваюць на спецыфічныя рысы індывідыума і трапна характарызуюць яго. Многія мянушкіносяць эмацыянальна-ацэначны характар.

Мянушка як асабовая катэгорыя антрапонімаў – гэта неад’емная частка лексічнай сістэмы беларускай мовы, якая вызначаецца адметнасцю ўтварэння і функцыянавання. У адрозненне ад афіцыйных прозвішчаў, якія, як правіла, не маюць нічога агульнага з першапачатковым іх зместам і не даюць ацэнку носбіта таго ці іншага прозвішча, мянушкі нярэдка не толькі канкрэтна называюць асобу, але і трапна, дакладна характарызуюць яе па пэўнай адметнай асаблівасці. Таму семантычны дыяпазон і фармальна-структурныя мадэлі мянушак звязаны з сацыяльнымі, псіхалагічнымі і культуралагічнымі фактарамі. Звычайна ў аснову мянушкі кладзецца характэрная прымета, якая дазваляе вылучыць асобу чалавека з такой мянушкай у асяроддзі іншых. З гэтай прычыны паходжанне значнай часткі мянушак матываванае, а семантычная структура падобных онімаў празрыстая.

Найбольш актыўнымі ў маўленні вяскоўцаў з’яўляюцца індывідуальныя ацэначна-характарыстычныя найменні.

Вылучальна-ідэнтыфікацыйную функцыю паспяхова выконваюць мянушкі-характарыстыкі знешнасці індывіда. У такіх характарыстычных найменнях індывід прадстаўлены праз “асаблівую прымету”, якая кідаецца ў вочы і вылучае яго з шэрагу падобных. М. В. Гогаль пісаў: “І каркне сама за сябе мянушка на ўсё свае вароніна горла, і скажа ясна, адкуль вылецела птушка. Сказанае трапна, усё роўна, што напісанае, не высякаецца сякерай < ... > . І няма чаго дадаваць ужо потым, які ў цябе нос ці губы – адной рысай абмаляваны ты з ног да галавы.” [1, с. 141].

Даследчыкі называюць наступныя асноўныя прычыны ўзнікнення мянушак: недастатковую колькасць афіцыйных асабовых назваў у параўнанні з патрэбамі камунікантаў: “Ні адна мова (і беларуская не складае выключэння) не мае ў сваім звароце столькі асабовых імён, каб імі можна было без паўтарэння назваць усіх членаў таго ці іншага грамадскага калектыву” [2, с. 54], імкненне да дакладнай персаніфікацыі пэўнай асобы, выдзяленне яе па якой-небудзь прыкмеце з пэўнага калектыву, асяроддзя [3, с. 118].

У якасці мянушкі можа ўжывацца практычна любое слова, вядомае вяскоўцам. У асноўным гэта агульнаўжывальныя літаратурныя лексемы, хаця шырокаўжывальнымі з’яўляюцца і дыялектныя.

Сабраны багаты фактычны матэрыял у вёсцы Сямурадцы Жыткавіцкага раёна дазваляе вылучыць шматлікія лексіка-тэматычныя групы мянушак. Большасць іх характарызуюць вяскоўцаў паводле знешняга выгляду:

■ *колеры валасоў*: Іван Цыган, Коля Чыгун, Сяргей Медны, Іван Рыжы, Белабрысы, Белазоры;

■ *колеры твару*: Паўло Рабы, Красны Дзед, Васіль Рабец;

■ *рысах твару*: Коля Борода, Сцяпан Коршак.

Многія вясковыя мянушкі характарызуюць асобу паводле фізічных асаблівасцей, паталагічных адхіленняў. Такімі вулічнымі найменнямі называюць чалавека, калі яго добра ведаюць:

■ *мажны*: Рылей;

■ *дужы*: Дзед Дрэль;

■ *высокі*: Цыбук;

■ *малы ростам*: Дзежка, Міхась Куцы;

■ *касавокі*: Косая, Косовокі;

■ *глухі*: Ганна Глухая;

■ *заікасты*: Косця Заікаты;

■ *гарбаты*: Насця Гарбаціха, Сергей Горбаты;

■ *з крывымі нагамі, бокам і г.д.*: Насця Крывобока, Алексей

Криву;

■ *без рукі, нагі*: Іван Безрукі, Маня Безнога;

■ *худы*: Міколай Сухорэбры;

■ *сляпы*: Міколай Слепы;

■ *дрэнна размаўляе*: Васіль Немец.

Значную падгрупу складаюць найменні, што характарызуюць асобу па рысах характару. Сюды адносяцца наступныя назвы:

■ *злодзей*: Торбохват;

■ *палахлівы*: Чайка, Коля Чаюн;

■ *неахайны*: Кікімора, Рэпонка;

■ *смелы*: Паўла Козак;

■ *працавіты*: Мурашка;

■ *пітушчы, злоўжывае спіртным*: Алік, Цэбар;

■ *сквапны*: Пеця Куркуль, Коршак;

■ *супярэчлівы, нярэчлівы*: Паўло Стрык ад *стрыкаць* “гаварыць супраць”;

■ *задзірысты*: Баба Коза;

■ *нелюдзімы*: Іван Воўк;

■ *цікаўны*: Кулік;

■ *добрачылівы*: Галя Цёпляя.

Гаворцы вёскі вядомы шматлікія мянушкі, матываваныя псіхічным станам, характарам чалавека, звычайна або паводзінамі яго. Многія з іх маюць выразную стылістычную афарбоўку размоўнасці, нярэдка з адценнем ўхвалення, зневажальнасці: **Дрэмак** – хто дрэмле;

Подмазка – хто дагаджае; **Солоп’ян** – хто высалапвае язык; **Болбоцько** – хто хутка гаворыць, балбоча; **Бессоліха** – хто недасольвае страву; **Перэборэц** – хто перабірае.

Цікавымі з’яўляюцца мянушкі, што з’явіліся ў працэсе моўных зносін. Яны адлюстроўваюць спецыфічныя індывідуальныя асаблівасці гаворкі пэўных камунікантаў, указваюць на артыкуляцыйныя асаблівасці мовы, называюць словы ці выразы, якія носьбіт часта ўжывае, характарызуюць гучнасць голасу:

■ **Кортаўка** – картавіць; **Іван Брат** – часта ўжываў слова брат; **Міша Пасамому** – замест па салому гаварыў па самому; **Піскун**, **Пішчуха** – хто пішчыць, дрэнна размаўляе; **Раман Гірман** – часта груба і зласліва адказваў каму-небудзь, прыкрыкваў: гыркаць.

У аснове той ці іншай мянушкі ляжыць рэальны факт або здарэнне, якое адбылося ў жыцці таго ці іншага вяскоўца. Напрыклад: **Коля Кукла** – у дзяцінстве рабілі самаробную дзіцячую соску, куклу; **Кубінец** – служыў на Кубе; **Паліцай** – служыў у паліцыі; **Макова** – нарадзіўся на свята Макавей; **Север** – доўга працаваў на Поўначы; **Цэліннік** – працаваў на цаліне; **Іван Каляска** – павозку называў каляскай; **Біса** – ад выразу “Біса, біса, я не баюса”; **Іван Пачым** – ад частага ўжывання слова “почему”; **Сцяпан Бутэлька** – шклянны посуд называў бутэлькай; **Пйот** – сын назваў бацьку Пйот замест Пётр.

Намі выяўлены ў гаворцы роднай вёскі мянушкі, якія характарызуюць асобу паводле захапленняў, схільнасцей да якога-небудзь дзеяння: **Колька Кампазітар** – захапляўся музыкай; **Марыя Хлапчурка** – сябрвала з хлопцамі.

Асобныя мянушкі могуць указываць на месца жыхарства: **Коля Бечанец** – з вёскі Бечы; **Сцяпан Лях** – з Польшчы; **Васіль Буразь** – з вёскі Буразь; **Галя Слепчанка** – ад былой назвы вёскі Слепцы, зараз вёска Знаменка; **Насця Полешка** – з Палесся; **Озеранка** – з вёскі Азяраны; **Хочэнка** – з вёскі Хачэнь; **Рычоўка** – з вёскі Рычоў; **Дзед Сібірака** – з Сібіры; **Міша Москалік** – з Расіі.

Па-рознаму называюць мужчын у гаворцы вёскі ў залежнасці ад адносін да сямейнага становішча, шлюбу: **Колька Бенок** – пазашлюбнае дзіця; **Лёня Прымак**.

Бытуе шэраг мянушак, што характарызуюць асобу паводле знешняга падабенства да вядомых дзеячаў: **Іван Марэся** – Марэсьеў А. П., лётчык, Герой Савецкага Саюза; **Володзя Мохнюк** – ад анархіста Н. Махно.

Некаторыя мянушкі характарызуюць чалавека па схільнасцях да прадуктаў харчавання, страў: **Володзя Боршч, Коля Ерш, Міша Печонік.**

Сустракаюцца мянушкі, што ўказваюць на род заняткаў вяскоўцаў, сацыяльнае становішча: **Андрэй Печнік, Мікіта Цэбрык, Міцька Батрак, Галя Богатырка, Вольга Нешчасніца.**

Падставай для ўзнікнення вясковых мянушак з'яўляліся афіцыйна прозвішчы і імёны. Напрыклад, **Коля Хомка** – ад Фама, **Міша Маньковіч** – ад Маня (Марыя), **Міронец** – ад Мірон, **Проніч** – ад Проня, **Орыніч** – ад Арына, **Лексуліч** – ад Алекса, **Громец** – ад Гром, **Вуліч** – ад Уля, **Голодок** – ад Голад, **Міколік** – ад Мікола .

Прааналізаваны матэрыял сведчыць, што мянушкі складаюць значны пласт лексікі ў гаворках Гомельшчыны. Рапашчымі фактарамі іх утварэння і ўжывання з'яўляюцца трапны народны гумар і назіральнасць камунікантаў. Нельга не пагадзіцца з У. Юрэвічам, які слухна адзначае, “як пабагацелі б мы, каб больш даследавалі паходжанне беларускіх імён і прозвішчаў, традыцыйных мянушак, усяго народнага іменаслоўя, каб мелі, нарэшце, поўны збор антрапанімаў, носьбіты якіх жывуць на Беларусі і з'яўляюцца жывым помнікам” [4, с. 111].

Такім чынам, мянушкі могуць служыць гістарычнаму даследаванню жыцця народа не ў меншай ступені, чым іншыя помнікі культуры і побыту, літаратуры і мовы. Калі па асобных мянушках цяжка акрэсліць усю іх каштоўнасць, то, сабраныя ў вялікай колькасці, яны ілюструюць шмат рысаў побыту беларусаў.

Ілюстрацыйны матэрыял падаецца згодна з фанетычнымі асаблівасцямі гаворкі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Беларуская анамастыка. Гісторыя і сучаснасць : Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 20 красавіка 2010 г.) Інстытут мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2010. – 314 с.

2 Усціновіч, А. К. Найменні асоб мужчынскага полу ў актавых запісах Гродзеншчыны і Брэстчыны XVI–XVII стст. / А. К. Усціновіч // 3 жыцця роднага слова. – Мінск, 1968. – С. 54.

3 Беларуская антрапанімія : вучэбны дапаможнік / Г. М. Мезенка (наук. рэд.) [і інш.]. – Віцебск : УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2009. – 254 с.

4 Юрэвіч, Ул. Слова жывое, роднае, гаваркое... / Ул. Юрэвіч. – Мінск : “Мастацкая літаратура”, 1988. – 82 с.

The article presents lexical and thematic groups of nicknames of the native village, which characterize the villagers from different angles. It is shown that nicknames indicate specific features of the individual and accurately characterize it. Many nicknames are emotionally evaluative.

УДК 37.091.3:811.161'271.1:37.091.21

Н. А. БОГОМОЛЬНИКОВА

*г. Гомель, ГУО «Гомельскі аластнаы
інстытут развіцця абазавааня»*

РАЗВІЦЦЕ РЕЧІ УЧАЦІХСЯ НА УРОКАХ РУССКАГО І БЕЛАРУССКАГО ЯЗЫКАВ НА АСНОВЕ ЛІЧНАСТНА ОРИЕНТИРАВАННЫХ ТЕХНОЛАГІЯХ АБУЧЕННЯ

В статье рассматриваются инновационные технологии и их формы и виды работы по русскому и белорусскому языкам с учащимися II ступени образования на основе текстоцентричного подхода. Теоретические положения демонстрируются практическим материалом из опыта работы автора в общеобразовательной школе.

Систему демонстративно-объяснительного процесса в традиционном, или классическом, обучении в учреждениях образования отражает модель S (субъект – педагог) → О (объект – учащиеся), основанная на принципе центризма педагога. Но в наше время, время глобального технического прогресса, “современная педагогика рассматривает образование как процесс, который направлен на саморазвитие личности ученика, на помощь ему в компетентном выборе своего жизненного пути” [1, с. 5]. В результате с конца XX и начала XXI вв. набирает силу деятельный подход к обучению, который иллюстрирует модель S (субъект – учитель) ↔ S (субъект – ученик), т. е. основной её принцип выражается в центризме учащихся. Это, в свою очередь, привело к поиску новых педагогических технологий и нетрадиционных и творческих форм уроков. Современная педагогика выделяет три типа педагогических

технологий: личностно ориентированный, информационно-коммуникативный и контрольно-измерительный [1]. Каждый из них включает свои технологии, свои определенные методы, приёмы, виды работы. Так, для личностно ориентированного типа характерны технология коллективного осмысления, технология педагогического мастерства (французская технология), деловая игра, проектное обучение, технология критического мышления, во внеклассной работе – технология реконструкции событий и др.

Современная жизнь ставит перед учениками новые цели: свободное владение языком, умение общаться с разными людьми в разных ситуациях, испытывая при этом чувство комфорта, уверенность в себе, т. е. сформировать необходимые ключевые компетенции, прежде всего: языковую, речевую, коммуникативную, лингвокультурологическую. Поэтому одна из главных задач обучения сегодня белорусскому и русскому языкам – развитие речи учащихся. Необходимо развивать практические навыки речевой деятельности: строить текст по информации о тексте, его структуре, типе, стиле, жанре, создавать собственное речевое высказывание. Главная отличительная черта речи – ее индивидуальный характер. Речь всегда принадлежит определенному человеку, который выбирает, предпочитает те или иные языковые средства, поэтому допускает вариацию форм, индивидуальное словообразование, в результате чего могут быть отклонения от нормы (правила использования языковых средств), по этой же причине возникает проблема культуры речи. Речь проявляется устно или письменно. Устная речь – звуковая форма речи, воспринимаемая на слух, письменная – это графическая форма, воспринимаемая органами зрения.

Для развития связной речи учащихся на уроках как русского, так и белорусского языков используются различные задания. Наиболее сложными являются те, которые требуют создания собственного текста (высказывания): написать заметку, сочинение, рецензию на сочинение друга, прочитанные книги, фильм, спектакль; написать статью в газету, письмо, заявление, объявление, открытку, телеграмму; устный рисунок; составление кадров фильма по прочитанным произведениям; коллективное сочинение сказок и рассказов; составление стихотворений на основе данных слов, создание буктрейлеров по изучению крупных произведений и т. д. Выбор типов заданий зависит от возрастных особенностей учащихся.

В качестве основной единицы обучения коммуникации является текст. В основе текстоцентричного принципа находится единство

языковой, речевой и правописной компетенций. Серьёзную работу над текстом рекомендуется начинать уже с 5-го класса.

В данной статье мы предлагаем образец коллективного написания учащимися рассказов, каждое слово в котором начинается с одной и той же буквы. Ученики предлагают свои варианты, выбираются лучшие, рассказы затем корректируются.

Пират (5 класс)

Пират – помощник Павлика. Пират – понятливый пёс. По приказу Павлика приносит палку. Павлик прикажет: “Пират, прыгай!”, пёс прыгает.

Позавчера Пират попал под повозку, повредил позвоночник. Павлик принёс Пирата полуживого. Павлик переживал, пёс плакал.

Прошло полмесяца. Павлик приносил полезные пилюли, пёс потихоньку поправлялся, подолгу ползал по половикам, потом порадовал Павлика: поднялся, пошёл по полу.

По-прежнему Пират предан Павлику.

Волчица Ванда (7 класс)

Волчица Ванда воспитывала восемь волосатеньких волчат: Вильку, Ворчуна, Вояку, Волну, Весельчака, Валяку, Верную, Ветреного.

Волчата выросли. Вечерами Ванда выводила волчат в вечернюю ванну. Волчата весело визжали в воде.

Весной волчата ворчали. Волчица вывела восьмёрку в Васильевку. Ворчун ворчал, Валяка вытащил ворону, Вояка вырвал ворону, выбросил вон: ворона воняла. Волевая Ванда взялась воспитывать виноватых.

Вот видна Васильевка. Вечером вошли в Васильевку. Всё вокруг вымерло. Вдруг Ветреный вдохнул воздух, вбежал в ворота. Высоко висела ветчина, волнующая волчонка. Ветреный вертелся волчком, ворчал. В ворчанье вслушивались все волчата. Вскоре восьмёрка вбежала в ворота. Волчата всматривались в куснятину. Ванда внезапно выпрямилась, виртуозно взметнулась вверх, вцепилась в ветчину...

Волчата вырвали куснятину. Волчица выхватила ветчину, выбежала вон, выводок, взвывая, вслед.

Возле водосборника в выселках Ванда выбросила ветчину волчатам.

Вольные вору весело возвратились в вырытую взрывом во время войны воронку.

На основе текстоцентричного подхода можно предложить следующие задания:

1. Определите тему и идею составленных Вами рассказов.
2. Выделите известные Вам орфограммы и объясните их правописание.
3. Объясните постановку знаков препинания в следующих предложениях (по выбору учителя).
4. Данные слова (по выбору учителя) разберите по составу.
5. Как образованы слова... (по выбору учителя).

На уроках белорусского языка предложенный вид творческой деятельности осуществить сложнее, но всё же возможно побрать для рассказа слова, начинающиеся, например, на буквы *п, р, с*.

Эффективным видом работы в данном направлении является редактирование учениками текстов с наличием в них разного типа ошибок, особенно логического характера. Картотеку фактического материала по классам учитель может со временем составить самостоятельно, делая соответствующие выписки из школьных сочинений и изложений. Это могут быть отдельные предложения или тексты. Приведём примеры таких предложений.

Глаза светлые, как снег, и ласковые. Глядя мне прямо в глаза светлыми бровями, мне стало радостно.

Тарас объявил любовь к Родине в борьбе, чтобы у казаков было всё в порядке.

Остап был опытен в бою. Когда он дрался, то он различал своих от ляхов. Андрий не разбирался, кого рубил.

Мальчик надет в клетчатую рубаху, соломенные волосы, маленькие очи, а нос похож на бульбину и желтоватые веснушки.

В начале 1790 года знаток русской древности А. И. Мусин-Пушкин при раскопках Спасского монастыря Ярославля приобрёл старинный рукописный облик.

Грибоедов рисует образ “мужа-мальчика” в слабохарактерном Платоне Михайловиче Гориче и его капризной жене Наталье Дмитриевне.

Но если всё же разобраться, Печорин виноват в ее (Бэлы) гибели, хотя он и оказался сухой после того, как вышел из воды.

Когда Мересьев упал в двойные клещи, то он долго трудился.

Когда ему (Мересьеву) принесли протезы, он стал потихоньку ходить, бегать, прыгать. Он ходил на костылях, потом по стенке. Ему комиссар дал журнал, а там лётчик на протезе летал.

Ученики самостоятельно находят ошибки, объясняют их и исправляют (можно соревноваться по группам).

На уроках по развитию речи рекомендуем также решение логических задач (технология критического мышления). Задания такого характера будут способствовать развитию устной монологической речи учащихся, их самостоятельного мышления, аргументированного доказательства.

Например: *Воинственное племя захватило странника. Вождь хотел смерти страннику и позволил ему выбирать. Страннику разрешалось озвучить одну фразу. При правдивости фразы его сбросят с отвесной скалы. Окажись фраза лживая, и его отдадут львам на растерзание. Но странник подобрал такую фразу, которая подарила ему свободу.* Отгадайте, что это за фраза? (Ответ: фраза: “Меня растерзают львы”. Потому что, если бы вождь отдал странника на растерзание львам, то фраза стала бы правдивой, и его полагалось бы сбросить с отвесной скалы. Но если странника сбросят со скалы, то фраза окажется лживой. Вождь посчитал, что исключительно правильным исходом будет подарить страннику свободу) [2, с. 16].

Таким образом, уроки по белорусскому и русскому языкам – многогранный процесс педагогической деятельности. И личность учителя – основа этого процесса. Эффективность, результативность работы зависит от его знания своих предметов и методики их преподавания, его кругозора. Учитель постоянно должен повышать свой профессиональный уровень, улучшать свои педагогические навыки через обмен опытом, использование современных образовательных технологий, ИКТ. Это в своё время отметил ещё В. Витка: “Профессия учителя не из лёгких: нужно всю жизнь подниматься на гору”. А средства обучения, формы организации, методы, приёмы должны только ему помогать в повышении мотивации учащихся к изучению этих предметов.

Список использованных источников

1 Жуковіч, М. В. Сучасныя адукацыйныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры / М. В. Жуковіч. – Мінск : Аверсэв, 2015. – 252 с.

2 Шевелим мозгами // Здоровье и еда. – №14 (180), – 2021 г. – 16 с.

The article discusses innovative technologies and their forms and types of work in the Russian and Belarusian languages with students of the second stage of education on the basis of a text-centered approach. Theoretical propositions are demonstrated by practical material from the author's work experience in a general education school.

Ю. О. БУЛГАКОВА, Т. М. ШАРОВА

г. Мелитополь,
Таврический государственный
агротехнологический университет
имени Дмитрия Моторного

**АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
НА ТЕМУ ИНКЛЮЗИИ: АНДРЕЙ БАЧИНСКИЙ
«140 ДЕЦИБЕЛ ТИШИНЫ», ДЗВИНКА МАТИЯШ
«МАРТА С УЛИЦЫ СВЯТОГО НИКОЛАЯ»**

В данной статье внимание сосредоточено на художественной литературе, где главными героями являются люди, имеющие определенные физические недостатки. Мы проведем анализ, как это показывают писатели, каковы их герои и какую идею для читателя они закладывают. Сравним произведение Андрея Бачинского «140 децибел тишины», где главный герой в результате аварии вынужден был приспособиться к новой жизни, потеряв слух, и произведение Дзвинки Матияш «Марта с улицы Святого Николая», где писательница подает нам образ пианистки Полины, которая находится в инвалидной коляске, но, несмотря на это, живет и радуется.

На сегодняшний день активное употребление набирает термин «инклюзия». Находятся неравнодушные люди, которые видят своей миссией оказать помощь тем, кто в силу физических недостатков не имеет возможности полноценно функционировать в социуме. Почему так происходит? Потому что хороших, понимающих людей, которые относятся к чужому горю с сочувствием, с желанием помочь составляет небольшой процент. Гораздо больше тех, кто проходя мимо человека, который сидит в инвалидной коляске или перебирает палкой перед собой, посмотрит с отвращением или вообще не заметит, не говоря уже о возможной помощи.

Задачей инклюзии является привить взаимоуважение к людям с ограниченными возможностями, относиться так, чтобы у них не возникало ощущения, что они являются лишними в этом мире, не заставляя их закрыться в себе, в сущности, в четырех стенах, как это

очень часто бывает. Нужно прекратить делить на здорового человека и нет. Все мы одинаковы. Это и есть главная цель инклюзии [8].

Как мы знаем, литература играет чрезвычайно большую роль для человека. Она учит, подсказывает, заставляет сердце биться. Читая определенную книгу, мы погружаемся в те события и начинаем ими жить. Можно заметить, что если определенное произведение написано четко, понятно, интересно, в нем описывается фантастическая история, то наш мозг заставляет нас избавиться от некоторых предубеждений. Если подать с правильной стороны описываемое, то читатели овладевают такими навыками, как терпимость и толерантность. Поэтому литература учит нас относиться к людям, которые имеют физические недостатки, с пониманием, уважением и поддержкой [10].

В активный обиход входит понятие инклюзивная литература. Это понятие является очень широким и весомым, с помощью таких произведений и формируется общество толерантное, способное с уважением реагировать на проблемы других людей, а при возможности и помогать [10].

Таким образом, инклюзивная литература – литература, ориентированная на формирование положительного восприятия людей с инвалидностью, соблюдение их прав и обязанностей. С помощью таких произведений мы воспитываем в себе умение принимать «других» людей, расширяем границы своего собственного мировосприятия [10].

Целью статьи является анализ двух современных писателей и их тематики – инклюзии в художественных произведениях. К анализу привлекается творчество А. Бачинского «140 децибел тишины» и Дзвинка Матияш «Марта с улицы святого Николая». На сегодня творчество современных авторов практически не исследовано. Нам известны научные работы критиков, литературоведов: Виноградов Д. [6], Козельская А. [8], Забаренко А. [7], Шарова Т. [13; 14], Шаров С. [12; 13] и др.

Известно, что Андрей Михайлович Бачинский родился 19 января 1968 в городе Калуше Ивано-Франковской области. С 1990 года место жительства Львовская область [2]. Как писатель он нашел себя в инклюзивной литературе. Его с детства окружали дети, которые имели физические недостатки. Когда он ездил в лагеря для отдыха, то встречал целые группы глухонемых мальчиков и девочек. Несмотря на их различие, они вместе дружили и играли в футбол, конечно и иногда конфликтовали, не без этого [5].

В художественных произведениях, как правило, он отображает живых прототипов: его настолько поразила девочка, которая постоянно ходила как черная туча. Ему рассказали, что с рождения она глухонемая и в детстве пережила страшную трагедию: пьяный отец убил ее мать. В его произведении «140 децибел тишины» такую девочку мы встретим под именем Яринка [4].

В 2015 году Издательство Старого Льва выпустило эту книгу, которая получила награду «Книга года-2015 по версии ВВС-Украина» и получила ее вполне заслужено [6]. На ста двадцати восьми страницах описывается необыкновенная история о том, как жизнь расставляет точки. С первых строк автору удается держать читателя и не отпускать до конца произведения. Само произведение начинается с рассказа о том, как парень по имени Сережа дремлет на заднем сиденье новенького папиного ланоса. Вместе с ним ехала еще маленькая сестренка Ира. Они были на переезде и ждали, пока шлагбаум пропустит их дальше, а путь держали к морю. Казалось бы, ничего не предвещало беды, как вдруг что-то толкает автомобиль прямо под поезд. Искры, скрежет колес и сразу тьма окутала всех [3, с. 2].

Эта авария является кульминацией произведения, поскольку за считанные минуты меняет жизнь мальчика, оставляет его глухонемым, так как уровень звука достиг 140 децибел, а насколько нам известно, такое давление вызывает разрыв барабанных перепонок. Также авария забрала жизни отца, матери и маленькой сестренки [3, с. 2]. Как остаться после этого со здравым смыслом? Как не покончить жизнь самоубийством? Как жить с такой раной в сердце? Неужели это возможно? Этот юный парень доказывает, что можно устоять на поверхности, даже если так сильно бросает.

После аварии он попадает в больницу, где его ждала страшная правда той реальности, в которую он попал, а как только парень немного пришел в себя, последующей его остановкой была школа-интернат, которая специализировалась на обучении глухонемых детей (родственники отказались от него). Здесь ему пришлось научиться жить со своим горем, найти новых друзей и даже нажать врагов. Жизнь в интернате вполне благоприятное место для таких детей: их обучают грамоте, заботятся о них и рабочий персонал автор изображает любящим и чувствительным [3, с. 3]. Конечно, есть и свои подводные камни, об этом говорят издевательства со стороны Виктора. Известно, что Виктор – крепкий парень, который хотел получить денег, и для того, чтобы достичь желаемого, распускал

руки, никого не опасаясь вокруг. После того как над Сережей поиздевались, он постоянно вспоминал отца, который защищал его от всех обидчиков. Со слезами на глазах, с болью в сердце читаешь описываемое, начинаешь ценить то, что имеешь [3, с. 7]. Единственной, кто мог хоть как-то утешить Сергея, была девочка Яринка, которая с рождения ничего не слышала и не говорила. Ей пришлось пережить в детстве страшную трагедию: отец в пьяном угаре убил ее мать; маленькая до утра просидела над ней, в надежде, что та проснется. После этого ее ждал интернат [3, с. 9]. Они сразу же нашли общий язык, ее так привлекала музыка Сережи, она прижималась своим маленьким тельцем к пианино, на котором он играл, и слушала [3, с. 10]. Но однажды их ждала страшная новость: отца Яринки отпустили на свободу, и она должна была вернуться к нему [3, с. 14].

Далее автор изображает все реалии, которые ждут ребенка после специализированного интерната. Сергей безумно переживал за жизнь Яринки в окружении родного отца: после содеянного веры в него не оставалось нисколько. Поэтому отправляется на ее поиски самостоятельно. Первая проблема, с которой он сталкивается – отсутствие денег и жестокость людей: сначала контролер, а дальше даже милиционер. Такое отношение к парню было из-за его состояния. Большинство не готово прийти на помощь, только единицы могут прочувствовать на себе беду чужих людей. Далее он попадает в руки Санька-Глухаря, который вырос в неблагополучной семье: отца не было, а мать постоянно выпивала, врачи говорили, что это возможно и стало причиной глухоты парня. Он крутился, как мог, и путь его оказался совсем не честным: к нему попадали все выпускники специализированных интернатов. Юноши, не зная, чем им заниматься дальше, без поддержки, без благоприятных условий, поддавались на ложную работу: кто вытаскивал кошельки, кто просил милостыню, а потом заработанные деньги отдавали Глухарю. Сережа подружился с Романом – парень без рук, не хотел бежать от этого дела, говорил: А чем я буду заниматься в мире, я ни рук не имею и к жизни такой не приспособлен, а тут как-то и будет [3, с. 18].

То есть, мы видим, что герои с физическими недостатками хватаются за любую возможность существовать, потому что другого выбора у них нет. Большинство членов общества не понимает того, что мы должны быть в одинаковых условиях: создавать различные новинки не только для обычных людей, но и для тех, кто нуждается в необходимом.

Убежав от Санька, Сережа встретил хорошего человека – профессора Вадима Александровича, который хотел помочь парню и обратился за помощью к юристу Анатолию. Очень метко автор его устами говорит, что везет так далеко не каждому, только единицы могут учиться, работать. А остальные? Что ждет их? Всегда будут сидеть в собственном доме и ни с кем не общаться. А возможно, попадут в руки того же Санька-Глухаря и будут жить в подвалах, где сопьются, а потом умрут где-то под подъездом или в подворотне [3, с. 29].

Андрей Бачинский не изображает глухонемых людей как нуждающихся в жалости. Они у него такие же полноправные люди, к которым нужно относиться одинаково. Его произведение дает надежду, ведь Сергей нашел Ирину и к нему вернулся слух.

Каждый, кто читал это произведение, не остался с досадной грустью на душе, наоборот, вера в то, что в нашем мире воцарится понимание и согласие между всеми людьми, становится сильнее.

Руководитель отдела маркетинга и связей с общественностью ИСЛ Оксана Зебро дала свою оценку: *«Книжка виглядає дуже правдоподібно. Це колоритна, точно описана і дуже реалістична історія». «Те, що я вважаю найціннішим у цьому творі – це підняте питання: що робити, коли дитина виходить з інтернату? Власне питання не тільки в тому, що робити їй, але й що робити нам, суспільству, яке не знає її особливої мови. Мені здається, що ми можемо спробувати інтегруватися у спілкування з ними хоч якоюсь мірою».* [1].

Также она отметила главную миссию книги «140 децибел звука»: *«Діти з інтернату мають зрозуміти, що світ не без добрих людей. Книжки завжди дозволяють подивитися на ситуацію під іншим кутом. А для таких дітей важливо читати книги, де вони – головні герої історій, які завершуються добре»* [1].

Произведение Дзвинки Матияш «Марта с улицы Святого Николая» было написано в 2015 году и издано в «Издательстве Старого Льва» [11]. По своему настроению книга очень спокойная, читая, мы не волнуемся, а, наоборот, окунаемся с головой в повествование. События изложены одно за другим, речь простая, четкая и лаконичная, а на каждой странице нас ждут определенные наставления. Книга завораживает до последней страницы, хочется погружаться в каждое предложение, слово. Такого эффекта добавляют главные герои и их жизненные истории. У каждого

персонажа этой книги есть своя сильная сторона, и именно она помогает жить и творить, несмотря на все проблемы.

Эта книга о становлении юной девочки Марты, о том, как она стоит на пороге взрослой жизни и готова ступить туда. В течение нескольких месяцев мы будем знакомиться с этой маленькой художницей. Казалось бы, что это обычный подросток, который любит провести время с друзьями, имеет свои увлечения, каникулы привлекают больше, чем учеба, настроение меняется довольно-таки часто, но его отношение к родителям впечатляет: никакого бунтарства, во всем помощь и никаких пререканий. Другая черта, которая отличает ее от сверстников, – это взрослые друзья: Марта дружит с прикованной к инвалидной коляске пианисткой Полиной, которая могла бы быть ей бабушкой по возрасту, но только не по состоянию души. В этом аспекте нам интересен образ Полины, какой ее изобразил автор – в инвалидной коляске [9, с. 2].

Полина – подруга Марты. Женщина прикована к инвалидной коляске, казалось бы, жизнь закончилась, но не для нее. Она является жизнерадостной и улыбчивой. Марта говорит о ней: *«вона не може робити багатьох речей, які я можу, але ніколи від неї не було скарж. А я ж можу і бігати, і стрибати – і в мене все одно буває поганий настрій і хондра. І я розповідаю про це Поліні, а вона мене постійно втішає. Замість того, щоб сказати: «подивись на свої ноги, вони у тебе ходять. Тому розслабся. Або краще збігай до магазину і купи мені хліба, і цукерок Пташине молоко». Ніколи Поліна такого не казала та не просила допомоги. Хочеться її пожаліти, але воно цього не любить. Говорить, що вона щаслива, і що життя прекрасно, навіть в інвалідному візку. Але ні я, ні моя подруга цього не розуміємо»* [9, с 10].

Такой мужественной изображена эта женщина. Она учит Марту, как нужно себя вести, приучает ее к хорошему. Иметь такую подругу – это просто находка. Но всегда ли Полина была такой жизнерадостной? Постоянно ли у нее было хорошее настроение? Нет. Именно с этого стоит рассказать о еще одном персонаже в книге – о Марии. Эта женщина хотела быть Святым Николаем, и с полной уверенностью можно сказать, что ей это удалось. Она встретила Полину, когда та еще была абсолютной противоположностью самой себе сейчас. Ей не хотелось ничего, для нее жизнь потеряла всякий смысл. Музыка – ее душа, она обожала играть на пианино, особенного звучания добавляла педаль, которая сейчас не может быть использована. Готовить также ничего не хотелось, даже заходить

на кухню. Мария смогла вернуть ее к жизни, заставила полюбить ее такой, какая она есть. Также господин Карл во многом помогал: каждое утро он выносил во двор коляску, а потом нес на руках Полину, чтобы прогулять ее по улицам. Марта познакомилась со своей подругой – Капитолиной. Они сразу же нашли общий язык (особого удовольствия получали от игры в шахматы) [9, с. 10].

Следовательно, важным элементом для людей является окружение. Им нужны искренние личности, которые и выслушают, и расскажут, и помогут, и поддержат. Именно так хочется жить. Одному в мире очень трудно. Дзвинка Матияш изобразила своих персонажей такими людьми, которых довольно трудно найти в реальной жизни. Она учит чертам, которых не хватает многим. Читая это произведение, хочется идти и менять себя в лучшую сторону, сразу хочется помочь кому-то. Произведение очень поучительное и чрезвычайно интересное. Эта книга, в которой очень много света и тепла.

Данная книга привлекла внимание ученых. В частности, над статьей: «Дзвинка Матияш «Марта с улицы святого Николая»: особенности художественной литературы на тему инклюзии» работали кандидат филологических наук, доцент кафедры украинской и зарубежной литературы Мелитопольского государственного педагогического университета имени Богдана Хмельницкого Шарова Т.М. и соискатель высшего образования Забаренко А. Ю. [7, с. 60]. Они говорят об актуальности вопроса художественного инклюзивного пространства в современной литературе, анализируют творчество Дзвинки Матияш и приводят интересные примеры отзывов по данному произведению, среди которых: «*Приємний післямак*», «*Світла книжка про незвичайну дівчинку-підлітка*», «*Світла і мила історія*», *Дитяча книга, яку можуть прочитати і дорослі*» [7, с. 61].

Современные исследователи говорят о том, что действительно это произведение содержит в себе правдоподобные и жизненные события. Когда человек начинает читать произведение, он будто становится одним из героев и проживает все события с ними. Звонка Матияш поднимает в произведении такие вопросы, которые еще трудно в полной мере понять подросткам. Однако взрослые занимают здесь далеко не последнее место. Они помогают Марте найти правильный путь к пониманию взрослой жизни с помощью советов, соображений и размышлений. Книга Дзвинки Матияш «Марта с улицы Святого Николая» заставляет нас переосмыслить некоторые

вещи. Невольно приходят на ум современные подростки, и мы пытаемся сравнить их с Мартой, ведь она представлена как образец всей молодежи, которая самостоятельно стремится понять взрослые вещи. Если к нам приходит настоящее понимание людей с ограниченными потребностями, то начинается осознание всего желания жить и любить [7, с. 63].

Итак, проанализировав два произведения на тему инклюзии, мы можем сказать, что действительно, инклюзия занимает особое место в душе каждого сознательного гражданина. Прежде всего, ее задача – привить уважение к людям с ограниченными возможностями, относиться так, чтобы у них не возникало ощущения, что они являются лишними в этом мире и не заставляя их закрываться в себе. Нужно прекратить делить на обычного и нет. Все мы одинаковы. Это и есть главная цель инклюзии. Изучив произведения Андрея Бачинского «140 децибел тишины» и Дзвинки Матияш «Марта с улицы Святого Николая» мы видим, что, несмотря на разный сюжет, проблему, авторы закладывают одну идею – оставаться адекватным человеком, который заботится не только о себе, но и о людях, которым необходима помощь.

У каждого героя различные физические недостатки, но все они изображаются сильными личностями, которым не надо сочувствовать, а наоборот просто понять и относиться одинаково, как к обычным людям. Каждый герой проанализированных произведений играет особую роль, которая показывает, что и как может быть, если жить не по хорошим принципам. Все они волевые, несмотря на жизненные неурядицы, проблемы, умеют радоваться жизни и получать положительные эмоции. Авторам удалось описать инклюзию в художественном измерении, без сокрытия и без внушения плаксивости. Каждая книга интересна по своему и ее стоит прочитать.

Список использованной литературы

1 «140 децибел тишины» Андрея Бачинского – другой взгляд на реальность. [Электронный ресурс]. – URL: <https://starylev.com.ua/news/140-decybeliv-tyshi-andriya-bachynskogo-inshyy-poglyad-na-realnist> (дата обращения 01.04.2021).

2 Бачинский, А. (биография). [Электронный ресурс]. – URL: <http://surl.li/phwp> (дата обращения 01.04.2021).

3 Бачинский, А. «140 децибел тишины» [Электронный ресурс]. – URL: <https://libcat.ru/knigi/proza/sovremennaya-proza/44425-andr-j-bachinskij-140-decibel-v-tish.html#text> (дата обращения 01.04.2021).

4 Бачинский, А. «Эта история полна жизни». [Электронный ресурс]. – URL: <https://starylev.com.ua/news/andriy-bachynskyy-nya-istoriya-srovnena-zhyttyam> (дата обращения 01.04.2021).

5 Бачинский, А. Я написал эту книгу за две недели (интервью). [Электронный ресурс]. – URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/11/151124_book_2015_interview_bachnyskyi_ko (дата обращения 01.04.2021).

6 Виноградов, Д. «140 децибел тишины» – прорыв для украинской литературы? [Электронный ресурс]. – URL: <https://bokmal.com.ua/books/140-decybeliv-tyshi/> (дата обращения 01.04.2021).

7 Забаренко, А. Ю. Дзвінка Матіяш «Марта з вулиці святого Миколая»: особливості художньої літератури на тему інклюзії / А. Ю. Забаренко, Т. М. Шарова // Українські студії в європейському контексті: зб. наук. пр. (1). – С. 60–64.

8 Козельская, А. Инклюзия по-украински. [Электронный ресурс]. – URL: <https://pedpresa.com.ua/114806-inklyuziya-ro-ukrayinsky.html> (дата обращения 01.04.2021).

9 Матияш, Д. «Марта с улицы Святого Николая» (электронная книга). – URL: <https://nashformat.ua/products/ebook-marta-z-vulytsi-svyatogo-mykolaya-621063> (дата обращения 01.04.2021).

10 Осмаловская, Е. «Инклюзивная литература» – прихоть или необходимость? [Электронный ресурс]. – URL: <https://blog.liga.net/user/oosmolovska/article/22995> (дата обращения 01.04.2021).

11 Характеристика книги Д. Матияш «Марта с улицы Святого Николая». [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.yakaboo.ua/marta-z-vulici-svjatogo-mikolaja.html> (дата обращения 01.04.2021).

12 Шаров, С. В. Творческое наследие современного писателя Украины Марка Ливина / С. В. Шаров // Шматмернасць тэксту: структура, разуменне, інтэрпрэтацыя : зборнік навуковых артыкулаў / рэдкал. : А. М. Воінава (гал. рэд.) [і інш]; Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны. – 2021. – С. 222–227.

13 Шаров, С. В. Художній простір на тему інклюзії як засіб соціалізації в суспільстві. / С. В. Шаров, Т. М. Шарова // Пріоритетні напрямки розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (9–10 серпня 2019 р., м. Одеса). – 2019. – С. 112–115.

14 Шарова, Т. М. Инклюзия в художественном пространстве Украины. / Т. М. Шарова // Шматмернасць тэксту: структура, разуменне, інтэрпрэтацыя : зборнік навуковых артыкулаў / рэдкал. :

А. М. Воінава (гал. рэд.) [і інш]; Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2021. – С. 227–232.

This article focuses on fiction, where the main characters are people with certain physical disabilities. We will analyze how the writers show, what their characters are and what idea they put for the reader. Let's compare Andrei Bachinsky's "140 Decibels of Silence", where the protagonist was forced to adjust to a new life as a result of the accident, and Dzvinka Matiash's "The Martha from St. Nicholas Street", where the writer gives us the image of pianist Polina in a wheelchair, but despite, this lives and rejoices.

УДК 811.161.3'374.822'374.26

М. У. БУРАКОВА

г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
тэхнічны ўніверсітэт імя П. В. Сухога»

РАСПРАЦОЎКА ВУЧЭБНАГА ДВУХМОЎНАГА СЛОЎНІКА-ГЛАСАРЫЯ ТЭХНІЧНЫХ ТЭРМІНАЎ

Артыкул прысвечаны пытанням і праблемам распрацоўкі вучэбнага слоўніка-гласарыя. Даецца паслядоўны алгарытм работы па праектаванню слоўнікаў для спецыяльных мэт. Паказана распрацоўка структуры і зместу вучэбнага руска-беларускага слоўніка-гласарыя тэхнічных тэрмінаў, якая звязана з пэўнымі функцыямі, мэтавай групай і прынцыпамі сістэматызацыі тэрмінаў. Прыведзены прыклады тэхнічных тэрмінаў у складзе слоўнікавых артыкулаў.

Вывучэнне розных галін спецыяльных ведаў нязменна звязана з тэрмінаграфіяй, так як вынікі работ па выяўленні, вывучэнні і ўпарадкаванні тэрміналогіі часцей за ўсё афармляюцца ў выглядзе слоўнікаў. Прадметам тэрмінаграфіі варта лічыць “распрацоўку метадалогіі і канкрэтных прыёмаў складання спецыяльных слоўнікаў, а найбольш важнымі задачамі – распрацоўку прынцыпаў класіфікацыі і тыпалогіі тэрміналагічных слоўнікаў, вызначэнне навукова абгрунтаваных прынцыпаў адбору спецыяльнай лексікі для асобных

тыпаў тэрміналагічных слоўнікаў, а таксама ўсталяванне адзіных прынцыпаў найбольш эфектыўнага апісання (тлумачэння, перакладу, атрыбуцыі і інш.) і прадстаўлення тэрміналагічнай лексікі ў спецыяльных слоўніках” [1, с. 7].

Праблема ўпарадкавання тэхнічнай тэрміналогіі з’яўляецца сёння дастаткова актуальнай. Сучасныя тэрмінасістэмы не адпавядаюць апошняму стану і ўзроўню навукі і запатрабаванням практыкі.

У сувязі з гэтым была пастаўлена задача распрацаваць вучэбны руска-беларускі слоўнік-гласарый тэхнічных тэрмінаў, які будзе прызначаны для студэнтаў тэхнічнага ўніверсітэта па наступных спецыяльнасцях: “Аўтаматызацыя тэхналагічных працэсаў і вытворчасцей”, “Аўтаматызаваны электрапрывод прамысловых і транспартных устаноў”, “Прамысловая электроніка”, “Інфармацыйныя тэхналогіі праектавання сістэм кіравання”, “Праграмае забеспячэнне інфармацыйных тэхналогій”, “Інфармацыйныя сістэмы і тэхналогіі”, “Электраэнергетычныя сістэмы і сеткі”, “Электразабеспячэнне (па галінах)”, “Прамысловая цеплаэнергетыка”, “Тэхнічная эксплуатацыя энэргаабсталявання арганізацый”.

Вучэбны слоўнік-гласарый – гэта слоўнік вузкаспецыяльных тэрмінаў якой-небудзь галіны ведаў з тлумачэннем, часам перакладам на іншую мову, каментарыямі і прыкладамі іх ужывання. На змест слоўніка і структуру ўплываюць яго функцыі, прызначэнне, мэтавая група, а таксама некаторыя лексікаграфічныя і знешнія фактары. Трэба адзначыць, што вучэбныя слоўнікі-гласарыі ўзніклі аднымі з першых, разам з перакладнымі.

Асноўнымі функцыямі усіх даведачных выданняў, у тым ліку і слоўнікаў-гласарыяў, з’яўляюцца інфармацыйная, сістэматызавальная і вучэбная. Інфармацыйная функцыя з’яўляецца галоўнай для ўсіх даведачных выданняў. Ключавой мэтай складання такога віду слоўніка з’яўляецца выкарыстанне іх у выпадку ўзнікнення цяжкасцей, звязаных з выкарыстаннем тэрміналагічнай лексікі.

Прызначэнне слоўнікаў-гласарыяў – гэта іх накіраванасць на абслугоўванне канкрэтных відаў дзейнасці. Традыцыйна ў іх некалькі прызначэнняў, і адпаведна мэтавых груп, таму пры распрацоўцы слоўнікаў-гласарыяў мэтазгодна вылучыць асноўныя і другасныя прызначэнні. Рэалізацыя другасных прызначэнняў павінна адбыцца без шкоды для асноўнага. У нашым выпадку, асноўным прызначэннем з’яўляецца выкарыстанне слоўніка-гласарыя

ў вучэбным працэсе пры руска-беларускім перакладзе і засваенні тэхнічнай тэрміналогіі.

Да асноўных знешніх і лексікаграфічных фактараў, якія ўплываюць на склад і структуру слоўніка-гласарыя, можна аднесці наступныя:

- інфармацыйныя патрэбы карыстальнікаў;
- патрэба ў адпаведнасці перакладаў тэрміналагічнай лексікі;
- важнасць для спецыяльнай камунікацыі, частотнасць, узнаўляльнасць адзінак;
- сістэмнасць;
- тэрэтычныя вызначэнні адзінак спецыяльнай лексікі і практычныя крытэрыі іх вылучэння;
- спецыфіка лексікаграфічнай прадметнай вобласці;
- склад і аб’ём інфармацыі аб тэрміналагічных адзінках.

Распрацоўка структуры і зместу вучэбнага руска-беларускага слоўніка-гласарыя тэхнічных тэрмінаў была звязана з пэўнымі функцыямі, мэтавай групай і прынцыпамі сістэматызацыі тэрмінаў. Даны слоўнік сумяшчае ў сабе функцыі наступнага тыпу: пераклад, тлумачэнне, вызначэнне тэрміналагічнай прыналежнасці, навучанне. Асноўная мэтавая група нашага слоўніка-гласарыя – гэта студэнты тэхнічных спецыяльнасцей, якія выконваюць руска-беларускія пераклады, звязаныя з пэўнымі вучэбнымі задачамі.

Работа па распрацоўцы вучэбнага руска-беларускага слоўніка-гласарыя тэхнічных тэрмінаў уключала чатыры асноўныя ўзаемазвязаныя этапы, у ходзе якіх вырашаўся шэраг аналітычных, лексікаграфічных і перакладчыцкіх задач: выбар крыніц тэрміналогіі, выбар лексічных адзінак і іх класіфікацыя, супастаўляльны аналіз і пераклад, вызначэнне структуры і зместу слоўніка-гласарыя.

На этапе выбару крыніц тэрміналогіі былі вызначаны асноўныя сферы прымянення тэхнічнай тэрміналогіі. Гэта сфера фіксацыі, у выглядзе тэрміналагічных слоўнікаў, зборнікаў тэрмінаў, а таксама сфера функцыянавання, дзе тэрміналагічныя адзінкі можна знайсці ў тэкстах спецыяльнага характару розных вучэбных дапаможнікаў. Далей была зроблена выбарка лексічных адзінак для слоўніка-гласарыя. Пры выбары лексічных адзінак мы арыентаваліся на такія крытэрыі як частотнасць, дакладнасць, дастатковая ступень агульнапрынятасці і распаўсюджанасці.

У межах аналізу быў вырашаны шэраг перакладчыцкіх задач, звязаных з асноўнымі цяжкасцямі, якія традыцыйна прадстаўляе інтэрпрэтацыя тэхнічнага тэксту.

Трэба адзначыць, што вучэбны руска-беларускі слоўнік-гласарый тэхнічных тэрмінаў з’яўляецца важным сродкам фарміравання тэрміналагічнай кампетэнцыі будучых спецыялістаў, так як яго тэрміналагічныя запісы ілюструюць спецыяльную інфармацыю наступнымі катэгорыямі: тэрмін на рускай мове, адпаведнік тэрміна на беларускай, галіна выкарыстання (А – аўтаматыка, ІВТ – інфармацыйна-вымяральная тэхніка), абрэвіатуры тэрмінаў, дэфініцыі тэрмінаў, кантэксты ўжывання. Праілюструем тэхнічныя тэрміны наступнымі слоўнікавымі артыкуламі:

Система автоматического контроля (автоконтроль) || Сістэма аўтаматычнага кантролю (аўтакантроль) (ІВТ)

деф.: комплекс устройств, осуществляющих автоматический контроль одной или большего количества величин, требующих значительной обработки информации для суждения об отклонении от установленной нормы.

дэф.: комплекс прыстасаванняў, якія ажыццяўляюць аўтаматычны кантроль адной або большай колькасці велічынь, якія патрабуюць значнай апрацоўкі інфармацыі для меркавання або адхіленні ад устаноўленай нормы.

конт.: *Автоконтроль* устанавливает соответствие между состоянием объекта контроля и заданной нормой без непосредственного участия человека. Соответствие может устанавливаться для данного или для будущего состояния (прогнозирующий контроль).

Автоконтроль освобождает человека от утомительных рутинных операций в самых разнообразных сферах его деятельности: на транспорте, в сельском хозяйстве, при научных исследованиях, обучении и т.д. Необходимым условием осуществления автоконтроля в любом его применении является знание установленной нормы. Норма может быть выражена в количественной или качественной форме. В последнем случае нормой может быть, например, определенное качество усвоения материала при обучении. В дальнейшем ограничимся автоконтролем с нормой только в количественной форме [2, с. 12–13].

Функциональная безопасность || Функцыянальная бяспека (А)

деф.: отказ системы управления может привести к останову технологического процесса и

дэф.: адмова сістэмы кіравання можа прывесці да спынення тэхналагічнага працэсу і страты

потере продукции, но при этом отказ не представляет опасности для оборудования и персонала.

конг.: *Для ряда производств отказ системы управления может привести к останову технологического процесса и потере продукции, но при этом отказ не представляет опасности для оборудования и персонала.*

Понятие функциональной безопасности возникает в том случае, когда искусственно созданные или естественные нарушения технологического процесса способны привести к авариям, разрушению технологического оборудования, человеческим жертвам.

Функциональная безопасность определяется как часть общих мер безопасности, которая находится в зависимости от правильности работы системы безопасности в ответ на изменения на процессе. Требование функциональности определяется как способность системы безопасности переводить процесс в безопасное состояние при наличии отклонений [3, с. 104].

Таким чином, усе фактары, які ўплываюць на распрацоўку і змест вучэбнага слоўніка-гласарыя, можна падзяліць на ўласна лексікаграфічныя і знешнія. Першыя звязаны з задавальненнем патрэб карыстальнікаў слоўніка, другія выпраўляюць праект слоўніка ў адпаведнасці з рэальнымі ўмовамі. Да ўласна лексікаграфічных фактараў варта аднесці патэнцыяльных карыстальнікаў, матэрыял, з якім карыстальнікі праводзяць тую ці іншую дзейнасць, характар гэтай дзейнасці, а таксама вытворныя ад папярэдніх фактараў інфармацыйныя патрэбы карыстальнікаў і патрэбы, якія характарызуюць пошук і ўспрыманне інфармацыі. Дакладнасць звестак аб сапраўдных патрэбах карыстальнікаў залежыць ад удзельнікаў і метадаў збору інфармацыі. Да знешніх фактараў, якія ўплываюць на працэс складання вучэбнага слоўніка-гласарыя, варта аднесці рэсурсы, запыты бакоў, якія прадстаўляюць гэтыя рэсурсы, абмежаванні, звязаныя з носьбітам інфармацыі, а таксама суб'ектыўныя ўстаноўкі аўтара вучэбнага слоўніка-гласарыя. Выразная адрасацыя і прагматычная абумоўленасць з'яўляюцца ключавымі прынцыпамі вучэбнай лексікаграфіі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Гринев-Гриневиц, С. В. Терминоведение : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / С. В. Гринев-Гриневиц. – М. : Академия, 2008. – 302 с.

2 Волков, В. Л. Измерительные информационные системы : учебное пособие для студентов технических специальностей дневной, вечерней и заочной форм обучения / В. Л. Волков. – Арзамас : АПИ НГТУ, 2008. – 158 с.

3 Федоров, Ю. Н. Справочник инженера по АСУТП. Проектирование и разработка : учебно-практическое пособие / Ю. Н. Федоров. – М. : Инфа-Инженерия, 2008. – 928 с.

The article is devoted to the issues and problems of developing an educational dictionary-glossary. A sequential algorithm for designing dictionaries for special purposes is given. The article shows the development of the structure and content of the educational Russian-Belarusian dictionary-glossary of technical terms, which is associated with certain functions, the target group and the principles of systematization of terms. Examples of technical terms in the dictionary entries are given.

УДК 811.161.3'374.26:621.3

М. У. БУРАКОВА, Ю. В. КРЫШНЁЎ
г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
тэхнічны ўніверсітэт імя П. В. Сухога»

ЛЕКСІКАГРАФІЧНЫЯ ПАРАМЕТРЫ СЛОЎНІКАЎ ЭЛЕКТРАТЭХНІЧНЫХ ТЭРМІНАЎ

Артыкул прысвечаны комплекснаму даследаванню лексікаграфічных параметраў, прадстаўленых у тэрміналагічных слоўніках і слоўніках-даведніках па электратэхніцы. Вызначэнне лексікаграфічных параметраў з'яўляецца неабходнай працэдурай для стварэння слоўнікаў. Аналіз лексікаграфічных крыніц па электратэхніцы выяўляе, што арганізацыя структуры слоўніка адносна адвольная і залежыць ад выбару аўтарскіх устаноўак або лексікаграфічных параметраў для складання слоўніка. Зроблена спроба дыферэнцыяцыі слоўнікаў электратэхнічных тэрмінаў па васьмі параметрах: 1) галіна спецыяльнай лексікі; 2) прызначэнне; 3) адрасная арыентацыя; 4) функцыя слоўніка; 5) аб'ём слоўніка; 6) прынцыпы і крытэрыі адбору тэрмінаў; 7) парадак размяшчэння слоўнікавых артыкулаў; 8) афармленне і дэталізацыя інфармацыі.

Развіццё навукі і тэхнікі, пашырэнне міжнародных сувязей ва ўсіх сферах жыцця грамадства актуалізуе праблему стварэння сучасных спецыяльных слоўнікаў. А гэта дыктуе неабходнасць звароту да сучасных навуковых парадыгм даследавання галіновай тэрміналогіі.

Навукова-тэхнічная (тэрміналагічная) лексікаграфія з'яўляецца адным з асноўных напрамкаў прыкладнога тэрміназнаўства. Аб'ектам тэрміназнаўства з'яўляюцца тэрміны і тэрміналагічныя сістэмы, а аб'ектам навукова-тэхнічнай лексікаграфіі з'яўляецца праектаванне і складанне спецыяльных (тэрміналагічных) слоўнікаў.

Сучасная лексікаграфія характарызуецца тэндэнцыяй да аўтаматызацыі апрацоўкі лінгвістычных крыніц (слоўнікаў, тэкстаў і інш.), што патрабуе распрацоўкі фармальнага апісання матэрыялу, які апрацоўваецца. Апісанне слоўнікавай крыніцы ў аспекце яго параметраў з'яўляецца адным з шляхоў да яго фармальнага апісання.

У межах тэрміналагічнай работы па праектаванні слоўніка электратэхнічных тэрмінаў пэўную ролю выконвае пачатковая інвентарызацыя лексікаграфічных крыніц, якая прадстаўляе збор і апісанне шырока вядомых слоўнікаў і слоўнікаў-даведнікаў па электратэхніцы. У выніку такой апрацоўкі ствараецца адпаведная электронная база даных лексікаграфічных крыніц па электратэхніцы.

Тэрміналагічныя слоўнікі – гэта слоўнікі, якія змяшчаюць тэрміналогію адной або некалькіх спецыяльных абласцей ведаў або дзейнасці. Такі від слоўнікаў адлюстроўвае дасягненні тэрмінаграфіі. Выдзяляюць тры віды слоўнікаў: агульнанавуковыя і агульнатэхнічныя, галіновыя тэрміналагічныя слоўнікі, вузкаспецыяльныя слоўнікі [1, с. 148]. Аналізаваныя слоўнікі электратэхнічных тэрмінаў на рускай і англійскай мовах з'яўляюцца разнавіднасцю галіновых тэрміналагічных слоўнікаў. Нягледзячы на адсутнасць агульнапрынятых правіл па кампазіцыі галіновых тэрміналагічных слоўнікаў, вучонымі-тэрмінолагамі распрацаваны рад лексікаграфічных параметраў, якія садзейнічаюць фармалізацыі і спрашчэнню тэхналогіі падрыхтоўкі слоўніка данага тыпу. Сістэма лексікаграфічных параметраў для праектавання тэрміналагічнага слоўніка, прапанаваная С. В. Грыневым-Грыневічам, з'яўляецца адной з самых універсальных і складаецца з наступных апорных пунктаў:

- 1) *галіна спецыяльнай лексікі* вызначае тэматычны пласт спецыяльнай лексікі, які апісваецца (тэматычная, часовая);
- 2) *прызначэнне* вызначае характар выкарыстання слоўніка (перакладны, даведачны, вучэбны або інфармацыйны);

3) *адрасная арыентацыя* ўсталёўвае кола будучых карыстальнікаў слоўніка;

4) *аспектная арыентацыя* – узровень апісання мовы: фанетычны (слоўнікі вымаўлення), арфаграфічны (слоўнікі правапісу), словаўтваральны (слоўнікі тэрмінаэлементаў), сінтаксічны (слоўнікі спалучальнасці), семантычны (тлумачальныя слоўнікі);

5) *функцыя слоўніка* (апісальная і нарматыўная);

6) *аб'ём слоўніка* (поўны, сціслы);

7) *прынцыпы і крытэрыі адбору тэрмінаў* (выбар крыніц тэрмінаў, крытэрыі ўключэння, лімітавая даўжыня тэрміна, крытэрыі адбору тэрміна);

8) *парадак размяшчэння слоўнікавых артыкулаў* (фармальны, тэматычны);

9) *афармленне і дэталізацыя інфармацыі* (электронная і кнігадрукаваная) [2, с. 220].

Такое комплекснае праектаванне спецыяльных слоўнікаў, якое складаецца з дзевяці пунктаў лексікаграфічных параметраў, дазваляе аналізаваць і класіфікаваць лексікаграфічныя творы з рознымі практычнымі мэтамі.

Трэба адзначыць, што ў тэрміналагічнай лексікаграфіі няма агульнапрынятай тыпалогіі спецыяльных слоўнікаў. Кожны даследчык вылучае ўласныя парметры для класіфікацыі.

Адпаведна данаму праектаванню намі зроблена спроба дыферэнцыяцыі слоўнікаў і слоўнікаў-даведнікаў электратэхнічных тэрмінаў, якія ўключаюць тэрміны вызначанай галіны, па васьмі параметрах для вызначэння аўтарскай устаноўкі. У межах артыкула праілюструем тры прыклады:

1 “Словарь-справочник по электротехнике, промышленной электронике и автоматике” В. К. Бензара [3]:

1) *галіна спецыяльнай лексікі* – па тэматычнай арыентацыі: галіновы;

2) *прызначэнне* – даведачны (тлумачальны);

3) *адрасная арыентацыя* – студэнты, маладыя рабочыя вытворчасці, навучэнцы сярэдніх спецыяльных вучэбных устаноў;

4) *функцыя слоўніка* – нарматыўная;

5) *аб'ём слоўніка* – скарачаны (1500 тэрмінаў);

6) *прынцыпы і крытэрыі адбору тэрмінаў* – пры стварэнні слоўніка-даведніка аўтар абапіраецца на слоўнікі, энцыклапедыі тэхнічных тэрмінаў;

тэрміны прадстаўлены ў форме назоўнікаў;

прыметнікі і дзеепрыметнікі ўжываюцца ў словазлучэннях з назоўнікамі;

лімітная мяжа тэрміналагічных словазлучэнняў складае ад двух да пяці слоў, напрыклад: *электраізаляцыйныя матэрыялы, закон электрамагнітнай індукцыі, пасіўныя элементы схемы замяшчэння, закон балансу высілкаў на замкнёных участках;*

асноўным крытэрыем адбору тэрмінаў з'яўляецца ўжывальнасць, сістэмнасць, тэматычная прыналежнасць і нарматыўнасць;

7) *парадак размяшчэння слоўнікавых артыкулаў* – фармальны: алфавітны;

8) *афармленне і дэталізацыя інфармацыі* – кнігадрукаваны аднатомны слоўнік-даведнік.

2 “Англо-русский словарь по электротехнике и электроэнергетике = English-Russian dictionary of electrical and power engineering” Я. Н. Лугінскага, М. С. Фезі-Жылінскай, Ю. С. Карыбава [4]:

1) *галіна спецыяльнай лексікі* – па тэматычнай арыентацыі: галіновы;

2) *прызначэнне* – перакладны, даведачны;

3) *адрасная арыентацыя* – выкладчыкі, аспіранты і студэнты, навукова-тэхнічныя работнікі і перакладчыкі;

4) *функцыя слоўніка* – нарматыўная;

5) *аб'ём слоўніка* – поўны (45000 тэрмінаў);

6) *прынцыпы і крытэрыі адбору тэрмінаў* – пры стварэнні слоўніка аўтары абапіраюцца на амерыканскія і англійскія тэхнічныя часопісы, кнігі, справаздачы навукова-даследчых арганізацый, даведнікі і слоўнікі;

7) *парадак размяшчэння слоўнікавых артыкулаў* – фармальны: алфавітны;

усе англійскія тэрміны размешчаны ў слоўніку ў алфавітным парадку з прымяненнем гнездавой сістэмы і вылучаюцца паўтлустым шрыфтам;

большасць двух- і шматслоўных тэрмінаў аб'яднаны ў гнёзды пад дзюгімі словамі-назоўнікамі;

унутры гнёздаў тэрміны размешчаны ў алфавітным парадку па першых словах-прыметніках;

вылучаюцца паўтлустым шрыфтам нумары розных спецыялізаваных тлумачэнняў;

словы, аднолькавыя па напісанні і вымаўленню, напрыклад назоўнік і дзеяслоў, даюцца адзін раз;

словы, аднолькавыя па напісанні, але якія маюць іншае вымаўленне, прадстаўлены асобна;

у рускім перакладзе словы-сінонімы ці блізкія па сэнсе паняцці адзелены адзін ад аднаго коскай, больш аддаленыя значэнні – кропкай з коскай, словы-амонімы дадзены пад рознымі лічбамі;

8) *афармленне і дэталізацыя інфармацыі* – кнігадрукаваны.

3 “Словарь по электротехнике. Английский, немецкий, французский, нидерландский, русский” Я. Н. Лугінскага, Б. А. Аляксеева, Б. А. Махліна [5]:

1) *галіна спецыяльнай лексікі* – па тэматычнай арыентацыі: галіновы;

2) *прызначэнне* – перакладны, даведачны, інфармацыйны;

3) *адрасная арыентацыя* – шырокае кола спецыялістаў і перакладчыкаў, якія працуюць з літаратурай па электратэхніцы на англійскай, нямецкай, французскай, нідэрландскай, рускай мовах;

4) *функцыя слоўніка* – нарматыўная;

5) *аб’ём слоўніка* – поўны (8000 тэрмінаў);

6) *прынцыпы і крытэрыі адбору тэрмінаў* – пры стварэнні слоўніка аўтары абавязваюцца на тэксты тэхнічных артыкулаў, энцыклапедыі тэхнічных тэрмінаў;

слоўнікавы артыкул складаецца з тэрмінаў на англійскай, нямецкай, французскай, нідэрландскім і рускай мовах, размешчаных у выглядзе слупка;

вядучыя англійскія тэрміны выдзелены паўтлустым шрыфтам;

для спасылкі з аднаго сінанімічнага англійскага тэрміна на іншы выкарыстоўваецца паметка see (глядзі);

усе нямецкія, французскія, нідэрландскія і рускія тэрміны маюць указанне роду і, пры неабходнасці, формы множнага ліку.

у перакладах розныя значэнні падзяляюцца лічбамі, блізкія па сэнсе варыянты – кропкай з коскай, сінанімічныя варыянты – коскай;

для эканоміі месца ўзаемазамяняльныя часткі перакладу могуць быць заключаны ў квадратныя дужкі, напрыклад: *абмотка зрушэння [падмагнічвання]*, што раўназначна запісу: *абмотка зрушэння, абмотка падмагнічвання*;

факультатыўная частка тэрміна можа быць заключана ў тых жа мэтах у круглыя дужкі, напрыклад: *напружанне (электрычнай) дугі*, што раўназначна запісу: *напружанне электрычнай дугі, напружанне дугі*;

тлумачэнні заключаны ў круглыя дужкі і набраныя курсіўным шрыфтам, напрыклад: *прабой (дыэлектрыка)*;

для перакладу з нямецкай, французскай, нідэрландскай і рускай моў варта карыстацца змешчанымі ў канцы слоўніка паказальнікамі,

у якіх усе тэрміны маюць літарна-лічбавае абазначэнне, якое адпавядае абазначэнню галоўнага англійскага тэрміна;

7) *парадак размяшчэння слоўнікавых артыкулаў* – фармальны: алфавітны; усе вядучыя англійскія тэрміны пранумараваны ў межах кожнай з літар англійскага алфавіту для магчымасці пошуку нямецкіх, французскіх, нідэрландскіх і рускіх тэрмінаў-эквівалентаў па паказальніках;

8) *афармленне і дэталізацыя інфармацыі* – кнігадрукаваны.

Праведзены аналіз слоўнікаў і слоўнікаў-даведнікаў паказаў, што лексікаграфічныя параметры, прапанаваныя С. В. Грыневым-Грыневічам можна прымяняць для характарыстыкі слоўнікаў электратэхнічных тэрмінаў. На базе дыферэнцыяцыі даных слоўнікаў і слоўнікаў-даведнікаў па вызначаных васьмі параметрах назіраецца падабенства іх прызначэння, тэматычнай і адраснай арыентацыі, функцый, парадку размяшчэння слоўнікавых артыкулаў, а таксама афармлення і дэталізацыі інфармацыі. Трэба адзначыць, што прапанаваныя лексікаграфічныя параметры з'яўляюцца ўзаемазвязанымі і паслядоўнымі. Аўтары аналізаваных слоўнікаў і іншых слоўнікаў-даведнікаў электратэхнічных тэрмінаў пры праектаванні апошніх першапачаткова вызначаюць іх *тэматычную арыентацыю*, адпаведна якой наступным вызначаецца *прызначэнне, адрасат, аспектная арыентацыя і функцыі* слоўніка. Адрозненні назіраюцца толькі ў *аб'ёме* слоўнікаў і *прыцыпе адбору тэрмінаў*. З дзесяці прааналізаваных слоўнікаў і слоўнікаў-даведнікаў электратэхнічных тэрмінаў выяўлена, што толькі два з'яўляюцца поўнымі (ад 8000 да 45000 тэрмінаў), астатнія з'яўляюцца кароткімі (ад 700 да 3500 тэрмінаў).

Такім чынам, дакладна распрацаваныя лексікаграфічныя параметры змяншаюць магчымасць прыняцця памылковых рашэнняў пры складанні спецыяльных слоўнікаў. Відавочна, што якасць розных тэрміналагічных слоўнікаў залежыць ад свядомага выбару аўтарам найбольш важных і неабходных параметраў пры падрыхтоўцы і апісанні слоўнікаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Дубичинский, В. В. Лексикография русского языка : учеб. пособие / В. В. Дубичинский. – М. : Наука: Флинта, 2008. – 432 с.

2 Гринев-Гриневич, С. В. Введение в терминологию: Как просто и легко составить словарь : учебное пособие / С. В. Гринев-Гриневич. – 3-е изд., доп. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 224 с.

3 Бензарь, В. К. Словарь-справочник по электротехнике, промышленной электронике и автоматике / В. К. Бензарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Выш. шк., 1985. – 176 с.

4 Лугинский, Я. Н. Англо-русский словарь по электротехнике и электроэнергетике = English-Russian dictionary of electrical and power engineering : с указателем русских терминов : около 45000 терминов / Я. Н. Лугинский, М. С. Фези-Жилинская, Ю. С. Карибов. – 4-е изд., испр. – М. : РУССО, 2003. – 611 с.

5 Лугинский, Я. Н. Словарь по электротехнике. Английский, немецкий, французский, нидерландский, русский / Я. Н. Лугинский, Б. А. Алексеев, Б. А. Махлин; ред. Я. Н. Лугинский – М. : Русский язык, 1985. – 480 с.

The article is devoted to a comprehensive study of lexicographic parameters presented in terminological dictionaries and dictionaries-reference books on electrical engineering. Defining lexicographic parameters is a necessary procedure for creating dictionaries. Analysis of lexicographic sources on electrical engineering reveals that the organization of the dictionary structure is relatively arbitrary and depends on the choice of authorial settings or lexicographic parameters for compiling the dictionary. An attempt was made to differentiate dictionaries of electrotechnical terms by eight parameters: 1) branch of special vocabulary; 2) appointment; 3) address orientation; 4) dictionary function; 5) the volume of the dictionary; 6) principles and criteria for selection of terms; 7) the order of placement of dictionary articles; 8) registration and detailing of information.

УДК 811.161.3'42'373:16:398.92

Я. ВЕРАШЧАГІН, В. А. ЛЯШЧЫНСКАЯ

г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

ПАРЭМІІ-ХАРАКТАРЫСТЫКІ ЧАЛАВЕКА

У артыкуле прадстаўлены аналіз парэмій беларускай мовы, што характарызуюць шэраг рыс характару, наводзін беларуса, сярод якіх у беларускай парэміялогіі вызначаюцца працавітасць і ў большасці адмоўныя, сярод якіх гультайства, сквапнасць, фанабэрлівасць, хітрасць.

Парэміі, ці прыказкі, як устойлівыя адзінкі кожнай мовы валодаюць каласальным лінгвакультурным патэнцыялам. У іх адлюстроўваецца вобразнае мысленне народа, зафіксаваны правілы і законы жыцця, гістарычны і культурны вопыт, адлюстраваны шматлікія рэаліі, асобы, падзеі, што характэрны пэўнаму часу, пэўнай тэрыторыі і інш. Асаблівая роля гэтых, як і многіх іншых адзінак такога тыпу, у захаванні і трансляцыі культурных каштоўнасцей народа. І гэта не выпадкова. Як слушна заўважыў Э. Б. Тайлар, прыказкі захаваліся да нашых дзён дзякуючы таму, што “яны не пазбаўлены значэння самі па сабе, таму, што іх дасціпнасць часта такая ж свежая і мудрасць іх не менш актуальная, як і ў старадаўнасці” [1, с. 76–77]. І зразумела, што гэтыя адзінкі прыцягваюць увагу як для азнаямлення, выкарыстання ў маўленчай дзейнасці чалавека-носьбіта беларускай мовы, так і з боку вывучэння іх зместу як своеасаблівых правіл і норм жыцця нашага народа, яго культурна-гістарычнага вопыту.

Аб’ектам вывучэння ў межах артыкула абраны прыказкі, якія вызначаюцца этнакультурнай спецыфікай, характарызуюць чалавека як асобу з уласцівымі ёй рысамі характару, асаблівасцямі, а крыніцай матэрыялу паслужыў “Слоўнік беларускіх прыказак” І. Я. Лепешава і М. А. Якалцэвіч [2].

Адно з самых колькасных груп прыказкавага багацця беларускай мовы складаюць прыказкі аб працы. Гэта і неабходнасць гаспадарчых пабудов (*Гаспадар пачынае будавацца з гумна*), і адзнака добрай працы (*Пракос весці – не вуліцу месці*), і роля працы ў жыцці чалавека (*Праца з болота робіць золата; Праца і рукі – моцныя зарукі; Працу палюбіш – чалавекам станеш*), і характарыстыка розных відаў працы (*У музыкі хлеб невялікі, а спявакі маюць ніякі; Хто добры пастух, той і гаспадар добры*) і інш.

Беларусы прыкмецілі, што нежаданне гаспадара працаваць якраз і прыводзіць да беднасці, адсутнасці ў сялянскай сям’і дастатку, бяды: *Калі не намалоціш, дык і не накалоціш; Калі ў гумне не малоціцца, то ў хаце калоціцца; Хочаш есці калачы, дык не сядзі на пячы; Ад ляноты чакай бядоты*. Адзначым, што структурна прыказкі адпавядаюць сказу з цэласным сэнсам, як правіла, з супастаўленнем, што асабліва выразна выяўляецца і ў складзе складаназалежнага сказа.

Высока цанілі ролю добрай гаспадыні: *Не тая гаспадыня, што збярэ гаспадарку, а тая, што ўдзержыць*. Пра жанчын, якія не паспявалі своечасова рабіць неабходную працу па гаспадарцы, казалі так: *Людскія жонкі кросны ткуць, а мая Тэкля лён трэпле*.

У беларускім парэміялагічным фондзе зафіксавана шмат трапных народных выказаў з сэнсаўтваральнымі кампанентам-

назоўнікам *гультай, гультайства*: *Гультаю – хлеб на кію. Дзе гультай арэ ды скародзіць, там пустазелле добра родзіць; Гультай за работу, а мазоль за руку; Гультай і лейцамі рукі змуляе; Гультаю ды няўмеку ўсё часу не хапае і інш.* Як у мінулыя часы, так і сёння, каб жыць у дастатку, селяніну трэба шмат працаваць. Гэта пацвярджае наступная прыказка: *Каб гультай рабіў, дык бы і дома хлеб быў.* Прадстаўнікі беларускага этнасу ў сваёй большасці негатыўна адносяцца да гультая і гультайства як праяўлення нядбалства, якое заўсёды лічылася заганай чалавека: *Гультайства горш за хваробу; Гультайства губіць хазяйства; Да работы не мае ахвоты, ляжыць на печы, выграе плечы і інш.*

Асобную групу складаюць прыказкі, у структуры якіх маюцца лексемы *лянота, лянiвы, лень*: *Ад ляноты чакай бядоты; Гультайства і лянота – два сябры, адзін без аднаго жыць не могуць; У лянiвага страху цячэ і печ не пячэ; Лянiвы горшы за бязрукага; Лянiвamu ўранку росна, у поўдзень млосна, а ўвечары камары кусаюць; У лени баляць калені; Лень жуе чалавека, як іржа жалеза; Хвароба – мігрэнь: жраць ахвота, а працаваць лень.* Лянота як адмоўная характарыстыка чалавека выяўляецца праз жаданне шмат спаць, пастаянную санлівасць, непаваротлівасць чалавека. Нездарма ў парэміялогіі лянiвы і санлівы аб'яднаны: *Лянiвы і санлівы два браткі; Адзін і пры месяцы робіць, а другі і пры сонцы спіць.*

Беларусы заўважылі, што залішні сон – гэта марна патрачаны час, якога і так не хапае селяніну, бо праца на зямлі патрабуе поўнай аддачы сіл на працягу ўсяго светлавога дня. Таму невыпадкова, што ў прыказках асноўную сэнсавую нагрузку выконваюць словы *спаць, драмаць, санлівы, сон*: *І ў працы дрэмле, і на вечарыныцы спіць; Ён з курамі спаць ідзе; Як ляжа спаць, дык забудзецца ўстаць; Санлівага не дабудзішся, лянiвага не дашлешся; За сном і спачыць няма калі; За сном і свету не бачыць; Кладзецца спаць з курамі, а ўстае са свiннiямі; Сон на заўтра адлажы, а работу сёння зрабі.*

У народным успрыманні беларусаў свята выступае як элемент рэлігійнай абраднасці. У святочныя дні забаранялася працаваць на зямлі, выконваць справы па гаспадарцы. Гэтым часта і карысталіся гультаяватыя людзі, каб апраўдаць сваё нежаданне працаваць: *“Часцей бы святы”, – кажа гультаяваты.* Апрача таго, лянiвыя і неахвочыя да працы людзі часта прыкiдваюцца хворымі, нямоглымі, скардзяцца на сваё здароўе, каб такім чынам не толькі апраўдаць уласную бяздзейнасць і лайдацтва, але і выклікаць шкадаванне да сябе з боку іншых: *Хварэе, хварэе, а прыйдзе нядзеля – няма каго хаваць; Хвароба – мігрэнь: есці ахвота, а работаць лень; Наш Васіль*

на работу не сіл, а як клёцкі ў малаку – за чатырох павалаку!; На яду мастак, а на працу сяк-так і інш.

У прыказках, якія абазначаюць схільнасць чалавека да бяздзейнасці, абраны сітуацыі, якія паказваюць на стэрэатыпную “непрацоўную” позу: іх культурная інтэрпрэтацыя ажыццяўляецца праз суадносіны з адной са стэрэатыпных усталёвак “практычнай філасофіі” народа, паводле якой, *Пад ляжачы камень вада не цячэ*.

Беларусы неадназначна ацэньваюць такую рысу характару, як хітрасць. Вядома, што ў беларускіх народных казках просты мужык выкарыстоўвае гэтую рысу характару ў барацьбе са злом. Народ усхваляе тасама сваіх герояў, якія хітрасцю, кемлівасцю і спрытнасцю перамагаюць дужэйшага па сіле ворага. І гэта выяўляе станоўчую канатацыю хітрасці, як розуму, дасціпнасці ці такой рысы чалавечага характару, якая праяўляецца ва ўчынках і паводзінах. Аднак калі вызначаецца жаданне аднаго чалавека падмануць другога, то гэта ацэньваецца негатыўна. Так, беларусы на працягу многіх стагоддзяў жылі вельмі бедна, але ў сваёй большасці заўсёды вызначаліся жаданнем і ўменнем падзяліцца апошнім і дапамагчы таму, хто адчувае ў гэтым патрэбу. Менавіта таму такая рыса характару чалавека, як сквапнасць і хітрасць, заўсёды асуджалася ў народзе. Прычым, у народнай свядомасці дакладна размяжоўваюцца паняцці сквапнасці і беражлівасці. Галоўнымі структурнымі кампанентамі прыказак, якія семантызуюць сквапнасць, выступаюць лексемы *скупы, скнара* з адмоўнай ацэнкай. Так, у народзе заўважылі, што скнара гатовы пасварыцца нават за самую дробязную рэч: *Скнарыца і за трэску пасварыцца; І за лучыну шукае прычыну; І за шчэпку знойдзе прычэпку*. Апорныя назоўнікавыя кампаненты *трэска, лучына, шчэпка* сімвалізуюць дробязнасць чалавека. Разам з тым, у некаторых прыказках сцвярджаецца думка пра тое, што сквапнасць перашкаджае чалавеку стаць шчаслівым, прыносячы звычайна толькі непрыемнасці: *Скупому – вечная згуба*.

Беларусы рэзка і негатыўна крытыкуюць скупасць, вызначаюць яе як рысу характару, з якой нельга змірыцца, а таму праводзіцца паралель паміж сквапным і ліхім, нядобрым, злым чалавекам: *У скупога і ліхога заўсёды па абедзе*. Даводзяцца шматвяковыя назіранні народа, што сквапны чалавек, як правіла, ніколі не становіцца багатым, бо такім людзям звычайна ўласціва неапраўданая ашчаднасць, эканомнасць, у выніку чаго даводзіцца плаціць двойчы: *Скупому два разы ліха; Скупы два разы траціць; Скупы хлеба не паесць*. Асобныя трапныя народныя выслоўі, маючы выразны іранічны характар, даволі яскрава характарызуюць прагнасць

і хцівасць сквапнага чалавека: *Такі скнара, што за капейку жабу да Барысава дубцом пагоніць.*

У парэміялагічным фондзе беларускай мовы зафіксаваны прыказкі, якія вызначаюць суадносіны духоўнага і матэрыяльнага пачаткаў у жыцці беларусаў. Варта адзначыць, што ў нашых продкаў духоўны пачатак пераважаў над матэрыяльным: духоўнае заўсёды цанілася значна вышэй, а таму вельмі сур'ёзна і патрабавальна адносіліся беларусы да маральных прынцыпаў. У сувязі з гэтым даволі выразна выяўляюцца негатыўныя адносіны да чалавека, які матэрыяльны дабрабыт ставіць вышэй за духоўныя каштоўнасці, што і выражаецца, напрыклад, праз назоўнікі-назвы грашовых адзінак: *Скупому рубель даражэйшы за душу.* Беларусы прыкмецілі, што хцівага і прагнага да нажывы чалавека перавыхаваць нельга, а любая “шчодрасць” з яго боку тлумачыцца жаданнем павялічыць свой матэрыяльны дабрабыт: *Адною рукою дае, а дзвюма адбірае.* Структурны кампанент *рука* ў кантэксце прыведзенай прыказкі сімвалізуе сродак набыцця матэрыяльнага дабрабыту і нясе ў сабе адмоўную канатацыю: *Возьме хоць бы і сучку, абы рубель у ручку; Да яго не ідзі з голымі рукамі; У чужых руках заўсёды большы кавалак.*

Сярод трапных народных выслоўяў часта ўжываюцца тыя, апорным кампанентам у якіх выступае назоўнік *вочы*, якія параўноўваюцца з іншым органам ці часткай цела чалавека: *Большыя вочы, як горла; Трыбух кажжа “годзе”, а вочы – “яшчэ” і інш.* Прыказкі сцвярджаюць, што сквапны чалавек вачамі гатовы захапіць усё, нават тое, што ўжо не можа спажыць. Вядома, што ў працэсе спажывання ежы найперш удзельнічаюць такія органы стрававальнай сістэмы, як рот і горла, якія таксама сімвалізуюць чалавечую сквапнасць, хцівага, ненажэрнага чалавека: *Вялікая лыжка рот раздзірае; Вялікі кусок дзярэ раток; Горла шырокае, ды кішка тонкая; Горла як прорва, праглыне, што ў рот пападзе; Ласы на чужыя каўбасы; На чужое мяса як сабака ласы; На чужы каравай рот не разявай; Не лянуецца чужога абеда пачакаць.*

Адзначаюцца прыказкі, у якіх рэпрэзентацыя сквапнасці і прагнасці як адмоўных псіхалагічных характарыстык чалавека адбываецца дзякуючы дзеяслоўным формам *з’есці, наесціся, даесці, пераесці*, усечанай формы дзеяслова *гам*: *Гадка з’есці, шкада кінуць; Каб мог, то зямлю з’еў бы; Не так шкода што з’еў, як таго, што застаецца; Наеўся поп круп, ды жарствы захацеў; Не шкадуй, што не даеў, шкадуй пераеўшы; І сам не гам, і другому не дам.* Наяўнасць вялікай колькасці трапных народных выразаў з названымі структурнымі кампанентамі тлумачыцца, відавочна, асаблівасцямі

сацыяльна-бытавых умоў існавання беларусаў у мінулыя часы: адным з асноўных штодзённых пытанняў на працягу стагоддзяў для нашых продкаў было тое, як пракарміць сям’ю.

Адзначым, што прадуктыўна выкарыстоўваецца ў прыказках лексема *чужы*, калі ідзе размова аб паводзінах людзей, што прывыклі спадзявацца на чужое дабро ці вынік чужой працы: *Чужое ўсё смачней; Чужымі рукамі жар заграбаць лёгка (добра)* і інш. Беларус выразна ўсведамляе, што спадзявацца на плён працы іншых рызыкаўна, і гэта даводзяць прыказкі: *Чужая яечня не вечна; Чужы кажух цела не грэе; Чужое дабро не грэе*, а таму больш надзейна мець сваё, асабістае. Асобныя прыказкі даводзяць, што беларусы да сквапных людзей адносяцца не толькі рэзка адмоўна, а з пэўнай доляй іроніі і нават шкадавання: *Рад бы госцю – хлеба шкода; Шэсць аўчын купіўшы на кажух – памарозіў вушы: сёмай пашкадаваў на каўнер*.

Цікавасць выклікаюць прыказкі аб такой рысе характару чалавека, як фанабэрлівасць, якая выклікае негатыўныя адносіны. І аб’ектам насмешак, адмоўнага стаўлення ў прыказках, якія характарызуюць фанабэрлівага чалавека, выступае фарсун або франт: *Фарсун, што і крукам носа не дастаць; Фарсуна не адразу пазнаеш; Франт: боты ў рант, галава кручком, нос стручком; Франт наш шляхціц: адну штаніну ў халяву ўлажыў, другую выпусціў дыі любуецца; Франт – салам боты вымазаў і скуру з’еў*. Прыведзеныя прыказкі ўжываюцца з доляй жарту і насмешкі над такімі людзьмі, што выяўляе ўменне беларусаў з пачуццём гумару адносіцца да тых рыс характару, якія ў працэсе ўзаемаадносін не прыносяць шкоды іншым людзям.

Беларусы дакладна вызначылі адметнасць у паводзінах і стылі жыцця людзей, якім уласціва фанабэрыстасць, ганарыстасць. Як правіла, такія людзі не вызначаюцца ні матэрыяльным дабрабытам, ні вялікім розумам, а фанабэрыстасць – гэта іх спосаб самавыражэння і самасцвярджэння, які заснаваны, хутчэй, на ўяўным матэрыяльным дабрабыце, чым на рэальным: *Багатага і хваслівага не адрозніш; Аржаная каша сама сябе хваліць; Будзько набудзецца, а хвалько нахваліцца*. Прычым, як паказваюць парэміялагічныя адзінкі адзначанай семантычнай катэгорыі, фанабэрысты чалавек сам стварае, прыдумвае “свой свет”, якога ў сапраўднасці не існуе.

У якасці складніка прыказак пра фанабэрыстасць, хвальбу чалавека задзейнічана лексема *свіння* (*Ваша блagarоддзе! Свінні ў агародзе; Вось табе і я – войтава свіння*) як сведчанне неадпаведнасці духоўнай культуры і паводзін чалавека сацыяльнаму

становішчу, якое ён займае; *качка ў супрацьпастаўленні з лебедзем (Колькі качка не мудрыся, а лебедзем не будзеш)*, дзе даводзіцца народная мудрасць пра тое, што кожны чалавек павінен паводзіць сябе ў адпаведнасці са сваімі здольнасцямі, магчымасцямі і сацыяльным статусам.

У прыказках, як і ўвогуле ў вуснай народнай творчасці беларусаў, адным з асноўных з’яўляецца матыў сацыяльнай няроўнасці людзей і адпаведна выяўленне негатыўных адносін да тых, хто лічыць сябе прадстаўнікамі вышэйшага саслоўя і з пагардай адносіцца да простага чалавека. У структуры парэмій гэта рэалізуецца праз апорныя лексемы-рэпрэзентанты *пан, князь* з адмоўнай канатацыяй: *З гразі ды ў князі; І мы з панамі суседзі; Відаць пана па халявах*. Нацыянальна-культурная семантыка апошняй прыказкі, якая семантызуе фанабэрлівага чалавека, што імкнецца набыць знешні выгляд і звычкі, уласцівыя пану, як адзначае С. Ф. Іванова, тлумачыцца тым, што ў старажытныя часы, калі Беларусь уваходзіла ў склад Рэчы Паспалітай (XIV–XVIII стст.), польскія паны абувалі каляровыя саф’янавыя боты, якія пасля даношвалі слугі, прышыўшы да каляровых халяў чорныя кавалкі з грубай скуры, і гэтым самым вылучаліся сярод іншых [10, с. 51].

Фанабэрыстасць, як і іншыя адмоўныя характарыстыкі чалавека, у структуры многіх прыказак семантызуецца шляхам выкарыстання прыёму супрацьпастаўлення: *Есць салому, а хвост дугой трымае*. Вобразная аснова падобных народных выразаў ствараецца дзякуючы “ўвядзенню” ў структуру прыказак назваў адзення, абутку, раслін і інш: *Каўнер шырокі, а пяты голяы; На назе бот рыпіць, а ў гаршку трасца кіпіць; Адна нага ў боце, а другая ў лаці*.

Заўважаецца ў прыказках і адмоўна ацэньваецца такая якасць чалавека, як самахвальства або жаданне нешта перабольшыць, “накруціць” сітуацыю прыдуманымі фактамі: *Адна сарочка на мне, а другая ў кубле на дне; Адным стрэлам сем качак забіў; Багаты Цімошка: сабака ды кошка; За грош вантробы, за паўгроша піва – будзе на ўсю вёску дзіва; На грош упіўся, а на тры прытварыўся; На тры капейкі піва, а шуму на ўсю вёску; Не столькі піва, колькі дзіва*. Як відаць, у асобных прыказках адзначаюцца найменні дробных грашовых адзінак для больш выразнай характарыстыкі, паколькі фанабэрыстым людзям уласціва імкненне з “рэальнага меншага” зрабіць “уяўнае большае”.

Такім чынам, у большасці выяўленых парэмій-характарыстык чалавека, якія склаліся ў далёкім мінулым, даецца характарыстыка найбольш адмоўных якасцей, уласціvasцей чалавека, што датычылі

ў большасці селяніна з яго працай на зямлі, але якія і сёння актуальныя. І такімі адмоўнымі рысамі ў змесце прыказак з нацыянальна-культурным кампанентам значэння выступаюць гультайства, сквапнасць, хітрасць, фанабэрлівасць. Асаблівасцю прыказак-рэпрэзентантаў названых рыс характару, уласцівасцей чалавека, з'яўляецца тое, што ў іх часта станоўчае сцвярджаецца праз высмейванне адмоўнага, негатыўнага, што яны часта пабудаваны на супрацьпастаўленні, паводле архетыпічнага супрацьпастаўлення “добра – дрэнна”, “доўга – коратка”, “цяпло – холад” і інш., дзякуючы падбору кампанентаў, іх структурызацыі і даведзенай інфармацыі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Тайлер, Э. Б. Первобытная культура / Э. Б. Тайлор; пер. с англ. – М.: Изд-во политической литературы, 1989. – 573 с.

2 Лепешаў, І. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск : “Бел. асац. “Конкурс”, 2006. – 544 с.

3 Іванова, С. Ф. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выказаў : лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў. – Мінск : Беларускі Фонд Сораса, 1997. – 264 с.

The artykule has an analysis of the problems of the Belarusian language, which characterizes the sherag lynx character, the flood of Belarus, the syarod of the Belarusian language, meaning the protagonist and the great admiralty/

УДК 811.161.3'42'373'282:392.1(476.2–37Ветка)

А. М. ВОІНАВА

г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

ЛЕКСІКА РАДЗІННА-ХРЭСЬБІННАЙ АБРАДНАСЦІ Ў ГАВОРКАХ ВЕТКАЎСКАГА РАЁНА

У артыкуле разглядаюцца намінацыі радзінна-хрэсьбіннага абраду як часткі абрадавай лексікі беларусаў. Апісваецца лексіка, зафіксаваная на тэрыторыі Веткаўскага раёна Гомельскай вобласці і сабраная падчас фальклорных і дыялекталагічных экспедыцый

студэнтаў і выкладчыкаў Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны. Праведзена падрабязная семантычная класіфікацыя абрадавай лексікі, вызначаюцца шляхі яе ўзнікнення ў беларускай мове, вызначаны тыпы структурнай матывацыі.

Як частка культурнай традыцыі, абрады і вераванні, што адлюстроўваюць найбольш значныя для носьбітаў пэўнага народа характарыстыкі, з'яўляюцца прадметам сацыялагічных, псіхалагічных і лінгвакультуралагічных даследаванняў. Прадметам даследавання лінгвакультуралогіі неабходна лічыць адзінкі мовы, якія ўзнаўляюцца ў сістэме моўнай камунікацыі, заснаваныя на культурных каштоўнасцях і якія набылі сімвалічнае, эталоннае, вобразна-метафарычнае значэнне. Да такіх адзінак адносяцца лексемы, якія абазначаюць рытуальныя дзеянні, што выконваюцца ў рамках пэўных традыцый, намінацыі нацыянальных абрадаў, якія з'яўляюцца неад'емнай часткай наіўнай карціны свету – старажытнай сістэмы пазнавучковых ведаў чалавека, нацыянальнай псіхалогіі, фальклору, гісторыі і культуры народа, і ўяўляюць сабой найкаштоўнейшы матэрыял для лінгвакультуралагічнага аналізу.

Аб'ектам нашага даследавання з'яўляецца лексіка радзінна-хрэсьбіннай абраднасці, сабраная выкладчыкамі Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта падчас фальклорнай экспедыцыі ў Веткаўскім раёне. У дадзеным рэгіёне захаваліся самыя разнастайныя найменні, звязаныя з радзінамі і хрышчэннем дзіцяці, што прадстаўляе цікавасць для даследчыка, бо ў сямейнай, у прыватнасці радзінна-хрэсьбіннай лексіцы акумуляваны самыя старажытныя ўяўленні народа, таму што яна зараджалася ў той момант, калі чалавек пачынаў асэнсоўваць сваё месца ў свеце, назіраючы за зменамі ў жыцці, разумеючы пэўную цыклічнасць і паўтаральнасць у змене пакаленняў.

У складзе радзіннай абраднасці вызначаюцца тры асноўныя моманты: само нараджэнне, прыём у грамадства новага члена і ачышчэнне маці і бабкі-павітухі [1, 319]. У старажытны перыяд рытуальна-абрадавая сістэма, звязаная з нараджэннем дзіцяці, была вельмі разнастайнай і ўключала шмат этапаў. Некаторыя з іх у працэсе гістарычнага развіцця зніклі, другія значна змяніліся. У аснову размеркавання радзіннай лексікі па семантычных групам на сучасным этапе можна пакласці агульныя прыкметы: падрыхтоўка да абраду, рытуальнае дзеянне, выкарыстанне ў абрадавай сітуацыі, якое спалучалася з практычным вопытам народа. Усе гэтыя моманты адлюстраваны ў абрадавай лексіцы: само нараджэнне, найменне

дзіцяці, назвы асоб, звязаных з хрышчэннем, найменні прадметаў, звязаных з абрадам хрышчэння.

Адрознівальнай прыкметай абрадавай сітуацыі з'яўляецца абавязковасць такога кампанента, як паўтаральнасць. Абрад – гэта вызначанае традыцый дзеянне ці сукупнасць дзеянняў, таму абрадавае найменне можа абазначаць адно дзеянне (выкупіць кашу) ці мноства акцый (хрысціць дзіця). Тэматычная класіфікацыя радзінна-абрадавай лексікі можа быць прадстаўлена наступным чынам:

1. *Падрыхтоўка да нараджэння*. Абрад уяўляе сабой зносіны чалавек – сілы прыроды, Бог, нізшыя духі. Абрад як параджэнне міфалагічных уяўленняў аб'ектывізуе спецыфічную свядомасць удзельнікаў абраду. Таму зразумелым становіцца строгае выкананне неабходных дзеянняў, ужыванне спецыфічных слоў.

Так, для таго, каб нараджэне новага члена грамадства прайшло лёгка і дзіця нарадзілася здаровым, неабходна было ўлічваць шэраг засцярог: *Нельзя нікакой скаціны голай рукой біць і асобенна выспяткам – будзе шэрсць у дзіцёнка* [2, с. 153]; *Еслі ў палажэнні – нельзя ні ў кога прасіць, нічога ўзяць нельзя* [2, с. 154]; *Удзіўляцца нельзя з некрасівага ці інваліда, бо дзіцё будзе такое ж* [2, с. 154]; *Нельга глядзець на агонь, пераступаць праз шнуры*. [2, с. 154]; *Нельзя ваду ў калодзежы, калі набіраеш, то адліваць у калодзеж абратна – будуць слюнкі ў дзіцёнка цекчы і з носа тожа* [2, с. 153].

Набліжэнне родаў і самі роды будучая маці і ўсе члены сям'і ўтойвалі, каб не сурочыць і каб роды прайшлі лёгка. Гэтым можна растлумачыць невялікую колькасць лексем з каранем -род: нованароджаны, нарадзіць, парадзіха.

2. Назвы абраду і этапаў абрадаў: *адведкі, радзіны, даведкі: Праз некалькі дзён да рожаніцы прыходзілі ў адведкі* [2, с. 152]; *На даведкі жэнічыны ідуць* [2, с. 154]; *хрэсьбіны, крысціны, красціны: На хрэсьбінах прысутнічалі толькі жанатыя* [2, с. 154]; *У нас спачатку былі хрысціны-пераадведкі* [2, с. 155]; *торг за кашу: Бабка выносіла кашу і пачынаўся торг* [2, с. 153]; *разбіць гаршок: На трэці раз кум разбіваў гаршок* [2, с. 153]; *іскаць кашу: Баба хавае кашу, штоб яны іскалі* [2, с. 155]; *вадзіць 'хвост': Пасля вадзілі "хвост" – бабу садзілі на тачку, а ў каго няма тачкі, калёсы бяруць і вязуць* [2, с. 159]; *замачыць кашу: Кашу разбілі і трэба замачыць кашу. Наліваюць па сто грам і даюць выпіць кожнаму* [2, с. 159]; *уводзіць у цэркаў: Ездзілі ў цэркаў, і бацюшка "уводзіў" дзіцёнка. Не, не хрысціў, а ўводзіў, штоб яму харашо было* [2, с. 162].

3. Назвы асоб, якія ўдзельнічаюць у абрадзе. Пры нараджэнні дзіцяці галоўнымі асобамі з'яўляюцца, канечне, *роджаніца, рожаніца,*

парадзіха: Родзе роджаніца [2, с. 158]; Праз некалькі дзён да рожаніцы прыходзілі ў адведкі [2, с. 153]; Парадзіху і навароджанага абаранялі соллю [2, с. 164] і баба, бабка, бабка-навітуха, баба-пупарэзніца – абавязкова немаладая паважаная жанчына, у якой ёсць свае дзеці: Бабу на хрэсьбіны бяруць [2, с. 154]; Прыходзіць бабка [2, с. 156]; Калі родзіцца дзіцёнак, побач бабка-пупарэзніца, яна бабіла [2, с. 155].

Як ужо адзначалася, для хрэсьбіннага абраду ўласціва засцерагальная функцыя, таму да хрышчэння *парадзіху і навароджанага абаранялі малітвамі, рабілі загавары на вадзе [2, с. 160].*

Пры хрышчэнні галоўнымі ўдзельнікамі былі *бацюшка: Бацюшка рызу надзяе, фартук [2, с. 159]; хросныя, хрэсныя бацькі, хросныя, хрэсныя радзіцелі. У царкві толькі хрэсная і хрэсны [2, с. 161]; Мама з бацькам далжны хросных выбіраць [2, с. 161].* Хросныя бацькі выбіраліся зараней сярод сваякоў, сяброў. Лічылася, што хросныя бацькі павінны быць маладзейшымі за бацькоў, каб дольш прыглядалі за хрэнікамі. У адносінах да бацькоў хросныя дзіцяці называліся кум і кума: *Бацька браў хлеб-соль і ішоў запрашаць кума і куму [2, с. 152].*

Нованароджаны пры хрышчэнні называўся *крэснік, хрэснік: Хросныя далжны аб хрэсніку забоціцца [2, с. 162].*

4. Назвы рытуальных прадметаў або сімвалаў, якія выкарыстоўваліся падчас абраду. Своеасаблівымі з'яўляюцца суадносіны абрадавага знака і падзеі, рэчы, якую ён абазначае, у параўнанні з агульнамоўным знакам. Абрадавы знак імплікуе рэчы, якія маюць асаблівую каштоўнасць і выкарыстанне іх лічыцца абавязковым: *хрэст, крэсік, хресцік: Хросны бацька купляў хресцік малому [2, с. 152].*

Абавязковым прадметам у радзінна-хрэсьбінным абрадзе Веткаўшчыны былі *ручнік, палаценца: Засцілаюць кашу палаценцам [2, с. 154]; Бабіна каша ўгортваецца ў ручнік. Станкі; Кума павінна была ўзяць у царкву рушнік. Расвет.*

Шмат увагі надавалася *гаршчку, у якім варылася каша: Варыла абавязкова ў гліняным гаршочку [2, с. 152]; Бабка павінна была купіць новы гаршчок (крэпкі) [2, с. 155].* Пасля таго, як гаршчок разбілі, сімвалічнае значэнне мелі чарапкі: *Чарапкі паразбіраюць бабы, каб у хатах усё вялося [2, с. 157]; Бяруць тыя чарапчкі і носяць на галавах [2, с. 159].* Удзельнікі хрэсьбіннага абраду абавязкова абменьваюцца падарункамі: *Даюць падаркі куме, падаркі куму і бабе, і свякрусе даюць [2, с. 158].*

5. Назвы абрадавай ежы. Найбольш пільная ўвага надавалася *кашы, бабінай кашы, кумавай кашы, гаршчок з якой абвязвалі стужкамі,*

чаплялі цукеркі: *Варылі абычна з пшана* [2, с. 155]; *Далей шоў торг за кашу бабіну*, [2, с. 155]; *Варылі яе ўкрутую, стараліся, каб смачная, салодкая, добрая была* [2, с. 155]. Часта першы раз падавалі *падстаўную кашу: Спачатку могуць прынесці гаршчок з ачысткамі, завернуты ў скацёрку* [2, с. 156]. *Варылі бульбяныя пампушкі, узвар* [2, с. 164]. Рытуальнае значэнне хрэсьбіннай кашы можа быць выведзена са збліжэння з сімвалам урадлівасці. Каша выкарыстоўвалася не толькі ў хрэсьбінным абрадзе, але і вясельным, некаторых каляндарных, калі актуалізавалася ідэя ўрадлівасці. Таксама сімвалічнае значэнне хрэсьбіннай кашы прасочваецца ў апазіцыі ‘свой’ / ‘чужы’: за сталом збіраюцца толькі свае і прымаюць у сваё кола новага члена грамадства.

Асноўная маса тэрмінаў, што абслугоўвае абрад хрышчэння, з’яўляецца праяўленнем традыцыйнай культуры беларусаў, таму ў генетычных адносінах амаль уся належыць да агульнаславянскага лексічнага фонду, што таксама ўказвае на архаічныя карані абрадаў гэтай групы. Гэта такія лексемы, як *бабка, дзед, кум, радня, хрысціць, каша, гаршчок, ручнік, кажух, маці, бацька, парадзіха* і інш. [4]. У абрадах, звязаных з хрышчэннем, заўважная тэндэнцыя да лексікалізацыі асноўных абрадавых кодаў. Так, прадуктыўнай з’яўляецца словаўтваральная мадэль на аснове кораня *хрэст* (агслав. крест): *хрысціць, крэсціць, хрэсны, хрэсцік, хрэснік, новахрышчоны, хросныя, кросныя, хрысцільны рушнік, хрэсьбіны, крэсьбіны*.

Большасць зафіксаваных лексем з’яўляюцца матываванымі найменнямі. Пад матываванасцю слова звычайна разумеюць “абумоўленасць яго значэння значэннем іншага слова, ад якога яно ўтворана” [4, с. 121], усведамленне сувязі значэння і гукавой абалонкі, якая выражае гэта значэнне [5, с. 153].

У адпаведнасці з гэтым выдзяляюцца розныя тыпы матывацыі: *лексічная* (адносіны матываванага слова з аднакаранёвым словам) і *структурная* (адносіны слова з аднаструктурнымі найменнямі). Пад структурна-семантычным тыпам матывацыі мы разумеем адзінства лексічнай і структурнай матывацыі слова, якое праяўляецца ў яго сувязі з гучаннем і значэннем утваральнай асновы і суадносінах з аднаструктурнымі моўнымі адзінкамі.

Як паказвае аналіз, самым пашыраным тыпам структурна-семантычнай матывацыі разглядаемых назваў з’яўляецца намінацыя паводле працэсуальнай прыкметы: *пахмелкі, хрышчэнік, хрэсьбіны, красціны, радзіны, адведкі, вотведы, сматрыны, рубаха, чаранкі*. У такой дэрывацыі ўдзельнічаюць суфіксы –к-, -ух-, -іц-, -ах, -ын. Радзей утвараюцца найменні ад назоўнікаў: *кажух, бабушка*,

ручнік. Зафіксаваны на тэрыторыі Веткаўскага раёна і складаныя назвы. Сустрадаюцца наступныя мадэлі састаўных назваў:

прыметнік + назоўнік: *падстаўная каша, хросны бацька, хросная маці*;

дзеяслоў + назоўнік або назоўнік з прыназоўнікам: *уступаць у пай; вадзіць “хвост”*; *збіраць на шапачку; класць на кашу*;

дзеяслоў + назоўнік + назоўнік з прыназоўнікам: *выціраць рукі аб плацце: Пасля бабцы дарылі падарак, ткань на плацце. Гэта называлася выціраць рукі аб плацце*. Старая Дуброва.

Даволі значную групу ў гаворках Веткаўскага раёна складаюць экспрэсіўныя абрадавыя назвы. Асаблівасцю эмацыянальна-экспрэсіўнай лексікі з’яўляецца тое, што эмацыянальная афарбоўка накладаецца на лексічнае значэнне слова, але не зводзіцца да яго: дэнататыўнае значэнне слова ўскладняецца канататыўным. Такія лексемы, акрамя намінатыўнай, маюць яшчэ і экспрэсіўную функцыю, якая робіць іх адметнымі, выразнымі ў лексічнай сістэме народна-дыялектнай мовы, і дазваляюць перадаць такія эмацыянальна-ацэнныя адносіны суб’екта да прадмета, як ласкальнасць, іронія, кпіны.

У лексіцы хрэсьбіннага абраду зафіксавана шмат слоў з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі, якія перадаюць розныя адценні пачуццяў. Такія адценні значэння могуць выражацца ўнутраным зместам моўных адзінак, з’яўляюцца імпліцытнымі – выражацца праз знешнія, фармальныя паказчыкі (суфіксы суб’ектыўнай ацэнкі): *бабулька, хрэснічак, сыночак, дачушка, галубок, рубашачка*.

Іншамоўная лексіка ў межах разглядаемага семантычнага поля складае даволі кампактную мікрагрупу і адносіцца пераважна да так званых “культурных” запазычанняў. Многія з іх былі засвоены беларускай мовай яшчэ ў старажытнасці, з’яўляюцца даўнімі запазычаннямі: з польскай: *кофта* < пол. *kofta*; [2, т. 2, 355]; нямецкай: *хвартух* < пол. *fartuch* < ням. *Vortuch*; [2, т. 2, 300]; лацінскай праз пасрэдніцтва польскай мовы: *касір* < пол. *casa* < лац. *capra* ‘футарал’; [2, т. 2, 300]; арабскіх моў: *хуста* < пол. *chusta* < іт. *fustagno* < ст.лац. *fustanūm* < араб. *Fastât*, стар. назва Каіра.

Абрадавая лексіка, якая да сённяшняга часу шырока функцыянуе на тэрыторыі Веткаўскага раёна Гомельскай вобласці, вызначаецца багатай і складанай сістэмай лексічнай сродкаў, варыянтнасцю і разнастайнасцю сродкаў з іх семантычнымі і граматычнымі асаблівасцямі, з’яўляецца неад’емнай часткай духоўнай культуры беларусаў, у якой захаваны старажытныя моўныя з’явы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Зеленин, Д. К. Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. – М. : Наука, 1991. – 511 с.

2 Радзінна-хрэсьбінныя абрады і звычаі беларусаў (на матэрыяле фальклору Гомельскай вобласці) / аўтары-ўкладальнікі В. С. Новак [і інш.]. – Гомель, 2013.

3 Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т.: пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва / М. Фасмер; под ред. и с предисл. Б. А. Ларина. – М., 1986–1987

4 Моисеев, А. И. Мотивированность слов / А. И. Моисеев // Исследования по грамматике русского языка. – Учёные записки ЛГУ. – 1963. – Вып. 68, № 322.

5 Супрун, А. Е. Лекции по лингвистике / А. Е. Супрун. – Минск, 1980.

The article considers the nominations of the maternity and baptismal rite as part of the ritual vocabulary of Belarusians. The article describes the vocabulary recorded on the territory of the Vetkovsky district of the Gomel Region and collected during folklore and dialectological expeditions of students and teachers of the F. Skarina Gomel State University. A detailed semantic classification of ritual vocabulary is carried out, the ways of their penetration into the Belarusian language are given, the types of structural motivation are determined.

УДК 821.161.3 – 3.09

М. М. ВОІНАВА-СТРАХА

г. Мінск, УА «Мінскі дзяржаўны
лінгвістычны ўніверсітэт»

ЭКСПРЭСІЯНІЗМ І ЭКЗІСТЭНЦЫЯЛІЗМ У НАВЕЛІСТЫЦЫ А. ПАЛАЧАНСКАГА

У артыкуле разглядаецца спецыфіка мастацкай рэалізацыі экспрэсіянізму і экзистэнцыялізму ў навелістыцы сучаснага беларускага пісьменніка А. Палачанскага. Скіроўваючы ўвагу на спасціжэнне сутнасці анталагічнай карціны, пісьменнік аналізуе адметнасці асобнага існавання ў межах урбаністычнай і прыроднай прасторы, раскрывае асаблівасці псіхаэмацыянальнага

стану і разнастайных спосабаў рэакцыі герояў на выклікі супярэчлівага свету.

Малая проза Аляксея Палачанскага займае адметнае месца ў сучасным беларускім прыгожым пісьменстве дзякуючы адмысловаму аўтарскаму мастацкаму спосабу адлюстравання рэчаіснасці. Зборнік навел і апавяданняў “Мой цвік” анталагічны па сваім характары. Імкнучыся спасцігнуць вірлівыя адценні чалавечай экзістэнцыі, аўтар звяртаецца да складанага інструментарыя такіх адметных літаратурных кірункаў, як экспрэсіянізм і экзістэнцыялізм.

Экспрэсіянізм як мастацкі кірунак факусуе ўвагу на адчужанасці ўтрапёнага і захопленнага нястрымнымі эмоцыямі героя, які існуе ў варожым свеце і не здольны яго гарманізаваць. Дэфармуючы непасрэдны жыццёвы вопыт, экспрэсіянізм “скажае звыклія прадметныя формы” [1, с. 298] з прычыны недаверу да рэальнасці. У цэнтры твора – унутраныя душэўныя працэсы, а не знешняя сузіральнасць. Экспрэсіянізм ставіць пад сумненне “сувязь з’явы і сутнасці, сутнасць не з’яўляецца, а толькі выдае сваю таямніцу, знаходзячыся ў пакутах ад дэфармацыі” [1, с. 298]. У ліку мастацкага інструментарыя экспрэсіяністаў – прадстаўнікоў розных відаў мастацтва (жывапісу, музыкі, тэатру, літаратуры) – “разарванасць”, парадаксальнае спалучэнне гратэску і “вострых рытмаў”, “галюцыніраванае” бачанне, давядзенае ўсяго да крайнасці, хуткая змена эпізодаў і інш. [1]. Згодна з літаратуразнаўцам Ю. Боравым, “экспрэсіянізм – выражэнне болю мастака-гуманіста на конт недасканаласці свету. Канцэпцыя асобы экспрэсіянізму: чалавек – істота эмацыянальная, “прыродная”, чужая індустрыяльнаму і рацыянальнаму, урбаністычнаму свету, у якім ён вымушаны жыць” [1, с. 304].

Героям А. Палачанскага невыносна існаванне ва ўрбаністычнай прасторы, што знаходзіць выражэнне ў самых розных праявах. Мастацкая карціна ў навеле “Пад столлю” падобна да антыўтопіі ў мінімалістычным фармаце. Жыццё героя лакалізавана ў прасторы з ярка выражанымі дэфармаванымі характарыстыкамі: яго кватэра хутчэй нагадвае скрыню з такой нізкай столлю, што, заходзячы, трэба стаць “на калені, каб праціснуцца – у саміх пакоях перасоўвацца можна хіба што паўзком ці на карачках. Столь з кожным годам прасядае ўсё ніжэй. <...> У дзяцей вялікі прывілей. Яшчэ малыя, яны могуць стаяць, пакуль змяшчаюцца ў кватэры. Потым сцены сціскаюць і іх, столь душыць, і яны змушаныя спачатку сесці, а пасля ўжо і легчы, як дарослыя” [3, с. 26, 29].

Дэфармаваны матэрыяльны свет прама адлюстроўвае скажонасць унутранага свету галоўнага героя і навакольнага асяроддзя ў цэлым. Адна з прычын гэтай дысгармоніі крыецца ў страху і падаўленні індывідуальна-асобаснага пачатку. Ніцшэанскі тэзіс пра “смерць Бога” знаходзіць адметнае пераўвасабленне ў мастацкай прасторы А. Палачанскага. Згодна з канцэпцыяй аўтара, Бог не памёр, яго памясцілі ў скрыню: “Нехта сказаў аднойчы, што Бога нельга замыкаць у скрыню. Бог – скрынафоб, так і сказаў. А я таксама баюся” [3, с. 27]. Прадстаўленая аўтарская гульня напоўнена глыбокім трагічна-іранічным падтэкстам: гаворка ідзе пра ўнутраную скаванасць не канкрэтнай асобы, а свету ў цэлым. Гэта праява цеснай узаемасувязі і ўзаемаабумоўленасці часткі і цэлага, сведчанне разбурэння адраджэнскай веры ва ўстанаўленне гармоніі ўсяго існага на зямлі ў новых рэаліях.

Па-экспрэсіянісцку выразна аўтар даводзіць да крайняй мяжы эмацыянальнае напружанне ў творы. Фатальнай безвыходнасцю прасякнуты факт смерці бацькоў героя: яго родная сястра забіла маці відэльцам (“такая цана нашага спакою, камфорту, кампактнасці” [3, с. 32]), бацька незаўважна памёр у сваім пакоі. Навідавоку трагічная аўтарская іронія: жыццё ў цесным памяшканні не гарантуе стварэння здаровага псіхалагічнага мікраклімату і ўсталявання блізкага кантакту з роднымі. Пра факт існавання бацькі нагадвае толькі бляск тэлевізара з пакоя пры яго жыцці і невыносны смурод – пасля смерці.

Часавая прастора ў навеле размыта: сцэрта мяжа не толькі паміж днём і ноччу, але і паміж рэальным і ўяўным. Пісьменнік пазбягае прамой канстатацыі факту смерці героя: ён і дзеці “паснулі чыстым спакойным сном” [3, с. 40], пасля якога ён “прачнуўся спакойным і адпачыўшым. Нічога не балела, ніводная думка не скрэблася ў галаве” [3, с. 40]. Адсутнасць падзелу на жыццё і смерць невыпадковая. Традыцыйныя асацыятыўныя пары ‘жыццё – святло’, ‘смерць – змрок’ пераўтвараюцца ў ярка антытэтычныя паняцці. Свет, у якім вымушаны існаваць герой, напоўнены “хворым жоўтым святлом”, “цёмна-жоўтым, а часам чырвоным” [3, с. 26]. Асноватворны жыццёвы прынцып падпарадкаваны законам хаосу. З безвыходнага стану адчужанасці немагчыма адшукаць выйсце, бо дзверы, “сціснутыя, бы тое сэрца, дротам, прабітымі кнопкамі” “нікуды асабліва не вядуць” [3, с. 26], акрамя “сваёй скрынкі”.

Архетып дома выразна мадыфікаваны ў тэкставай тканцы: у яго калідорах цемра, для ўваходу “трэба стаць на калені, каб

праціснуцца”, паўсюль устанавілася цішыня, якая не пакідае веры, “што за ўсімі гэтымі дзвярамі ёсць штосьці жывое” [3, с. 28]. Адметнае гучанне набывае і вобраз сцяны, якая ўзнікае раптоўна, нечакана і ўзмацняе абсурдны фон існавання, перакрываючы такім чынам магчымасць знаходжання жыццесцвярджальнага выйсця. Менавіта за сцяной смерць раптоўна і незаўважна для ўсіх напаткала бацьку і за ёй жа – знішчальнае полымя пажару. Стыхія агню, прадстаўленая ў творы, вылучаецца антынамічным зместам. Надзелены выразна разбуральнай сілай, “агонь не пакідаў месца ценьям, выганяў кожнага чалавека з-пад столі, хвошчачы па спіне пякучым жгутом” [3, с. 38–39]. Разам з тым, з кантэксту вынікае яго трагічна-ачышчальная місія: “Можна сказаць з дакладнасцю, што нам выпаў шанец пачаць усё спачатку. Мы, замёрзлыя ў сумётах, расталі з надыходам вясны, увабраліся ў глебу, пілі сокі жыцця... <...> Бязмежнае пачуццё суму і радасці напоўніла нас, а потым мы завітнелі і навучыліся любіць” [3, с. 40].

Перманентнае знаходжанне ў варажым свеце непазбежна дэфармуе псіхаэмацыянальны стан і прыводзіць або да галюцыяніраванага эфекту (“Пад столлю”), або да вар’яцтва (“Паглядзіце на палявыя лілеі”). Падобна да таго, як заканчэнне жыцця ў навеле “Пад столлю” асацыіруецца са светлым сном, скажэнне рэальнасці праз вар’яцтва – не пакута ці пакаранне, а магчымасць адасобіцца ад недасканаласці знешняга свету і вярнуцца да прыроднай стыхіі: “убачыць палявыя лілеі” і “кіраваць жаўрукамі і ветрам” [3, с. 51]. Калі герой бяссільны перад безвыходным хаосам быцця, то прызма скажонасці можа ўспрымацца як дар, які напаўняе існаванне яго ўладальнікаў шчасцем і радасцю. Знешняе ж успрыняцце гэтага стану цалкам суб’ектыўнае і залежыць ад ступені дэфармаванасці ўласнай свядомасці: “Шчаслівыя людзі, што тут скажаш”. “І бедныя, – расчуліўся нехта” [3, с. 51].

Недасканаласць акаляючага свету, адчужанасць у ім не пакідае герояў не толькі ва ўрбаністычнай прасторы, але і за яе межамі. Прычым пачуццё татальнай адзіноты адчуваецца незалежна ад таго, жыве персанаж адасоблена (“Паміж дарог”, “Далёкія агні”) ці ў грамадстве (“Два Раманы”).

Жыццё наводдаль ад прыроды асацыіруецца з “бязлітасным жорсткім рытмам”, які вымушае шукаць прытулку там, дзе ёсць магчымасць спыніцца і адчуць “бясконцасць неўсвядомленых магчымасцяў” [3, с. 7]. Філасофія жыцця безымяннага героя з навелы “Паміж дарог” – у фіксацыі моманту ў цяперашнім часе: “... калі еў,

то стараўся думаць пра тое, што ён есць. А калі працаваў, то пра тое, што робіць – рукамі думаў. І заўсёды рабіў нешта адно, не задумваючыся, як трэба, і чаго чакаць, і каго слухаць. І не пакутаваў ён таксама ад залішняга выбару” [3, с. 5]. Акрэслены лад жыцця ўспрымаецца як своеасаблівае выйсце са стану “тугі па нязробленым і схаваным”, “пачуцця віны за ўсё, што б ён ні зрабіў” [3, с. 5].

Аднак далёка не кожная асоба здольна назаўсёды вырвацца з “вар’яцкага рытму” і знайсці выратаванне ў “пустэльніцтве”. Сустрэча з хлопцам, з якім выпадкова звёў лёс героя навелы “Паміж дарог”, з аднаго боку, стварае эфект своеасаблівага погляду ў мінулае, “калі ён сам прыйшоў сюды ўпершыню” [3, с. 6]. З іншага ж – яскравая ілюстрацыя экзістэнцыяльнага выбару, калі, апынуўшыся “паміж дарог”, “прыбіты ды спустошаны”, чалавек – “ламаныя постаць” [3, с. 6] – робіць лёсавызначальны выбар.

Эпізод на начной паляне выразна сімвалічны. Апынуўшыся ў месцы, дзе ніхто яшчэ не хадзіў, седзячы на голым камені тварам да шырокага поля, хлопец атрымаў шанец пэўнай ініцыяцыі, далучэння да прыроды і спасціжэння сутнасці быцця на яе ўлонні. Звонку створаныя ўмовы здаюцца прыдатнай магчымасцю да самарэфлексіі і самавызначэння. Вяртанне ў хату героя можна разглядаць як паказчык пэўных ваганняў. Разам з тым, імпульс знешняга свету аказваецца мацнейшы. Стан разгубленасці, “адчайны крык у пошуках выйсця” змяняюцца на “цвёрды голас скамянелай маладосці” [3, с. 11].

Для героя, які выбраў шлях пустэльніцтва, гэты іншы свет, у які малады чалавек знік так жа раптоўна, як і з’явіўся, – не проста варожа непрымальны. Кантэкстуальна (“З кім гэта ён размаўляе? З д’яблам, напэўна” [3, с. 10]) ён надзелены больш кардынальнай характарыстыкай – пекла. Знешні свет валодае настолькі вялікай паглынальнай сілай, што здольны “ўцягнуць за паварот, з рукамі і нагамі” [3, с. 11], не пакідаючы чалавеку дадатковага шанца. Калі экзістэнцыяльная мяжа праройдзена і першасны выбар зроблены, бессэнсоўна аглядвацца назад, шукаючы там паратунку: “Хлопец стаяў на іншым баку, тросся, як у ліхаманцы. Яго зноў ахоплівала разгубленасць, апусціўшы заплечнік долу, ён нервова скроб скроні. Але перш чым хто-небудзь паспеў сказаць хоць штосьці ці крыкнуць, пранеслася электрычка і ўцягнула ў сябе маладога хлопца, прыгнечанага невядомым назіральнікам” [3, с. 11].

Разам з тым, паміж адзінотай і жыццём без мэты не павінна быць знака роўнасці. Быццё, пазбаўленае сэнсаўтваральнага стрыжня,

пераўтвараецца ў спустошанае існаванне. Знаходжанне ў такім стане нівеліруе каштоўнаснае ядро жыцця, сціраючы тым самым мяжу, якая аддзяляе экзістэнцыю зямную і нябыт: “Стары Анатоль збіраўся паміраць. Няма чаго было яму рабіць, асабліва ўзімку, хадзіў толькі з кута ў кут ды чакаў. <...> Хай сабе нябыт, хай сабе жыццё вечнае – хто яго ведае” [3, с. 42].

У свядомасці Анатоля засталіся рэшткі жыццестваральнага фундаменту, які ўтварала яго сям’я ў асобе бацькі. Нездарма воля лёсу, імкнучыся вырваць героя з перманентна пасіўнага стану, падштурхоўвае яго ў бок “далёкіх агнёў” і выводзіць на месца, звязанае менавіта з успамінамі пра бацьку: “Ён прыгадаў зусім як бы і недарэчы, як усё жыццё ён хадзіў на гэтую рэчку. Дурэў з сябрамі, ныраў на глыбіні, даставаў да дна, цягаў рыбу з бацькам. Пазней, як бацькі не стала, то і рыба ўся перавялася, але ён прыходзіў і неяк журботна сядзеў на беразе з вудай...” [3, с. 45].

Рака быццам жыццядайная крыніца напаўняла глыбінёй і сэнсам жыццё Анатоля, калі ён адчуваў энергію свайго бацькі. І гэта невыпадкова, бо сямейная повязь і родавая пераемнасць – спрадвечны аксіялагічны падмурак асобаснага быцця. Якраз ён забяспечвае стабільнасць працэсу паўнаwartаснай самаідэнтыфікацыі і самарэалізацыі. Яго аслабленне ці парушэнне дэфармуе ўнутраны духоўны стрыжань і вядзе да асобаснай дэградацыі. Таму цалкам заканамерна, што ў экзістэнцыяльнай па сваёй сутнасці сітуацыі менавіта “бацька” як бы заставаўся на мяжы” [3, с. 46], бо ён не толькі апора, але і своеасаблівая мера жыцця Анатоля.

Згодна з філасофіяй экзістэнцыялізму, “асоба, якая жыве для сябе, абсалютна *абмежавана канцом* і бяследна сціраецца смерцю” [2, с. 309]. Галоўны герой, доўгі час знаходзячыся ў стане адзіноты і жывучы, па сутнасці, дзеля сябе, рызыкаваў апынуцца пад пагрозай смерці двойчы: працягваючы падобны лад існавання і накіраваўшыся “да далёкіх агнёў” з мэтай убачыцца са сваім даўнім сябрам, бо падарожжа снежнай ноччу пагражала небяспекай. Відавочна, што дамінуючай матывацыяй у дадзеным выпадку была не марная паўсядзённая нуда, а сапраўдная самота па звычайнай чалавечай цеплыні і кантактах з блізкімі людзьмі.

Такім чынам, героем здзейснена спроба вырвацца з замкнёнай асабістай прасторы. Яго настойлівае імкненне рухацца наперад для дасягнення пастаўленай мэты, здавалася б, з’яўляецца шанцам пазбегнуць закальцаванасці лёсу, бо апынуўшыся побач з бацькам, Анатоль урэшце адчуў, што “ўсё навокал было *бясконцае*” [3, с. 48].

Экспрэсіянісцкі эффект галюцыяніраванага бачання і фрагментарнасць, уласцівыя дадзенаму тэксту, не даюць магчымасці выразна ўсвядоміць характар эпизоду з бацькам – начное трызненне падчас падарожжа ці ўспамін з мінулага жыцця. Гэта здарэнне на яго шляху да “далёкіх агнёў” – кульмінацыйны момант экзістэнцыяльнай па сваёй сутнасці сітуацыі. Імкнучыся далучыцца да людзей, напоўніўшыся дзякуючы духу бацькі цеплынёй і сілай, Анатоль, тым не менш, не здолеў пераадолець наканаванасць лёсу.

У дадзеным выпадку перад намі толькі ўяўная магчымасць выбару: выпадак усё ж мацнейшы за волю героя. Трагічная фатальнасць заключаецца ў тым, што смяротны зыход напаткаў бы героя незалежна ад яго рашэння працягваць жыццё ў марнай адзіноце ці вызваліцца ад яе цяжару. У гэтым і крыецца спецыфіка канцэптыўнага экзістэнцыялізму: дэманстрацыя “абсурднасці свету, бессэнсоўнасці жыцця чалавека і чалавецтва” [2, с. 309]. Аляксей Палачанскі даводзіць гэту думку да максімальнай мяжы выражэння: у канцы твора ў аналагічных эмацыянальных фарбах прадэманстравана жыццё старога Аўгена, таго самага сябра, да якога выправіўся ў свой, як высветлілася, апошні шлях Анатоль. Аўген працягвае сваё існаванне ў такой жа татальнай адзіноце, якая ў кантэксце твора набыла выразную форму фатальнай асуджанасці. Яго імкненне далучыць свой агонь да “цёплых знічаў” таксама назаўжды застаецца няздзейсненай марай.

Па-за межамі ўрбаністычнай прасторы адбываецца і дзеянне ў творы “Два Раманы”. Спецыфіка экспрэсіянісцкай карціны А. Палачанскага ў тым, што парушаная аксіялагічная аснова быцця чалавека спрыяе паўсюднай асобаснай дэфармацыі. Колькасныя характарыстыкі грамадства (перанаселенае гарадское ці невялікае вясковае), у якім знаходзіцца індывід, не маюць значэння. Няздзейсненыя планы і адсутнасць перспектывы самарэалізацыі прыводзяць да духоўнай спустошанасці і пэўнага абязлічвання: “Пераглянуліся апошні раз, і Стары Раман усміхнуўся і хіснуў галавой, а Маладому здалося, што яны з сябрам насамрэч абсалютна аднолькавыя людзі. І што ўсе людзі таксама вельмі падобныя” [3, с. 20]. Мэта жыцця пераводзіцца ў каардынаты паўсядзённасці і зазімляецца: “Раман думаў пра тое, што, мабыць, гэта маладосць такая, што ў маладосці і думкі, і ўчынкі маюць зусім іншыя мэты, чым у яго веку” [3, с. 16]. Як вынік, у фокусе ўвагі – забеспячэнне базавых патрэб ва ўмовах выжывання.

Два персанажы з аднолькавымі імёнамі нягледзячы на адрозненні ў знешнасці прытрымліваюцца аднолькавага ладу жыцця і светапогляду. Усвядомленая некалі ў маладосці і страчаная з цягам часу аснова жыцця дэматывуе і падштурхоўвае да здзяйснення абсурднага ўчынку. Зламаныя спачатку маладымі хлопцамі, а потым і сталымі людзьмі дарожныя знакі – аўтарская іронія, надзеленая сімвалічным сэнсам. Адно з прызначэнняў дарожных знакаў – структураванне і ўпарадкаванне. Іх разбурэнне – праява імкнення хаосу да ўсталявання сваіх законаў быцця. Сістэма, у аснове якой парушаны анталагічны фундамент, нежыццяздольная. Выкліканы абсурдам пачатак хаосу непазбежны. Адным з пацверджанняў таму з’яўляецца факт дэструктыўных паводзін не толькі прадстаўнікамі старэйшага пакалення, але і маладога.

У навелах А. Палачанскага адчувальнай сэнсавай нагруккай надзелены вобраз сцяны ці, як варыянт, плота. У творы “Пад столлю” сцяна ўзнікае нечакана, нібы імкнучыся яшчэ больш звузіць прастору і аддзяліць і без таго адасобленых адно ад аднаго членаў сям’і. Гэты вобраз – сведчанне немагчымасці далейшага развіцця свету ў прадстаўленым у навеле фармаце. У тэксце “Паміж дарог” галоўны герой пасля раптоўнага ад’езду маладога чалавека сам будзе новы плот, ствараючы такім чынам мяжу, якая аддзяляе яго асабістую прастору ад любых праяў знешняга свету.

Такім чынам, у навелістычнай творчасці А. Палачанскага знайшлі выразнае адлюстраванне элементы экспрэсіянісцкага і экзістэнцыяльнага светабачання. З прааналізаваных тэкстаў вынікае, што набыць устойлівасць ад непазбежнага ўздзеяння абсурдна-хаатычнага свету магчыма, знаходзячыся ў стане поўнай адзіноты (“Паміж дарог”) альбо праз перараджэнне (“Пад столлю”). Бязмэтна-эгаістычнае існаванне – непазбежна фатальнае па сваёй сутнасці (“Паміж дарог”). Парушаная аксіялагічная аснова быцця чалавека спрыяе паўсюднай асобаснай дэфармацыі (“Два Раманы”).

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Борев, Ю. Б. Экспрессионизм: отчужденный человек во враждебном мире / Ю. Б. Борев // Теория литературы : в 4 т. / редкол. Ю. Б. Борев [и др.]. – М. : ИМЛИ РАН, 2003. – Т. 4. Литературный процесс. – С. 297–304.

2 Борев, Ю. Б. Экзистенциализм: одинокий человек в мире абсурда / Ю. Б. Борев // Теория литературы : в 4 т. / редкол. Ю. Б. Борев [и др.]. – М. : ИМЛИ РАН, 2003. – Т. 4. Литературный процесс. – С. 309–318.

3 Палачанскі, А. С. Мой цвік : апавяданні / А. С. Палачанскі – Мінск : Галіяфы, 2014. – 108 с.

The article considers the specifics of expressionism and existentialism in A. Palachansky's short stories. Focusing on understanding the essence of the ontological picture, the writer analyzes the features of personal existence within the urban and natural space, reveals the peculiarities of the psycho-emotional state and various ways of reaction of the heroes to the challenges of the contradictory world.

УДК 811.161.3'42'38:392.1(=161.3)

С. А. ВЯРГЕЕНКА

г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

МАСТАЦКАЕ СЛОВА Ў ФАЛЬКЛОРНЫМ ЖАНРЫ (НА МАТЭРЫЯЛЕ БЕЛАРУСКІХ ЗАМОЎ)

Артыкул прысвечаны аналізу заканамернасцей пабудовы твораў аднаго з самых архаічных жанраў. Адзначаецца, што замовы маюць сваю сферу ўплыву і прымянення са строга акрэсленымі межамі, сваю культурную прастору, свае кампазіцыйна-стылявыя каноны, якія дакладна ўзнаўляліся пры кожным прамаўленні тэксту, і сваю вобразна-паэтычную сістэму.

У станаўленні любога значнага дасягнення чалавецтва заўсёды можна вылучыць, зафіксаваць найбольш важны, рашаючы крок, які карэнным чынам змяніў, рэвалюцыяніраваў працэс ягонага далейшага развіцця. Такім рашаючым дасягненнем у гісторыі чалавецтва было авалоданне словам. Яно несла багацейшую інфармацыю, якая намнога палягчала існаванне чалавека, і яго, слова, успрымалі не як прадукт чалавечай думкі, а як дар Багоў, надзяліўшы яго неверагоднай звышнатуральнай сілай. Гэтую сілу чалавек накіроўвае на практычнае дасягненне пэўных задач, бо слова прыроўнівалася да актыўнага

дзеяння. Так паступова ствараецца культ слова, бо чалавек быў упэўнены, што слова сваю сілу перадае яму: “...я словам убіваю...” Таму, збіраючыся на паляванне, напрыклад, прамаўляў усе вядомыя яму словы, упэўнены ў тым, што гэта дапаможа яму здабыць звер. Па сутнасці гэта і была першая замова – абракадабра (бессэнсоўны набор слоў) як самы кароткі і дзейсны шлях ад адной душы (адрасанта) да другой (адрасата) ці чалавека, ці зверу, птушкі, каменя і г. д., бо старажытны чалавек-аніміст верыў, што ўсё ў наваколлі мае душу, жыве так, як і чалавек, бо і сам ён прыпадабняецца да іншых аб’ектаў прыроды, не вылучае сябе з яе лона, з’яўляецца яе часцінкай.

За доўгі час свайго жыцця замова выпрацавала свае заканамернасці, сваю сферу ўплыву і прымянення са строга акрэсленымі межамі, сваю культурную прастору, свае кампазіцыйна-стылявыя каноны, якія дакладна ўзнаўляліся пры кожным прамаўленні тэксту, і сваю вобразна-паэтычную сістэму. Нельга ўспрымаць замову як рэлікт мінулых часоў ці архіўна-музейны экспанат. Гэта жывы арганізм, які захоўвае значную колькасць архаічных элементаў і даволі строга прытрымліваецца жанравых канонаў.

Вера ў магію слова, у здольнасць уздзейнічаць на пэўныя аб’екты, з’явы, сілы прыроды пры дапамозе слова, пэўных прадметаў-апатрапеяў і дзеянняў, якія ўкараніліся ў свядомасці чалавека з глыбокай старажытнасці, жыве і ў наш час. Мяняліся грамадскія адносіны, мянялася сфера бытавання, мяняецца жыццёвы ўклад, мова, мянялася ступень асэнсавання прыродных з’яў, усё гэта прыводзіла да “пераацэнкі” светапоглядных каштоўнасцей. На вялікі жаль, не толькі мяняюцца, але і знікаюць сляды тысячагадовах абрадаў, звычаяў. Не так хутка, як у іншых фальклорных жанрах, змены адбываліся і ў сакральных жанрах, напрыклад, у адным з самых архаічных і кансерватыўных замоўным жанры: нешта незваротна страцілася, нешта з’явілася новае. Нязменным ва ўсе часы застаюцца стадыяльныя, самыя вартасныя замоўныя прыкметы і функцыі, сярод якіх у першую чаргу – камунікатыўная, бо функцыянаванне фальклорных твораў увогуле забяспечваецца пры дапамозе камунікатыўнага ўзаемадзеяння адрасанта (выканаўцы) і адрасата (слухача ці суразмоўцы). Зазначым, што сутнасць замоўнага жанру накіравана на ўстанаўленне непасрэднага кантакту з тымі сіламі-духамі, якія, у гэта непахісна верыў наш продак, нападунялі наваколле. Самы дзейсны спосаб “звязацца” з гэтымі, у пераважнай большасці нябачнымі існасцямі, назваць, звярнуцца да іх, уступіць у дыялог, каб выказаць сваю просьбу, пераканаць у неабходнасці выканаць

пажаданне, а то і прыгразіць. Сапраўды, у замоўных тэкстах з двух камунікантаў адзін, як правіла замаўляльнік, актыўны, а другі – адрасат у пераважнай большасці пасіўны, напрыклад: “Не хватай мяне, рак, а хватай сабаку серу...” (в. Радуша Жлобінскага р-на ад Кузьменка Т. Ф., 1938 г. н.), ці “ Курачкі-сястрычкі, наце вам хлеб-соль...” (г. Жыткавічы ад Бандзюк В. М., 1941 г. н.). Дзеля справядлівасці адзначым, што ў замовах сустракаецца і звычайная форма дыялога. Такая форма пераважна ўжываецца ў тэматычнай групе лекавых замоў “Ад зубнога болю”: “– Маладзік, маладзік, твой рог залаты. Ці быў ты на тым свеце? – Быў. – Ці бачыў жывых і памерлых? – Бачыў. – Ці баляць ім зубы? – Не. – Дык няхай жа ні баляць яны і мне” (г. Мазыр ад Грыневіч М. І., 1930 г. н.), або ў замове “На жаніха”, запісанай у вёсцы Жгунь Добрушкага р-на ад Кліменка Е. Я., 1929 г.н. (перасяленкі з в. Багуша Брагінскага р-на): “Лава, лава, дзе ты гуляла? – У чыстым полі. – Што ты там відзела? – Брата з сястрою. – Што яны там дзелалі? – Грэх вытваралі...”. Дыялог у прыведзеных фрагментах замоў пабудаваны па прынцыпу “пытанне – адказ” даволі лаканічны па форме і ў прынцыпе нічым не адрозніваецца ад звычайнага бытавога дыялогу. Нават прыведзеныя прыклады пераконваюць, што маўленчы акт немагчымы без вакатыўных адносін, г.зн. адносін звароту. Вакатыў – гэта форма абазначэння адрасата маўленчага акта, які найчасцей афармляецца як назоўнік у форме намінатыва: “Боль, боль, уйдзі із косці малой і бальшой...” (в. Малева Нясвіжскага р-на ад Гаціла А. В.). Замаўляльнік выкарыстоўвае розныя тыпы звароткаў: просты адзіночны, як ў першым прыкладзе, або ўскладнены прыдаткам (пуд-пудзішча, куркі-матрункі, урокі-прырокі і інш.), паўтор адзіночнага, як у другім прыкладзе, часта сустракаецца развіты (маладзік маладзенькі, доля худая, ляк лякушчы і інш), або складаныя: зоры-заранічкі, Божыя памачнічкі, ці вада-вадзіца, красная дзявіца і інш. Частотнымі пры ўжыванні зваротка з’яўляюцца і формы суб’ектыўна-ацэначнага значэння ці падкрэслівання якой-небудзь адной семы, што абазначае пэўную характарыстычную якасць: “Голуб-галубочак, ляці на дубочак, сядзь на пянёчак, боль разгані...” (в. Карпаўка Лоеўскага р-на ад Зязюлі Н. П.); “Куды ідзеш, Божыя Матушка...” (г. Тураў ад Матарас С. І., 1932 г. н.); “...святое яркае солнышка, святы ясны мясячак, памажы...” (в. Салтанаўка Буда-Кашалёўскага р-на ад Яромавай К. Д.). Слова з памяншальна-ласкавымі суфіксамі перадаюць прыязныя адносіны замаўляльніка да адрасата маўлення, пачуцці павагі, пяшчоты, замілавання.

Узмацняюць пазітыўную характарыстыку вакатыва і прыметнікі станоўчай афарбоўкі. Зусім іншае стаўленне да адрасата ў замове, запісанай у вёсцы Ламавічы Акцябрскага р-на ад Пакуш А. А., дзе выказваецца пачуццё пагарды, знявагі, выражаныя перфарматыўнымі дзеясловамі “гавару-ўгаварваю... зсылаю”, выказваючы такім чынам уласныя дзеянні замаўляльніка: “Злін-злінішчэ – пералёцішча, я цябе гавару-ўгаварваю, з белага ліца зсылаю...”, або “Агнішчэ, агнішчэ, вазьмі маё струмішчэ” (в. Малешаў Жыткавіцкага р-на ад Шаўчук К. С., 1931 г. н.). “Ты, прыстрэча, добры чалавеча...” (в. Кротаў Калінкавіцкага р-на ад Пазняк М. Д.); “Дай, Божэ, (імя) спаць і прыбываць” (в. Падлядзічы Мазырскага р-на ад Касок Н. Р.); “Удару-ўдару, слаўны гаспадару...” (в. Хоўхла Буда-Кашалёўскага р-на ад Піскуновой В. А.). У прыведзеных прыкладах звяртае ўвагу форма клічнага склону зваротка, дарэчы, шырока распаўсюджаная ў народна-гутарковай мове і не менш шырока прадстаўленая ў замоўных тэкстах. Пазітыўна-эмацыянальнае стаўленне да адрасата падкрэсліваецца і эпітэтамі – адным з самых архаічных сродкаў маўлення, якія і ўзніклі на аснове назірання за акаляючымі аб’ектамі, прадметамі і стыхіямі. Пра гэта асабліва яскрава сведчаць так званыя сталыя, пастаянныя эпітэты: трава зялёная, ніцыя лозы, жоўты пясок, крутыя берагі, быстрыя воды і г.д. і да т.п. Адметнасць эпітэтаў, якія ўжываюцца ў замоўным жанры, іх сэнсавая напоўненасць – інфарматыўнасць, часцей за ўсё яны і аформлены як таўталагічныя ад назоўнікаў ці дзеясловаў: “Скула мужская, скула хлопоцкая, скула жаночкая, скула дзявоцкая...” (в. Галкі Брагінскага р-на ад Кандрашэўскай Р. А.); “...урок мужчынскі, бабскі, удовін, хлапецкі, дзявочы, пацешны, пасмешны...” (в. Дарашэвічы Петрыкаўскага р-на ад Кандыбінай Г. Ф.); “Прыстрэк...калючы, балючы, сонны, ветраны, вадзяны, язычы, панскі, цыганскі, хлапачы, дзявочы, мужчынскі, жаночы...” (п. Майскі Брагінскага р-на ад Лузік З. І.). Асабліва яркі эмацыянальна-пачуццёвы эффект надаюць тэксту скразныя эпітэты, напрыклад: “Ишла баба каменная с каменнаю детиною, с каменнаю полицею через каменны мост. Баба упала – и кровь у (имя) перастала” (г. Рэчыца ад Кушнер Г. М.); “Ехаў святы Ян залатою гарою, залатой далінай, яго конь залаты, галава залатая і ногі залатыя, і сам залаты” (в. Казыры Лагойскага р-на ад Ліс С. С., 1933 г. н.). Усе згаданыя прыклады пераконваюць, што мова замовы – гэта народна-побытавая гаворка, тая мова, якой карыстаюцца штодня носьбіты нацыянальнай мовы. Характарыстычнымі яе адзнакамі апрача дыялагічнасці з’яўляецца

і ўжыванне дыялектна афарбаваных слоў і канструкцый розных узроўняў (марфалагічных, граматычных, сінтаксічных і г. д.), эмацыянальна-экспрэсіўная афарбаванасць, што даносіць рэакцыю, часта спантанную, на тую сітуацыю ці аб’ект, якія ў дадзены момант найбольш дакладна выражаюць адносіны да прадмета гаворкі, напрыклад, “ячмень дурак”, або “...лішай, лішай, лішаіна, твая маць – жыдавіна, твая маць – свіння, парасятам цыцкі не дала...” (в. Ручное Лельчыцкага р-на ад Семянка Г. П.); “Скула-скуліца, красная дзявіца, сіняя сінюха, белая бялуха, жоўтая жаўтуха... ідзі на тхай-балатай, на ніцыя лозы... У Олі не быць, па касці не хадзіць, касці не ламіць, сэрца не знабіць, ліца не змяніць...” (в. Чабатовічы Буда-Кашалёўскага р-на ад Гаўрыльковай В. С.). Як бачым, у невялікіх фрагментах ўжыты з тропікі – эпітэты, са стылістычных фігур – таўталагічны паўтор, сінтаксічны паралелізм, эліпсіс, асіндэтон. Адметным з’яўляецца ўжыванне дыялектызма “тхай-балатай”, тухлае балота (сема – гнілое).

Яшчэ адным з самых старажытных і найбольш распаўсюджаных у фальклорных творах тропам з’яўляецца параўнанне. Пры дапамозе простага злучніка “як” або складанага “як ... так і” супастаўляюцца і рухі-перамяшчэнні, і настроі-пачуцці, і надзеі-спадзяванні аб’екта замаўлення: “Як красна сонца зые, прыпякае ... так і ты прыбягай ка мне, прысыхай...” (в. Буда Лельчыцкага р-на ад Калеснік В. М., 1936 г. н.). Так арыгінальна перадаецца душэўны стан, пачуцці і жаданні закаханай дзяўчыны. “Як па небе маладзічок і зоркі ва круг свету ходзяць, расходзяцца і на сваё месца становяцца, так і ты, залатнічок, хадзі, расхадзіся, свайго месца пільнуйся і на сваё месца станавіся” (в. Бухавічы Жыткавіцкага р-на ад Купрацэвіч В. П.). У нагаданых прыкладах аб’екты, якія параўноўваюцца, у рэальным жыцці ніяк не звязаныя паміж сабой, да таго ж астральна-касмічныя аб’екты набываюць рысы жывых істот, што яшчэ больш выразна адцяняе метафарычны сэнс усяго фрагмента.

Адметную групу складаюць параўнанні, выражаныя бяззлучнікавымі канструкцыямі, у склад якіх уваходзяць назоўнікі ў творным склоне. Так, цэлы ланцужок развітых параўнальных канструкцый у замове “Прылад на любоў”, запісанай у вёсцы Салагубава Лельчыцкага р-на ад Бех А. І., 1913 г. н., найбольш эмацыянальна дапамагаюць абмаляваць пачуцці закаханай дзяўчыны, якія знайшлі сваё мастацкае выражэнне ў наступных канстантных вобразна-эмацыянальных канструкцыях, аб’яднаных зместава-тэматычным адзінствам: ”...стала б я для яго красным сонцам, вадой

у жару, сцяной на вятру, малаком маці, плячом крапкім бацькі, венічкам у бані, агнём у бурані, іконай у царкве святой, пусці то раб (імя) будзі мой. Амінь.” Закаханая дзяўчына для параўнання выбірае такія на першы погляд будзённыя прадметы і рэчывы, з якімі яна штодня сутыкалася, але такія неабходныя для таго, каб адчуваць сябе бяспечнай і самадастатковай. Словы, такія прывычныя, ужытыя самі па сабе ў штодзённым абіходзе, ужыты і ў замоўным фрагменце, але гучаць больш выразна, набываюць такую моц, такую напружаную эмацыянальную сілу, што інтуітыўна адчуваеш, што гэта не проста пералічэнне. Яшчэ і яшчэ раз перачытваем тэкст і зноў у каторы раз здзіўляемся, чым ён так моцна паланіў нас. Перш за ўсё звяртаем увагу на тое, што вобразы (у тым ліку і архетыпічныя) актуальныя і адпавядаюць глыбіннаму ўзроўню народна-псіхалагічных уяўленняў і самым непасрэдным чынам звязаны, знітаваны з асновамі быцця чалавека. Паступова выяўляецца сэнсавое напаўненне на першы погляд такіх прывычных, будзённых прадметаў і рэчываў, з якімі мы кантактуем штодня, але падабраныя такія, якія грунтуюцца на ўзаемазвязаных прынцыпах: ідэйна-сэнсавым адзінстве, адзінстве зместу і моўна-стылістычнага афармлення, што, несумненна, не толькі паглыбляе ідэйны змест твора, але і прэзентуе мастацка-вобразнае багацце мовы народа. Сэнс ужытых у нагаданым фрагменце адзінак настолькі зразумелы, сімволіка настолькі глыбокая, што па сутнасці і без мастацкага аздаблення тэкст уражвае сваёй велічнасцю, прымушаючы больш пільна ўглядацца ў самыя глыбіні вобразна-сімвалічнага матэрыялу, вымаючы на паверхню завуалюваныя сэнсы. Звернемся хаця б да аднаго з найстарэйшых ключавых язычніцкіх саярных сімвалаў – “краснае сонца”. Вобраз-сімвал, без якога губляецца міфалагічная фундаментальнасць дасканала прадуманай народнай парадыгмы светабудовы. Гэта і сімвал повязі чалавека касмічнага кшталту, бо ва ўсведамленні нашага продка сонца жыццядайная сіла, і жыццё чалавека ад нараджэння да смерці знаходзіцца пад нябеснай абаронай ад нячыстай сілы. І язычніцкі, і хрысціянскі вобразы (сведчанне сакральнага мацнейшага абярэгу) утвараюць кампазіцыйнае кальцо, магічны круг, у якім бяспечна адчувае сябе чалавек. Са стылістычных асаблівасцей адзначым традыцыйна сінтаксічны паралелізм, які афармляе рытміку тэксту і знітаваны рыфмай (мужчынскай “у жару на вятру” або жаночай “у бані у бурані) і інверсіяй (“плячом крапкім”, “у царкве святой”). Рытм і рыфма падкрэсліваюць і звяртаюць увагу на самыя значныя словы у замове. Тады і разумеш, што ўвесь

ланцужок параўнанняў ды і іншых сродкаў выразнасці якраз і вёў нас да гэтага самага сэнсава значнага “іконай у царкве святой, пусці то раб (імя) будзі мой”.

Прагматыка замоўнага прамаўлення дыктуе адпаведныя патрабаванні да мовы ў цэлым і да сінтаксічных сродкаў выразнасці, у прыватнасці. Замоўны тэкст у пераважнай большасці – гэта ланцужок простых сказаў, ускладнёных пералічэннем, аформленым як фігуры асіндэтона або полісіндэтонам і інш., або паўторам у выглядзе анафары ці эпіфары: “И Божьи дзеньки ратуюць,/ И понедельник ратуе,/ И ўторник ратуе,/ И среда ратуе,/ И четвер ратуе,/ И пятница ратуе,/ И субота ратуе, И неделя ратуе” (в. Дзякавічы Жыткавіцкага р-на, ад Жураўлевiч А. М.) Даволі частотнымі ў замоўным жанры для перадачы найбольш важнай і поўнай інфармацыі з мэтай звярнуць увагу адрасата менавіта на гэтыя аб’екты з’яўляюцца такія сродкі сінтаксічнага акцэнтавання, як канструкцыі, якія ўтрымліваюць у сваім складзе пералічэнні характарыстычных адзнак, локусаў і г.д. гэта т.зв. прыём каталога, прыём арганізацыі тэксту паслядоўным нанізваннем аднатыпных прадметаў, аб’ектаў, напрыклад: “Выйдзі, нячысты дух, з раба Божага (імя) з галавы, з рук, з ног, з жывата, з клетак, з сэрца, з селязёнкі , з жалудка, з печані, з маткі, з ячнікаў, з пазваночніка, з усяго арганізма.” (г. Тураў Жыткавіцкага р-на ад Матарас С. І., 1932 г. н.). Падобныя (на першы погляд, недарэчныя перабольшванні, але тым не менш тут адсутнічае эфект перанасычэння тэксту аднатыпнымі тропамі) канструкцыі былі неабходныя, бо замаўляльнік не мог дыягнасціраваць месца, дзе пасяляецца “нячысты дух”, таму, нават назваўшы ўсе вядомыя (а пазнанні ў анатоміі чалавека даволі грунтоўныя) органы, лічыць неабходным ўсё ж засяродзіць увагу, што пазбавіць ад хваробы трэба “ўвесь арганізм”. Замаўляльнік і ўказвае на магчыма большае распаўсюджванне хваробы-агрэсара і падстрахоўвае сябе ўпамінаннем пра ўвесь арганізм.

Такія ж рады аднародных членаў замаўляльнікам ўжываюцца і тады, калі ён не можа высветліць вытокі хваробы. Так, напрыклад, у замове “Ад нарадкі”, запісанай у вёсцы Бабічы Гомельскага р-на ад Васілеўскай М. Я., замаўляльнік звяртаецца да вады: “ўладарніца-царыца, усяму свету памашніца, прыкажы рабу Божаю Івану ад нарадкі ведзьмака-чарадзеяніка, ад ведзьмы-чарадзеяніцы, ад стрэчных, папярэчных, ад падуманых і пагаданых...”, або “...ліхі зляк, я цябе знаю, я цябе выгавараю, ветраны, вадзяны, пагаданы, сабачы, свінячы, конскі, гусіны, курыны, верабячы. Ат усякай усячыны, ат усякіх ліхаў

і змяюў палзучых і лятучых...” (п. Майскі Брагінскага р-на ад Захожай П. Г.), або “А ты, лячэ, паганы чалавеча... Укачвайся, лячок на васчэчок, лечэнята – на васчэнята, і сабачыя, і канячыя, і ветраныя, і сонечныя, і мужскія, і жаночыя, і все, все ўкачвайцеся” (в. Прыбалавічы Лельчыцкага р-на ад Колас Л. П.). Прыведзеныя фрагменты замоў характарызуюцца цэлым наборам мастацкіх сродкаў: эпітэты, словы з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі, таўталагічныя паўторы, эліпсіс (лечэнята – на васчэнята), полісіндэтон (і сабачыя, і канячыя, і..., і..., і...) і, нарэшце алітэрацыя – наўмысны падбор слоў з аднатыпнымі зычнымі, ў прыведзеным прыкладзе – на шыпячыя і свісцячыя (“ч”, “с”, “ж”), што стварае ўражанне сіметрычнага гукавога паўтору мовы. Гукапіс як сродак эўфанічнай выразнасці мовы займае даволі значнае месца ў гукавой інструментоўцы замоўнага тэксту. Для ўтварэння інтанацыйна-гукавой выразнасці часта сустракаецца і паўтарэнне слоў з найбольш аднароднымі ці аднолькавымі галоснымі гукамі – асананс: “...глянуць вашы вокі, прыбудуць мне малокі. Хай маю кароўку не бяруць урокі. Хто маю кароўку суроча, хай яму назад вочы завароча. А ты, кароўка, не будзь урошненькая, а будзь малошненькая” (в. Хальч Жлобінскага р-на ад Бабковай Г. П., 1902 г. н.), або “Па хляву кароўка хадзіла, жвачку згубіла. Я ў хляве мяла, жвачку знайшла...” (в. Бацунь Буда-Кашалёўскага р-на ад Іванчыкавай М. Н., 1936 г. н.). Эмацыянальную выразнасць апрача ўжо названых сродкаў, характар інтанацыйнай завершанасці і знітанасці надае тэксту і рыфма –асанансная, жаночая (вокі– малокі– урокі; хадзіла–згубіла), мужчынская (мяла – знайшла), гіпердактылічная (малошненькая – урошненькая). Рыфма акрэслівае межы і ўзмацняе сінтаксічны паралелізм – сінтаксічная фігура, якая будзеца на паўторы не асобных слоў, а сінтаксічных мадэляў: “...сярэбраным рукавом не расшываць, залатым туфлём не расплятаць, жалезнага памосту не ўгінаць...” (в. Парэчча Акцябрскага р-на ад Гламбоцкай Н. А., 1934 г. н.).

Такім чынам, як вынікае нават з нашага даволі сціплага (межы артыкула не дазваляюць больш грунтоўнага даследавання) аналізу, замова вымушае нас задумвацца над кожным вобразам, словам, сімвалам, прачытваць іх з пункту гледжання (наколькі гэта магчыма) нашага творцы, бо ў яго міфалагічнай свядомасці слова само па сабе валодала звышнатуральнай сілай. У слове замоўнага жанру выяўляецца дваіны аспект: сэнсавы і дзейсны, бо слова і ёсць дзеянне і пры дапамозе слоўнага дзеяння замаўляльнік імкнуўся дасягнуць пажаданага выніку.

The article is devoted to the analysis of the regularity of the construction of works of one of the most archaic genre. It is noted that the orders have their own sphere of influence and application with strictly defined boundaries, their own cultural space, their own compositional and stylistic canons, which were accurately reproduced with each utterance of the text, and their own figurative and poetic system.

УДК 811'42'37:398.92(=161.3):398.92(=111):595.799

В. Г. ГАЎРЫЛОВІЧ

г. Гомель, ДУА «Сярэдняя школа № 67 г. Гомеля»

ВОБРАЗ ПЧАЛЫ Ё ФРАЗЕАЛОГІІ БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОЎ: СЕМАНТЫКА, УНУТРАНАЯ ФОРМА

У артыкуле на аснове аналізу ўнутранай формы і фразеалагічнага значэння выяўлена спецыфіка заамарфізму 'пчала' / 'bee' ў беларускай і англійскай лінгвакультурах, вызначаны асацыятыўныя прыкметы (аб'ектыўныя і суб'ектыўныя), якія фарміруюць культурна-моўны (стэрэатыпны) вобраз пчалы ў фразеалагічнай карціне свету беларусаў і англічан. Выяўлена наяўнасць супадзення і разыходжання, агульнага і адметнага ў выкарыстанні працэсу метафарызацыі, створаных вобразах другасных адзінак для характарыстыкі і ацэнкі чалавека ў беларускім і англійскім соцыумах.

Свет насякомых у фразеалагічнай карціне свету (далей – ФКС) кожнага народа – цэлая сістэма ўяўленняў, вераванняў і ідэй. Даследаванне таго, якія назвы насякомых, якія іх прыкметы, якасці і ўласцівасці адлюстроўваюцца ў фразеалогіі, прадстаўляе каштоўную культурную інфармацыю.

Насякомыя ўцягнуты ў быццёвую прастору чалавека, прыносячы яму карысць (знішчаюць шкоднікаў, апыляюць расліны, вырабляюць карысныя прадукты) і шкоду (непакояць сваімі ўкусамі, пераносяць хваробы, шкодзяць ураджаю), задзейнічаны ў народнай культуры (у павер'ях і прыметах, абрадавых дзеяннях, славесным фальклоры).

Падчас пошуку асноў метафары трэба ўлічваць як эталагічныя веды, так і ўсю сістэму асацыяцый, традыцый, міфалагічных

уяўленняў, стэрэатыпаў і эталонаў, звязаных з той ці іншай жывёлай, бо фразеалагізмы “найперш утрымліваюць і перадаюць ад пакалення да пакалення культурную інфармацыю, рознага роду імпліцытныя (схаваныя) культурныя факты і значэнні, якія патэнцыяльна або актуальна выходзяць за межы дэнататыўнай (прадметна-лагічнай) часткі значэння” [5, с. 182].

Метафарычнае мысленне чалавека спрыяе замацаванню асацыятыўных прыкмет заоніма на аснове параўнання і перанясення характарыстык жывёлы на людзей. У выніку метафарычнага пераносу наймення жывёлы на чалавека выдзяляем два тыпы асацыятыўных прыкмет (характарыстык): 1) аб’ектыўныя (рэальныя), уласцівыя ім як біялагічнаму віду (фізічныя характарыстыкі, звычкі жывёл), якія пераносяцца на чалавека і 2) суб’ектыўныя (уяўныя), якія ўмоўна прыпісваюцца жывёлам моўным калектывам, безадносна да рэальных біялагічных характарыстык (прыкметы інтэлектуальнай, валявой, эмацыянальнай сфер). Прыкмета, выбраная для метафарычнага пераасэнсавання, “адыгрывае ролю маркера, які павінен увасобіцца ў намінацыі, што ўвасабляе гэтую прыкмету ў найбольшай ступені ў канкрэтнай нацыянальнай свядомасці” [4, с. 61].

Група энтамонімаў (назвы насякомых) з’яўляецца адной з самых высокапрадуктыўных сярод усіх груп фразеалагічных адзінак (далей – ФА) з кампанентамі-заонімамі: эмпірычную базу даследавання складаюць 233 ФА беларускай мовы, выбраныя з літаратурных і дыялектных фразеаграфічных крыніц, і 56 ФА англійскай мовы, выдзеленыя з аўтарытэтных друкаваных фразеалагічных крыніц англійскай мовы і электронных рэсурсаў (гл. Спіс скарачэнняў крыніц фразеалагізмаў). Пры гэтым самым частотным энтамонімам у дзвюх мовах з’яўляецца энтамонім *муха*: (78 ФА ў беларускай мове і 19 ФА ў англійскай).

Аб’ектам вывучэння ў межах артыкула абраны фразеалагізмы беларускай і англійскай моў з кампанентам-энтамонімам *пчала / bee*. Выдзяленне ФА з гэтым кампанентам тлумачыцца адсутнасцю супастаўляльных даследаванняў на матэрыяле ФА беларускай і англійскай моў з кампанентам *пчала / bee* ў беларускай навуковай практыцы, а таксама іх яркай вобразнай асновай. З абраным кампанентам намі зафіксавана 13 ФА ў беларускай мове і 10 ФА ў англійскай.

Пчала асобна выдзяляецца сярод іншых насякомых сваёй чысцінёй і свяшчэннай, нябеснай прыродай [2, с. 448], карыстаецца асаблівай павагай і шанаваннем у чалавека. У беларускай і англійскай

ФКС пчала аказваецца насякомым больш дасканалым у параўнанні з іншымі відамі насякомых. У значнай ступені гэта абумоўлена карыснасцю пчалы для чалавека.

Пры аналізе фразеалагізмаў дзвюх моў выяўлена адна агульная аб'ектыўная прыкмета 'пчала працавітая': бел. *рупліва як пчала* (С-1991: 79); *руплівы як пчолка* (В-1979: 380); *работаець / руплівы / старанны як пчала* (В-1979: 374); англ. *be as busy as a bee* (дасл. – быць занятым як пчала) 'быць вельмі занятым' (Л-2001: 104); *<as>brisk as a bee* (дасл. – вёрткі як пчала) 'пра жвавага, працавітага чалавека' (К-1998: 74); *a busy bee* (дасл. – занятая пчала) 'пра таго, хто шмат працуе і заўсёды вясёлы' (LID: 22); 'вельмі актыўны і працалюбівы' (FDI); *<as> busy as a bee* (дасл. – заняты як пчала) 'вельмі заняты' (К-1998: 117).

Як вядома, у адным пчаліным згуртаванні жывуць тры функцыянальна адрозныя групы ("касты", або класы): рабочыя пчалы, якія збіраюць ежу і будуюць гняздо, адзіная развітая самка, або матка, якая адкладае яйкі, і самцы-трутні, якія пасля апладнення самкі выганяюцца з гнязда [1, с. 569]. Асновай для параўнання пчалы з працавітым і руплівым чалавекам, відаць, сталі характар і вобраз жыцця рабочых пчол. Так, зону адказнасці рабочых пчол складаюць будаўніцтва сотаў, догляд за маткай, лічынкамі, збор, перапрацоўка нектара і пылку, выраб пяргі, ахова, прыбіранне, дэзінфекцыя, вентыляцыя вулля, падтрыманне ў ім пэўнай тэмпературы, вільготнасці [3].

У англійскай мове фіксуецца ФА *queen bee* (дасл. – каралева-пчала / матка) 'жанчына, якая мае аўтарытэт або знаходзіцца ў дамінуючым або спрыяльным становішчы ў параўнанні з аднагодкамі' (FDI), вобраз якой узыходзіць да пчалы-маткі, царыцы вулля, якая адказная за рэпрадукцыю патомства.

У аснову вобразаў пераважнай большасці беларускіх ФА з кампанентам *пчала* пакладзены аб'ектыўныя асацыятыўныя прыкметы, якія апісваюць прыродныя характарыстыкі пчалы, што пераносяцца на чалавека. Так, на аснове назіранняў за знешнім выглядам, дзеяннямі і фізіялогіяй пчол, а таксама іх асяроддзем пражывання, намі выдзелены шэраг аб'ектыўных асацыятыўных прыкмет.

1. Знешні выгляд.

З малым памерам пчалы звязаны (прыкмета 'пчала малага памеру') беларускія ФА *пчале на крылле* (С-1991: 85), *на пчолкі* 'на

трошкі, на кароткі час (сесці). Прапанова ці запрашэнне паводле звычаю, сесці перад адыходам, развітаннем’ (Д-2000: 126).

Вобразная аснова ФА *на пчолкі* можа браць свае вытокі ад павер’яў і магічных дзеянняў славян, звязаных з завядзеннем пчол. Так, для пасадкі і ўтрымання рою на пчальніку прымушаюць сесці дзяцей на Каляды, просяць прысесці гасцей на вяселлі (укр.), на хрэсьбінах (бел.), сама гаспадыня садзіцца, калі выпушчаны рой (сербск.) і г.д. [8, с. 373–374].

2. Рух, перамяшчэнне ў прасторы.

Беларуская ФА як *Шыманелявы пчолы* ‘шпарка, хутка’ (Сц-1983: 622) рэалізуе прыкмету, якая перадае высокую хуткасць палёту пчалы (прыкмета ‘пчала хутка лятае’). Пчала – рэкардсмен палёту. Каля 450 узмахаў крыламі за секунду. За мінуту насякомае можа праляцець каля кіламетра [3].

3. Існаванне, асяроддзе пражывання.

Адзначана ў ФА і здольнасць насякомых збірацца ў вялікай колькасці (прыкмета ‘пчала жыве ў арганізаваным згуртаванні’). Гэтая асаблівасць жыцця пчол пакладзена ў аснову беларускіх ФА як *пчол у караніку* (С-1991: 80), *люду як пчол у караніку / вулі* (В-1979: 343).

Меданосныя пчолы з’яўляюцца сацыяльнымі насякомымі – яны жывуць разам у вуллях або роях [1, с. 569]. Колькасць асобінаў у пчалінай сям’і можа дасягаць некалькіх дзясяткаў тысяч [3].

У англійскай мове да гэтых ФА маецца адпаведнік з кампанетам-энтамонімам *муха – like flies* (дасл. – як мух) ‘многа, у вялікай колькасці’.

4. Фізіялогія.

Цела большасці пчол пакрыта шматлікімі электростатычнымі галінастымі варсінкамі, якія садзейнічаюць прыліпанню і пераносу пылку [7]. Вобразнае ўяўленне аб надакучлівасці пчол (прыкмета ‘пчала надакучлівая’), а таксама асацыяцыі паводле падабенства з’яў (прыкмета ‘пчала мае ліпкае цела’), відаць, сталі асновай для ўзнікнення ФА беларускай мовы *напалі як пчолы на неўмывацьку* (В-1979: 352), *прыліп як пчала да смалы* (С-1991: 90), *як пчала да смалы* ‘надакучліва’ (Сц-1983: 618).

Прыродная асаблівасць пчалы прыносіць мёд (прыкмета ‘пчала прыносіць мёд’) зафіксавана ў ФА *дала пчала мёду* (Я-2004: 411).

Як відаць, аб’ектыўны жывёльны свет, які эмпірычна пазнаецца і ацэньваецца чалавекам, з’яўляецца прадуктыўнай крыніцай інтэрпрэтацыі фразеалагізмаў з кампанетам *пчала*.

Здольнасць пчол балюча кусацца (прыкмета ‘пчала кусаецца’), хутчэй за ўсё, стала падставай для ўзнікнення ФА як *пчолы пакусалі* каго. ‘неспакойны, злы, раздражнёны хто-н.’ (Д-2000: 243). Вобразная аснова гэтай ФА можа таксама ўзыходзіць да народных уяўленняў аб суаднесенасці пчалы з д’яблам. Так, у многіх народаў, у тым ліку і славянскіх, існавала забабоннае ўяўленне пра тое, што д’ябал мог пераўтварацца ў мух, жукоў і іншых насякомых. Пранікаючы ў рот, нос, вуха ці ўкусіўшы чалавека, ён рабіў таго ашалелым, прымушаючы яго выходзіць з сябе або капрызнічаць, злавацца [6, с. 423].

Міфалагічныя ўяўленні пра насякомых як увасабленне чалавечай душы спарадзілі шэраг псіхічных характарыстык чалавека, якія знайшлі адбітак і ў англійскай фразеалогіі. Так, у дзвюх ФА англійскай мовы вобраз пчалы скарыстоўваецца для перадачы дзівацтва, маніі, заскоку: *a bee in one’s bonnet* (дасл. – пчала ў чым-н. каптурыку) ‘дзівацтва; неадчэпная ідэя, манія; заскок’; *have a bee in your bonnet* (дасл. – мець пчалу ў тваім / вашым каптурыку) ‘думаць або гаварыць аб чым-н. увесь час, і верыць, што гэта вельмі важна’ (OIDE: 22). Вытокамі ФА, як відаць, паслужыў стан неспакою, узбуджэння, у якім знаходзіцца чалавек, у каптурыку якога пасялілася пчала. ФА рэалізуюць асацыятыўную метафарычную прыкмету ‘пчала надакучлівая’.

Станоўчы вобраз пчалы ва ўспрыманні англічан абумоўлівае семантыку і вобразную аснову англійскіх ФА *be the bee’s knees* (дасл. – быць пчалінымі каленямі) ‘хто-н. або што-н. вельмі добры(ае), прывабны(ае)’ (LID: 188); ‘быць выключна выдатным, якасным’ (FDI); *the bee’s knees* (дасл. – пчаліныя калені) ‘цудоўны чалавек або рэч’ (OIDE: 22); ‘вельмі прыемны, жаданы, які ўраджае’ (FDI). ФА выяўляюць метафару ‘пчала – выключны чалавек’, цесна звязаную з неметафарычнай прыкметай ‘пчала – выключнае / дасканалае насякомае’.

У фразеалогіі кожнай мовы адзначаюцца таксама ФА, у складзе якіх энтамонімы не адлюстроўваюць якія-небудзь прыкметы насякомых (страчваюць сувязь са светам прыроды), перадаюць розныя абстрактныя паняцці і з’явы жыцця, а таксама ўжываюцца для метафарычнага абазначэння чалавека або прадмета: бел. *выдраць пчолы* ‘забраць мёд з вулля, знішчыўшы пчол’ (ТСБМ-1: 533); англ. *the birds and the bees* (дасл. – птушкі і пчолы) ‘базавыя факты пра сэкс і рэпрадукцыю, “факты жыцця”, якія расказваюць дзецям’ (OIDE: 29); *put the bee on <someone>* (дасл. – пакласці пчалу на каго-н.)

‘прасіць або аказваць ціск на каго-н. за пазыку або ахвяраванне грошай’(FDI).

Як відаць, у англійскай мове выбар наймення пчалы ў якасці структурнага кампанента фразеалагізмаў, у асноўным, абавязаны ўяўленнямі англічан аб гэтым насякомым.

Такім чынам, структура канцэпта ПЧАЛА ў ФКС беларускай і англійскай моў прадстаўлена метафарычнымі і неметафарычнымі канцэптuallyнымі прыкметамі. ФКС дзвюх моў рэалізуюць прыкметы ‘пчала працавітая’ і ‘пчала надакучлівая’. Беларускія ФА аб’ектывуюць таксама прыкметы: ‘пчала малога памеру’, ‘пчала хутка лятае’, ‘пчала жыве ў арганізаваным згуртаванні’, ‘пчала мае ліпкае цела’, ‘пчала прыносіць мёд’, ‘пчала кусаецца’. Англійскія ФА выяўляюць метафарычную прыкмету ‘пчала – выключны чалавек’.

Для кожнага народа існуюць свае асацыяцыі, звязаныя з пчалой. Адрозныя асацыятыўныя прыкметы, выдзеленыя чалавекам, падкрэсліваюць спецыфічнасць светаўспрымання носьбітаў беларускай і англійскай моў, а таксама ўказваюць на несупадзенне тэхнікі другаснай намінацыі ў дзвюх мовах. Так, шэраг ФА беларускай мовы мае адпаведнікі ў англійскай мове з вобразамі іншых насякомых або класаў жывёл, напрыклад: бел. *як пчол у караніку*; *людзю як пчол у караніку* / *вулли* – англ. *like flies* (дасл. – як мух) ‘многа, у вялікай колькасці’; бел. *як пчолы пакусалі* каго. – англ. *<as>cross / sulky / savage as a bear* (дасл. – сярдзіты / пануры / раз’юшаны як мядзведзь) ‘вельмі раззлаваны’ (К-1998: 70); *mad as a hornet / madder than a hornet* (звар’яцелы як шэршань / больш звар’яцелы, чым шэршань) ‘вельмі сярдзіты’ (LID: 174); *<as> mad as a wet hen* (дасл. – звар’яцелы як мокрая курыца) ‘раз’юшаны, злосны’ (FDI) і інш.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Всемирная энциклопедия: Биология / гл. ред. М. В. Адамчик : гл. науч. ред. В. В. Адамчик. – Минск : Современный литератор, 2004. – 832 с.

2 Гура, А. В. Символика животных в славянской народной традиции / А. В. Гура. – М. : Индрик, 1997. – 912 с.

3 Как живут пчелы: описание, образ жизни, питание, размножение [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mygreenworld.ru/zhivotnye/kak-zhivut-pchely-opisanie-obraz-zhizni-pitanie-razmnozhenie/>. – Дата доступа : 15.03.2021.

4 Корнилов, О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.

5 Ляшчынская, В. А. Два фрагменты фразеалагічнай карціны свету беларусаў : манаграфія / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2020. – 230 с.

6 Мелерович, А. М. Фразеологизмы в русской речи. Словарь: около 1000 единиц / А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко. – М. : Русские словари, Астрель, 2001. – 856 с.

7 Пчёлы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : // <https://ru.wikipedia.org/wiki/Пчѐлы>. – Дата доступа : 15.03.2021.

8 Славянские древности: этнолингвистический словарь: в 5-ти томах / Под общей ред. Н. И. Толстого. – Т. 4: П (Переправа через воду) – С (Сито) – М. : Международные отношения, 2009. – 656 с.

Спіс скарачэнняў крыніц фразеалагізмаў

В-1979 – Выслоўі. Склад., сістэматызацыя тэкстаў, уступ, артыкул і камент. М. Я. Грынבלата. Рэд. тома А. С. Фядосік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 520 с.; **Д-2000** – Даніловіч, М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2000. – 267 с.; **К-1998** – Кунин, А. В. Большой англо-русский фразеологический словарь: Около 20000 фразеологических единиц / А. В. Кунин. – 5-е изд., – М.; Живой язык, 1998. – 944 с.; **Л-1991** – Лепешаў, І. Я. 3 народнай фразеалогіі: Дыферэнц. слоўнік / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 1991. – 110 с.; **Л-2008-1** – Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 1 : А–Л. – 2008. – 672 с.; **Л-2008-2** – Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 2 : М–Я. – 2008. – 968 с.; **М-К-1972** – Мяцельская, Е. С. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі / Е. С. Мяцельская, Я. М. Камароўскі. – Мінск : БДУ, 1972. – 320 с.; **С-1991** – Санько, З. Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем / З. Ф. Санько. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 218 с.; **Сц-1983** – Сцяшкловіч, Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшкловіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 671 с.; **Ю-2002** – Юрчанка, Г. Ф. Народнае мудраслоўе : Слоўнік / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 2002. – 319 с.; **DAIPV** – Spears R. A. Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs. – McGraw-Hill, 2005. – 1080 p.; **DASCE** – Spears Richard A. Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions. – McGraw-Hill Companies, Inc, 2006. – 576 p. – [Electronic resource]. – Mode of access : <http://idioms.thefreedictionary.com>. – Date of access : 30.09.2019; **FDO** – Farlex Dictionary of Idioms, 2015. – [Electronic resource]. – Mode of access : <http://idioms.thefreedictionary.com>. – Date of access : 30.09.2019; **LID** – Longman idioms dictionary: over 6000 idioms. – Harlow : Longman, 1998. – 398 p; **OIDL** – Oxford Idioms Dictionary for learners of English. – Oxford University Press, 2016. – 470 p.

In the article on the base of the analyses of the inner form and phraseological meaning the specific of zoomorphysm 'пчала' / 'bee' in the Belarusian and English linguocultures is specified, the associative features (objective and subjective) which form cultural-language (stereotype) image of the bee in the phraseological image of the world of the Belarusians and the British are defined. The presence of the common and distinctive features in the usage of the process of metaphorization, in the images of the derived units for the characteristic and evaluation of a person in Belarusian and English societies is revealed.

УДК 821.161.2

Т. А. ГРУШКИНА, А. В. ЗЕМЛЯНСКАЯ

г. Мелитополь,

Таврический государственный

агротехнологический университет

имени Дмитрия Моторного

ОБРАЗ РОДНОГО КРАЯ В ЛИРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ МЕЛИТОПОЛЬСКИХ ПОЭТОВ

В статье рассматриваются особенности понимания и выражения в поэзии мелитопольских авторов концепта «родной край». Подчеркивается дуализм образа «своей» земли, ее чувственное восприятие поэтами. Раскрываются морально-этические и философские аспекты функционирования образа.

Мелитопольская земля имеет мощную историю, связанную с кочевыми народами, населявшими эту территорию, развитием мореплавания, определённой приближенностью к морю, сочетанием многих культур, вызванную, прежде всего, развязкой дорог, связывающих различные направления и ведущих к морскому пространству.

Поэтому очень часто в стихах, посвященных родному краю, можно встретить образ степи, Каменной могилы, где когда-то находились скифы, сарматы, другие племена. Скифская кровь, которой, как выразился поэт О. Гончаренко, пропитаны эти таврические степи, влияет и на его мироощущение, стремление

к внутренней и внешней свободе. Так, в его стихотворении «Фимей май (мама)» устами матери говорится об их корнях:

*Я з юги степової і душу тобі наспівала
У шатрах веселкових і біля табунних багать.
Так, ми – варвари, сину. Ми – діти зірок піднебесних... [5, с. 14].*

Свобода, заложенная предками в крови поэта, и желание сохранить храм духа и выполнить свое предназначение на земле приобретают у него визуализацию в знакомых с детства образах: вишневого сада, степи, подвластной ветрам, колодца у дома. Лирический герой, alter ego автора, стремится выполнить свою миссию на земле, но известная пословица, которая требует от мужчины построить дом, посадить дерево и родить сына, трансформируется у него в желание выложить из звезд коня, у которого будет грива, «мов степ на вітру», «відчеканити» дорогу, опалив «чекан стіла об грозу», вырыть колодец, у которого посадить лозу и вишню. Именно эти обереги родного края, по мнению поэта, поддерживают его в течение жизни:

*До тих пір не підміє мій берег ріка,
Доки гратимуть людям над світом:
Кінь, дорога, криниця і вишня струнка –
Полум'яні мої горицвіти [4, с. 21].*

В поэзии О. Гончаренко таких примеров можно встретить много. В частности, в сборнике «Катрены оглашённых картин (навеяно живописью Ивана Марчука)» звучат такие строки о природе родного края:

*Моя земля – мій Материк, моя твердиня [3, с. 16];
Ми куплені зроду пшеницею ярою,
просвічені наскрізь вітцівським вікном,
одохотворені, озвучені явором [3, с. 441];
Тож і билинку ліпше в полі не займай:
у кожній квіточці – любов моя предивна [3, с. 16],*

и о сакральном значении степи в авторской художественной картине мира:

*Живий ще предковічний степ [3, с. 245];
Тут вічність хитає траву,
тут вічність гойда піднебесся [3, с. 50];
А маки шаліють в огнистому танці,
чарівно-червоні такі! [3, с. 174] тощо.*

Образ степи стал в поэзии Мелитопольщины самоценным топосом, своеобразным нравственным ориентиром и чувственным воплощением. Он воспринимается авторами, прежде всего, через органы чувств: запах трав, прикосновение ветра, яркая колористика пейзажа. Поэтому и чувство восхищения и любви тоже проступает скорее на подсознательном уровне и приобретает необычную визуализацию на ассоциативном уровне. Если у О. Гончаренко степь – это скифы и дух борьбы за свободу во всех её проявлениях, то, например, для Д. Балинского это – спокойствие, связанное с созерцанием красоты:

*Весна в степи – благоуханье,
Природы мерное дыханье:
Трава зеленою волной
Бежит. И тишина. Покой.*

<...>

*До помрачения красиво.
Как описать такое диво? [10, с. 26],*

а С. Непомнящая чувствует гордость за свой степной край, его суровую красоту, отмечая, что для кого-то степь является настоящим испытанием, а тем, кто родился и вырос здесь, вслушивание в её стихию, осознание открытости в разных направлениях дарит силы и вдохновение, чувство Дома:

*Росы у обочины бездонный хрусталь,
Цветущие травы, дрожащий ковыль,
Упругие ветры и серая пыль –
Всё это просторы таврийских степей,
Нет краше которых, добрей и милей [10, с. 154].*

Однако поэты не закрываются только в своем привычном пространстве. Например, для того же О. Гончаренко «домом» становится вся Украина от моря до Карпат. Как выразился В. Гудзь, ему всё равно милы «в его степном черешнёвом «Медограде» сосна полесская и ель карпатская» [6, с. 34], а животворящие запахи со всей страны вливаются в его поэзии:

*Зелений світ – маленька Батьківщина!
Тут відчуваєш сонечком душі
Земне тяжіння, магнетизм піщинок,
Упертий поклик юних споришів [цит. за: 6, с. 34].*

Более того, примечательным является тот факт, что большинство из поэтов Мелитополя родились в России, на далеком Урале или в Сибири, так что пишут, в основном, на русском. Но и украинская земля, в частности Запорожский край, стала им уже родною. Это сказывается и на описаниях природы в их лирике: часто встречаются образы берёзок и сосен, которые достигают неба, снежной зимы, высоких гор и т. п. Данная ситуация привела к появлению очень интересной поэзии В. Харина «Две отчизны», в которой автор отмечает, что ему одинаково близки и суровая природа таёжного края, куда переехал в трёхлетнем возрасте и где прошло его детство, и Украина, в которой прожил много лет, создал семью, нашел друзей. «У меня теперь два солнца / Стало в Родине одной» [1, с. 93], – горько замечает В. Харин, признаваясь, что его сердце осталось там, в краю детства, хотя он понимает, что уже привязан к украинской земле. Поэтому и звучат в стихотворении рефреном, как навязчивая мысль, картины таёжной природы:

*Там, где сосны, там, где ели
Заслоняют небосклон,
Где закаты розовели,
А теперь приходят в сон.*

<...>

*Только сердце там стучится,
Где поет таежный край [1, с. 93].*

У В. Харина образы природы раскрываются в своей двойственности. С одной стороны, природа – это настроение, ощущение, искренние эмоции, которые у него, как и у большинства поэтов, вызывают «запах скошенных лугов», «дружественные» голоса петухов «прозрачной ранью», «говорок речушки звонкой», пряный запах донника и др.

С другой стороны, природа – молчаливый свидетель всех трагических событий, которые пережило человечество (войны, голод, техногенных катастроф и т. п.). Она впитывает в себя всю человеческую боль и является постоянным напоминанием и предупреждением о возможной опасности. Поэтому и красота её представляется автору обманчивой, амбивалентной, что напоминает известную фразу А. Олеся «С печалью радость обнялась». Так, например, восхищаясь красотой снежной зимы, автор вспоминает зиму 1941 года, когда на его родную землю пришла Вторая мировая война:

*Снег хрустящий – сухарь на зубах,
Визг полозьев в промозглом тумане...*

<...>

*И зима в календарном листке
Сорок первая, самая злая [1, с. 29].*

Также, подавая образы калины и рябины вместе с фразой о том, что «*в цепях родная Русь*», имея в виду период войны, автор отмечает, что эти ягоды, хотя и хорошо вызревшие, «*раскалились докрасна*», но на самом деле вызывают лишь чувство горечи («Эх, калина-раскалина», «Горькая калина» и др.). Эта грусть вызвана воспоминаниями о войне, далеком крае, который пришлось оставить, где, по выражению В. Зотовой, «все краски и песни окружающего мира вошли в его душу» [1, с. 93]. Этот образ горькой ягоды становится одним из лейтмотивов поэзии автора:

*В снег осыплется рябина
Кровью алою Христа*

<...>

*Каюсь, маюсь, маюсь,
Что родину украли у меня [1, с. 76],*

соотносится с мотивом поиска своего Я, образом пилигрима:

*Моя Россия – горькая калина,
Травой порос родительский порог.
Не улететь за журавлиным клином,
Не повторить исхоженных дорог.*

<...>

*Приду к тебе, Россия, как паломник,
На поиски потерянной души! [1, с. 82].*

Образ красной ягоды резко контрастирует с символическим образом чёрного ворона как предсказателя бедствия. Своим обещанием недоброго он заставляет сердце лирического героя вздрагивать от тревоги, ведь у этой птицы «*чёрны перья, чёрны думы / В чёрных бусинах-глазах*» [1, с. 45]. Становится ясным, что поэзии В. Харина свойственна фольклорная символика, которая сочетается с заимствованием ритма, мелодичности художественных текстов, их напевностью.

Грустные размышления вызывают у поэта не только воспоминания о тайге и войне, охватившей территорию многих стран, но и героическую местность Мелитопольщины. На берегу реки

Молочной В. Харин не только любит её красотой, но и воспроизводит в своём воображении картины недавнего прошлого, когда освобождали Мелитополь от немецко-фашистских захватчиков. Поэтому и Молочная у него «грусти полная», звёзды задумчивые, «кричит чайка белая / Так пронзительно над водой». Вступая с рекой во внутренний диалог, лирический герой произведения пытается и себя успокоить:

*Спи, Молочная, если можется,
но сегодня мне не уснуть.
Раны стянуты тонкой кожицей,
Кто здесь жизнь отдал – не вернуть [1, с. 58].*

Значительно оптимистичнее звучат у мелитопольских поэтов стихи, посвященные родному городу. Мелитополь в этих лирических произведениях представлен всеми образами-символами, встречающимися в местных легендах о его происхождении и особенности территории. В этих стихах упоминаются и черешневые сады, и река Молочная, и душистые травы, с которых собирают мёд пчёлы, и тополя.

Так, например, стихи В. Кулишовой «Признание», «Тебе, мой град» из сборника «Я не могу не петь» проникнуты искренней любовью к Родине, Мелитопольщине:

*... Черешньоокий мій степовий,
навік упав ти мені у вічі,
Мій Мелітополю, о граде мій! [9, с. 26].*

Как отмечает Л. Копейцева, поэтесса как автор не только видит и понимает мир, но и воспринимает его как органическую часть себя [8, с. 73]. Поэтому, искусно отражая природу в своих лирических произведениях, она не только предоставляет читателям возможность получить эстетическую эйфорию, но и побуждает их задуматься над вечными проблемами человеческого бытия:

*Садами йде зеленокронними,
Іде зоря, як навесні.
Тополь верхівками-коронами
Вона вклоняється мені [9, с. 27].*

Для этого поэтесса использует целый спектр художественных средств – метафор, сравнений, повторов, ярких эпитетов, большинство из которых можно назвать авторскими.

Не жалеет эпитетов и метафор для создания образа Мелитополя и О. Гончаренко. В своей поэтической трилогии – фото-поэтическом коллаже о родном городе – он одну из книг называет «Медовый блюз», воспроизводя в ней музыку этого урбанистического пространства. В программном стихотворении сборника отмечается, что Мелитополь – это медовый город, поэтому и музыка его – «медовая» («*духмяні таврійські меди*»), «*лягає туманом на білі сади*» (цветущие черешни. – Т. Г., А. З.). Природный оркестр, органично вплетается в привычную жизнь горожан, создает атмосферу гармонии – целую симфонию города, состоящую из таких поэтических фрагментов: «*в південні октави, у сонячний блюз*», «*солірував жайвір*», «*джміль трішки плуває такти...*» и т. п. В конце автор подводит итог звучания этих отдельных элементов:

*Знов мідні відлуння Медового Міста
озвучують все і усіх навкруги!* [2, с. 12].

Детальнее этот аспект рассматривается нами в статье «Музичний вимір фото-поетичних колажів про Мелітополь» [7].

Обращение к родному городу у поэтов всегда наполнено теплотой и нежностью. В стихах Е. Блудовой, О. Гончаренко, В. Ерёменко, В. Розова и др. Мелитополь предстает в обрамлении «*многоцвєтьє життя нової*», «*цвієтєв душістої метели*» [10, с. 111], сиреневого хмеля (В. Ерёменко «Весна в Мелитополе»), а его улицы, «*будто бы соты медовые, / висятя стройным рядом*» (О. Блудова «Мой город») [10, с. 56].

Итак, образ родного края представлен в поэзии Мелитопольщины достаточно широко – от конкретных природных явлений и процессов (цветение деревьев, аромат цветов и т. п.) до созданных человеком островков красоты (тополиных аллей, медового запаха и т. п.). В отличие от О. Гончаренко или В. Харина, у которых образы природы становятся основой для глубоких морально-этических и философских рассуждений о прошлом и будущем, памяти поколений, силе человеческого духа и противопоставлении жизни странника оседлому существованию, большинство поэтов сориентированы на передачу эстетических ощущений от созерцания красоты природы и чувства гордости от осознания своей причастности к этому величию.

Список использованной литературы

1 В будущем вспыхнет свет. Памяти Виктора Харина / ред.-сост. В. Г. Зотова; художн. В. И. Прохин; предисл. В. Г. Зотовой. – Мелітополь : ООО «Издательский дом МГТ», 2010. – 392 с.

2 Гончаренко, О. Медовий блюз / О. Гончаренко, Є. Балицький. – Мелітополь : Видавничо-поліграфічний центр «Люкс», 2012. – 46 с.

3 Гончаренко, О. Катрени оголошених картин (навіяне живописом Івана Марчука) / О. Гончаренко. – К. : Фенікс, 2011. – 520 с.

4 Гончаренко, О. Світ очей моїх / О. Гончаренко. – Мелітополь, 2003. – 127 с.

5 Гончаренко, О. Храм голосів / О. Гончаренко. – Мелітополь : ТОВ «Видавництво Мелітополь», 2006. – 154 с.

6 Гудзь, В. Передчуття священної конкїсти. Гармонія бунту: бібліографічні, літературознавчі та рецензійні статті за творчістю Олега Гончаренка / упор. О. В. Бабакова. – Запоріжжя : ВУТ «Просвіта» імені Тараса Шевченка. Запорізьке об'єднання, 2009. – С. 45–51.

7 Ковтун, Ю. О. Музичний вимір фото-поетичних колажів про Мелітополь / Ю. О. Ковтун, А. В. Землянська // Українська література в загальноєвропейському контексті : зб. наук. праць. Мелітополь, 2019. Вип. 3. – С. 135–139.

8 Копейцева, Л. П. Шрихи до літературного портрета Віри Кулішової / Л. П. Копейцева // Літературні феномени Мелітополя: статті, нариси, есе: літературознавчі студії. – Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2013. – С. 65–76.

9 Кулішова, В. Я не можу не співати / В. Я Кулішова. – Мелітополь, 2007. – 31 с.

10 «Шепіт натхнення». Сьогодні Мелітопольського ЛІТО (2011–2016 рр.): збірка поетичних і прозових творів членів та слухачів літературного об'єднання ім. П. Ловецького. – Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2016. – 251 с.

The article examines the peculiarities of understanding and expression of the concept of «homeland» in the Melitopol authors' poetry. There is emphasized the dualism of the image of native land, its sensory perception by poets. There are also revealed the moral, ethical and philosophical aspects of the image functioning.

Л. П. ДЗЕМІДЗЕНКА

*г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»*

ПРОЗВІШЧА ЯК СРОДАК ХАРАКТАРЫСТЫКІ ГЕРОЯ Ў МОВЕ ТВОРАЎ У. КАРАТКЕВІЧА

У дадзеным артыкуле на вялікім фактычным матэрыяле праводзіцца аналіз прозвішчаў, якія ўжываў у сваіх творах У. Караткевіч. У артыкуле падаецца лексіка-семантычная характарыстыка прозвішчаў, спосабы ўтварэння прозвішчаў і іх стылістычная роля, якая з'яўляецца галоўнай для характарыстыкі персанажаў.

Антрапонімы – уласныя асабовыя імёны, якія складаюцца з трох кампанентаў: імя, імя па-бацьку і прозвішча. Частата ўжывання антрапонімаў у мове даволі высокая. Таму ў мовазнаўстве выдзелілася асобная галіна – анамастыка (ад грэч. *onomastike* – майстэрства даваць імёны). Анамастыка вывучае функцыянальныя і ўмоўныя своеасаблівасці ўласных імёнаў. З'явілася нямала прац, прысвечаных даследаванню антрапонімаў.

Даследаванне ўласных асабовых імёнаў мае пэўную культурна-гістарычную цікавасць, бо менавіта гэта група лексікі адлюстроўвае адносіны чалавека да грамадства, прыроднага асяроддзя, да жыцця ўвогуле.

Прозвішча – трэці, найбольш позні па часе ўзнікнення кампанент антрапоніма. Утварэнне беларускіх прозвішчаў пачалося ў першай палове 17 стагоддзя і працягвалася да 19 стагоддзя. Варта адзначыць, што знатныя шляхетныя роды мелі сталыя родавыя найменні ўжо ў 15 стагоддзі. З гэтага вынікае, што станаўленне прозвішчаў як антрапанімічнай катэгорыі з'яўляецца даволі працяглым працэсам.

Антрапанімія – своеасаблівы захавальнік лексікі папярэдніх эпох. Даволі значная частка нашых сучасных прозвішчаў утварылася ад слоў, якія актыўна ўжываліся ў мінулым, дзякуючы чаму яны дайшлі да нашага часу, хаця і згубілі сваю актыўнасць у якасці агульных назваў.

Беларускія прозвішчы – сапраўдная энцыклапедыя побыту, гісторыі, этнаграфіі.

Увядзенне онімаў у мастацкі тэкст цесна звязана з законамі жанру, да якога належыць твор, мастацкім метадам, у якім працуе аўтар, і асаблівасцямі стылю аўтара. Такім чынам, онім – гэта адна з крыніц лінгвістычнай інфармацыі, якая дапамагае даследаваць творчасць пісьменніка.

У дадзеным артыкуле робіцца спроба даследаваць асаблівасці і ролю прозвішча як сродку характарыстыкі героя ў мове твораў У. Караткевіча; даць лексіка-семантычную характарыстыку вызначаных прозвішчаў; разгледзець спосабы ўтварэння прозвішчаў; вызначыць стылістычную ролю прозвішча як сродку характарыстыкі героя ў мове твораў У. Караткевіча.

Паходжанне многіх беларускіх прозвішчаў матываванае. Даследчыкі адзначаюць, што вялікая колькасць беларускіх прозвішчаў утварылася семантычным спосабам, гэта значыць, шляхам пераасэнсавання былых назваў. З цягам часу лексічнае значэнне гэтых назваў сцерлася і пачало выконваць назывную функцыю.

Аналіз твораў У. Караткевіча дазволіў вызначыць наступныя групы прозвішчаў:

– прозвішчы, утвораныя ад назвы дзікіх звяроў і грызуноў: Ваўчанецкі [1, с. 73]; Крот [1, с. 18]; Лісоўскі [2, с. 49]; Воўкаў [2, с. 206]; Ласевіч [2, с. 537];

– прозвішчы, утвораныя ад назвы частак чалавека і іншых жывых істот: Кульба [3, с. 343]; Галавень [4, с. 215]; Лабацэвіч [2, с. 171]; Бяскішкін [2, с. 321];

– прозвішчы, утвораныя ад назваў прадуктаў харчавання, страў: Маслаў [4, с. 240]; Пірагоўскі [4, с. 240];

– прозвішчы, утвораныя ад назваў прылад працы, прадметаў бытавога ўжытку і іх частак: Берасневіч [4, с. 209]; Падкова [2, с. 249]; Ступа [2, с. 558].

Наконт утварэння гэтых прозвішчаў існуе наступная версія: яны ўтварыліся не непасрэдна ад гэтых апелятываў, а ад хрысціянскіх імёнаў, якія ў свой час былі апелятывамі.

Ёсць другі тып прозвішчаў, утвораных ад апелятываў, якія характарызуюць носьбіта па якой-небудзь прыкмеце. У даследуемых творах У. Караткевіча прысутнічаюць наступныя прозвішчы:

– прозвішчы, утвораныя ад назваў прафесіі ці заняткаў, назвы службовых асоб, прыналежнасці да пэўнай сацыяльнай групы: Цар [3, с. 343]; Цесляк [2, с. 239]; Войтаў [2, с. 234]; Ахотнікаў [2, с. 480];

– прозвішчы, утвораныя ад назваў асоб па знешняму выглядзе: Юніцкая [3, с. 344]; Касмач [4, с. 224]; Куртаносаў [4, с. 244]; Кудрэвіч [2, с. 92]; Моршч [2, с. 125];

– прозвішчы, утвораныя ад назваў асоб па географічнай прыкмеце: Лунінецкая [4, с. 276]; Туравец [4, с. 364];

– прозвішчы, утвораныя ад назваў асоб па асаблівасцях характару, па прывычках ці схільнасцях: Буткевіч [2, с. 355]; Жыга [2, с. 88]; Балабан [2, с. 213].

Як было сказана вышэй, прозвішчы, утвораныя ад апелятываў, складаюць каля паловы ўсіх прозвішчаў Беларусі. Даволі вялікую групу складаюць прозвішчы, што былі ўтвораны ад уласных асабовых імён. У даследуемых творах У. Караткевіча знаходзім наступныя прозвішчы, утвораныя ад уласных асабовых імён: Яноўскі [1, с. 73]; Паўлаў [3, с. 420]; Дзянісаў [3, с. 464]; Дзмітрэнка [3, с. 343]; Якубовіч [2, с. 136]; Арсенцева [2, с. 489]; Назароўскі [4, с. 240].

Прааналізаваныя прозвішчы ў творах У. Караткевіча сведчаць аб тым, што большасць з іх утворана ад уласных асабовых імён, ад назваў абстрактных з’яў, ад назваў асоб па знешняму выглядзе. Таксама пашыраны прозвішчы, утвораныя ад назваў дзікіх звяроў і прозвішчы, утвораныя ад назваў асоб па асаблівасцях характару, прывычках ці схільнасцях.

Што тычыцца спосабаў утварэння прозвішчаў, то ў разглядаемых творах У. Караткевіча ёсць прозвішчы, утвораныя наступнымі спосабамі:

– семантычным спосабам ад назоўнікаў мужчынскага роду: Крот [1, с. 18]; Цар [3, с. 343]; Спіс [2, с. 357]; [Шлык 2, с. 207];

– семантычным спосабам ад назоўнікаў жаночага роду на – а: Кульба [3, с. 343]; Асіна [2, с. 85]; Купа [2, с. 123]; Чарада [2, с. 136]; Падкова [2, с. 249]; Ступа [2, с. 558];

– семантычным спосабам ад якасных прыметнікаў: Доўгі [2, с. 164].

У творах У. Караткевіча, якія даследуюцца ў дадзеным артыкуле, ёсць і вялікая група прозвішчаў, якія ўтвораны пры дапамозе розных фармантаў:

– прозвішчы, утвораныя пры дапамозе фармантаў -оў (-еў, -аў), -ін (-ын, -анін): Паўлаў [3, с. 342]; Маслаў [4, с. 240]; Войкаў

[2, с. 206]; Патракоў [3, с. 342]; Сарокін [2, с. 210]; Бяскішкін [2, с. 321]; Ватагін [2, с. 457];

– прозвішчы, утвораныя з дапамогай фарманта –скі (-оўскі, -еўскі, -інскі, -аўскі, -цкі): Лазоўскі [3, с. 480]; Канецкі [3, с. 363]; Ядлінскі [4, с. 211]; Стучэўскі [2, с. 115]; Касачэўскі [2, с. 122]; Высоцкі [2, с. 188]; Маеўскі [2, с. 210]; Дарскі [2, с. 307]; Лядоўская [2, с. 329]; Лунінецкая [4, с. 276];

– прозвішчы, утвораныя з дапамогай фарманта –овіч (-евіч, -авіч): Свеціловіч [1, с. 96]; Аўгусціновіч [1, с. 108]; Стасевіч [3, с. 343]; Берасневіч [4, с. 209]; Кудрэвіч [2, с. 92]; Піліповіч [2, с. 459]; Мурашэвіч [2, с. 462]; Ласевіч [2, с. 537]; Леантовіч [2, с. 540];

– прозвішчы, утвораныя пры дапамозе асноваскладання: Знамяроўскі [1, с. 73]; Міласніцкі [1, с. 128]; Наваграй [2, с. 54]; Куртаносаў [4, с. 244].

Такім чынам, мы бачым, што сярод першасных прозвішчаў, якія выкарыстоўваў У. Караткевіч у сваіх творах, пераважаюць прозвішчы, утвораныя семантычным спосабам ад назоўнікаў мужчынскага і жаночага роду. Сярод другасных – прозвішчы, утвораныя з дапамогай фармантаў. Складаных прозвішчаў выкарыстоўваецца няшмат.

Атрапонімы – двух’ярусныя знакавыя сістэмы: адна з якіх іменнік рэальных членаў соцыуму, а другая – іменнік літаратурных персанажаў. Абедзве гэтыя сістэмы выконваюць функцыю іменавання чалавека: у лепшым выпадку – рэальна існуючага, у другім – яго мастацкага вобраза. Але антрапонім у соцыуме і антрапонім у мастацкім тэксце ідэнтыфікуюць чалавека па-рознаму: у соцыуме – ахарактарыстычна (прозвішча рэальнага чалавека не дае нам уяўлення пра яго знешнасць ці характар), у мастацкім тэксце – пераважна ахарактарыстычна, з указаннем на якасці, закладзеныя ў плане зместу оніма.

У мастацкай літаратуры ў большасці выпадкаў уласныя імёны і прозвішчы выбіраюцца не выпадкова, яны з’яўляюцца вынікам мэтанакіраванага пісьменніцкага адбору. Выбар оніма – гэта не толькі сродак адпаведным чынам выдзеліць асобу персанажа ў творы, гэта своеасаблівы аўтарскі прыём, які дазваляе пісьменніку найбольш поўна і ўсебакова ахарактарызаваць героя.

Многія прозвішчы літаратурных герояў з’яўляюцца гаваркімі. Раскрыццё ўнутранай формы найменняў адбываецца пры дапамозе такіх сродкаў, як псіхалагічная ахарактарыстыка персанажа, апісанне

ўчынкаў героя, яго знешняга выгляду. Прозвішчы могуць распавесці аб маральных якасцях, рысах характару героя твора. Гавркія антрапонімы часам могуць накрэкліваць лёс літаратурнага героя.

Онімы адыгрываюць ключавую ролю ва ўсёй лексічнай сістэме літаратурнага твора і ўяўляюць сабой неад’емны кампанет выражэння мастацкай задумы пісьменніка. Анамастычная прастора заўсёды прадумана выбранымі прозвішчамі, ужыванне якіх у тэксте найчасцей матываванае. Гаваркімі могуць быць не толькі антрапонімы, але і іншыя разнавіднасці онімаў. Але часцей за ўсё ў мастацкіх тэкстах этамалагізуюцца прозвішчы, якія дзякуючы сваёй унутранай форме выконваюць характарыстычныя і ацэначныя функцыі.

Найбольш распаўсюджаны прыём стварэння гаваркіх прозвішчаў у творах У. Караткевіча – выкарыстанне агульных назоўнікаў, прыметнікаў у якасці апелятываў-характарыстык. Пераважная большасць такіх анамастычных адзінак у мастацкай канве твора нясе вялікую сэнсавую нагрузку, адлюстроўваючы разнастайныя сацыяльныя, нацыянальныя, рэгіянальныя, эмацыянальна-ацэначныя і іншыя канатацыйныя прырашчэнні. Выкарыстанне такіх прозвішчаў заснавана на свядомым ажыўленні ўнутранай сутнасці апелятываў. Пры стварэнні гаваркіх прозвішчаў (онімаў у цэлым) У. Караткевіч шырока выкарыстоўвае аналогіі – метафары, метаніміі. У выніку назвы рэалій аб’ектыўнай рэчаіснасці, людзей, жывёл і іншых становяцца ўзорамі для літаратурных прозвішчаў.

Антрапонім як сродак характарыстыкі персанажа яшчэ да самараскрыцця персанажаў праз слова і дзеянне падказвае найбольш істотныя, характэрныя іх рысы.

У мастацкіх тэкстах можна выдзеліць некалькі разнавіднасцей прозвішчаў: прозвішчы выдуманых, створаных аўтарскай фантазіяй, прозвішчы рэальныя, якія мелі прататыпы герояў у жыцці; прозвішчы рэальныя, але часткова змененыя дзеля спецыяльных літаратурна-эстэтычных мэт з улікам трансфармацыі антрапоніма рэальнага прататыпа ў літаратурны персанаж і ў літаратурны антрапонім.

У анамастычнай прасторы твораў У. Караткевіча мы сустракаем даволі вялікую колькасць рэальных прозвішчаў: Сапега, Друцкі, Кунцэвіч, Мураўёў, Булак-Балаховіч, Ленін і інш., але пры гэтым большасць прозвішчаў створана менавіта фантазіяй аўтара.

Такім чынам, даследуючы стылістычную ролю прозвішча як сродку характарыстыкі героя, можна прыйсці да высновы, што

У. Караткевіч выкарыстоўвае шмат гаваркіх прозвішчаў. Назіраючы за тым, як У. Караткевіч уводзіць імёны ў свае творы, мы бачым, шт ён робіць гэта не дзеля ідэнтыфікацыі персанажаў, а з пачуццём мастацкай мэтазгоднасці. Прозвішчы ў творах У. Караткевіча нясуць сацыяльную нагрузку, вызначаюць характар персанажа, яго паводзіны.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Караткевіч, У. Збор твораў : у 8 т. Т. 2 Аповесці, апавяданні, казкі / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 1988. – 511 с.

2 Караткевіч, У. Збор твораў : у 8 т. Т. 3. Аповесці, апавяданні, казкі / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 2014. – 774 с.

3 Караткевіч, У. Збор твораў : у 8 т. Т. 3 Раман. Аповесці / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 1988. – 543 с.

4 Караткевіч, У. Збор твораў : у 8 т. Т. 4. Аповесці / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 2013. – 861 с.

In this article the analysis of surnames used by U. Karatkevich in the works is carried out on the big factual material. The article presents the lexical and semantic characteristics of surnames, ways of forming surnames and their stylistic role, which is the main one for characterization of characters.

УДК 811.161.1'42:821.161.1'06"19/20"

А. И. ДОДОНОВА

г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»

ОСОБЕННОСТИ ХРОНОТОПА «НЕСЧАСТЛИВОГО ДЕТСТВА» В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ РУССКОЯЗЫЧНЫХ И ЗАРУБЕЖНЫХ АВТОРОВ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX – НАЧАЛА XXI ВЕКА

В статье предпринята попытка описания особенностей построения художественного мира детства в текстах постнеклассического периода в связи с особой художественной организацией пространства и времени в тексте – хронотопом «несчастливого детства».

Неоднозначные события рубежа XX–XXI вв. усилили ощущение трагизма, эфемерности семейных ценностей, разрушили миф о возможности счастливого беззаботного детства, которое моделировалось в текстах многих писателей предшествующего периода. Реакцией на кризисную ситуацию развития общества становится возникновение нового типа художественных текстов, в которых присутствует **хронотоп** вынужденного **несчастливого детства**. Писатели стремятся осмыслить происходящие события через призму детского мышления, позволяют читателю прожить ужасающие события современности в теле ребёнка, который в силу возраста и развития не всегда осознаёт степень трагизма собственной жизни.

Ирландская писательница **Э. Донохью** в романе **«Комната»** изображает мир пятилетнего мальчика Джека, выросшего в замкнутом пространстве. Комната стала единственным пространством существования Джека и тюрьмой для его матери, которая находится там уже семь лет, с того дня, как «Старый Ник» (маньяк, отец главного героя) похитил молодую девушку прямо с улицы и запер её в сарае за железной дверью. Одной из главных особенностей романа «Комната» является описание **когнитивного диссонанса в мышлении** рассказчика-Джека, который находясь в запертом пространстве с рождения, считал, что весь мир состоит из прямоугольной комнаты, за пределами которой – космос, где *«летают магазины и леса»* [1, с. 61]. *Мать мальчика видит мир иначе*, она говорит ему: «наша комната находится на заднем дворе <...> Старого Ника <...>, и это всего лишь крошечный, вонючий кусочек этого мира» [1, с. 82]. Так, для героя романа Э. Донохью Джека комната стала единственным **местом**, в котором он находился в процессе своего взросления, и это ощущалось ребёнком как данность. **Время** определялось мальчиком только по отсутствию или наличию включённого электрического света в комнате.

Замкнутое пространство и не самые благоприятные обстоятельства детства описаны в первом романе известного русского писателя-постмодерниста **С. Соколова «Школа для дураков»** [2]. Этот роман посвящён (видим из эпиграфа) *«слабоумному мальчику Вите Пляскину, моему приятелю и соседу»*. Главный герой-рассказчик – ребёнок, страдающий раздвоением личности, именно через его искажённое восприятие реальности подаются все события произведения. Напрямую в тексте не даётся точных обозначений нахождения рассказчика, но заглавие и посвящение дают понять, что главный герой учится в школе-интернате для умственно

отсталых детей. Однако закрытое пространство не определяет реального самоощущения героя, поскольку *расщеплённое сознание ребёнка* создаёт все условия для стирания границ реальности и *разрушает существование классического хронотопа*. В восприятии рассказчика размыты не только границы собственной личности, но и контуры реальности вообще: **время в романе движется во всех направлениях**, создавая условия для равного существования мёртвых и живых, перевоплощения железнодорожной ветки в ветку акации и т.д.

Говоря об ощущении времени в романе, стоит отметить, что рассказчик-ребёнок постоянно повторяет: «... до сих пор *не могу с точностью и определённо судить ни о чём таком, что хоть в малейшей степени связано с понятием время*» [2, с. 227]. **Состояние невозможности самоидентификации во времени** обусловлено возникновением всех событий в тексте «здесь и сейчас», без привязки к определённой дате, что говорит об отсутствии как абсолютного времени, так и относительных темпоральных единиц (часов, дней, лет): «*Наши календари слишком условны и цифры, которые там написаны, ничего не означают...*» [2, с. 228]. Итак, в романе С. Соколова «Школа для дураков» мы видим моделирование художественного мира детства через описание мыслительных процессов ребёнка с психическими отклонениями. Образы места претерпевают в сознании ребёнка трансформацию, превращаясь из закрытого интернета для слабоумных в свободное пространство мысли, лишённое причинно-следственных связей.

Особенности построения хронотопа «несчастливого детства» наиболее чётко можно проследить в автобиографической повести **П. Санаева «Похороните меня за плинтусом»** [3], написанной в 1994 году. Повествование в этом тексте ведётся от лица ребёнка, главного героя повести, мальчика Саши Савельева. Бабушка мальчика, Нина Антоновна, определяет ту реальность, в которой находится ребёнок. Н. С. Беликова – исследователь мира детства в творчестве П. Санаева, считает, что «*именно вовлечённость бабушки во все аспекты жизни Саши и тотальный контроль за поведением ребёнка* объясняют то, что *главный герой не может себе представить пространства, в котором он существует без её надзора*» [4, с. 13].

Так, даже в доме матери Саша мечтает оказаться только после своей смерти, будучи «*похороненным за плинтусом*» [3, с. 87]. **Немыслимый** для главного героя *мотив побега из «несчастливого»*

пространства заменяется стремлением скрыться из виду. В главе «Утро» Саша завидует крышке от чайника, которая, «будто угадывая, что сейчас произойдёт, предусмотрительно укатилась под холодильник и, вероятно удобно там устроившись, удовлетворённо дзинькнула. *Я позавидовал крышке*» [3, с. 15]. Чтобы избежать наказания, или хотя бы отсрочить его, Саша бегает вокруг стола: «Бабушка рванулась ко мне. Я от неё» [3, с. 16].

Однако даже временно переместившись в пространство, свободное от бабушки, и, напротив, композиционно организованное образом любимой мамы, *Саша не испытывает счастья*: «Я встал с кресла и прижался к маме, чтобы вознаградить себя за все потери счастьем, минуты которого не надо теперь считать, и с ужасом почувствовал, что *счастья нет тоже*. Я убежал от жизни, но она осталась внутри меня и не давала счастьем занять своё место. А прежнего места у счастья уже не было» [3, с. 237]. Таким образом, Нина Антоновна организует пространство «несчастливого детства» как в квартире, так и за её пределами, задавая определённую геометрию и динамику художественного мира детства Саши.

Восприятие времени героем повести происходит по законам «недетского» сознания. С. Санаев намеренно сближает размышления ребёнка и его бабушки относительно течения времени их жизни. В главе «Ссора» Семён Михайлович жалуется своему другу: «Спать ложусь вечером – слава богу день кончился. *Просыпаюсь утром – опять жить*» [3, с. 179]. А уже в следующей главе приводятся воспоминания девятилетнего мальчика: «Открыв глаза, *я ужасался своему пробуждению* и всеми силами старался поспать ещё, чтобы как можно дольше не начинать этот день...» [3, с. 191]. Несчастливое детство героя Санаева, заключённое во взрослом, несчастливом пространстве, подчинённое взрослому течению времени, ведёт не к здоровой «взрослости», а к преждевременному, болезненному увяданию и умиранию. Эта мысль приобретает особую художественную силу и достоверность во многом благодаря тому, что Санаев выстраивает художественное пространство своего текста в соответствии с главной идеей произведения.

В романе ирландского писателя **Дж. Бойна «Мальчик в полосатой пижаме»**, вышедшем в 2006 году, описывается дружба между девятилетним сыном коменданта нацистской Германии Бруно и евреем из концлагеря Шмуэлем. Дети знакомятся через ограду, колючую проволоку, которая будто *разделяет мир на две части*. Именно дети в романе Дж. Бойна **наделены особым чутьём**

замкнутого и давящего пространства, в которое они попали из-за героев-взрослых: *«Параллельно дому тянулась мощная ограда из проволоки»* [5, с. 28]. Старшая сестра главного героя – Гретель – также чувствует себя дискомфортно в новом месте, *«глядя на острые шипы, торчавшие повсюду, она почувствовала вдруг, как у неё что-то защемило внутри»* [5, с. 28]. Автор использует образы мальчиков **для создания контраста двух детских миров**: счастливого детства Бруно и обречённого на смерть Шмуэля. Образы детей намерено сближены для показа изначально равных позиций их жизни, **гармоничное развитие** которой **нарушает** идеология нацистской Германии, т.е. снова **«мир взрослых»**.

Швейцарская писательница **А. Кристоф** в романе **«Толстая тетрадь»** реализует не только групповое детское повествование, но и создаёт образ рассказчика ребёнка, который раскрывает ужасные детали своей: *«Бабушка говорит мало. Только вечером. Вечером она берёт с полки бутылку и пьёт прямо из горла»* [6, с. 28]. Такое построение повествовательной линии вызывает сочувствие со стороны читателя к детям, которые живут в ужасных условиях, сами того не осознавая. Герои А. Кристоф существуют **в пространстве** постоянно совершаемых преступлений: они убивают из ревности, из-за справедливости, из сострадания: *«Значит, вы знаете Десять заповедей. Читаете ли вы их? – Нет, сударь, мы их не чтим. Никто их не читает. Написано: «Не убий», а все убивают»* [6, с. 101]. Привычные представления о добре и зле, о морали и поведении стираются, порождая основу для создания нового художественного мира детства – аморфного, хаотичного и жестокого.

Дети предпринимают **попытку вырваться из враждебного пространства** взрослых, но не за счёт побега или исчезновения, а через «растворение» в среде; **они становятся частью этого мира**, закаляя себя: *«Мы решаем закалить своё тело, чтобы без слёз переносить боль. Мы не хотим больше ни краснеть, ни дрожать, мы хотим приучить себя к кругани и к обидным словам»* [6, с. 17]. Невозможность существования в мире хамства и насилия приводит детей к выбору – отказаться от эмоций: *«Мы садимся за стол на кухне друг напротив друга и, глядя прямо в глаза, произносим слова всё страшнее и страшнее. Мы продолжаем до тех пор, пока слова не перестают проникать в мозг, и даже не попадают к нам в уши. Мы подстраиваем так, чтобы люди нас оскорбляли, и замечаем, что наконец-то мы ничего не чувствуем»* [6, с. 18].

Мир детей в литературе этого периода наполняется глубокими эмоциональными и физическими потрясениями, которые уродуют или разрушают личность ребёнка, лишают его права на нормальный процесс взросления. Убийства, сексуальное насилие, бедность, эмоциональное подавление, брошенность – малая часть того, с чем сталкиваются герои литературных произведений последних десятилетий. **Хронотоп «несчастливого детства»** становится основным при моделировании художественного мира в литературе «о детях для взрослых». Нравственная система, сфера человеческих ценностей, подходы к воспитанию детей приобретают новую тональность: бабушка и внук, мать и дети, учитель и ученик, взрослый и ребёнок *теперь выстраивают отношения не внутри хронотопа счастливого детства, а внутри парадигмы враждебной реальности*. Эта новая реальность задаёт основу для хронотопа несчастливого детства и порождает череду «недетских» переживаний в сознании юных героев.

Список использованной литературы

- 1 Донохью, Э. Комната / Э. Донохью. – М. : Азбука, 2016. – 416 с.
- 2 Соколов, С. Школя для дураков / С. Соколов. – М. : Азбука, 2017. – 256 с.
- 3 Санаев, П. В. Похороните меня за плинтусом / П. В. Санаев. – М. : АСТ, 2013. – 283 с.
- 4 Беликова, Н. С. Хронотоп «несчастливого детства» в повести П. В. Санаева «Похороните меня за плинтусом» / Н. С. Беликова // Вести МГУ им. М. В. Ломоносова. – 2018. – № 4. – С. 8–15
- 5 Бойн, Дж. Мальчик в полосатой пижаме / Дж. Бойн. – М. : Фантом Пресс, 2010. – 288 с.
- 6 Кристоф, А. Толстая тетрадь / А. Кристоф. – М. : Азбука, 2016. – 416 с.

This article attempts to describe the features of the construction of the artistic world of childhood in the texts of the post-non-classical period in connection with the special artistic organization of space and time in the text - the chronotope of “unhappy childhood”.

А. М. ЕРМАКОВА

г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ СПЕЦЫФІКА КАРЦІНЫ СВЕТУ І ЯЕ РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ Ў МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ

У артыкуле аналізуюцца канцэпты жыццё і смерць як катэгорыі, што адлюстроўваюць глыбінныя ўяўленні беларусаў аб арганізацыі навакольнага свету, аб месцы чалавека ў гэтым свеце. Акрэсленыя канцэпты разглядаюцца ў якасці аб'ектаў узаемадзеяння мовы, мыслення і культуры. Смерць у апавяданні Я. Коласа “У старых дубах” выступае як непазбежная падзея, фінал жыцця кожнага чалавека. Беларус захоўвае ў свядомасці народныя, рэлігійныя і прымхлівыя ўяўленні пра смерць, што стварае складаны семантычны комплекс як адбітак нацыянальнай карціны свету.

Увага сучаснай лінгвістыкі да ролі чалавечага фактару ў мове абумовіла актыўнае развіццё лінгвакультуралогіі. Лексічная адзінка апошнім часам у даследчых мэтах усе часцей разглядаецца як канцэпт-адзінка, якой чалавек аперыруе ў працэсе кагніцыі і канцэптуалізацыі ведаў пра свет. Агульнанацыянальныя канцэпты ўтвараюць моўную карціну свету пэўнай лінгвакультурнай супольнасці, што фіксуецца ў межах семантычнай сістэмы мовы. Канцэпты нараджаюцца ў свядомасці індывіда як вобразы, якія вербалізуюцца больш ці менш дакладна. А гэта значыць, што яны могуць быць даследаваны лінгвістычнымі метадамі.

Карціна свету – цэнтральнае паняцце канцэпцыі чалавека, якое як ідэальнае ўтварэнне выражаецца знакавымі формамі, напрыклад, такой, як натуральная мова. Менавіта мова дае магчымасць рэканструкцыі свядомасці, бо гэта – “прастора сэнсаў, у якой жыве чалавек” [1, с. 44].

Мадэляванне моўнай карціны свету магчыма пасродкам аналізу канцэптаў, што ўваходзяць у яе. Даць характарыстыку найбольш базісных уяўленняў чалавека аб свеце можна праз аналіз культурна значных канцэптаў. Такія ўніверсальныя паняцці, як *жыццё і смерць* складаюць ядро нацыянальнай і індывідуальнай свядомасці.

Вынікі ўспрымання жыцця адлюстроўваюцца ў выглядзе асэнсаванай карціны свету ў свядомасці чалавека, а мова выступае як частка кагнітыўнай сістэмы, пасродкам якой ажыццяўляецца “выхад чалавека ў свет”. Пабудова кагнітыўнай мадэлі прадугледжвае разгляд нацыянальнай мовы як псіхалагічнай і ментальнай з’явы. Апісанне лексікі, што рэпрэзентуе *жыццё* і *смерць*, адбываецца праз паняцце канцэпт, пад якім разумеем шматмернае ментальнае спецыфічнае ўтварэнне, што ўключае паняццёны, вобразны і каштоўнасны кампанент і ўтрымлівае ўсю сукупнасць ведаў пра аб’ект.

Матэрыялам для пошуку сэнсу ў працэсе пазнання свету для нас паслужыць “дзіцячы” тэкст (праграма 5 класа сярэдняй школы) класіка беларускай літаратуры Я. Коласа “У старых дубах”.

Вядома, канцэпт вербалізуецца праз лексічныя адзінкі. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы зафіксаваў наступныя значэнні слоў *жыццё* і *смерць*

жыццё

1. Асобая форма руху матэрыі, якая ўзнікла на пэўным этапе яе развіцця і прадстаўлена вялікай колькасцю асобных арганізмаў. Узнікненне жыцця на Зямлі.

2. Фізіялагічны стан усяго жывога ад зараджэння да смерці.

3. Паўната праяўлення фізічных і духоўных сіл; душэўны ўздзім, натхненне.

4. Час існавання каго-н.; век

5. Пра жывую істоту як носьбіта жыцця [2, с. 267].

смерць

1. Спыненне жыццядзейнасці, гібель арганізма; спыненне біялагічнага абмену рэчываў у арганізме або ў яго частцы.

2. Спыненне існавання чалавека ці жывёліны [3, с. 220].

Канцэпт як абстрактнае ўтварэнне павінен быць рэалізаваны пэўнымі сродкамі. У мастацкім тэксце гэта вербальныя адзінкі, што ствараюць поле канцэпту.

Смерць з’яўляецца неад’емнай часткай жыцця як асобнага чалавека, так і грамадства. Яе ўспрыманне і асэнсаванне ў сусветнай культуры паліфанічнае, шматаспектнае. Сярод асноўных аспектаў вылучым наступныя: тэмпаральны, прасторавы, экзістэнцыйны, кагнітыўны.

Як адзін з найважнейшых, адзначым прасторава-часавы аспект. Прастора і час “узнікаюць”, фарміруюцца вакол чалавека, носяць антрапацэнтрычны характар. Адсюль і прыватныя разнавіднасці прасторы і часу: гістарычныя, сацыяльныя, псіхалагічныя, біялагічныя,

семіятычныя, культурныя... Прасторавы-часавыя канструкцыі – зыходны крок на шляху канструявання нацыянальнай карціны свету, яна мае агульную кагнітыўную базу для носьбітаў нацыянальнай мовы і культуры [4].

Пачнем з топасу.

Цэлы гай старасвецкіх дубоў раскінуўся на беразе Нёмана.

Такіх дубоў цяпер рэдка дзе ўбачыш. Іх не чапіла рука людская, толькі доўгія часы палажылі свой след – пячаць глыбокай старасці. І многа ўсякіх змен часу бачылі гэтыя нямыя сведкі прошласці! Жыццё многіх людскіх пакаленняў прайшло перад імі і праходзіць, бы тыя хвалі Нёмана, што пакручастым змеем абвівае тут іх сялібу, высокі, роўны груд, а яны ўсё стаяць, спакойныя, важныя, і жывуць сваім асобным жыццём. Праходзяць дні, ідуць сваёю чарадою зімы і леты з іх халадамі і спякотамі, з іх бурамі і навальніцамі, а яны спакойныя, як чалавек, які ўсё пераведаў на свеце, усё перажыў і ўжо нічога новага не чакае ад жыцця, апроч смерці. Зваленыя ж на дол тоўстыя камлі з абсмаленымі знізу жараламі іх таварышаў напаміналі жывым аб апошняй іх долі [5, с. 330].

Так пачынаецца апавяданне “У старых дубах”. Назва твора відавочна сімвалічная, інфармацыйная.

Прыназоўнік у ўказвае на месца, дзе разгортваюцца падзеі апавядання. Месца гэта – гай старасвецкіх дубоў.

У свядомасці беларуса дуб сімвалізуе моц, мужнасць, сілу, мужчынскі пачатак. Гэта своеасаблівая сусветная вось, вакол якой адбываецца жыццёвы рух. Моц драўніны зрабіла дуб сімвалам бессмяротнасці і даўгалецця: *дубы старасвецкія* – такія, якія былі даўней і захаваліся да гэтага часу; вельмі старыя, *доўгія гады палажылі свой след – пячаць глыбокай старасці*, яны *сведкі прошласці*, жыццё іншых *праходзіць*, а яны ўсё *стаяць*.

Дуб быў уключаны ў кантэкст рытуальна-абрадавай практыкі нашага народа. На працягу шматлікіх стагоддзяў ён выступаў рытуальным цэнтрам свяцілішча. І ў такім *бессмяротным* месцы разгортваюцца падзеі твора.

Час апісаны Я. Коласам наступным чынам:

У леце пачыналася ўжо тая ледзь значная змена, той паварот часу, калі жыццё прыроды ідзе на спад. Скошаны луг і паскладаныя курганамі стагі, парыжэлыя ад дажджоў і сонца, ужо гаварылі аб гэтым паміранні. Буслы збіраліся ў чароды і доўга стаялі на грудях або ляніва аглядалі лагчыны. Але было прыметна, што не на

пажытак пазбіраліся яны сюды, а для нейкай іншай справы. Пастаяўшы, павольна, адзін за адным, уздымаліся яны ўгару, кружыліся там, і кожны круг падымаў іх усё вышэй і вышэй. Там яны спляталіся ў адну фігуру, у адзін шырокі круг і, не махаючы крыллямі, плаўна і згодна, як па камандзе, насіліся ў неаглядным прасторы сініх нябёсаў... Асірацелыя старыя дубы ў чорных шапках бусліных гнёздаў спакойна стаялі, не варушачы ніводным лістам, і купалі ў сонцы свае адвечныя лапы [5, с. 330].

Восень як час для смерці, для пераходу жывога ў стан спакою.

І ў гэтым хранатопе існуюць двое хлопцаў. Яны, маладыя, вясёлыя, наразумныя, – кантраст месцу (старое, старасвецкае побач з маладым) і часу (жыццё хлопцаў ідзе ўгору, а прыроды на спад).

Паняціны кампанент канцэпту знаходзіцца ў коле разнастайных асацыяцый. Засвойваючы досыць абстрактную класіфікацыю прасторава-часовых паказчыкаў, чалавек вучыцца арыентавацца ў навакольным свеце – спачатку ў канкрэтнай, рэальнай прасторы, а затым, пераходзячы на больш высокую ступень (прасторавая метафара), – у прасторы духоўнай, што кантралюе і вызначае яго знаходжанне ў гэтым свеце” [6, с. 11].

Успрыманне смерці ў кагнітыўным плане, г. зн. як аб’екта кагнітыўнай дзейнасці, вельмі характэрна для беларускай моўнай карціны свету. Беларусы не перамяшчаюць смерць у перыферыйную зону свядомасці, не накладваюць на яе табу.

Галоўных герояў твора хвалююць пытанні жыцця і смерці:

– *А каб табе, Базыль, казалі: “Памірай цяперака і ты пойдзеш у рай”.* Ці згадзіўся б ты паміраць?

– *Не!* – адказаў ён.

– Чаму?

– *Мне было б там маркотна аднаму; а тут усе: бацькі, хлопцы, ты. Каб з усімі, то пайшоў бы.*

Смерць успрымаецца натуральна, як непазбежны ход падзей:

– *А як памрэ чалавек, што з ім робіцца?* – як бы сябе самога спытаў Грышка.

– *Што ж? Душа выходзіць. Прыйдзе смерць – і памрэш. Зяхнеш разоў два – і няма!..*

Хлопчыкі задаюцца пытаннем сілы і моцы чалавека, магчымасцю перамагаць.

– *Як ты думаеш, Базыль: ці ёсць на свеце такі чалавек, які панёс бы гэты дуб?*

Базыль акідаў вокам дуб і, крыху падумаўшы, казаў:

– А пэўна ёсць.

А ці ёсць магчымасць перамагчы смерць, жыць вечна?

– Вось каб яе перуны, гэтую смерць! Каб злавіў дзе, халеру, ды спаліў. Тады людзі жылі б і жылі.

– Калі ж бо для яе няма смерці.

– У смерці няма смерці.

...

– Што ж, брат, каб гэту смерць узяла другая смерць, дык зноў бы смерць засталася. Ніяк, брат, ад яе не выкіруешся.

...

Хлопцы сціхлі і задумаліся [5, с. 331].

Экзэстэнцыйны аспект успрымання смерці цесна звязаны з разгледжаным вышэй. Пры гэтым акцэнт робіцца на суб'екце, што перажывае, пераасэнсоўвае стан смерці.

Базыль пазіраў і думаў. А вакол было ціха. І Базылю здавалася, што ён чуе спевы гэтай цішыні. Доўга ён прыслухоўваўся, але спевы былі нейкія невясёлыя, і яму стала маркотна: усё ішло, здавалася яму, сваёю дарогаю і жыло сваім жыццём, сярод якога ён пачуў сябе чужым. [5, с. 332].

Дзіцячыя жарты заканчваюцца трагічна, Базыль ледзь не патануў.

Сонца гэтак жа сама пазірала на гэтую з'яву; гэтак жа сама было ціха ў прыродзе, і ўсё жыло сваім жыццём. Старыя дубы стаялі спакойна, важна, як і заўсёды. [5, с. 332].

Сустрэча са смерцю адбываецца на мяжы прасторы і часу. Спецыфіка такога стану “складаецца ў тым, што кожная яе кропка належыць адначасова двум адзеленым сферам, а яна сама (смерць) ператвараецца ў медыятара. Знаходжанне на такой мяжы мае характар амбівалентнага стану “прысутнасці-адсутнасці”, “рэальна-ірэальнага”, “чужога-свайго”, “двайнога быцця”. Гэтыя прамежкавыя станы часта ўзводзяцца ў ранг адзінага стану свету, яны не даюць магчымасці пераходу да станаў дакладных і пэўных. Яны – зона, якая дазваляе сутыкнуцца з вечнасцю. Асаблівы эмацыянальны стан героя выкліканы менавіта гэтым амбівалентным станам, а зона сутыкнення з вечным дыктуе максімальна адасоблены стан [7, с. 11].

Базыля выцягнулі і адратавалі, але пасля такога здарэння ён стаў ціхім і яшчэ больш задуманым.

Асабістая смерць не перамяшчаецца індывідам на перыферыю свядомасці, яна побач з чалавекам, асэнсоўваецца ім у працэсе жыцця.

Парадаксальна злучаюцца ў адно цэлае жыццё і смерць, суіснуюць неаддзельна, як у вобразе бессмяротных старасвецкіх дубоў.

Праходзяць дні, ідуць сваёю чарадою зімы і леты з іх халадамі і спякотамі, з іх бурамі і навальніцамі, а яны спакойныя, як чалавек, які ўсё пераведаў на свеце, усё перажыў і ўжо нічога новага не чакае ад жыцця, апроч смерці. Зваленыя ж на дол тоўстыя камлі з абсмаленымі знізу жараламі іх таварышаў напаміналі жывым аб апошняй іх долі [5, с. 331].

Спіс выкарыстаных крыніц

1 Вендина, Т. И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка / Т. И. Вендина. – М. : Индрик, 2002. – 336 с.

2 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. Т. 2. Г – К. – Мінск : Гал. Рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1978. – 768 с.

3 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. Т. 5. Кн. 1. С – У. – Мінск : выдавецтва “Бел. Сав. Энцыклапедыя” імя П. Броўкі, 1982. – 663 с.

4 Лихачев, Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Известия РАН. Сер. лит. и яз. – М., 1993. – № 1. – Т. 52. – С. 3–6.

5 Колас, Я. Збор твораў : у 14 т. / Якуб Колас. – Т. 4 : Апавяданні, 1906–1917 / рэдактар тома В. Барысенка, 1973. – 341 с.

6 Цивьян, Т. В. Модель мира и ее лингвистические основы / Т. В. Цивьян. – Изд. 2-е, доп. – Москва : URSS : КомКнига, 2005. – 279 с.

7 Фаріно, Е. Введение в литературоведение / Е. Фаріно. – М. : Издательство РГПУ им. А. И. Герцена, 2004. – 639 с.

The article discusses the concepts of life and death as a category, which reflects the deep replying of Belarusians about the organization of the surrounding world, the place of man in this world. These concepts are considered as objects of interaction of language, thinking and culture. Death in the story of Ya. Kolos "in old oaks" is an inevitable event, the final of the life of every person. Belarus retains folk, religious and superstitious ideas about death, which creates a complex semantic complex as an imprint of the national picture of the world.

С. Б. ЖИХАРЕВ

г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»

ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО В СФЕРЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА НА ПОЛЕСЬЕ В 80-Е ГОДЫ XIX ВЕКА

В статье показана роль государственного предпринимательства и государственно-частного партнерства в строительстве Полесских стратегических железных дорог. Выявлены как позитивные (быстрота выполнения работ), так и отрицательные стороны взаимодействия между государством и предпринимателями – завышение стоимости строительства, избыточное число посредников между заказчиками и непосредственными исполнителями, недостаточная транспарентность состава участников данной модели партнерства.

Успешное использование железнодорожного транспорта в ходе гражданской войны в США и франко-прусской кампании ликвидировало среди правящих кругов крупнейших Европейских государств устойчивый стереотип о невозможности широкого применения железных дорог во время вооруженных конфликтов. Переоценка тактического значения механического транспорта повлияла на изменение стратегии многих стран. Имел место постепенный отказ от строительства крепостей (статический элемент стратегии) в пользу динамического, то есть строительства стратегических железных дорог. Высказывание Наполеона I: «le secret de la guerre est dans le secret des communications» актуализировалось во второй половине XIX в. как никогда.

Обозначившееся в 80-х гг. XIX в. формирование в Европе двух основных враждебных коалиций послужило толчком для подготовки к войне российских западных границ. Из общей суммы расходов на подготовку гипотетического театра военных действий в Привислинском крае на стратегическое железнодорожное строительство было выделено 50% (около 314 млн. руб.). Причем из построенных в 1880–1900 гг. 3 тыс. км железных дорог 1800 км – исключительно стратегические [1, с. 29].

Однако строительство стратегических железнодорожных путей сообщения не ограничивалось сооружением транспортных коммуникаций в указанном регионе. Еще в 1874 г. министр путей сообщения А. Бобринский обратился в Комитет министров с инициативой о поэтапном строительстве через белорусское Полесье Брянско-Брестской линии. При этом он делал акцент на ее важном стратегическом значении. Но министр финансов отклонил предложенный проект, сославшись на отсутствие у государства финансовых ресурсов в размере 55 млн. руб. для его осуществления [2, с. 311].

Перелом наступил в 1883 году, когда был утвержден новый план строительства сети военно-стратегических железных дорог протяженностью в 3 тыс. км в районе западных границ. Наряду с другими линиями документ предполагал сооружение в трехлетний срок системы Полесских железных дорог общей длиной 1146 км в составе следующих участков: Вильно-Ровно с ветвями Барановичи-Белосток и соединительными Седлец-Малкин и Пинск-Гомель [2, с. 312].

Осуществление правительством проекта по сооружению Полесских железных дорог на средства казны означало приведение в действие механизма нерыночного хозяйствования в форме государственного предпринимательства. В данном случае государство взяло на себя функцию материального обеспечения реализации общегосударственных целей (укрепление обороноспособности страны), а также вовлечение в орбиту хозяйственной деятельности неосвоенных территорий (экономическая колонизация), к которым частные предприниматели не проявляли повышенного интереса по причине отсутствия непосредственной материальной отдачи от подобных проектов. Поэтому в ходе проектирования Полесских железных дорог рассматривались три варианта будущей эксплуатации. Приоритет же был отдан их военно-коммерческому назначению: построить линии из расчета пропускной способности 3 пары поездов в день в мирное время, с расчетом наращивания размеров движения в период войны до 14 пар поездов в сутки. Отсюда следует, что первоначально коммерческому использованию Полесских железных дорог придавалось второстепенное значение.

Сооружение Полесских железных дорог началось в 1882 г. с участка от станции Жабинка Московско-Брестской железной дороги до города Пинска. (147 км). Строительство Жабинко-Пинской линии осуществляли железнодорожные батальоны [3, лл. 1–1об.]. За период с 1880 по 1892 гг. железнодорожные войска построили в России около 17% всех железных дорог. Учитывая хорошую подготовку,

достаточный уровень квалификации и высокую мобильность железнодорожных частей, российское правительство и Военное министерство широко использовали их потенциал в строительстве железных дорог в особо тяжелых условиях для снижения времени и стоимости постройки [4, с. 20]. Участие в сооружении Жабинко-Пинского участка железнодорожных батальонов обеспечило крайне сжатые сроки выполнения строительных работ при их умеренной стоимости и высоком качестве. Жабинко-Пинская железная дорога стала одним из образцов эффективного государственного предпринимательства в Беларуси.

При сооружении в 1885 г. Вильно-Ровенской железной дороги применялась так называемая «смешанная» система постройки, реализуемая в форме государственно-частного партнерства, при которой общая координация действий и управление остаются за МПС, а строительные работы выполняют оптовые подрядчики. Система оптовых подрядов получила широкое распространение в практике железнодорожного строительства в России во второй половине XIX в. С одной стороны, она имеет то преимущество, что подрядчик-предприниматель специализируется на строительстве железных дорог и обладает необходимыми знаниями и практическим опытом в этой сложной сфере деятельности. Вместе с тем, участие подрядчиков нередко увеличивало стоимость железной дороги. Участие белорусских предпринимателей в сооружении Вильно-Ровенской железной дороги выражалось в получении подрядов на производство земляных работ, поставке строительных материалов, сооружении станционных строений [5, с. 138]. В итоге четыре самых крупных подрядчика передали часть работ мелким предпринимателям. В результате сформировалась группа многочисленных посредников между государственными структурами и непосредственными исполнителями работ. Можно утверждать, что именно по этой причине строительство одной версты (без верхнего строения пути) обошлось в 19 тыс. руб. вместо 17 тыс., как того требовала смета [6, с. 100–101].

Вскоре были построены линии Лунинец-Пинск (1885 г.), Барановичи-Белосток, Лунинец-Гомель (1886 г.) и Гомель-Брянск (1887 г.). Все эти участки после их объединения в 1886 г. сформировали сеть казенных Полесских железных дорог с управлением в г. Вильно.

Первое время доход Полесских железных дорог был настолько незначителен, что не покрывал расходы по их эксплуатации. Сказывалось первоначальное отсутствие коммерческого грузооборота. И только в 1898 г. дороги дали 9,8% прибыли на затраченный капитал. Но главное заключалось не в этом. Дело в том, что государственные

железные дороги, пройдя через Полесье, стимулировали развитие рыночных отношений. До проведения стратегических линий Полесье представляло собой глухой край, почти сплошь покрытый непроходимыми, поросшими лесом болотами. За исключением рек, имеющих весьма ограниченное транспортное значение, в районе практически отсутствовали надежные пути сообщения. Проведение Полесских железных дорог активизировало экономическое развитие региона. Так, если в 1885 г. со станций Полесских железных дорог было вывезено лишь 980 тыс. пудов грузов, то в 1892 г. 61,1 млн., а в 1908 г. уже 50 млн. пудов. Среди грузов преобладали лесные материалы. Повышенный спрос на продукцию деревообрабатывающей промышленности стимулировал расширение соответствующего производства. Если в 1885 г. в этой отрасли насчитывалось 6 предприятий, то в 1908 г. – 48. В 1895 г. в Полесском крае работало 674 завода, а в 1908 г. здесь зафиксировано около 4 тыс. предприятий, производивших продукции на 64 млн. руб. Эти производства получали по железным дорогам сырье, топливо и отправляли по ним свою продукцию потребителям. Кроме того, значение широкомасштабного государственного предпринимательства в регионе состояло и в том, что оно сломало прежние жизненные устои общества, изменило патриархальную психологию людей, их образ жизни, расширило горизонты окружающего мира.

Таким образом, активизация правительственного железнодорожного строительства в 80-е гг. XIX в., проводившегося во взаимодействии с частными предпринимателями, выполняло двойную функцию: во-первых, обеспечивало необходимый паритет в сфере стратегического железнодорожного строительства по отношению к Германии, а во-вторых, служило одним из главных рычагов государственного вмешательства в экономические процессы. Государственное предпринимательство в сфере железнодорожного строительства на территории Беларуси в 80-е гг. XIX в. сыграло роль мультипликатора в экономическом развитии региона, вызвав по цепочке повышенный спрос на продукцию строительной, пищевой промышленности, на сельскохозяйственную продукцию. Строительство Полесских железных дорог способствовало интеграции значительных белорусских территорий в общероссийскую экономику.

Список использованной литературы и источников

1 Васильев, Н. Транспорт России в войне 1914–1918 гг. / Н. Васильев. – М. : Воениздат., 1939. – 257 с.

2 Верховский, М. Н. Краткий исторический очерк начала и распространения железных дорог России по 1897 г. включительно / М. Н. Верховский. – СПб. : Тип. тов-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1899. – 591 с.

3 Национальный исторический архив Беларуси в Минске. – Ф. 295 (Канцелярия минского губернатора). – Оп. 1. – Д. 3777.

4 Старостенков, Н. В. Железнодорожные войска русской армии и их вклад в экономическое развитие России (вторая треть XIX в. – 1914 г.): автореф. дис..... канд. истор. наук 07.00.02. Санкт-Петербургский университет / Н. В. Старостенков. – СПб., 1992. – 20 с.

5 Киштымов, А. Л. Экономика Беларуси XIX – нач. XX в.: государственная политика и частная инициатива / А. Л. Киштымов // Экономическая история России XIX–XX вв.: современный взгляд : сб. ст.; под. ред. В. А. Виноградова. – М. : Росспэн, 2000. – С. 132–146.

6 Всеподданнейший отчет государственного контролера за 1883 г. – СПб. : Гос. тип., 1884. – 140 с.

The article shows the role of public enterprise and public-private partnership in the construction of the Polesskie Strategic Railways. Both positive (speed of work) and negative aspects of interaction between the state and entrepreneurs were identified – overstatement of construction costs, excessive number of intermediaries between customers and direct executors, insufficient transparency of the composition of participants in this partnership model.

УДК 821.161.2

А. В. ЗЕМЛЯНСКАЯ, А. Н. ЗЕМЛЯНСКИЙ

г. Мелитополь,

Таврический государственный

агротехнологический университет

имени Дмитрия Моторного

ЭКЛЕКТИКА ЖАНРА ФЭНТЕЗИ В РОМАНЕ М. И С. ДЯЧЕНКО «МЕДНЫЙ КОРОЛЬ»

В статье рассматриваются особенности произведения М. и С. Дяченко с позиции соответствия жанровой матрицы фэнтези. Акцент делается на эклектике жанра в романе, объединения черт героического фэнтези и лирического.

М. и С. Дяченко – супруги и соавторы, писатели и сценаристы, пишут на украинском и русском языках. Авторы двадцати пяти романов и более чем восьмидесяти повестей и рассказов. Лауреаты многих литературных премий в области фантастики, а на Всемирном и Всеевропейском собрании фантастов «Еврокон–2005» в Глазго М. и С. Дяченко признаны лучшими писателями-фантастами Европы. Одним из самых известных произведений авторов является роман «Медный король», написанный на русском языке, а затем переведённый на украинский и изданный в 2008 году. Рассматриваемое произведение было достойно оценено читателями и литературными критиками. В том же году произведение было отмечено премией «Лучший роман» на фестивале «Звездный путь» и стало лучшей книгой 2008 года, а в 2009 году – премией «Странник» в номинации «Лучший сюжет». Однако роман остался на маргинесе литературоведческих исследований, в том числе и студий, посвящённых жанровой, «массовой» литературе.

В основу сюжета произведения М. и С. Дяченко «Медный король» положен рассказ о детстве и юности волшебного гексы (получеловека, полуволшебника) Розвияра, о его борьбе со злыми силами и поисках волшебного яйца, владение которым позволяло герою быть обладателем вселенной. В течение произведения Розвияру встречаются персонажи, которые помогают ему в противостоянии врагам. Это и звируин Лукс, и очаровательная девушка Яска, которая имела сверхъестественные способности, и старик Фебр, раскрывший Розвияру страшную тайну вечной жизни и властвования. Одной фразой: *«Медный король, возьми, что ценю, дай то, в чём нуждаюсь»* [2, с. 84] – Розвияр пожертвовал ближайшими сердцу людьми и остался одиноким. Из смелого, честного, отважного завоевателя главный герой превращается в страшного, жестокого правителя.

Роман «Медный король» М. и С. Дяченко является ярким примером «фэнтези огня и меча». В его центре лежат события, связанные с завоеванием главным героем мира, описываются многочисленные битвы и военные противостояния персонажей. Первой серьёзной битвой Розвияра была его борьба со страшными птицами, у которых он пытался украсть волшебное яйцо для того, чтобы убить Короля подземелья. Рассказ сопровождается подробными, часто пафосными, описаниями страшных картин этого военного противостояния, например: *«...изуродованное тело его лежало у камня и билось в страшных судорогах»* [2, с. 144]; *«Оружие*

Розвияра во время борьбы излучало настоящий огонь смелости, выдержки и силы духа» [2, с. 110] и т. п.

В романе «Медный король» каждый из персонажей выполняет свою важную функцию, без осуществления которой дальнейший ход событий невозможен [6, с. 53–54]. Волшебница Яска, которую Лукс с Розвияром спасли от смерти, должна обеспечивать покой и отдых друзей, их моральную разрядку. Так, без *«тихих и спокойных разговоров теплыми вечерами»* [2, с. 105]. Розвияр не мог восстановить свои силы на битву с врагом. Звируин Лукс (полутигр-получеловек) был средством быстрого передвижения героев и важным помощником в борьбе. Без него Розвияр воевать не может, поскольку, принадлежа к племени гексов, обязательно должен оседлать звируина. Мушляки, животные с роговыми панцирями на спине, докладывали Розвияру о местонахождении врагов и т.п.

Все приключения, которые постигли главных героев, полны элементов фантастики: полет на птицах, борьба с звируинами; убийство повелителя Розвияра, во владениях которого он разбил яйцо птицы и узнал свою способность изменять мир, почувствовал собственную силу; волшебные действия Яски во время её освобождения и борьбы; рождения ребенка у звируина и девушки; внезапные исчезновения людей и воспоминания как кадры памяти во время «очередной беседы» с Медным королем.

Еще одна черта, которая выделяет фэнтези среди других жанров, – это борьба добра со злом, в которой герои предстают перед проблемой нравственного выбора. О. Деркачёва и С. Ушневич считают это обязательной составляющей жанровой матрицы фэнтезийной литературы [1]. Но у М. и С. Дяченко добро не всегда побеждает зло, внимание больше акцентируется на том, что добро вообще существует. Часто оно возникает для более слабых, незащищенных, наивных, хотя всегда выше них [7, с. 6]. Очень часто концепты «добро» и «зло» используются авторами для символического обозначения двух миров – земного и волшебного. В произведении изображено много ситуаций, в которых они взаимно переплетаются друг с другом, доказывая тем самым мысль о том, что жизнь – это не только положительные или отрицательные события, а совокупность как приятных моментов, так и неприятностей.

В романе «Медный король» есть много чистых и светлых моментов, герои очень остро чувствуют несправедливость, в них много гордости и чести, а их миру присущи строгие моральные законы. Даже в чрезвычайно трудных ситуациях они всегда остаются

собой. Когда, например, Яску пытаются убить, она не умоляет о помощи и помиловании, а твердо решает принять свою судьбу: *«Я сильна волей и духом, а, следовательно, смогу перенести любые трудности и пытки»* [2, с. 87], – отмечает главная героиня. Сколько бы критических ситуаций ни сопровождало путешествие Розвиара, герой всегда демонстрировал необычайную смелость, стойкость и выдержку: когда его выбросили с корабля, во время борьбы со страшными птицами-крылами, защиты крепости от нападения врагов и т. п.

Квест (конкретная цель или, скорее, задача, которую пытаются выполнить главные герои произведения) как составляющая жанровой характеристики фэнтези [см.: 1; 3; 4 и др.] постоянно определяет действия персонажей романа. С самого начала и до конца Розвиар имеет конкретную цель, достижение которой обуславливает возникновение иной задачи. Так, например, после убийства короля звируинов Розвиару досталась волшебная сабля, способная победить любого врага. Также Яска, обнаружив у себя волшебные способности, всё время путешествует с друзьями и помогает им в решении сложных вопросов. Главная миссия этого персонажа заключается в том, чтобы предвидеть определённые события во время путешествия и предупреждать об опасности. Так, узнав о том, что король звируинов намерен убить Розвиара, она сообщает об этом своему любимому, и это даёт ему возможность разработать своеобразный план последующих действий для того, чтобы сохранить жизнь себе и своим близким. Именно благодаря квесту формируется одна из главных черт фэнтезийного жанра – сочетание мира реального и ирреального, ведь все путешествия героев, их борьба происходят в двух параллельных измерениях.

Традиционным для произведений фэнтези остается в романе и наличие фантастических существ, которые постоянно контактируют с реальными людьми и полулюдьми. Так, в «Медном короле» М. и С. Дяченко встречаются и гекса – главный герой произведения, получеловек по имени Розвиар; и страшные птицы-крылами, цель которых – найти жертву и убить её. Фантастическим существом является также Лукс: *«На тропе шагах в двадцати Розвиар увидел существо, которое раньше никогда не видел. У твари было четыре высокие лапы с когтями и длинный гибкий хвост. Туловище, покрытое полосатым мехом, широкая человеческая – мужская грудь, поросшая рыжими волосами»* [2, с. 215].

Согласно народным представлениям о демонических существах, существуют создания, которые, по своей сути, напоминают как зверя,

так и человека. Причём днём они – обычные люди, а в ночное время превращаются в страшных прожорливых существ. Их называют оборотнями. Фольклорный образ оборотня, или человека-волка, распространен в мифологической системе не только украинского, но и многих других народов, и является наиболее мифологизированным. В некоторых культурных традициях волк (собака) связан с миром мертвых, нечистой силой. Так, в верованиях южных славян зафиксировано, что покойник-упырь, который воскрес и выбрался из могилы, предстает в образе волка, а в украинских верованиях – собакой. По народным представлениям, оборотень может быть прирожденным, если родители вступили в половые отношения до брака, и очарованным (обратным), если мать во время беременности увидела живого волка или попробовала его мясо [5, с. 2–6]. М. и С. Дяченко, проанализировав и синтезировав подобные представления и верования, создают собственный художественный образ – звируина Лукса, которого изображают следующим образом: «Это существо, которое застряло на полпути превращения в человека или в зверя, а в итоге так и осталось и тем, и другим» [2, с. 300].

Самого Розвияра, главного персонажа произведения «Медный король», можно отнести к волшебным существам, поскольку он сочетает в себе качества как обычного человека, так и ведьмака, колдуна (гексы). Это определяется, прежде всего, видением вещих снов и возникновением у него различных предчувствий, которые определяют ход его дальнейших действий. Примером этому может служить одно из его сновидений: «...приснилась ему поляна с умирающей девушкой, которая протянула к нему свои ладони и звала на помощь» [2, с. 90]. После этого сна была похищена Яска.

Авторы рассматриваемого романа, используя знания народной демонологии, выражают свое видение сущности волшебных существ, их функционирования в реальном и виртуальном мирах и создают в своем романе яркие образы.

Анализируя роман «Медный король», следует отметить, что это произведение является своеобразной комбинацией классификационных разновидностей фэнтезийного жанра. Так, в произведении усматриваются черты «героического фэнтези» (храбрая борьба Розвияра и Лукса с врагами, способность Розвияра обладать силой волшебной птицы, которая выполняла только его приказы; невероятная сила духа Яски, которая помогала ей противостоять насилию и т. д.). К тому же в романе прослеживаются черты лирического фэнтези. Свидетельством этому является,

например, разговор Яски и Розвиюра об их отношениях: авторы изображают девушку очень нежной, изменчивой, хрупкой, настоящей «волшебной феей» [2, с. 211], а Розвиюра «смелым рыцарем» [2, с. 116], но достаточно чувствительным, страстным, влюбленным; монолог Яски о вечной любви к парню: «Если женщина любит, ее сердце способно перенести любые перипетии судьбы, страдания и неудачи» [2, с. 93]; разговор главной героини и звируина Лукса, который признавался девушке в своих пылких и искренних чувствах: «Я не могу представить свою жизнь без тебя; каждое твое слово продлевает мне жизнь» [2, с. 231]. Не менее ярким в упомянутом аспекте является один из последних эпизодов в крепости Розвиюра (разговор между ним и Яской): лиризм чётко выраженный, начиная от описания внешности героев и до момента страшного прощания.

Таким образом, роман «Медный король» М. и С. Дяченко построен на многочисленных верованиях и сказаниях, то есть имеет мифологическую основу, которая служит своеобразным посредником, звеном между миром реальным и вымышленным. Авторами также введено значительное количество фантастических названий для обозначения определенных вещей и неизвестных животных. В центре повествования лежит квест, вокруг которого и происходят все сюжетные перипетии произведения; значительное внимание авторов акцентируется на борьбе добра со злом. Также довольно органично в сюжетно-композиционной структуре произведения соединяются черты героического фэнтези и лирического, что свидетельствует об эклектичном характере рассматриваемого жанра.

Список использованной литературы

1 Деркачова, О. Літературна казка Великобританії / О. Деркачова, С. Ушневич. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. – 85 с.

2 Дяченки, М. та С. Мідний король / М. та С. Дяченки. – Х. : Фоліо, 2008. – 458 с.

3 Землянська, А. Анатомія слов'янського світу фентезі у повісті В. Арєнева «Бісова душа, або Заклятий скарб» / А. Землянська, Ю. Горбунова // Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. праць / відп. ред. О. Г. Хомчак. Вип. 1. – Мелітополь : ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2011. – С. 196–200.

4 Землянська, А. В. Світова література в умовах глобалізаційних процесів / А. В. Землянська, Т. М. Шарова. – Мелітополь : ФОП Однорог Т. В., 2018. – 156 с.

5 Істоміна, А. Український фольклор / Істоміна А. // Українська література в середніх навчальних закладах України. – 2010. – № 7. – С. 2–6.

6 Покальчук, О. Герої безгеройного часу Марини та Сергія Дяченків / О. Покальчук. – Слово і час, 2011. – № 2. – С. 52–55.

7 Терещенкова, Т. Фантазія на клавіатурі у чотири руки: інтерв'ю з Марією Дяченко / Т. Терещенкова. – Березіль. 2006. – № 10. – С. 4–11.

The article examines the features of the work by M. and S. Dyachenko from the standpoint of compliance with the genre matrix of fantasy. There is emphasized on the eclecticism of the genre in the novel, combining the features of heroic and lyric fantasy.

УДК 821.161.28'6

С. М. КАРНАЧОВА, Т. М. ШАРОВА

г. Мелітополь,

Таврический государственный

агротехнологический университет

имени Дмитрия Моторного

БОРЬБА С ВНУТРЕННИМИ КОМПЛЕКСАМИ ЧЕЛОВЕКА В ПРОИЗВЕДЕНИИ ОКСАНЫ РАДУШИНСКОЙ «БАБОЧКИ В ЛЕДЯНЫХ ПАНЦИРЯХ»

В статье представлена информация о творчестве О. Радущинской. Акцентируется внимание на ее произведении «Бабочки в ледяных панцирях». Указано на то, что в данной книге объясняется много неправдивых мыслей. Как правило, такие мысли не касаются людей с ограниченными возможностями. Дается информация о том, что в произведении писательницы рассматривается много проблемных и жизненно необходимых вопросов. Сделан акцент на том, что, прочитав данную книгу, можно задуматься и пересмотреть взгляды на вечные проблемы человечества, а также пути поиска выхода из тяжелых жизненных ситуаций.

Люди с особыми физическими потребностями не должны иметь определенных трудностей по поводу социализации. Для людей не должно быть определенных барьеров, поскольку в таком случае они просто потеряют желание жить, общаться с окружающим миром. Социализация в обществе, где значительный процент людей

не нуждаются в определенной помощи, может проходить в течение всей жизни.

Литература инклюзии рассказывает о лицах, которые имеют определенные недостатки, формирует у читателей позитивное восприятие состояния человека. Здесь следует концентрировать внимание на литературных героях, которые имеют физические и психические особенности. Общаясь с такими героями, читатели могут испытывать некоторый дискомфорт или сочувствовать героям.

Осмоловская А. приводит следующее определение инклюзивной литературы: «Инклюзивная литература – это литература, ориентированная на реализацию соблюдения прав лиц с инвалидностью и формирования позитивного восприятия инвалидности и личного разнообразия» [3]. По мнению исследовательницы, инклюзивная литература может объединять определенные направления, в частности произведения, где главными героями являются люди с ограниченными возможностями. Также к таким произведениям относят те тексты, в которых освещены люди с трудной жизнью (сироты, люди, которые имеют тяжелые заболевания). Важными можно считать произведения, которые предназначены для людей с особыми образовательными потребностями. С помощью таких произведений люди учатся без зрения рассматривать книги, просматривать пиктограммы, учатся читать с помощью шрифта Брайля [3].

Сегодня можно утверждать, что художественная литература является мощным средством социальной реабилитации людей с ограниченными возможностями. На тему инклюзивного пространства писали писатели в XIX веке, не обходили ее и в XX веке. Актуальна она и в период современности, когда в системе образования и науки громко говорят об обучении детей с недостатками в обычных классах с целью получения информации на уровне со здоровыми детьми. Именно поэтому очень важно правильно подать литературу для чтения, где ученики могли бы выделить индивидуальные черты людей с ограниченными возможностями, а также осознать их место и роль в обществе [6, с. 113].

Необходимо понимать, что работа с художественными текстами позволяет читателям и ученикам с малого возраста рассматривать и изучать тему людей с ограниченными возможностями и адекватно воспринимать таких лиц в обществе. Также это формирует навыки толерантного отношения к людям с различными нарушениями и недостатками, позволяет искоренить дискриминацию коммуникации с людьми с инвалидностью и тому подобное.

Творчество современных украинских писателей, которые поднимают подобные вопросы в художественном пространстве литературы, не исследовано. Мы можем ознакомиться только с некоторыми общими статьями в Интернете и отзывами читателей. В 2020 году творчество О. Радущинской изучали Костишак И. и Шаров С. [2], интересные для исследования статьи Головченко Н. [1] и Патры С. [4].

Следует акцентировать внимание на том, что книга О. Радущинской «Бабочки в ледяных панцирях» призвана рассказать не о том, насколько сложно пребывать в инвалидной коляске. Ведь данную книгу могут читать не только люди с ограниченными возможностями или те, кто испытывает боль, имеет физические недостатки. Данное произведение – это художественный текст, в котором показаны различные ситуации и переживания, которые присутствуют в жизни каждого человека в тринадцатичетырнадцатилетнем возрасте. Поэтому в произведении есть главная героиня, живущая в социуме, которая переживает различные ситуации и изучает мир, находясь в инвалидной коляске.

Именно через знакомство с жизненным путем О. Радущинской становится понятно, что писательница дает возможность взглянуть на это с «точки зрения изнутри». Поэтому её личный сложный путь и опыт писательницы вызывает доверие среди читателей и наталкивает на размышления об устарелости стереотипов и нового восприятия в отношении людей с недостатками. Отличительной особенностью книги О. Радущинская «Бабочки в ледяных панцирях» является то, что писательница подает рассказ от лица подросткового возраста. Она использовала этот прием намеренно, поскольку именно в подростковом возрасте формируются фундаментальные ценности человека.

«Бабочки в ледяных панцирях» Оксаны Радущинской можно считать произведением, где представлен взгляд на равных. Во время проведения Форума издательств во Львове была проведена презентация книги писательницы. Данное произведение является двадцать четвертой книгой автора и второй книгой, изданной в «Издательстве Старого Льва».

В аннотации к книге предоставлена информация о том, что в ней содержится повесть о девочке-подростке, которая прикована к инвалидной коляске. Вычеркнуты проблемные вопросы, с которыми сталкивается главная героиня на протяжении всего произведения. Такая аннотация вызывает сопереживание и интерес у читателей,

поскольку читая произведение, нельзя сразу понять, смогут обстоятельства сломать маленькую девочку-подростка, сможет ли она остаться достойным человеком [1].

Известно, что повесть рассчитана на читателя подросткового возраста, но такие произведения обязательно нужно читать взрослым людям для понимания психического состояния людей с ограниченными возможностями. Также необходимо такую литературу просматривать родителям, у которых есть ребенок с некоторыми физическими недостатками, поскольку именно с родителями ребенок находится в постоянном контакте. Автор отмечает, что очень часто родители не могут прийти к определенному согласию и взаимопониманию с ребенком, они боятся окружающих, иногда им становится не комфортно. Также социальная направленность повести будет интересной для читателей разных возрастных границ, тем людям, которые не равнодушны к чужому горю, для тех кто может помочь и улучшить ситуацию, создалась в Украине по отношению к инвалидам различных типов [4].

В повести О. Радушинская рассказывает о девочке, которая потеряла возможность самостоятельно передвигаться. Писательница поднимает и приобщается к теме, которая необходима и важна для подростков. Эти вопросы касаются первой влюбленности, отношения сверстниками и родственниками, заработков и детей, находящихся под опекой пожилых людей; присвоение чужих земель нелегальными действиями; разворачиваются проблемы современного крестьянства и большого города поиск себя и своего дела, сравнение сверстников и себя, борьба с собственными комплексами [5].

Весь сюжет пронизан этими сложными вопросами и проблемами во всем, насыщают тему многогранностью. Содержание произведения заключается в том, что жизнь Ярины в тринадцать лет быстро и кардинально меняется, ведь после аварии девочка остается сиротой. Но кроме сиротства, теперь она прикована к инвалидной коляске, без которой не может существовать. Над маленькой девочкой берут опеку близкие родственники – дядя и тетя. В той аварии, в которой она потеряла родителей, дядя и тетя потеряли своего младшего сына. Объединившись после страшного горя, семья пытается научиться заново жить, преодолевают все моральные преграды, которые встречаются на пути в социуме.

Одним из самых болезненных вопросов является то, что современный и инновационный мир совсем не приспособлен и не рассчитан на людей, которые передвигаются на коляске. Семья ищет

средства на операцию для девочки, которая должна состояться за рубежом. Этот шанс позволит девочке начать ходить и продлить жизнь в привычном для человека состоянии. В произведении отображены сложные муки Ярины, а именно борьба с физической и эмоциональной болью. Но, кроме этого, очень сложно налаживать отношения со сверстниками, ведь в ней борются комплексы по ее физическому состоянию, поэтому возникает потребность разбираться в людях, их желаниях, чтобы они не влияли на её самочувствие.

В таком сложном эмоциональном и физическом состоянии девочка впервые влюбляется. Артем и Яринка симпатизируют друг другу, но, к сожалению, родители Артема категорически против их общения. Современные ученые, исследуя творчество О. Радужинской, на примере ее произведения «Бабочки в ледяных панцирях» акцентируют внимание на том, что: «у творі Оксани Радужинської дуже чітко та вдало висвітлено аспект адаптації людини з фізичними вадами до навколишнього світу. На прикладі Артема ми бачимо, що все ж таки не всі люди виявляються байдужими до чужого горя, деякі навіть їй допомагають впоратися з труднощами» [2, с. 61]. Родители считают, что такая девушка не достойна общения с чемпионом Украины по спортивно-бальным танцам. Но родители Артема еще не знают о том, что Яринка будет учиться танцам на коляске. Именно это новое увлечение позволит девочке избавиться от комплексов и стать похожей на бабочку. Именно в это время девочка начинает часто и активно встречаться со сверстниками, учиться строить настоящие отношения с социумом, а самое главное продолжать собирать деньги для лечения за рубежом.

Можно выделить ряд проблемных вопросов, которые затронуты автором в повести «Бабочки в ледяных панцирях»:

- сложные подростки;
- первая влюбленность;
- родители и дети;
- заработок и дети, которые находятся под опекой пожилых родственников;
- присвоение земель ложным образом;
- проблемы современного села и большого города;
- поиск себя социуме;
- борьба с внутренними комплексами.

В книге О. Радужинской «Бабочки в ледяных панцирях» объясняется много неправдивых мыслей, касающихся людей с ограниченными возможностями, рассматривается много проблемных

вопросов. Книга пытается заставить читателей задуматься и пересмотреть многие стереотипы, изменить отношение к ним. Писательница сознательная в том, что люди с особыми потребностями могут быстро адаптироваться в обществе и поддерживать друг друга, что в итоге может привести к социализации их в обществе.

Изображая на страницах произведения людей с ограниченными возможностями, писательница сама даже не комплексует, поскольку она также на инвалидной коляске. Более того, это ей помогает откровенно передать все ощущения и боль, которую она пережила в своей жизни. Трудно, но человеку дан один раз прожить свою жизнь, поэтому он должен постоянно бороться и жить, жить при любых условиях. Следует акцентировать внимание на том, что главные герои писательницы не страдают, они сильны духом и имеют собственную цель, к которой стремятся в своей жизни.

Список использованной литературы

1 Головченко, Н. Тема людей з інвалідністю в сучасній українській літературі. – URL : <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/10/26/072225.html> (дата звернення: 27.03.2021).

2 Костішак, І. М. Оксана Радущинська «Метелики в крижаних панцирах» : життєва доля дитини з обмеженими фізичними можливостями / І. М. Костішак, С. В. Шаров // Українські студії в європейському контексті: зб. наук. пр. 2020. – №. 2. – С. 57–61.

3 Осмоловська, О. «Інклюзивна література» – забанка чи необхідність? – URL : <https://blog.liga.net/user/oosmolovska/article/22995> (дата звернення: 29.02.2020).

4 Патра, С. Образи людей з інвалідністю в художній літературі (до Міжнародного дня інвалідів). – URL : <https://ukrainka.org.ua/node/4992> (дата звернення: 27.05.2019).

5 Радущинська, О. Метелики в крижаних панцирах / О. Радущинська. – Видавництво Старого лева, 2015. – 81 с.

6 Шаров, С. В. Художній простір на тему інклюзії як засіб соціалізації в суспільстві / С. В. Шаров, Т. М. Шарова // Пріоритетні напрямки розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (9-10 серпня 2019 р., м. Одеса). – С. 112–115.

The article provides information on the work of O. Radushinskaya. Attention is focused on her work “Butterflies in Ice Shells”. It is pointed out that many untruthful thoughts are explained in this book. As a rule, such thoughts do not concern people with disabilities. Information is given

that many problematic and vital issues are considered in the work of the writer. The emphasis is made on the fact that after reading this book, one can think about and revise views on the eternal problems of humanity, as well as ways to find a way out of difficult life situations.

УДК 811.161.1'221:316.72

В. И. КОВАЛЬ

г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»

ПРЕДМЕТЫ НАРОДНОГО ИСКУССТВА ВОСТОЧНЫХ СЛАВЯН КАК НЕВЕРБАЛЬНЫЕ ЗАКЛИНАТЕЛЬНЫЕ ТЕКСТЫ

Статья посвящена анализу одного из видов невербальной коммуникации, представленной в двух предметах народного искусства, к которым относятся амулеты и рушники. В первом случае обращается внимание на символику составных частей амулета, совокупность которых интерпретируется как благопожелание; во втором случае архаичный орнамент ветковского рушника реконструируется как магический текст-заклинание, направленный на вызывание дождя.

Невербальная коммуникация представлена несколькими разновидностями, среди которых важное место занимает визуализация, то есть представление какой-либо информации в форме зрительного образа, содержание которого хорошо понятно и адресанту, и адресату. Следует при этом учитывать, что адекватное восприятие носителями той или иной культуры такой «скрытой», неявной информации неизменно должно опираться на понимание глубокой символической природы предметов народного искусства.

В монографии академика Б. А. Рыбакова «Язычество древней Руси» значительное место уделено «дешифровке» символики различных предметов материальной культуры, так или иначе отражающих языческое мировоззрение их создателей. Говоря, в частности, о русских курганных амулетах, содержащих в себе глубинный сакральный смысл, ученый называет их «языческими

письменами» и делает закономерное умозаключение: «Если отдельный предмет выражал какое-то единичное понятие, соответствующее слову в человеческой речи, то комплекс предметов представлял уже целую фразу».

Эту свою гипотетическую идею – о «развертывании» ритуализованного предмета в текст – Б. А. Рыбаков убедительно иллюстрирует, подробно анализируя носившийся на груди амулет-оберег, представляющий собой набор отдельных предметов:



«К полукруглой дужке на литых цепочках прикреплены следующие предметы: 1. Птица в спокойной позе (сидит в гнезде?); 2. Ложка; 3. Ложка; 4. Пилообразный предмет, являющийся, как показывают другие наборы, упрощенным изображением челюсти хищника; 5. Ключ. Наличие двух ложек сразу определяет, что мы имеем дело с двумя лицами, которым выражается пожелание быть сытыми. Ложка как символ сытости и шире – благосостояния вообще, хорошо известна в русском фольклоре. Амулет-талисман предназначался «молодым», двоим людям, вступающим в брак. Общеизвестно, что молодых женщин (даже замужних) часто хоронили в их свадебном уборе, во всей полноте узорочья

и оберегов. Свадьба, уход девушки из-под покровительства родного дома, своих дедов-предков в чужую семью жениха, всегда была обставлена бесчисленным количеством обрядов, заклинаний, особых деталей одежды. Вполне естественно подобные наборы амулетов необходимо расценивать не как украшение, а как овеществленное заклинание: «Будьте всегда сыты!» Птица очень часто является символом семьи. Недаром до наших дней бытуют выражения: «семейное гнездо», «она устраивает свое гнездышко», «свила гнездо» и т. п. Символика ключа элементарна: сохранность имущества новообразующейся семьи. Челюсть хищника тоже не вызывает сомнений. Еще в каменном веке люди носили в качестве амулетов просверленные зубы и когти хищников, которые должны были отгонять от человека всяческое зло. Все предметы данного набора выражают примерно следующую благожелательную фразу: *Да будет счастлива ваша семья! Будьте оба вы в сытости и благоденствии! Пусть неприкосновенным будет ваше имущество! И да разъедутся враги ваши!* Фактор времени, проекция добрых пожеланий в будущее тоже учтены мудрым мастером-«хранильником»: полукруглую дужку следует

рассматривать как схематичное изображение небосвода. Хорошо известные нам по многочисленным примерам три позиции солнца показаны и здесь: у основания дужки-небосвода помещены два колечка, аналогичные солнечным кругам семилопастных. Третье – полдневное – кольцо помещено, как и следует, в высшей точке небосвода. Кольца ниже горизонтальной «земли» могут означать ночной ход солнца. Следовательно, ко всем добрым пожеланиям мы должны добавить еще: *И да будет так, пока солнце светит!* [1, с. 540–542].

Не менее показателен и другой пример «текстовости» предметов народного искусства – один из орнаментов рушника. Известный русский искусствовед и критик В. В. Стасов в книге «Русский народный орнамент» (СПб., 1872), составителем которой он являлся, прямо указывал на необходимость «текстового восприятия» народного орнамента: «Имеют ли какое-нибудь значение изображения наших вышивок? Не просто ли это продукт фантазии и произвольная игра в линии? Никогда. Орнаменты всех вообще новых народов идут из глубокой древности, а у народов древнего мира орнамент никогда не заключал ни единой праздной линии: каждая черточка тут имеет свое значение, является словом, фразой, выражением известных понятий, представлений. Ряды орнаментистики – это связная речь, последовательная мелодия, имеющая свою основную причину и не назначенная для одних только глаз, а также и для ума и чувства [2, с. XVI] (выделено нами. – В. К.).

Основываясь на понимании семантики термина *текст* («сплетение, сочетание, связь»), П. В. Макогонов не без оснований полагает, что традиционный геометрический орнамент, создающийся именно путем плетения, является своеобразным текстом, который в условно-образной форме транслирует жизненно важную информацию [3, с. 7–9]. По мнению С. И. Валькевич, орнамент народной вышивки – это «сложная семиотическая система знаков и символов, имеющая оригинальный культурный язык, обладающая свойством межкультурной коммуникативности, в силу чего вышивка выступает как культурный текст, выражающий ее качественные проявления» [4, с. 27].



Смысловой реконструкцией древних славянских орнаментов давно и плодотворно занимается бывший директор, а ныне – заместитель директора по научной работе Ветковского музея старообрядчества и белорусских традиций имени Ф. Г. Шклярова Г. Г. Нечаева. Так, в одной из своих ранних работ Г. Г. Нечаева, подробно анализируя орнамент рушника, изготовленного в конце XIX века в деревне Яново

Ветковского района, убедительно иллюстрирует высказанную ею идею о том, что сам рушник является «примером трехъярусной модели мира». В нижнем («подземном») ярусе видны восьмиугольные фигуры с утроенными крестами, которые, по мнению исследователя, могут символизировать ушедшую в землю молнию – «Перунов огонь». «Небесный» ярус представлен большим ромбическим знаком с отростками, символизирующим цветущую землю, и тот факт, что земля-ромб расположена в небесном ярусе, подчеркивает ее Божественную сущность. В среднем («земном») ярусе можно рассмотреть человеческие фигуры, держащие в руках сосуды, напоминающие по форме кувшины. Зигзаги по обеим сторонам «человечьих» фигур являются знаками дождя – дождевых ручьев, текущих по земле. Исходя из мнения о том, что орнамент рушника не является статичным, Г. Г. Нечаева утверждает, что «рушник всегда скрывает в себе магический текст, передающий действие, которое должно происходить»; «в каждом узоре всегда имеется не только космологическая, но и ритуальная ось, в соответствии с которой должно происходить действие-обряд». Удвоение по вертикали, к небу человеческих фигур в центральном ярусе как раз и передает идею движения. Сказанное позволило Г. Г. Нечаевой реконструировать орнамент рассматриваемого рушника как ритуальное шествие женщин к женскому жертвеннику. Эта гипотеза усиливается двумя аргументами. Во-первых, в самом центре «небесного» ромба виден знак, который напоминает колодец – источник воды. Показательно, что этот знак был распознан как «свой» членами китайской делегации, посетившей в свое время Ветковский музей. Внимательно выслушав рассказ о символике данного орнамента, китайцы подтвердили, что эта фигура реально напоминает китайский иероглиф 井 (дзин), имеющий значение ‘колодец’. Во-вторых, одним из способов магического вызывания дождя на Полесье было бросание в колодец глиняных горшков [5, с. 107], и это позволяет предположить, что сосуды-кувшины в руках у женщин-участниц магического шествия могут быть охарактеризованы как ритуальные предметы, предназначенные именно для бросания в колодец с целью вызывания дождя. «И тогда, – делает вывод-обобщение Г. Г. Нечаева, – рушник ожил, мы его увидели по-новому. Вот жрицы, или, как у нас говорят, волхвини, в ритуальном шествии подходят к сакральному месту и приносят жертву ... колодцу. Это насквозь знаковый акт – одновременно и движение волхвинь в небесный ярус, и их обращение со знаковым действие к богине. Тогда зигзаг выткан не только для того, чтобы обозначить наш земной ярус. Это – ответ неба на моление».

Свою реконструкцию орнамента рушника из деревни Яново Ветковского района Г. Г. Нечаева представила в виде магического текста – заклинания, которое могли исполнять в виде песни участницы обряда вызывания дождя и которое она назвала «попыткой поэтического перевода с языка орнамента»: *Тут, праміж двух нябёсаў, / Наша ніва ссыхае... / Вось мы ідзем, нясем, / Чыстае слова мовім / І аб дажджы цябе молім. / Змілуйся, усплач над намі, / Маці з душой-калодзежам, – / Усякага ты напоіш, / Усякага ты абмыеш... / Вось мы ідзем, нясем, / Чыстыя, як і ноша / Наша святая... Божа, / Поўнае, як сасуды / Гэтыя, каб паўсюды / Нашае – адазвалася... / Дажджу! / Даждзем – / Даждаліся!* [6]. Без сомнения, наши далекие (и не очень далекие) предки, будучи в массе своей неграмотными или малограмотными, могли, тем не менее, без затруднений не только «декодировать» сложную символику народных орнаментов, но и «читать» их как своеобразный текст, заключающий в себе различные пожелания или заклинания. Приведенные примеры являются лишь двумя частными случаями, иллюстрирующими уходящую в глубокую древность богатейшую традицию отражения в различных предметах народного искусства сакрального смысла, представленного как текст.

Список использованной литературы и источников

1 Рыбаков, Б. А. Язычество древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М. : Изд-во «Наука», 1987. – 784 с.

2 Русский народный орнамент. Выпуск первый. Шитье, ткани, кружева. С объяснительным текстом В. Стасова. – СПб. : Издание общества поощрения художников, 1871. – XX с. + 27 с., илл.

3 Макагонов, П. В. Русский традиционный орнамент как знаковая система / П. В. Макагонов. – Тверь : ТГУ, 2014. – 76 с.

4 Валькевич, С. И. Русская народная вышивка как феномен культуры (На примере Севера и Центра европейской части России): дис. ... доктора культурологии. 24.00.01 – теория и история культуры / С. И. Валькевич. – Иваново, 2019. – 427 с.

5 Толстая, С. М. Дождь / С. М. Толстая // Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5 т. Т. 2. / под ред. Н. И. Толстого. – М. : Междунар. отн., 1999. – С. 106–111.

6 Нячаева, Г. Р. Маленне аб дажджы / Г. Р. Нячаева // Мастацтва. – № 4. – 1997 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://vetka-museum.by/ab-muzei/publikatsyi-supratsounika/malenne-ab-dazhdzhy.html>. Дата доступу: 20.03.2020.

The article is devoted to the analysis of one of the types of nonverbal communication presented in two objects of folk art, which include amulets and towels. In the first case, attention is drawn to the symbolism of the components of the amulet, the totality of which is interpreted as benevolence; in the second case, the archaic ornament of the Vetka towel is reconstructed as a magical text—a spell aimed at causing rain.

УДК 811.111'42'37:398.92:811.161.1'42'37:398.92

М. Ю. КОРНИЧЕНКО

г. Гомель, УО «Гомельский государственный медицинский университет»

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматриваются вопросы семантики фразеологических единиц. В последнее время они привлекают к себе все большее внимание исследователей фразеологии. Наряду с проблемами общей теории фразеологической семантики, решается и целый ряд вопросов, связанных с семантическими категориями ФЕ (фразеологических единиц), в том числе и проблема семантической организации фразеологизмов.

Градуировка и измерение семантической сложности ФЕ представляет собой мало разработанную проблему. Как известно, фразеологические единицы каждого из сопоставляемых языков характеризуются неодинаковой сложностью семантики. Лишь часть ФЕ идентифицируется отдельными лексемами, большая же их часть может быть определена только с помощью словосочетания, развернутого описания. Каждая ФЕ характеризуется специфическим набором единиц смысла, минимальных смысловых компонентов – сем, интегральных и дифференциальных. Если интегральные семы являются наиболее общими и служат основанием для объединения ФЕ в определенные фразео-семантические группы и подгруппы, то дифференциальные семы являются дополнительными семантическими признаками и отражают второстепенные свойства и характеристики обозначаемого явления.

Фразеологическое значение – феномен исключительно сложный и, разумеется, его ни в коей мере нельзя рассматривать как механическую сумму составляющих его компонентов. Семантическую структуру фразеологизма можно представить как микросистему, все элементы которой находятся в тесной связи и взаимозависимости между собой. Семантическое своеобразие ФЕ заключается в специфике сочетания сем. Таким образом, семы выступают не только как конститuentы основных семантических составляющих ФЕ, но и как связующие звенья между ними. Они являются минимальными единицами семантики ФЕ и выполняют смыслоопределяющую или смыслообразующую функции.

Если при сопоставлении фразеологических единиц на первый план выступает выделение минимальных смысловых компонентов, то при сопоставлении фразеологических подгрупп – рассмотрение фразео-семантической парадигмы. В результате сопоставления выявляется набор смысловых компонентов, обуславливающих особенности семантики отобранных для анализа ФЕ в английском и русском языках.

Интегральные семы выступают как общие, определяющие возможность включения той или иной фразеологической единицы в состав определенной фразео-семантической подгруппы и служащие основанием для объединения и сопоставления значений рассматриваемых фразеологизмов. Дифференциальные семы выявляются на основе сопоставления ФЕ, входящих только в одну фразео-семантическую подгруппу, и носят частный характер.

Сопоставительный анализ направлен на выявление принципиального сходства или различия в семной организации фразеологического значения изучаемых единиц в английском и русском языках.

Согласно определению, предложенному И. А. Стерниным, «под денотативным компонентом значения понимается часть значения знака, отражающая в обобщенной форме предметы и явления внеязыковой действительности. Денотативный компонент имеет в своей основе понятие, которое характеризует внеязыковой объект». Уже в самом определении денотата дается четкое указание на соотношение двух сложных и противоречивых явлений – значения и понятия. Согласно данному определению, денотативный компонент значения именно через понятие соотносится с внеязыковой действительностью. Понятие же, согласно ленинской теории отражения, отражает действительность во всем многообразии ее

проявлений. В свою очередь сигнификативный компонент значения «соотносится с комплексом признаков, составляющих содержание понятия».

Далее необходимо отметить, что «в понятие ... входят не все бесчисленные признаки определяемого рода предметов (в нашем исследовании свойств и проявлений человеческой личности), а только те, которые признаны обществом существенными и обобщены». С этой точки зрения интерес представляет более детальное рассмотрение определенных фразео-семантических подгрупп фразеологизмов с целью определения тождеств и расхождений в понятиях, выражаемых фразеологическими единицами английского и русского языков, обусловленных чисто экстралингвистическими факторами.

Определяя сигнификативно-денотативный компонент фразеологического значения, необходимо отметить и тот факт, что, согласно современным представлениям, он, отражая сложность выраженного фразеологизмом понятия, может включать в себя как интегральные, так и дифференциальные семы.

Однако выделяя интегральные и дифференциальные семы, формирующие сигнификативно-денотативное значение ФЕ, необходимо также выделить и семы, определяющие коннотативное значение фразеологизмов, «поскольку образование ФЕ в системе языка связано в первую очередь с тем, что они выполняют экспрессивную функцию (кроме номинативной и коммуникативной), акт косвенной номинации усложняется оценочной характеристикой объекта номинации». Другими словами, единство рационального и эмоционального в мышлении и языке непосредственно отражается в сигнификативно-денотативном и коннотативном компонентах значения.

Высокая значимость коннотативно-прагматического аспекта во фразеологической семантике в значительной степени объясняется двуплановостью семантической структуры всех ФЕ, построенных на образном переосмыслении. При этом коннотативно-прагматический аспект выступает как результат взаимодействия обоих планов в значении ФЕ – дезактуализованного конкретно-предметного и актуального образно-переосмысленного. Это взаимодействие (и соответствующая мера оценочности и экспрессивности) тем интенсивнее, чем более явно противоречат друг другу оба плана.

Для ФЕ, семантически ориентированных на человека, коннотативное значение приобретает особую значимость в силу специфики самого объекта исследования, так как, как правило, то, что

характеризует человека – его характер, поведение, внешний облик, действия, отношения между людьми и т. д. – представляет из себя оценочные категории и вызывает к себе эмоционально-оценочное отношение.

Таким образом, коннотацию можно рассматривать как дополнительную информацию по отношению к сигнификативно-денотативному значению, как совокупность семантических наслоений, включающих в себя оценочный, экспрессивный, эмоциональный и функционально-семантический компоненты. Все четыре компонента коннотации во фразеологическом значении выступают, как правило, вместе, но иногда могут находиться и в разных комбинациях друг с другом.

Оценочный компонент, т. е. одобрительная или неодобрительная оценка, заключенная в значении фразеологизма, является основным в коннотативном значении ФЕ в силу его социолингвистической природы. «В разных цивилизациях и в разные эпохи понятия добра и зла, отрицательного и положительного мыслятся неодинаково. Члены одного общества расценивают одно и то же явление индивидуально, хотя существует общепринятая точка зрения, в связи с которой положительная или отрицательная оценка входит в структуру значения ФЕ. Субъективно-оценочный элемент фразеологического значения может быть объяснен дифференцированной реакцией людей на положительные и отрицательные явления и является интегральным в семантической структуре ФЕ.

Выделяются отрицательный, положительный и нейтральный компоненты фразеологического значения, в основе которых лежат осуждение, одобрение или отсутствие ярко выраженного одобрения или осуждения как констатация социально устоявшейся оценки какого-либо явления.

С оценочным компонентом значения тесно связан эмоциональный компонент, под которым понимается выражение во фразеологическом значении чувств и эмоций. Сравнивая большое количество ФЕ между собой, можно наблюдать целую гамму разнообразных оттенков проявления чувств и эмоций от резко осуждающего, презрительного до сочувственного и т. д. В ряде случаев на эмоциональный компонент значения указывают словарные стилистические пометы (типа бран., вульг., груб.; нрон., ласк, и т. д.), однако создатели некоторых словарей относятся к выделению подобных помет очень осторожно. С другой стороны, эмоциональный компонент фразеологического значения может быть признан

закрепленным в языке только тогда, когда он является независимым от контекста. Вследствие этого при определении эмоциональности фразеологизма в ряде случаев можно прибегать к ее интуитивному определению по лексикографическим данным, так как примеры, взятые из литературы, могут способствовать только уточнению значения данного компонента во фразеологической семантике определенного фразеологизма.

Оценочный и эмоциональный компоненты обычно очень тесно связаны в пределах семантики ФЕ. Это объясняется тем, что оценка человеком какого-то явления влечет за собой эмоциональное отношение, переживание, однако, за редким исключением, ведущим компонентом в данном соотношении все-таки выступает оценочный компонент коннотации.

Экспрессивный компонент тесно связан также с эмоциональным и оценочным компонентами семантики ФЕ и является одним из важных элементов коннотации. Экспрессивность выступает как степень интенсивности выражения эмоционально-оценочного элемента во фразеологическом значении. Показателем экспрессивности как семантического компонента языковой единицы вслед за Н. А. Лукьяновой мы считаем интенсивность: очень сильную (высшую) степень проявления некоторого признака, действия, качества. Экспрессивный компонент фиксируется в словарных дефинициях фразеологизмов, он может как присутствовать, так и отсутствовать в семантике ФЕ, являясь самым непостоянным среди четырех компонентов коннотации.

Экспрессивный компонент декодируется в словарных дефинициях с помощью интенсивов, т. е. лексических единиц, выражающих большую по сравнению с нормой степень признака. В качестве интенсивов, как правило, выступают наречия (особенно наречия степени), прилагательные, существительные или глаголы, содержащие сему «интенсивность» или имеющие в своей семантике усилительный элемент, например: *be at (deadly) feud with smb* – «смертельно враждовать, быть на ножах с кем-л.»; *full (stewed) to the gills* – «мертвецки пьян»; *make the most of smth* – «использовать что-л. наилучшим образом, максимально»; *not to have a shirt to one's back* – «впасть в крайнюю нищету»; *соль земли* – «самое главное, самое ценное, самое важное»; *золотой (денежный) мешок* – «очень богатый человек»; *гол как сокол* – «страшно беден»; *сгонять семь потов с кого* – «изнурять, изматывать тяжелой работой».

Таким образом, интенсификатор значения может выражаться эксплицитно или имплицитно, т. е. «завуалированно». В ряде случаев при анализе фразео-семантических подгрупп для выявления экспрессивного компонента целесообразно прибегнуть к выявлению семантических оппозиций, в которых один из фразеологизмов содержит более сильно выраженный признак, чем другой.

И, наконец, последний компонент коннотации – функционально-стилистический, свидетельствует о принадлежности фразеологизма к тому или иному стилю речи, его распространенности и употребительности. Большинство исследователей выделяют 3 класса фразеологизмов в зависимости от преимущественной сферы их употребления: книжные, разговорные и нейтральные или межстилевые.

К книжным ФЕ относят ФЕ, преимущественно или исключительно употребляемые в письменной речи, т. е. в поэтической, публицистической, научной, официально-деловой сферах общения и т. д., например: *отойти в вечность*, книж. – в значении «умереть»; *the world, the flesh and the devil*, книжн. – «стремление к удовольствиям, чувственные наслаждения, порочные наклонности»; *serve God and Mammon*, книжн. – «служить богу и мамоне».

К разговорным фразеологизмам относят единицы, преимущественно или исключительно употребляемые в устной речи, такие ФЕ имеют словарные пометы разг., прост., груб., бран., пренебр., грубо-прост., жарг – и т. д., например: *hand smth to smb on a silver platter*, разг. – «преподнести что-л. кому-л. на серебряном подносе»; *shoot the moon*, жарг. – «ночью съехать с квартиры, не заплатив за нее»; *be born in the gutter*, презр. – «родиться в нищете»; *дать дуба*, прост. – «умереть».

Нейтральными или межстилевыми фразеологическими единицами считаются ФЕ, употребляемые во всех стилях языка: *be in cloudland* – «витать в облаках, мечтать, предаваться мечтам»; *брат на буксир кого*, что – «передавая свой опыт, умение, знания и т. п., помогать подтянуться кому-л. в работе, учебе».

Распространенность и употребительность ФЕ также находят свое отражение в словарных пометах: *cover with the moon*, амер., разг. – «спать под открытым небом (о безработных, не имеющих пристанища)»; *call home*, диал. – «оглашать в церкви имена вступающих в брак (чтобы выяснить, нет ли препятствий к заключению брака)»; *a Grub-street hack*, редк. – «наемный писака, литературный поденщик, борзописец»; *run like a hairy goat*, австрал. жарг. – «показать себя в невыгодном свете, плохо себя проявить»; *коптителъ неба*, устар. –

«человек, живущий бесцельно, без пользы для других; человек, праздно проводящий жизнь».

Лишь при сопоставлении сочетаний сем, определяющих отдельные значения многозначных ФЕ, появляется возможность выделить особенности этих значений в виде указания на различающие их признаки. В одних случаях, когда многозначность ФЕ является результатом вторичного сдвига, все значения ФЕ можно отнести к одной фразео-семантической подгруппе. В других случаях, когда различие между значениями одной ФЕ свидетельствует о наличии значительного количества дифференциальных сем, происходит их распределение по различным подгруппам. Например, фразеологизм *good faith* по первому значению «добросовестность, честность, честные намерения» относится к фразео-семантической подгруппе со значением «честность», по второму значению «преданность, верность» – к подгруппе «преданность»; фразеологическая единица *bust (rupture) a gut* со значениями «вкалывать вовсю, надрываться» и «животики надорвать (от смеха)» относится по первому значению к классу ФЕ, выражающих действия человека, по второму значению – к ФЕ, выражающим состояние человека. ФЕ *up the pole* по первому значению «чокнутый, тронутый, психованный, малахольный» относится к описанию психического состояния человека, по второму – «под градусом, под мухой» – указывает на состояние опьянения; английский фразеологизм *a drug in (on) the market* со значениями «неходкий товар, товар, на который нет спроса, залежалый товар» и «человек, который не может найти применения своим способностям» относится к анализируемому ФЕ только по второму значению.

Следовательно, межъязыковая соотнесенность многозначной ФЕ имеет гораздо более сложный характер, чем межъязыковая соотнесенность однозначной фразеологической единицы. В соответствующие отношения вступает каждое значение в отдельности как единица фразеосемантического уровня языка. Поэтому межъязыковую соотнесенность многозначной ФЕ можно представить как совокупность межъязыковых отношений всех ее отдельных значений. Семантический анализ показал, что можно говорить о значительном сходстве семантики рассмотренных ФЕ в английском и русском языках.

Список использованной литературы

1 Стернин, И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1979. – 122 с.

2 Кунин, А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М. : Русский язык, 1984. – 944 с.

3 Аракин, В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков / В. Д. Аракин. – 3-е изд. – М. : ФИЗМАТЛИТ, 2005. – 232 с.

4 Бабич, В. Н. О применении метода определения парадигматического расстояния между словами в диахронном исследовании семантического поля / В. Н. Бабич // Вопросы теории романо-германских языков. – Днепропетровск : ДГУ, 1976. – С. 31–34.

5 Жуков, В. П. Семантика фразеологических оборотов / В. П. Жуков. – М. : Просвещение, 1978. – 160 с.

6 Скар, В. П. Глагольные соматические фразеологизмы современного английского языка (в сопоставлении с однотипными единицами украинского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / В. П. Скар; Киевский гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – Киев, 1978. – 25 с.

7 Соколова, Г. Г. Составляющие коннотативного значения фразеологических единиц / Г. Г. Соколова // Лингвистические проблемы перевода. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – С. 54–62.

This article deals with the semantics of phraseological units. Recently, they have attracted more and more attention of phraseology researchers. Along with the problems of the general theory of phraseological semantics, a number of issues related to the semantic categories of PhU(phraseological units), including the problem of the semantic organization of phraseological units, are also solved.

УДК 821.111.09:159.955

Е. С. КРАВЧЕНКО, Т. М. ШАРОВА

г. Мелитополь,

Таврический государственный

агротехнологический университет

имени Дмитрия Моторного

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МЫШЛЕНИЯ КРИСТОФЕРА БУНА В РОМАНЕ «ЗАГАДОЧНЫЙ НОЧНОЙ ИНЦИДЕНТ С СОБАКОЙ»

В статье исследованы особенности аутистического мышления, видения мира на примере Кристофера Буна – главного героя романа

«Загадочный ночной инцидент с собакой». Эта история о том, как особый мальчик оказался в обычной семье, с непониманием, бездумностью и эгоизмом.

Однажды Кристофер находит перед соседским домом убитую собаку. И решает найти виновного, параллельно начинает писать свою книгу-дневник. Но на пути своего расследования он узнает много тайн, касающихся его семьи. И парень, который никогда не бывал дальше своей улицы решается на рискованное и опасное путешествие, которое, в последствии, изменит жизнь.

В настоящее время большое значение приобретает интеграция людей с ограниченными возможностями здоровья в повседневную жизнь общества, что во многом обусловлено недопустимостью разделения социума по каким-либо признакам [3]. Инклюзия – это и есть процесс увеличения степени участия всех людей в активной, полноценной общественной жизни, независимо от их особенностей – в первую очередь, ограничений в возможностях здоровья и особенностей развития [12]. Эта тема является актуальной, так как, к сожалению, в нашем мире, количество людей, и зачастую детей с ограниченными возможностями здоровья растёт. Важно отметить, что идеи гуманизации, переосмысления человеческих ценностей, уникальности личности, являются основными составляющими идеями инклюзивного понимания мира [7]. Как говорила Ольга Лизунова: «Каждый ребёнок – это норма. Есть ли у него семья или нет, есть ли отклонения физические или психологические, приехал ли он из другой страны – это не важно. Инклюзия – это принятие» [8].

Свой вклад в развитие данной темы внесло много исследователей. Шаров С. В и Шарова Т. М в своей научной работе «Художній простір на тему інклюзії як засіб соціалізації в суспільстві» акцентируют внимание на проблеме инклюзии в художественной литературе. И отмечают на принятии таких людей не как объект жалости, а как личностей, которые имеют свои особенности и преимущества [17; 18]. Чайковский М. Е. в работе «Инклюзия как условие развития свободной личности» особое внимание придаёт созданию творческого, образовательно-воспитательного пространства [19].

Практически круглосуточно человеческий мозг получает и обрабатывает информацию. Человек воспринимает окружающий мир посредством обработки данных. А затем, обработав эти данные, он реагирует на них. Таким образом, осуществляется восприятие окружающего мира. У аутистов в той или иной степени восприятие

окружающего мира нарушено [1]. Аутизм – это врожденное нарушение психического развития. Ребенок с таким диагнозом совершенно по-другому слышит, видит и осязает реальность, он воспринимает мир фрагментарно и искаженно [14]. Аутисты очень чувствительны к прикосновениям и громким звукам, они не улавливают чужие эмоции и избегают прямого контакта в глаза. Существует много видов этого расстройства, а люди при этом очень разные. Есть люди с этим заболеванием и выдающимися способностями, а есть – с выраженными трудностями в обучении [9].

Аутизм сегодня является довольно распространенным явлением. Ежегодно по всему миру увеличивается количество людей, которые страдают этим расстройством. Современные ученые пытаются выяснить ряд причин, которые влияют на умственное развитие детей еще в утробе матери. Однако, не всегда то, что доказывает наука можно предусмотреть и предупредить. Этот факт подтверждает статистика аутизма[10] (рисунок 1).



Рисунок 1 – Статистика аутизма

Синдром Аспергера – это одно из расстройств аутистического спектра. Его симптомы проявляются в более легкой форме, чем симптомы аутизма. Про мальчика, живущего с синдромом Аспергера, про его понимание мира и особенности точно написал Марк Хэддон в своём психологическом романе. На сегодняшний день можно отметить статьи и отзывы читателей про писателя и на книгу автора «Загадочный ночной инцидент с собакой» Д. Дроздовского, А. Орловой, А. Куклей, К. Кашликова, Л. Данилкина, Т. Егеревой, А. Толина, И. Стрельченко, А. Герасимова, Л. Шевченко, А. Жиронкина.

Марк Хэддон – английский писатель, иллюстратор, сценарист, поэт (рисунок 2).



Рисунок 2 – Марк Хэддон

Автор мирового бестселлера «Загадочное ночное убийство собаки», который получил высокую оценку читателей и критиков, а также принес Марку ряд престижных литературных премий. Родился в 1962 году в Нортгемптоне. В 1981 году окончил Оксфорд, где в Мертон-колледже получил степень бакалавра искусств по английскому языку и литературе. Затем он сменил несколько мест работы, в частности был кассиром в театральной кассе и развозил почту на велосипеде, а в 1984 году защитил магистерскую диссертацию по английской литературе в Эдинбургском университете. Тогда же Хэддон начал иллюстрировать различные журналы, вскоре стал карикатуристом. Однако эта работа не удовлетворяла его, и одновременно с иллюстрированием детских книг он начал и сам их писать. В молодости Марк Хэддон работал с людьми, больными аутизмом, и людьми с ограниченными возможностями. Этот опыт подтолкнул его к написанию в 2003 году романа «Загадочный ночной инцидент с собакой», в котором повествование ведется от лица мальчика-аутиста. Отсюда и главные особенности романа [13]. Простая история отличается необычной манерой повествования, которая наглядно демонстрирует, как трудно приспособиться человеку с аутичным синдромом в привычных повседневных вещах. «Загадочный ночной инцидент с собакой» – это книга из двух историй. Первая является детективом, исследование

подростка и поиск виновного в убийстве собаки. Детективная история заканчивается тогда, когда внезапно выясняется правда. И здесь начинается другая история. О жизни и тайнах его семьи [4].

По сюжету, Кристофер – пятнадцатилетний парень с синдромом Аспергера, который учится в школе для «особых» детей. Однажды подросток обнаруживает в саду мёртвое тело соседской собаки по имени Веллингтон с воткнутыми в неё садовыми вилами и он не смотря на запреты отца решает найти виновного. У Кристофера есть проводник в обычный мир – учительница Шивон, которая шаг за шагом объясняет ему жизнь, учит различать эмоции, переходить через дорогу, строить диалог, делать покупки. Именно от неё он получает задание написать книгу. Ему очень нравятся детективы, а именно за их логику и факты. Поэтому Кристофер решает написать книгу-дневник об убийстве соседской собаки, куда записывает все свои мысли. В записях о случившемся он также пытается объяснить насколько трудно ему общаться с людьми и как устроена его память. Книгу дополняет математическими формулами, подтверждающими его недюжинные математические способности [15].

Чем глубже Кристофер погружается в расследование, тем больше ему приходится общаться с незнакомцами, а для аутистов социальное взаимодействие – тяжелая и вынужденная работа. То, что для обычного человека легко и понятно на уровне инстинктов, для Кристофера сложный код. Разгадать его он может только с помощью изученных в школе правил и пройденных упражнений. Живя с отцом, Кристоферу навязывается мысль о том, что мать после сердечного приступа в больнице умирает. Но в ходе расследования подросток узнаёт правду, а именно оказывается что его мама жива и живёт в Лондоне. Парень не доволен, что от него скрывали многие факты из жизни и решает один переехать жить к матери [14]. Простая поездка из пригорода в Лондон превращается в настоящий вызов: даже приобрести билет без посторонней помощи Кристофер не в состоянии.

Психология и мотивы аутиста показаны очень объективно. Автор достоверно описывает реакцию парня на окружающий мир: он практически не разговаривает, часто ничего не ест и не пьёт, стонет, кричит, когда сердится, любит различные глупости [12].

Кристофер лучше любого взрослого знает математику, перемножает в уме трехзначные числа, любит астрономию и мечтает о космических полетах. Он любит все вещи красного цвета, но не

переносит желтый цвет и коричневый, пищу такого цвета отец поливает ему кетчупом (рисунок 3).



Рисунок 3 – Предпочтения и неприязнь Кристофера Буна

Кристофер не переносит шум, скопление людей, не может выносить, когда на него повышают голос, никому и никогда не позволяет к себе прикоснуться. Эти его особенности причиняют близким людям немало боли, тяжело быть рядом с ребенком, к которому нельзя проявить нежность, который с годами не становится ближе [13].

Кристофер не может воспринимать метафорического вещания и художественных фигур. Он не различает речь, в которой приняты слова в переносном значении или же имеется ирония или сарказм. Для подростка такое вещание содержит неправду [2, с. 196]. «Я никогда не лгу. Мама говорила, что это потому, что я хороший человек. Но это не потому, что я хороший человек. Это потому, что я не умею врать» [11, с. 23]. Научный ум юноши, его желание

устанавливать во всём причинно-следственные связи подсказывает, что любовь никак не меняет людей к лучшему, то есть в случае Кристофера «к лучшему» означало бы в сторону жизни в режиме правды [2, с. 199].

В заключение можно подчеркнуть, что Кристофер изображен в романе «Загадочный ночной инцидент с собакой» не как травмированная личность или человек с определенными особыми потребностями. Он – сильный индивид, который несет ответственность за поступки и готов противостоять реальности в тех формах, которые являются естественными для него в силу его особенностей сознания и психики.

Список использованной литературы

1 Аутизм – это не болезнь [Электронный ресурс]. – URL: <https://4gdkp.by/stati/598-autizm-eto-ne-bolezn> (дата обращения 22.04.2021).

2 Аутичне мислення протагоніста роману «Дивний випадок із собакою вночі» М. Геддона як вияв постпостмодерністського гуманізму: досвід неокантіанства. [Электронный ресурс] – URL: <http://dSPACE.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/12670/1/17Drozdovskyi.pdf> (дата обращения 22.04.2021).

3 Бахарев, С. В. «Развитие инклюзивных практик в истории современного образования». [Электронный ресурс] / С. В. Бахарев. – URL: <https://www.mgpi.ru/wp-content/uploads/2018/06/Razvitie-inklyuzivnyh-praktik-v-istorii-sovremennogo-rossijskogo-obrazovaniya.pdf> (дата обращения 22.04.2021).

4 Дуже особливий хлопчик із дуже звичної сім'ї [Электронный ресурс]. – URL: <https://senyak.wordpress.com/2016/07/28/the-curious-incident-of-the-dog-in-the-night-time/> (дата обращения 22.04.2021).

5 «Загадочное ночное убийство»: мир глазами аутиста [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.miloserdie.ru/article/zagadochnoe-nochnoe-ubijstvo-sobaki-mir-glazami-autista-2/> (дата обращения 22.04.2021).

6 Инклюзия [Электронный ресурс]. – URL: <https://plus-one.ru/%D1%83%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B9%D1%87%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5/inklyuziya> (дата обращения 22.04.2021).

7 Инклюзия в понимании современного общества [Электронный ресурс]. – URL: <https://son-net.info/inklyuziya-v-ponimanii-sovremennogo-obshhestva/> (дата обращения 22.04.2021).

8 Инклюзия как модель нашего мира [Электронный ресурс]. – URL: <https://edexpert.ru/inkluziya> (дата обращения 22.04.2021).

9 Інтерв'ю: люди с аутизмом видят мир иначе [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.bbc.com/russian/features-39420236> (дата звернення 22.04.2021).

10 Коротко об аутизмі [Електронний ресурс]. – URL: <https://trmpk7.ru/metodicheskie-materialy-1/stranichka-vracha/korotko-ob-autizme/> (дата звернення 22.04.2021).

11 Марк Геддон «Загадковий нічний інцидент із собакою» Hemiro Ltd / Геддон Марк // Видання українською мовою, 2016. – 224 с.

12 Марк Геддон «Загадковий нічний інцидент із собакою»: світ очима аутиста [Електронний ресурс]. – URL: <http://radioyoungster.org/mark-geddon-zagadkoviy-nichniy-intsident-iz-sobakoju-svit-ochima-autista/> (дата звернення 22.04.2021).

13 Марк Хеддон – о писателе [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.livelib.ru/author/101934-mark-heddon/> (дата звернення 22.04.2021)

14 Перша рецензія на виставу «Загадкове нічне вбивство собаки». Газета «Верже». [Електронний ресурс]. – URL: <https://teatrmolodi.zp.ua/novosti/item/2305-persha-retsenziia-na-vystavu-zahadkove-nichne-vbyvstvo-sobaky/> (дата звернення 22.04.2021).

15 Почему роман «Загадочное ночное убийство собаки» стоит прочесть. [Електронний ресурс]. – URL: <https://online-knigi.com.ua/blog/171/ne-chitali-knigu-zagadochnoe-nochnoe-ubiistvo-sobaki/> (дата звернення 22.04.2021).

16 Чайковский М. Е. «Инклюзия как условие развития свободной личности» [Електронний ресурс]. – URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/inklyuziya-kak-uslovie-razvitiya-svobodnoy-lichnosti/viewer> (дата звернення 22.04.2021).

17 Шаров, С. В. Художній простір на тему інклюзії як засіб соціалізації в суспільстві / С. В. Шаров, Т. М. Шарова // Пріоритетні напрямки розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (9–10 серпня 2019 р., м. Одеса). – 2019. – С. 112–115.

18 Шарова, Т. М. Художня література як засіб соціальної реабілітації людей з обмеженими можливостями / Т. М. Шарова // Літні наукові підсумки 2019 року: XVIII Міжнародна науково-практична Інтернет конференція: тези доповідей, Дніпро, 5 червня 2019 р., 2019. – С. 84–89).

The article examines the features of autistic thinking, vision of the world on the example of Christopher Boone – the main character of the novel «Mysterious Night Incident with a Dog». This story is about how a special boy ended up in an ordinary family, with misunderstanding, thoughtlessness and selfishness.

One day Christopher finds a killed dog in front of a neighbor's house. And he decides to find the culprit, in parallel he begins to write his diary book. But

on the way of his investigation, he learns many secrets concerning his family. And the guy who has never been further than his street decides on a risky and dangerous journey that will change his life later.

УДК 811.111'373.47

А. С. ЛЕМЕНКОВА, А. С. КОНОНОК

г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»

СПОСОБЫ НЕЙТРАЛИЗАЦИИ ГЕНДЕРНО-НЕКОРРЕКТНЫХ ВЫСКАЗЫВАНИЙ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

*В статье рассматривается понятие гендерной коммуникативной корректности. Описываются четыре способа нейтрализации гендерно-некорректных высказываний: нейтрализация суффикса –*man*, нейтрализация местоимений *his/her*, использование коренных гендерно-нейтральных существительных и заимствование нейтральной лексики из других языков. Выводом данной статьи является практическая ценность исследования, имеющая потенциал эффективного использования в обучении английскому языку на разных ступенях обучения.*

Проблема самоопределения каждой отдельной личностью своего ментального гендера никогда не была связана с употреблением определенных лексических единиц как сейчас. От того, как сам индивид определяет свой пол, будет зависеть и употребление существительных и местоимений определенного рода. К сожалению, в современном мире не всегда можно заранее предугадать гендерное самоопределение человека, тем самым не обидеть его и не поставить себя в неудобное положение. Подразумевается, что если человек владеет иностранным языком, то может избежать данной ситуации. Однако, данные нормы общения не всегда присущи и самим носителям языка.

Данное явление называется коммуникативная корректность. Ее цель – не допускать дискриминации любых групп населения (по полу, нации и т. п.). Так, не рекомендуется использовать обращение *miss*. В недалёком прошлом по отношению к мужчинам и женщинам использовалось единое обращение «товариш». Однако

это обращение, обобщающее людей обоего пола, всё-таки дискредитирует женщину, и необходимо коррелят. Пример полной гендерной симметрии демонстрируют языковая пара «citoyen / citoyenne», обязательное обращение, введённое после Французской революции, и её русский аналог «гражданин / гражданка».

В данной статье мы бы хотели рассмотреть именно гендерную коммуникативную корректность, и описать несколько способов, как использовать ее на практике. Во всех случаях единственным выходом из ситуации является использование gender-neutral language (гендерной нейтрализации), т. е. использование языковых средств, направленных на устранение асимметрии при наименовании лиц по полу и слов, семантически связанных с идеей пола. В английском языке словами для согласования служат: местоимения (he м. р. / she ж. р.); имена собственные (Mary ж. р. / Jonathan м. р.); обращения (Mr. м. р. / Mrs. ж. р.); определения (male м. р. / female ж. р.); добавочные лексемы (boyscout м. р. / girlscout ж. р.).

Первая ситуация, когда вы незаметно для себя можете задеть чувство человека, в особенности женщины, может произойти в случае упоминания в речи представителей различных профессий. Самой частой моделью образования существительных, обозначающих профессии в английском языке, является использование наименования сферы деятельности + суффикса -man (например, milk + man = milkman). Так как слово man в одном из своих значений переводится как мужчина, то многие производные от него слова, в частности названия профессий, не считаются нейтральными. В зависимости от личности женщины, образованное от -man слово, может и вовсе показаться оскорбительным. В таком случае вам стоит избегать производных от единицы -man существительных и нейтрализовать принадлежность профессии к мужскому занятию. Например, вместо policeman лучше использовать police officer, вместо fireman – firefighter, вместо mailman – mail carrier, и вместо spokesman – spokesperson. Таким образом, вы не имеете в виду работника конкретного пола, а подразумеваете, что работник может принадлежать к любому физическому полу. В данном случае нет определенного правила, по которому вы можете нейтрализовать -man, однако самым распространенным вариантом является замена этой частицы на person. Например, если вы не знаете пол своего будущего бизнес-партнера, то вместо businessman, лучше употребить business person. Переименования подобного типа широко представлены в современных словарях.

Вторая ситуация, с которой может столкнуться как носитель, так и турист – это употребление местоимений *his/her*, ведь их употребление подразумевает, что вы уверены в гендерной идентификации человека. Например, если вы нашли чей-то багаж в аэропорту и хотите сказать работнику аэропорта: «Someone lost his bag», то ваша фраза будет далеко не гендерно-корректной, ведь сумку мог оставить человек любого пола. В данной ситуации наилучшим вариантом будет нейтрализация местоимений *his/him*, и замена на более обобщенные варианты *they, them, their*. На примере вышеупомянутой ситуации, лучше употребить фразу «Someone left THEIR bag».

В английском языке выявлен ряд гендерно-нейтральных существительных, таких как *reader* (на русском языке «читатель» и «читательница»). Отметим, что таких существительных в английском языке много и их ряд постоянно пополняется. Эти гендерно-нейтральные слова получили термин *communia* [1, с. 202]. Как отмечает М. Я. Немировский, *communia* – это лексические единицы, которые указывают на лиц женского или мужского пола, «сигнализируют об этом через родовые формы согласуемых слов» [1, с. 203]. Таким образом, использование исконно гендерно-нейтральных существительных английского языка может служить третьим способом гендерной коммуникативной корректности.

В настоящее время в английском языке исследователи отмечают тенденцию использования заимствованных слов в качестве гендерно-нейтральных. В толковых словарях мы обнаружили, что слова *alumnus* «бывший воспитанник школы или университета», *protejat* «протезе», *confidant* «наперсник» сопровождаются местоимением *someone*, сигнализирующим о том, что слова могут обозначать лиц обоих полов. В словаре *Macmillan English dictionary for advanced learners* (2002 г.) заимствованные слова *namorato*, *debutant* не определены как существительные только мужского рода [2]. Хотя количественная составляющая таких слов незначительна, она все же может служить как еще один способ нейтрализации гендерно-некорректных форм.

Таким образом, в ходе данного исследования нам удалось выявить четыре основных способа нейтрализации гендерно-некорректной лексики: нейтрализация суффикса *-man*, нейтрализация местоимений *his/her*, использование коренных для английского языка гендерно-нейтральных существительных и заимствование нейтральной лексики из других языков. Данные способы помогут как носителю языка, так

и туристу избежать грубости и проявить гендерную коммуникативную корректность. Практическая ценность исследования состоит в использовании материала в обучении английскому языку на разных ступенях обучения.

Список использованной литературы

1 Немировский, М. Я. Способы обозначения пола в языках мира. Сборник памяти академика Н. Я. Марра / М. Я. Немировский. – М. : Издательство АН СССР, 1939. – 225 с.

2 Macmillan English dictionary for advanced learners. Oxford: Bloomsbury Publishing Plc. : Macmillan Publishers Limited, 2002. – 1692 p.

The article considers the concept of gender communicative correctness. It describes four ways to neutralize gender-incorrect statements: neutralizing of the suffix-man, neutralizing of the pronouns his/her, using indigenous gender-neutral nouns, and borrowing neutral vocabulary from other languages. The conclusion of this article is the practical value of the research, which has the potential for effective usage in teaching English at different levels of education.

УДК 391-055.2 (477+476) (09) «19/20»

Т. В. ЛУГОВИК

г. Гомель, Гомельский филиал

Учреждения образования Федерации профсоюзов

Беларуси «Международный университет «МИТСО»

ТРАДИЦИОННАЯ ЖЕНСКАЯ РУБАШКА ЛЕВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ СЕРЕДИНЫ XIX – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА: ОСОБЕННОСТИ КРОЯ И ОТДЕЛКИ

В статье исследованы конструктивные и композиционно-стилистические особенности женских рубашек Левобережной Украины середины XIX – первой половины XX века, определены материал и традиционная цветовая гамма вышитых сорочек, прослежена их трансформация в связи с распространением фабрично-заводских изделий.

Одним из центральных, и одновременно – древнейших элементов украинского традиционного костюма была рубашка – одежда из легкой ткани, которая покрывала верхнюю часть тела и использовалась как нательная или верхняя одежда. В основе наиболее общей классификации рубашек лежит их распределение в зависимости от пола человека – на мужской и женский. Каждая из этих групп, в свою очередь, разделяется в зависимости от возраста человека (женская распределяется на девичью, для молодых и пожилых женщин; мужская – аналогично). Вместе с тем, конструктивные и технологические особенности рубашек зависели от природно-географических и климатических условий, специфики хозяйственной деятельности определенной территории, этнических контактов, мировоззренческих представлений и верований, эстетических вкусов и предпочтений, социальной структуры общества. Традиционным украшением рубахи была вышивка – орнаментальное или сюжетное изображение, что выполнялось ручными или машинными швами. Вышивка возникла с появлением шитья на примитивной одежде человека каменного века. С тех пор она стала незаменимым атрибутом отделки почти всех бытовых вещей, в том числе одежды. «Через века тянутся связи орнаментальных схем, которые постоянно видоизменялись, обогащались, в зависимости от конкретно-исторических условий» – подчеркивала преемственность художественных традиций шитья искусствовед Р. В. Захарчук-Чугай [1, с. 22].

Особой пышностью и вариативностью художественной системы и композиционно-колористического решения отличались женские рубашки. В княжеские времена на Украине-Руси в теплый период года длинная рубашка, подпоясанная поясом, была единственной одеждой женщин и девушек. В казацкие времена в Украине женские рубашки стали украшать цветными нитями, и они приобрели примерно такой же вид, как и современные женские рубашки Левобережья. На особую роль и место вышитой рубашки в традиционном женском костюме указывала исследовательница народного искусства, этнограф Е. Ю. Спасская. Она отмечала: «С древнейших времен вышитая рубаха у украинской крестьянки гармонично входила в состав ее костюма» [2, л. 1об]. Однако, уже с конца XIX – первой трети XX в., «при резком изменении культурно-бытовых условий жизни, грандиозности индустриализации и механизации всех промыслов ручная медленная вышивка как массовое, повсеместное явление несомненно отмирает, как и сам национальный костюм», поэтому

изучение региональных особенностей народной одежды, является одним из важных задач современных историко-краеведческих, этнографических и этнологических исследований, и одновременно – неоценимым источником к возрождению собственной духовности и культуры.

Исследуя историю женских вышитых рубашек Левобережья, Е. Ю. Спасская отмечала, что «все разнообразие старых женских рубах можно свести к двум основным типам с несколькими вариантами, разнящимися по крою, но сохраняющими размещение орнамента на тех же носящих частях — рукавах и подоле <...> Все они скроены в 3 полки с самодельного полотна, с узеньким воротом, к которому мелкими сборочками пришивается станок с небольшим разрезом для пазухи спереди и с широкими рукавами» [2, л. 1об., 2]. Все женские рубашки исследовательница разделила на две большие группы, в зависимости от кроя рубашки и способа отделки рукава. К первой группе отнесла рубашки «с широким рукавом, пришитым к отрезным плечикам», второй — «с отдельным рукавом, скроенным вместе с плечиками («установками», «полихами») [2, л. 3].

Среди самых распространенных материалов для изготовления рубашек Е. Ю. Спасская упоминала «тонкое самопрядное» льняное и конопляное полотно. На Подолье к основному полотну часто добавляли «бумажную нить», что придавало полотну вид «крепа». Рукава в рубашке выполняли из тонкой белой ткани, зато нижняя часть сорочки — подол, как правило, изготавливали из более темного и грубого полотна. Женские рубашки вышивались «по счету нитей полотна» самодельными льняными нитями, окрашенными растительными красителями. Особой популярностью при изготовлении женской рубашки пользовались красный и синий цвета.

С 1860-1870-х гг. в связи с распространением «не линяющих фабричных ниток», как констатировала Е. Ю. Спасская, женские рубашки начали вышивать с использованием черных и красных нитей. Важнейшим требованием при изготовлении рубашки было качество сырья и готового материала. Поскольку лен имеет естественную желтоватость, мастерицы старались как можно лучше отбелить сырье. Пошив и отделка рубашки проводились только вручную. В зависимости от техники выполнения узора, Е. Ю. Спасская делила рубашки на большие группы. К первой отнесла вышивку, которая выполнялась на поверхности ткани произвольно или по ранее нанесенному рисунку. Вторая группа включала ажурные узоры. Третья группа была представлена вышивкой, которой украшали края ткани.

Первую группу исследовательница распределила на две подгруппы: вышивки двусторонние и узоры, выполненные лишь на лицевой стороне. Двусторонние вышивки – «и с лица, и с изнанки» сделаны равномерно тщательно, почти не раз личимо», по наблюдениям Е. Ю. Спасской, встречались редко, преимущественно на Полесье и севере Черниговщины. Техниками их выполнения были «занизыванье», «низ», «двухсторонний крест». Вторая подгруппа представлена узорами, которые украшали рубашку только с лицевой стороны («косяк») – это «преимущественно белая гладь», иногда выполнялись в технике «полихромного набирования», «белых лодочек», «штаповки», «петлевания», «выстебки», вышивки крестом черными, белыми и красными нитками, а также вышивки гладью «по нарисованному узору» [2, л. 3об].

Вторая группа представлена ажурными узорами, выполненными «почти исключительно белыми нитками» в технике «мережка», «вырезание», «выкалывание» и «верхового вивода». Отделка в технике «мережка» проводилась путем «выдергивания части полотна или всех продольных нитей узора». «Вырезание» и «выкалывание» представляло собой «выкалывание или вырезание из материи небольших квадратиков». Ажурность отделки в технике «верховой взвод» достигалась «прокалыванием или стягиванием нитей ткани» [2, л. 3об].

Самыми распространенными техниками шитья в третьей группе Е. Ю. Спасская указывала «расшивки», «соединения», «зубкование», «обкидывание». К сожалению, детальное описание вышеупомянутых техник в работе исследовательницы отсутствует. «Самая скромная, будничная рубаха», по наблюдениям исследовательницы, также украшалась вышивкой, которая, как правило, размещалась на пелерине рукава – «уставке». В женских рубашках, наиболее распространенных на Левобережье — «с открытым воротом, к которому мелкими сборками пришивались и станок, и верх рукава», – узор размещался на полоске шириной 1-1,5 см. Учитывая небольшой размер узора, его композиция была простой — ромб или зигзаг. Стоит отметить, что даже самые мелкие элементы отделки выполнялись в полном стилистически-композиционном соответствии с основным узором на рубашке.

Подол рубашки, как правило, отделялся узкой (5-6 см) лентой, выполненной в технике «мережки» или «вырезания», внизу обязательно «зубковался». Однако, как отмечала Е. Ю. Спасская, иногда ей приходилось встречать пышно разукрашенные рубашки,

в которых узор на Подоле был шириной 20-21 см. Зато «небольшой разрез на пазухах Левобережных рубах чаще всего бывает совсем не вышит» [2, л. 4].

Рукав женской рубахи, по наблюдениям Е. Ю. Спасской, – «наиболее видная, богатейшая часть рубашки»: «Именно здесь, на рукавах (или, если не на всем рукаве, то уже непременно на верхней части его, на «установках») <...> размещались узоры. Вышивая его, мастерица могла сполна показать свой художественный вкус и умение» [2, л. 1об, 4]. Как правило, рукав и «установка» украшались различными узорами, однако в композиционном плане они составляли единую, «цельную вышивку». Самыми распространенными узорами были «звездочки, цветочки, ромбики; иногда они размещены на простую или узкую сетку, разграфляющую все поле рукава на ряд ромбов; то это горизонтально размещены ряды зигзагообразных негустых узоров; то сплошные зигзагообразные цветные узоры «хмель» несколько раз пересекают рукав сверху до низу по вертикали, а между ними вложены отдельные мотивы» [2, л. 4об]. Е. Ю. Спасская отмечала, что варьирование «массивных и ажурных» техник шитья придавало особое разнообразие и краски некоторым особо пышным рукавам» (на Левобережье их называли «пухли»).

Исследовательница подчеркивала, что часто один и тот же узор вышивки в разных местностях имел разные названия, что создавало трудности в установлении его происхождения и семантики. Самыми распространенными орнаментами были геометрические, растительно-геометризованные и зооморфные. Среди них исследовательница упоминает «рожи», «ключи», «звезды», «хмелик», «виноград», «дубовые листья», «лилии», «ромашки», заимствованы из «городских узоров» и выполнены в разных техниках. Вместе с тем, как отмечала Е. Ю. Спасская, наряду с современными яркими, богато украшенными рубашками, древнейшие украинские женские рубашки, «рукав покрытый которых только белым узором, никогда не теряют своей скромной прелести» [2, л. 5об].

В 1920-1930-х гг., в ходе полевых этнографических экспедиций Левобережной Украины, Е. Ю. Спасская наблюдала постепенное исчезновение шитья и вышивания из традиционного уклада жизни крестьян, и как следствие – вытеснение аутентичных народных образцов фабричными узорами: «вульгарные, появившиеся в последние десятилетия узоры, заимствованы с городских альбомов, а ручная медленная вышивка как массовое повсеместное явление отмирает и задерживается лишь в промышленных объединениях

мастеров ручной вышивки и в ограниченном кругу лиц, любящих рукоделие» [2, л. 5об]. Именно эти «псевдоукраинские» узоры, как отмечала исследовательница, «наиболее известны иностранцам, посещающим Украинскую ССР и принимающим их за подлинно украинские вышивки. Заблуждение это простительное им, но непонятное при распространении этих узоров по всей территории СССР» [2, л. 6]. Поэтому главной своей задачей этнограф считала четкое разграничение между «городскими печатными узорами» и «достоверными подлинниками старо-украинской вышивки», которые считала «достойными внимания и подражания как образцы подлинного народного искусства» [2, л. 6]. Один из наиболее эффективных способов сохранения «подлинно» народных узоров – сбор, адаптация и введение отдельных элементов «исконно народной вышивки» в фабрично-заводской ассортимент. Таким образом, благодаря плодотворной научно-исследовательской и экспедиционно-поисковой работе Е. Ю. Спасской были упорядочены тематические альбомы по истории народной вышивки: «Образцы вышивок прозрачного шитья на мужских и женских рубашках, скатерках, полотенцах», «Изображения вышивок непрозрачного шитья на мужских и женских рубашках, скатерках, полотенцах», «Шитья, вышивки», «Изделия текстильно-художественного экспорта», «Выставка художественных вышивок и ткачества», «Узоры вышивок, распространенных на Украине в 1900-1934 гг.», «Фрагменты вышивки. Киевская и Винницкая области. 1930-е гг.», «Рушниковые швы. Киевщина», «Старинные скатерти, вышитые красными нитками» и т.д. Собранные образцы вышивки способствовали расширению и обогащению фабрично-заводского ассортимента, и вместе с тем – возрождению и популяризации народных орнаментов в промышленном производстве. На сегодняшний день они хранятся отдельными альбомами в личном фонде исследовательницы в Институте искусствоведения, фольклористики и этнологии имени М. Т. Рыльского (Ф 43 Спасской).

Современная вышивка почти полностью перешла к сфере фабрично-заводского производства. В связи с этим претерпели трансформации цветовая гамма, художественно-композиционные и стилистические особенности узоров. Несмотря на это, вышитая рубашка не потеряла своей актуальности до сих пор, а украинские народные орнаменты вдохновляют ведущих модельеров и фэшн-экспертов всего мира. И это не случайно, ведь, как отмечала искусствовед Т. В. Кара-Васильева, «современная вышивка сохраняет

свой духовный мир, углубляет образную содержательность и доказывает, что народное искусство, как и народная песня – это великое достояние нашей культуры» [3, с. 194].

Список использованной литературы и источников

- 1 Захарчук-Чугай, Р. В. Українська народна вишивка / Р. В. Захарчук-Чугай. – К. : «Наукова думка», 1988. – 194 с.
- 2 НАФР ІМФЕ НАН України. – Ф. 48. Спаської. – Оп. 3. – Ед. хр. 19. – 9 л.
- 3 Кара-Васильєва, Т. Українська вишивка / Т. Кара-Васильєва. – К. : «Мистецтво», – 1993. – 263 с.

The article examines the structural and compositional-stylistic features of women's shirts of the Left-Bank Ukraine of the mid-XIX – first half of the XX century, defines the material and traditional color scheme of embroidered shirts, traces their transformation in connection with the spread of factory products.

УДК 159.923.2-056.24:821.161.2

Е. О. МАМЧУР, С. В. ШАРОВ

г. Мелитополь,
Таврический государственный
агротехнологический университет
имени Дмитрия Моторного

ТВОРЧЕСКОЕ СТАНОВЛЕНИЕ И ЖИЗНЕННАЯ ПОЗИЦИЯ О. РАДУШИНСКОЙ

В статье рассмотрено понятие инклюзии, представляющее реализацию человека с особенными потребностями в современном мире. Понятие особенного человека раскрывается на примере произведения Оксаны Радушинской «Бабочки в ледяных панцирах». В научном исследовании показаны сила духа, способы и желание человека открыться миру, пребывая при этом в панцире из страха перед человеческим непониманием. Иная жизнь «особенного» человека, его желание доказать миру, что, прежде всего, важнее человеческая душа, чувства или достоинство.

На сегодняшний день, инклюзия является основным принципом социализации «особенных» людей, путём включения их в социум, благодаря которому инклюзивные люди смогут жить той же жизнью, что и остальные люди [4]. В первую очередь, инклюзия – это о том, как мы принимаем нашу жизнь в целом, с особенными людьми и без них [3]. А во-вторых, это возможность инклюзивных людей быть, в так называемом, симбиозе с активными, неограниченными людьми, при этом, не чувствуя себя ограниченными. Инклюзия – это процесс, благодаря которому «особенные» люди не просто социализируются, но и находят своё предназначение, реализуют свои планы и идеи, касающиеся как их жизни, так и функционирования всего мира [9].

В XXI веке к изучению понятия инклюзия разные исследователи подходят по-разному, изучая и рассматривая при этом разные проявления инклюзии. Алёхина С. В. в своём учебно-методическом пособии «Инклюзивное образование: история и современность», изучив принципы и концепции инклюзивного образования, при этом, сделала акцент на самом человеке, его главной роли в формировании и развитии инклюзии, как способе укрепления нравственности в обществе [1]. Кочергина И. Г. в работе «Технологии инклюзии в системе дошкольного образования и воспитания» рассматривает технологический аспект построения инклюзивного образования в дошкольном образовании, но и принципы инклюзии, а так же отмечает необходимость повышения уровня квалификации педагогов в сфере инклюзии, ведь с каждым днём этот процесс набирает всё большую значимость [5]. Исследователи Шаров С. В. и Шарова Т. М., в научных работах рассмотрели понятие инклюзия, при этом, фокусируя внимание на художественной литературе на тему инклюзии, тем самым, подняв вопросы, которые заставляют задуматься и сделать переоценку своих действий [13; 14].

На сегодня творчество О. Радшинской практически не исследовано. Мы можем ознакомиться только с небольшими отзывами читателей на некоторые ее книги, в том числе на книгу «Бабочки в ледяных панцирях». Нам известны статьи и отзывы Волошина А., Улюри А., Петручок Г., Зозули К., Козуленко В., Кузьменко О., Богуславской А., Головченко Н., Девьятко Н., Патра С., Жмурко С., Грищук С. и др.

Как это быть «особенным» человеком знает не понаслышке Радущинская Оксана Петровна, поскольку сама прикована к инвалидному креслу. Оксана Радущинская – украинская писательница, журналистка, поэтесса, теле- и радиоведущая (рисунок 1).



Рисунок 1 – Радушинская Оксана Петровна

Родилась Радушинская О. 27 сентября 1979 года в Староконстантинове, городе в Хмельницком районе, Хмельницкой области Украины, в котором проживает и на сегодняшний день. Окончила местную среднюю школу, так же имеет высшее образование, по специальности журналист (рисунок 2). «Журналістика сама мене обрала. Оскільки мій тато майже двадцять років пропрацював фотокореспондентом у районці, то специфіка газетярського хліба була мені відомою.» [8].

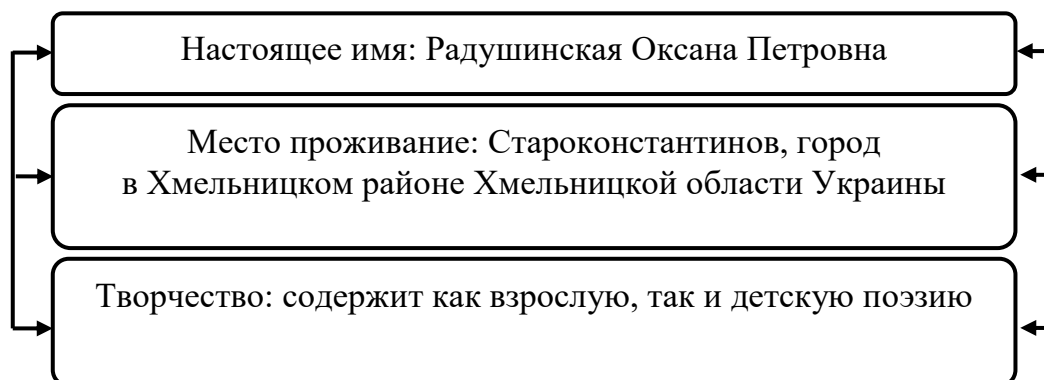


Рисунок 2 – Сведения о Радушинской Оксане Петровне

С 1996 года Радушинская О. становится корреспондентом местной газеты. Именно с этого времени она и начинает свою активную писательскую деятельность. Пишет писательница двумя языками: украинским и русским [10]. На сегодняшний день Радушинская О. является известным литературоведом и журналистом Хмельницка. Она

имеет значительное количество побед в различных журналистских конкурсах, ведёт активную гражданскую деятельность.

С творчеством Радушинской О. знакомы люди из разных уголков мира, поскольку она пишет и для детей, и для взрослых, а так же о них. Она является автором поэтических сборников: «На крилах мрій» (1999 р.), «Світанкові сні» (2000 р.), «Казки яблуневого снігопаду» (2001 р.), «Неспівані пісні про щастя» (2002 р.), «Сповідь дощу» (2003 р.), «Навпіл із долею» (2004 р.), «Стукав сніг...» (2005 р.). Так же, автор книг детских стихов: «Сонячне зайчєня» (2004 р.), «Абетка для малят» (2005 р.), «Віршики для малят» (2006 р.), «Абетка дошкільника-пішоходика» (2006 р.) и «Українські свята» (2007 р.) [12].

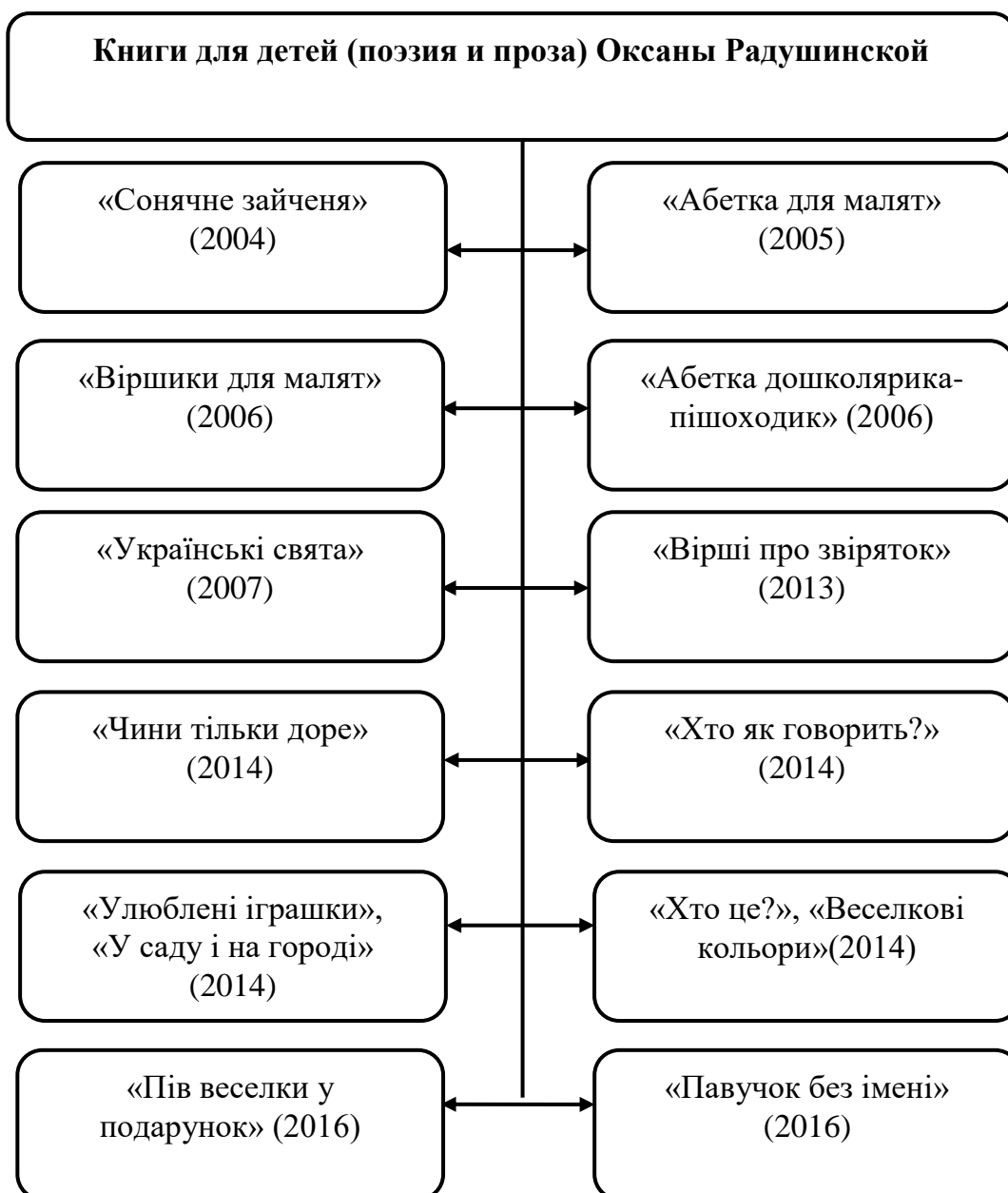


Рисунок 3 – Книги для детей (поэзия и проза) Оксаны Радушинской

Увидеть свет готовы и новые произведения Радушинской О., которые находятся на завершающем этапе, как проза, так и стихи. Они рассчитаны как на детскую аудиторию, так и на взрослую. «Вірші – то невід’ємна складова мого життя, це як дихати, як говорити» [8].

С 2004 года и по сегодняшний день Радушинская О. работает редактором-ведущей радиопрограм ГП «Старокостянтинівська районна телерадіокомпанія», при этом, имея значительное количество авторских проектов, программ и конкурсов, так же, писательница является автором и ведущей программ: «Від усієї душі», «Родовід». Так же, особое внимание Радушинская О. посвящает волонтерству.

Радушинская О. является тем самым «особенным» человеком, прикованным к инвалидной коляске, к которой её приковала болезнь: будучи 3-летним ребёнком она уже тогда поняла, как это быть недвижимой. «У трирічному віці, після щеплення від поліомієліту, за добу я перетворилася зі здорової дитини на... Одразу й не зрозуміло було, – на кого: на «кандидата» на той світ чи інваліда» [8]. На протяжении всего детства Радушинской О. родители возили её по врачам в надежде поставит на ноги, но чуда не случилось, светила медицины лишь разводили руками. «До п’ятнадцяти літ я ще ходила так-сяк, а відтоді пересуваюся у візку. Але мушу зазначити, що ставлюся до цього, як до факту, – вкотре вражає. – Звісно, до певної пори я комплексувала, ображалася і соромилася. А врешті зрозуміла, що соромитися мені нічого: я не п’яничка, не наркоманка, а візок – не мій вибір, але моя реальність. У ній можна впасти на самісіньке дно, або, незважаючи на «особливі потреби», повноцінно жити. Я обрала друге. Відтак не люблю, коли інвалідність сприймають як єдиний індикатор мене, як щось визначальне у моєму житті. Чи не тому у всіх сферах своєї діяльності я намагаюся довести, що – повноцінна!» [8].

В 2019 году мир увидит повесть Оксаны Радушинской «Бабочки в ледяных панцирах». Это история о девочке-подростке, которая вместе с родителями и братом Ильёй попала в страшную автомобильную катастрофу. Авария, которая забрала жизнь её родителей, а её сделала инвалидом.

После смерти родителей опеку над ней взяли родные дядя и тётя, у которых двое детей: младший сын Илья погиб в той же автомобильной катастрофе, что и родители Ярины, а второй их сын – Олег, вспоминал о родителях лишь тогда, когда в его жизни возникали какие-нибудь проблемы и он нуждался в помощи родителей, автор акцентирует внимание читателей на том, что

отношения между Яриной и Олегом были натянуты. Смерть брата изменила его и к тому же, родители все свои силы и финансы вкладывали в воспитание и здоровье Ярины. «А Ярина вижила, та що це було за життя? Від опера-ції до операції, і ніхто не обіцяв, що вона колись стане на ноги». Та життя тривало, і вона збирала сили для руху: щоб сісти в ліжку, щоб спертися руками на поручні візка, щоб крутнути колеса і поїхати хоча б із кімнати в кімнату [11, с. 27–28]. «Дитино, візок – неживий. А ти жива, ти мислиш, ти зичлива до людей, ти цікавишся всім на світі! Візок –то засіб для пересування, два колеса і каркас. А в тебе є душа, і вона прекрасна...» [11, с. 127].

Жизнь Ярины наполнилась более яркими красками, когда она вместе с тётёй и дядей на всё лето переехала в посёлок Вербки. За это лето девочка обрела новых друзей и даже первую любовь. Теперь её новые друзья – это Сашка, Санько, которые были местными жителями и Артём Кожедуб-мальчик, приехавший на лето отдохнуть в посёлок Вербки. О существовании друг друга подростки узнали не при стандартной ситуации: познакомились они в отделении милиции, куда доставили парней по подозрению в краже дома Грабовых, дома, в котором Ярина жила вместе с дядей и тётёй. Виновные были выявлены, каждый из них в последующем понёс наказание. Для понимания содержания, важно правильно определиться с тематикой и главной идеей произведения, что представлено ниже (рисунок 4).

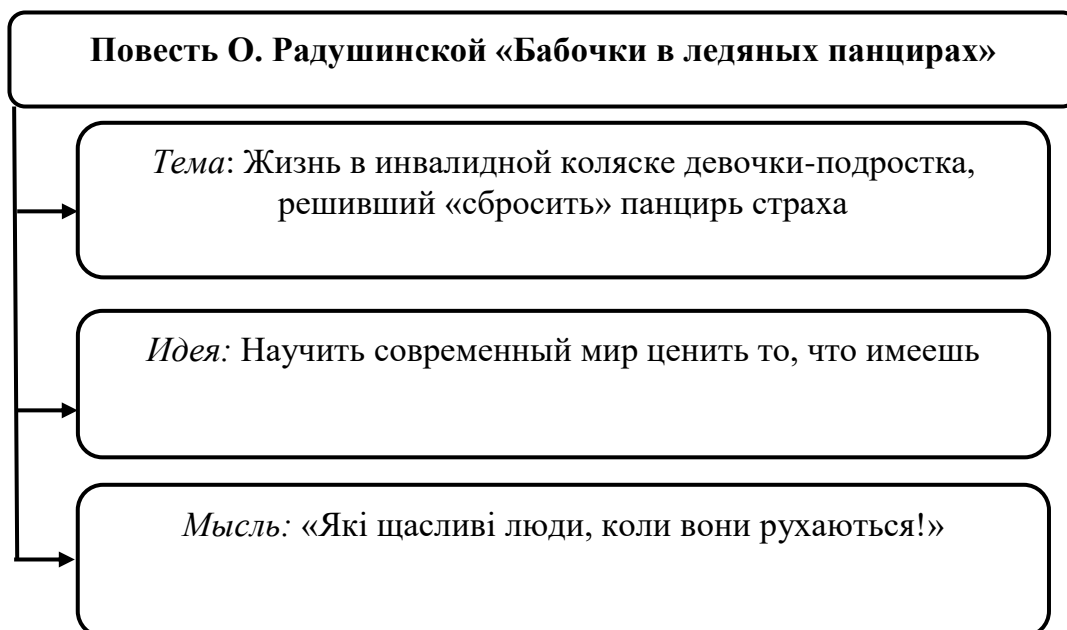


Рисунок 4 – Поэтика повести О. Радужинской «Бабочки в ледяных панцирях»

В последующем, события повести разворачиваются таким образом, что в дальнейшем именно с этими ребятами, совершившими кражу в доме Грабовых, Ярина подружится, найдя в них поддержку и опору. Особенно тёплыми отношения у неё сложились с Артёмом, в присутствии друг друга у них переполняло сильное чувство, это была не просто дружба, это была первая любовь. «Дівчина зашарілася, вдихаючи пахощі. Це її перший букет від... від... Вона здогадувалася, хто його приніс. За кілька годин Ярину було не впізнати. Хіба тут хтось лежав у ліжку – безсилий і нерухомий? Ні! Дівчина мугикала пісеньки, посміхалася, а потім узялася ліпити вареники разом із тіткою, бо ось-ось повернеться з рейсу дядько Павло [11, с. 33–34]. Каждый день Ярина и Артём встречались, обмениваясь при этом различной информацией, мыслями, взглядами на жизнь. «А ось Артемові з нею аж надто цікаво. І дня не мине, щоб він не забіг.» [11, с. 40]. Артём как-то рассказал Ярине, что он занимается бальными танцами, выступая при этом на сцене. Глаза девушки при его рассказах о танцах засверкали, вот и она бы так хотела, если бы не была прикована к инвалидной коляске.

В повести, помимо общественной линии сюжета, присутствует и любовная. Ярко выраженной она становится, когда автор добавляет в ход произведения ещё одного героя – Карину, девушку, которая влюблена в Артёма и которая всячески пытается завоевать его внимание. «Стрункі довгі ноги з-під коротенької спіднички, руде густе волосся, зачесане і зібране на маківці, як кінський хвіст; прозора кофтинка, під якою спідня білизна зі стразами... Ні, Карина не для танцмайданчика просто неба у селищі з назвою Вербки. Одне лиш тішило: красунчик Артем Кожедуб також відпочиває у Вербках, вже друге літо. Це була потаємна мрія Карини – заприятелювати з ним» [11, с. 52].

Однажды Карина пошла на крайние меры, чтобы хоть как-то привлечь внимание Артёма, разыграв спектакль, что скоро у неё День рождения, и она всех приглашает, и Ярину в том числе, но ничего хорошо из этого не вышло, своим вопиющим поведением – она ещё больше отдалила парня от себя. Позже судьба сведёт Ярину с госпожой по имени Ядвига. Ядвига является тренером Артёма по танцам. Совсем скоро Ядвига станет и тренером Ярины. «Мрію навчитися танцювати... на візках... як танцюють віз очники» [11, с. 117]. И вот спустя время, Ядвига готовит к совместному выступлению Артёма и Ярину. «Дядько з тіткою також спостерігали цей домашній виступ: він уже не насуплений, а вона – розчулена до сліз» [11, с. 140]. Выступление на сцене для огромной аудитории людей вместе с ним будет нести не только заряд положительных эмоций, но и благотворительный характер: общими усилиями неравнодушных людей они смогут

насобирать нужное количество денежных средств на дорогостоящую операцию для Ярины. И вот день выступления настал: она волнуется, он тоже, но ничто не могло испортить их выступление. «...Вперше в житті вона танцюватиме на сцені! Танцюватиме для всіх нас!» «Вітайте на цій сцені відважну і прекрасну Ярину Градову та її партнера – чемпіона України з бальних танців Артема Кожедуба» [11, с. 152].

Как прекрасен человек, когда он танцует непроизвольно и легко, но в то же время, изысканно и величественно. «Які щасливі люди, коли вони рухаються! Дівчина просто літала! Двоє танцюють: їхні погляди зустрічаються, руки зустрічаються, усмішки квітнуть. Вони удвох – не кожен сам по собі. Вона – дівчина на візку, сирота, і він – юнак-красень, чемпіон...» [11, с. 153].

Мелодия стихла, танцевальные движения подошли к концу, пришло время реверанса. «Кілька нескінченно довгих секунд тиші... А потім – заgrimіли оплески, хтось вигукував «браво!» – чи не пані Ядвіга, хтось просто кричав «молодці!» – чи не Сашко із Саньком, вони ж приїхали» [11, с. 154].

В этот момент Ярину переполняли лишь положительные эмоции, она была счастлива, кто бы могуть подумать, что их дебютное, непрофессиональное выступление произведёт такое впечатление среди зрителей. «Артем із Яриною опинилися в колі друзів – вірних друзів, що завжди поряд, в радощах і біді. А перед ними було ще море людей, які теж віднині стали друзями. І серед них стояли й аплодували тітка Наталя з дядьком Павлом, найдорожчі, найрідніші...» [11, с. 154]. И вот, благодаря благотворительному марафону и людям, которые приняли в нём участие – удалось собрать нужную сумму денег для дальнейшего лечения и выздоровления Ярины. «Дорога Яринко, це така приємна звістка, що я зразу ж задзвонив Сашку, а він скаже Санькові. Можливо, наступного літа ми також зустрінемося у Вербках – і тоді все буде інакше...бачитимемося щодня» [11, с. 157].

Психологическая повесть «Бабочки в ледяных панцирах» Радушинской О. – это не только история об «особенном» человеке. В первую очередь – это история о прикованном к инвалидной коляске человеке, который смог перебороть свой страх при одном только чувстве, что ты не такой как всё. Ярина – это яркий пример того, что не важно какой ты человек: здоровый или нет, с ограниченными возможностями или нет, ты так же имеешь право на жизнь среди активных и целеустремлённых людей. «Якою не була б неповносправність, опускати рук не можна. Від радянського стереотипу, ніби людей з особливими потребами не існує, наше суспільство вже відійшло. Однак, варто пам'ятати – щоб подивитись в

очі людині на візку варто просто дещо опустити погляд. І важливо, щоб це був погляд на рівних» [6].

Повесть «Бабочки в ледяных панцирах» О. Радушинской рассчитана не только на подростковую аудиторию, но и на взрослую, так как заставляет задуматься над самыми, казалось бы, примитивными понятиями, из которых и состоит вся наша жизнь, наш мир. Композиционно повесть автора имеет все структурные особенности и полностью соответствует эпическому жанру – повесть (рисунок 5).

В повести мы можем четко проследить за особенностями развития Ярины и Артема, поскольку в основу произведения автором закладывается понимание нами подростков и их взросление. Действительно, Ярина понимала, что она не такая, как все, так как находится в инвалидном кресле. Но О. Радушинская показывает нам девочку-подростка как сильную и мужественную, не взирая на различные сложности по жизни. В результате, мы можем отметить тот факт, что мечта Ярины исполнилась – она начала полноценную нормальную жизнь, она начала ходить.

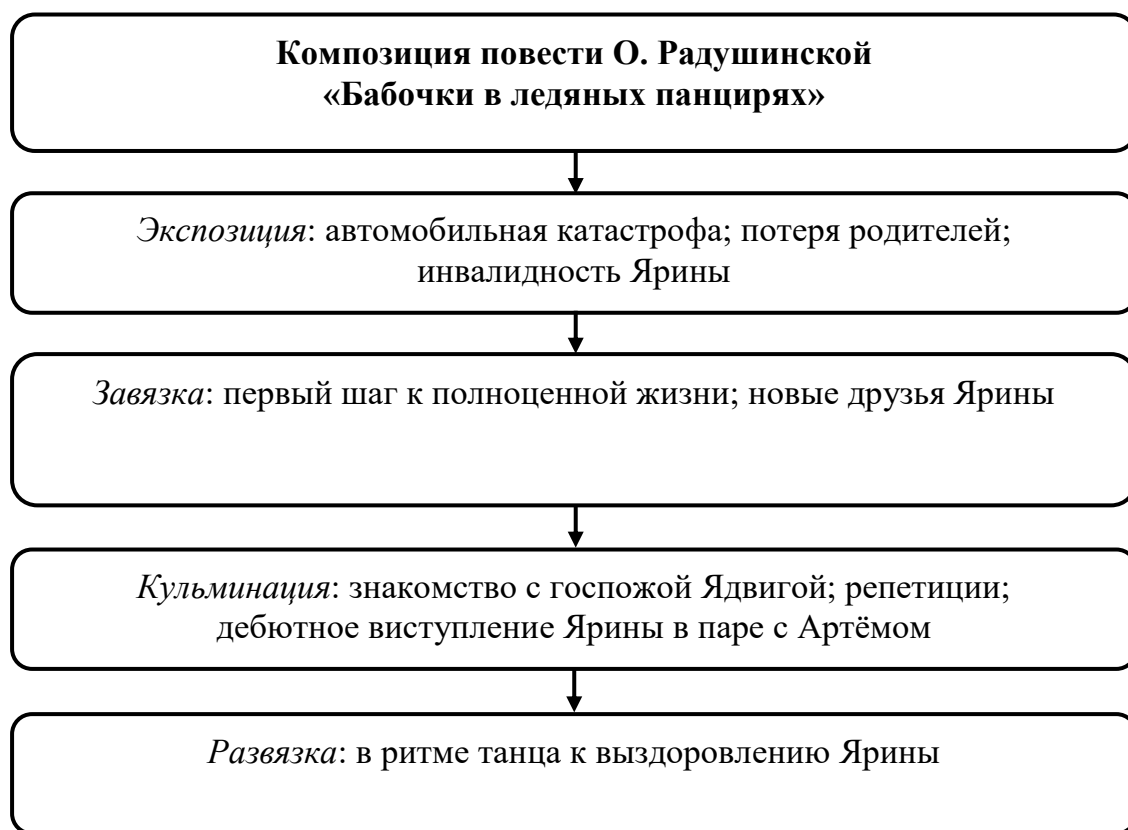


Рисунок 5 – Композиция повести О. Радушинской «Бабочки в ледяных панцирах»

После знакомства с историей Ярины у каждого читателя возникают свои мысли, чувства. Наталия Девятко в своей статье философствует на тему, как же непросто жить людям с ограниченными возможностями, насколько, порой, мы перестаём ценить то, что имеем, а имеем совсем немало – жизнь. Она ставит Ярину в пример многим людям, как с ограниченными возможностями так и нет [7]. Светлане Патре повесть позволила не только задуматься о жизни инклюзивного человека, его болям, который он вынужден терпеть, но и окунуться в детские годы, поностальгировать за тем безмятежным временем, за чувствами, которые переполняют от первой любви [2].

Стоит остановиться на том, что автор повести «Бабочки в ледяных панцирах» Радущинская О. сама является примером для многих людей. Она именно та женщина, которая передвигается на инвалидной коляске, но при этом она не чувствует себя неполноценным или «особенным» человеком. Писательница не любит, когда ей сочувствуют, она привыкла смотреть в будущее с гордо поднятой головой и уверенным взглядом. Работая над книгой, писательница на долю секунды подумала, что описывает двадцатилетнюю героиню, морально взрослого человека, который уже смог победить собственные комплексы, страхи, который выбрал борьбу и одержал победу. «Тоді я зупинила себе. Хіба в підлітковому віці всі є впевненими, хіба нас не роздирають протиріччя?». «Разом з головною героїнею я знову пережила розчарування, сльози, образу, біль від того, що тебе жаліють. Адже цей жаль не зігріває, а пече, – зізнається Оксана Радущинська. – Разом з Яриною я змогла ту кригу, яка ще залишилася в мені, здолати, щоби стати метеликом» [6].

Особое внимание в повести акцентируется на том, что пока мы живы – всё подлежит изменению, безвыходных ситуаций не существует. Стоит помнить о том, что инклюзия позволяет включить людей с возможными ограничениями в активную жизнь общества.

Список использованной литературы

1 Алёхина, С. В. Инклюзивное образование: история и современность. [Электронный ресурс] / С. В. Алёхина. – URL: http://school30.org.ru/docs/Ped_soveti/ped_sovet_7_30_12_15/inkluz_obr_istoriya.pdf. (дата обращения 06.04.2021).

2 В Університеті «Україна» відбулася презентація книги Оксани Радущинської «Метелики у крижаних панцирах». [Електронний ресурс]. – URL: <http://vnz.org.ua/novyny/podiyi/8548-v-un-ukrayina-prezentatsija->

knygy-oksany-radushynskoyi-metelyky-u-kryzhanyh-pantsyrah. (дата обращения 06.04.2021).

3 Инклюзия как модель нашего мира. [Электронный ресурс]. – URL: <https://edexpert.ru/inkluziya>. (дата обращения 06.04.2021)

4 Инклюзия. [Электронный ресурс]. – URL: <https://plus-one.ru/устойчивое-развитие/inkluziya>. (дата обращения 06.04.2021)

5 Кочергина, И. Г. Технологии инклюзии в системе дошкольного образования и воспитания / И. Г. Кочергина // Психология. Историко-критические обзоры и современные исследования. – 2016. – Том 5. – № 6 А. – С. 150–158.

6 Метелики в книжкових палітурках. [Электронный ресурс]. – URL: <https://starylev.com.ua/news/metelyky-v-knyzhkovyuh-paliturkah>. (дата обращения 06.04.2021)

7 Оксана Радущинська «Метелики в крижаних панцирах». [Электронный ресурс]. – URL: <https://bookchest.livejournal.com/114620.html> (дата обращения 06.04.2021).

8 Оксана Радущинська: «Я не п'яничка, не наркоманка, а візок – просто моя реальність.» [Электронный ресурс]. – URL: <https://web.archive.org/web/20110818215225/http://jean123.sumno.com/article/oksana-radushynska-ya-ne-pyanichka-ne-narkomanka-a>. (дата обращения 06.04.2021).

9 Основные принципы инклюзии. [Электронный ресурс]. – URL: <https://perspektiva-inva.ru/inclusive-edu/pravo/basic-principles-of-inclusion>. (дата обращения 06.04.2021).

10 Радущинська Оксана Петрівна. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.cbs.km.ua/?dep=1&dep_up=140&dep_cur=263. (дата обращения 06.04.2021).

11 Радущинська, О. Метелики в крижаних панцирах / О. Радущинська. – Вид.-во : Старого Лева, 2015. – 160 с.

12 Радущинська Оксана Петрівна Автобіографія. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=15149&page=2>. (дата обращения 06.04.2021)

13 Шаров, С. В. Художній простір на тему інклюзії як засіб соціалізації в суспільстві / С. В. Шаров, Т. М. Шарова // Пріоритетні напрямки розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (9-10 серпня 2019 р., м. Одеса), 2019. – С. 112–115.

14 Шарова, Т. М. Художня література як засіб соціальної реабілітації людей з обмеженими можливостями / Т. М. Шарова // Літні наукові підсумки 2019 року: XVIII Міжнародна науково-практична Інтернет конференція: тези доповідей, Дніпро, 5 червня 2019 р., 2019. – С. 84–89).

The article discusses the concept of inclusion, which represents the realization of a person with special needs in the modern world. The concept of a special person is revealed on the example of the work of Oksana Radushinskaya "Butterflies in ice shells". The scientific study shows the strength of the spirit, the ways and desire of a person to open up to the world, while staying in a shell out of fear of human misunderstanding. A different life of a "special" person, his desire to prove to the world that, first of all, the human soul, feelings or dignity are more important.

УДК 811.161.3

В. К. МАРОЗ

*г. Мінск, Акадэмія Міністэрства
ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь*

АСПЕКТЫ КАНЦЭПТУАЛЬНАГА ПАДЫХОДУ ДА ВЫВУЧЭННЯ БЕЛАРУСКАГА ІМЕНАСЛОВА

Даследаванне прозвішчаў, якія выступаюць спадчыннамі найменнямі, надзеленымі важнымі грамадска-прававымі функцыямі, у тэорыі і практыцы сучаснага мовазнаўства набыло значную актуалізацыю. У межах заяўленай тэмы ўвага скіравана на аналіз беларускага іменніка ў яго гістарычным і сучасным функцыянальным аспекце. Антрапаніміка як навуковая галіна, якая даследуе функцыянальную і моўную адметнасць уласных найменняў, мае выразны міждысцыплінарны характар. У артыкуле на канкрэтным матэрыяле паказана, што вытлумачэнне паходжання і функцыянавання значных пластоў нацыянальных антрапонімаў абавіраецца не толькі на шырокае кола звестак мовазнаўчага характару, але і дапаўняецца факталогіяй сумежных навуковых галін. З улікам таго, што ўласныя імёны ў слоўнікавым складзе мовы ўтвараюць функцыянальна і сацыяльна адметны пласт лексікі, вывучэнне іх семантыкі, фанетыкі, арфаграфіі, словаўтварэння, марфалогіі, сінтаксісу спалучаецца са звесткамі такіх галін навукі, як геаграфія, гісторыя, этнаграфія, сацыялогія. Высновы адносна кожнага прозвішча неабходна рабіць з улікам фактараў гісторыка-культурнага і часавага характару.

Антрапаніміка як галіна навукі, якая вывучае ўласныя імёны людзей, імёны па бацьку, прозвішчы, мянушкі, псеўданімы, крыптонімы, іх узнікненне, паходжанне, развіццё, функцыянаванне, займае належнае месца ў беларускім мовазнаўстве. Вынікі сістэмнага даследавання беларускіх прозвішчаў акумуляваны ў працах М. Бірылы, І. Гапоненкі, М. Грынבלата, Ю. Гурскай, А. Каўруса, В. Лемцюговай, І. Лепешава, В. Ляшчынскай, У. Лякіна, В. Рагаўцова, А. Рогалева, Г. Семяньковай, А. Станкевіч, П. Сцяцко, А. Шатун, З. Шведавай, І. Шумскай, В. Шура, У. Юрэвіча, Ф. Янкоўскага і інш. Паводле праведзеных падлікаў, больш за 90% беларускіх антрапанімаў уведзена ў навуковы зварот: прааналізавана і растлумачана іх паходжанне з выяўленнем спрадвечна беларускай і запазычанай асноў, падрабязна апісаны тыпы і спосабы словаўтварэння [1].

Агульная ж колькасць лексічнага складу беларускіх прозвішчаў не паддаецца хоць бы якому дакладнаму падліку найперш таму, што само паняцце “беларускае прозвішча” пакуль што не атрымала вызначанай дэфініцыі. Канцэптuallyна гэтае пытанне разглядаецца з улікам нацыянальнай прыналежнасці носьбітаў прозвішча, этымалагічнага аналізу лексічнай асновы (спрадвечна беларускай ці запазычанай), словаўтваральных паказчыкаў, якія фарміруюць нацыянальную антрапанімічную сістэму. Але, як выяўляецца, ні паасобку, ні ў сукупнасці такія падыходы не дазваляюць акрэсліць кола слоў, што ахапілі б увесь разнастайны склад беларускага іменаслова. Праілюстраваць гэта можа хоць бы такое радаводнае дрэва: *Клімовіч* па бацькавай лініі *Сагайдакевіч* – *Сагайдак* – *Галяновіч* – *Бычкевіч* – *Саліцкі*; па матчынай – *Жыжыч* – *Курыла* – *Жыбуль* – *Ваўчонак*. Прозвішчы на *-іч* – *Клімовіч*, *Сагайдакевіч*, *Галяновіч*, *Бычкевіч* – лакалізуюцца ў заходніх рэгіёнах Беларусі і гістарычна ўзыходзяць да іменніка беларускай шляхты. *Сагайдак* і вытворнае ад яго *Сагайдакевіч* вызначаюць родавую лінію беларускіх татараў. З іменніка гараджан ці сялян *Ваўчонак*, *Курыла*, *Жыбуль*: у першым суфікс *-онак* указвае на Віцебскі рэгіён; *Курыла*, *Жыбуль* – апелятыўныя найменні, утвораныя семантычным шляхам ад імя *Курыла* / *Кірыла* і ад агульнага назоўніка *жыбуль(ка)*. *Жыжыч* узыходзіць да міфалагічных часоў і суадносіцца з захавальнікам агню і кавальскага рамяства *Жыжалем*.

Такім чынам, гаварыць пра базавую мадэль беларускіх прозвішчаў, як гэта прынята адносна моў з аднароднымі антрапасістэмамі, не выпадае з прычыны “стракатасці прозвішчных

тыпаў” [2]. Разам з тым, улічваючы наяўнасць прозвішчаў з аднолькавымі словаўтваральнымі фармантамі на дастаткова шырокім арэале беларускага памежжа з іншымі народамі, можна ўносіць карэктывы ў вызначэнне нацыянальнай прыналежнасці пэўных антрапанімічных пластоў. Так, прозвішчы на *-скі, -цкі, -овіч, -евіч, -іч* традыцыйна адносяць да польскіх паводле паходжання, з фармантамі *-энка, -енка, -анка* – да ўкраінскіх, на *-ін, -ын, -оў, -еў, -ёў* – да рускіх.

Паводле назіранняў Ф. Янкоўскага, прозвішчы на *-овіч, -евіч, -іч* ужываліся і ўжываюцца і ў беларусаў, і ў палякаў. Але ў польскай мове яны спрадвечна канчаліся на *-іц* (параўнай са словамі ў польскай мове *pięć, nos*). З XVI–XVIII стст. польскія прозвішчы на *-іц* амаль выцесніліся беларускімі на *-іч*: у польскай мове сталі гаварыць і пісаць *Chodkiewicz, Szymonowicz, Klenowicz, Bialokozowicz* [3]. Адносна заўвагі пра тое, што з XVI–XVIII стст. польскія прозвішчы на *-іц* амаль выцесніліся беларускімі на *-іч* можна выказаць наступнае. Войны паміж Рэччу Паспалітай і Маскоўскай дзяржавай (1632 – 1634, 1654 – 1667) прывялі да масавага перамяшчэння ў XVI–XVII стст. беларускай шляхты з прозвішчамі на *-іч / -овіч / -евіч* ва ўсходнія рэгіёны Каралеўства Польскага, што і выклікала асіміляцыю польскамоўных прозвішчаў на *-іс (-іц)*. Такім чынам, прозвішчы на *-овіч* і *-іч*, шырока адлюстраваныя ў напісаных па-беларуску пісьмовых помніках (такая форма надавалася спадчынным прозвішчам пры атрыманні шляхецкіх прывілеяў у часы Вялікага Княства Літоўскага), гіпатэтычна прызнаюцца ўласна беларускімі паводле словаўтварэння.

Гістарычны вектар масавага перамяшчэння рамеснікаў-гараджан з беларускіх этнічных земляў на працягу XVI ст. праз няспыннымя войны паміж Вялікага Княства Літоўскага і Маскоўскай дзяржавай (1492 – 94, 1500 – 03, 1507 – 1508, 1512 – 1522, 1534 – 37) стаўся вынікам актыўнага назавапашвання антрапонімаў на *-аў/-оў/-еў, -ін, -ын* у рускім іменніку. А ў Вялікім Княстве Літоўскім з прычыны такой міграцыі да прадстаўнікоў рамеснага люду адышлі прозвішчы шляхецкага стану. Параўнальны аналіз асноўнага складу віцебскіх прозвішчаў ганчароў, кацельнікаў, шаўцоў, кавалёў і інш., зроблены Г. Мезенка на аснове складзенага ў Віцебску па-беларуску і запісанага лацінкаю інвентару 1641 г. (“Инвентарь целого города Его Королевской милости Витебска с принадлежащими ему некоторыми доходами и землями Ярошем Маскевичем Дворянином Его Королевской Милости при придании права Магдебурского списанный в году 1641 7 дня”, і спіса прозвішчаў гараджан на 1812 г. (“Список

жителей Витебска 1812 г.”) паказаў, што колькасць прозвішчаў на *-скі/-цкі, -оўскі /-еўскі, -інскі* толькі ў Віцебску за час паміж 1641 і 1812 гг. падвоілася [4].

На прозвішчы з суфіксамі *-ін, -ын, -оў, -еў, -ёў*, утвораныя ад прыналежных прыметнікаў, звяртаў увагу Я. Карскі як на “выдатную” з’яву беларускай летапіснай традыцыі (*брат Олгирдавъ, пана Спытковая, братов скиргаиловых*) [5]. Такая словаўтваральная мадэль прозвішчаў застаецца адной з самых значных і ў сучаснай беларускай антрапанімічнай сістэме: *Калінін, Капусцін, Русінаў, Пыльчанкоў, Палуянаў, Лісаў, Астанаў, Канюхоў, Сулімаў, Харытонаў* і інш.

У аспекце функцыянавання народна-дыялектнай формы мовы захоўвае актуальнасць праблема назвавання і вывучэння рэгіянальнага тапанімікону з прымяненнем этымалагічнага і словаўтваральнага прынцыпаў. Да прыкладу, прозвішча *Сяледчык* па форме можа разглядацца як апелятыўнае ўтварэнне: *сялед*+суфікс *-чык*. Паводле найўнай (народнай) этымалогіі, яно суадносіцца з лексемамі *сяледчык* ‘гальштук’ (назоўнік мужчынскага роду *разм.*) ці *сяледчык* ‘селядзец’ (назоўнік мужчынскага роду). Па назве ж вёскі *Сяледчыкі* (ад 1972-га года яна ў складзе вёскі Вязынка) гэтае прозвішча айканімічнага паходжання.

Беларуская антрапаніміка паводле паходжання ўзыходзіць як да спрадвечнабеларускай асновы, так і запазычанняў з іншых моў (славянскіх, неславянскіх). Так, прозвішча *Суржык* прыйшло ў беларускі іменнік з Украіны. *Суржык* (укр.: *суржик*, ад *сурожь* – “сумесь рознага зерня з жытам”) – моўны феномен змешанай рускай і ўкраінскай мовы на ўсіх узроўнях – лексічным, фанетычным, марфалагічным, сінтаксічным. У беларускай мове аналагам такой з’явы (змешанага беларуска-рускага / руска-беларускага маўлення) выступае *трасянка*.

Як вядома, уласныя найменні не валодаюць лексічным значэннем, а толькі выконваюць намінатыўна-ідэнтыфікацыйную функцыю і служаць для вылучэння (называння, абазначэння) аб’екта, з якім яны суадносяцца. Тым не менш антрапаніміка прызнаецца перш за ўсё лінгвістычнай навукай. Антрапанімічны матэрыял дае ўказанне на шмат якія не зафіксаваныя іншымі крыніцамі факты гісторыі, культуры, мовы народа. У мовазнаўчай галіне вывучэнне ўласных найменняў непасрэдна суадносіцца з дыялекталогіяй, гісторыяй і сучасным станам мовы. Захоўваецца цесная сувязь прозвішчаў з рэаліямі таго грамадства, якое стварыла імёны тыпу

Статут / Статута, Крыванос / Насовіч / Носевіч / Носавіч, Жаваранак / Жаваранка, Лішак / Лішка, Капейка / Капіца і інш. Паглыбленне праблематыкі даследавання беларускіх прозвішчаў магчымае праз выхад на шырокую факталогію народна-дыялектнай мовы і прыцягненне да аналізу звестак гістарыяграфіі. Забяспячэнню гэтага працэсу будзе спрыяць актуалізацыя вывучэння рэгіянальнага антрапанімікону ў суаднесенасці з фактарамі мовазнаўчага і экстралінгвістычнага характару.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Шур, В. Пра паходжанне і некаторыя мадэлі беларускіх прозвішчаў / В. Шур // Роднае слова. – 2021. – № 5. – С. 38.

2 Гапоненка, І. Што такое беларускае прозвішча / І. Гапоненка // Роднае слова. – 2017. – № 10. – С. 28.

3 Янкоўскі, Ф. Беларуская мова / Ф. Янкоўскі. – 3-е выд., дапрац. – Мінск : Выш. школа, 1978. – 336 с.

4 Беларуская антрапанімія : вучэбны дапаможнік / Г. М. Мезенка (наук. рэд.) [і інш.]. – Віцебск : УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2009. – 254 с.

5 Карский, Е. Ф. О языке так называемых литовских летописей / Е. Ф. Карский // Труды по белорусскому и другим славянским языкам. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1962. – С. 208–250.

The study of surnames, which are hereditary names endowed with important social and legal functions, has become very relevant in the theory and practice of modern linguistics. Within the framework of the stated topic, attention is paid to the analysis of Belarusian anthroponyms in their historical and modern functional aspect. Anthroponymy as a scientific field that studies the functional and linguistic differences of proper names has a clear interdisciplinary nature. The article on specific material shows that the explanation of the origin and functioning of significant layers of national anthroponyms is based not only on a wide range of linguistic data, but also supplemented by facts from related fields of science. Given that proper names in the vocabulary of the language form a functionally and socially distinctive layer of vocabulary, the study of their semantics, phonetics, spelling, word formation, morphology, syntax is combined with data from such branches of science as geography, history, ethnography, sociology. Conclusions on each surname should be made taking into account historical, cultural and temporal factors.

О. Н. МЕЛЬНИКОВА, О. А. БУРЬЯК

г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»

ОСОБЕННОСТИ ВЕРБАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА «ЖИЗНЬ» В УСТОЙЧИВЫХ СОЧЕТАНИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Предметом исследования в данной статье являются особенности функционирования устойчивых сочетаний с компонентом жизнь в художественном дискурсе (на материале текстов, представленных в Национальном корпусе русского языка). Классификация языкового материала базируется на концептуальных метафорах, лежащих в основе образной сочетаемости рассматриваемой лексики.

Слово *жизнь* является ключевым именем концепта, который занимает одно из центральных мест в русской лингвокультуре, поскольку фундаментом любых представлений человека о действительности является представление о бытии/существовании элементов окружающего мира. Содержание концепта, как известно, раскрывается во всей совокупности парадигматических и синтагматических отношений, в которые он вступает.

По мнению О. А. Ипановой, «образная составляющая концепта «жизнь» складывается из концептуальных метафор, отражающих национальный образ мышления. Это подтверждается наблюдением о том, что концептуальное осмысление категорий культуры находит свое воплощение в системе образов, которые, по сути, являются своеобразной «нишей» для кумуляции мировидения народа [1, с. 364]. Именно концептуальные метафоры чаще всего используются для категоризации абстрактных концептов, к которым относится исследуемый нами концепт «жизнь».

Прежде всего следует отметить, что абстрактные концепты, регулярно наделяются антропоморфными признаками, сравн.: *жизнь идёт, жизнь требует, жизнь заставит, жизнь научит, жизнь рассудит* и пр. Персонифицированный образ жизни в подавляющем большинстве устойчивых сочетаний выступает как субъект действия. В отношениях «жизнь – человек» жизнь влияет на человека, изменяет

его, иногда оказывает ему помощь, является судьёй, учителем, агрессором; человек в этих отношениях пассивен и, как правило, вынужден подчиниться жизни. Особенности персонификации жизни в устойчивых словесных комплексах русского языка уже являлись объектом нашего исследования ранее [2].

В настоящей статье мы рассматриваем концептуальные метафоры, которые, по нашим наблюдениям, также являются достаточно частотными: «жизнь – путь», «жизнь – собственность», «жизнь – книга», «жизнь – хрупкий предмет», «жизнь – ограниченный ресурс». Образная составляющая рассматриваемого концепта находит своё воплощение в ряде устойчивых сочетаний. Рассмотрим особенности их употребления на материале текстов, представленных в Национальном корпусе русского языка [3].

Жизнь – путь

В современном русском языке регулярно встречаются устойчивые сочетания *жизненный путь*, *дорога жизни*, сравн.: *Дожить до седых волос, пройти с человеком рука об руку долгий жизненный путь и вдруг... узнать... Скажите, что же это?!* [А. И. Пантелеев «Анечка»]; *Видимо, моя дорога жизни будет вся отмечена неработающими столовыми.* [Ольга Сульчинская «Я умру с телефонной трубкой в руке»]. *Утром все туда едут, вечером возвращаются. Дорога жизни. Все работают там, где платят.* [Ольга Андреева «Стланная стлана»]. Метафорический образ «жизнь – путь» поддерживается также частотностью употребления сочетаний типа *спутник (спутница) жизни*: *Просто, согласитесь, уж очень вы ненадежный спутник жизни.* [В. Ф. Панова «Который час? Сон в зимнюю ночь»]; *Он глядел в теплую тьму перед собой и впервые чувствовал давящее, беспредельное одиночество, хотя совсем рядом посапывала жена, давняя и верная спутница жизни, ей он был благодарен за ее женскую мудрость и терпение.* [П. Л. Проскурин «Число зверя»]. При этом данные устойчивые сочетания могут относиться не только к человеку, сравн.: *Полк вооружен высотными истребителями – это главное, а риск для военного человека – спутник жизни.* [Анатолий Докучаев «Охота за «призраком»»]; *Литература не исчезает, она вечный спутник жизни.* [Андрей Битов «Две заметки периода гласности»].

Человек вступает в жизнь: *Дверь открылась, и он вошёл в рентгеновское царство душного казённого воздуха и бешеного казённого света – вступил в жизнь, шедшую вне войны, помимо войны, над войной.* [Василий Гроссман «Жизнь и судьба»]; идет по

жизни: *Он идёт по жизни пружинисто и настороженно, как охотник, выслеживающий дичь.* [Алексей Слаповский «Жизнь Лагарпова»]; Зина идет по жизни, как по проволоке, волоча за собой левую сторону тела. [Г. С. Померанц «Записки гадкого утёнка»].

Жизнь закономерно ассоциируется с неким ходом действий, движением. И это движение у всех свое, имеет свой временной план. Так, в русском языке довольно частотным является устойчивое сочетание *уйти (уходить) из жизни*. Данный фразеологизм имеет значение ‘умереть’ [4, с. 301]. Уйти из жизни можно как естественным путем, так и совершив самоубийство, а также другим способом: *В предсмертном письме сыну он написал, что решил **уйти из жизни**, считая себя ответственным за гибель двух подчиненных.* [В. В. Овчинников «Размышления странника»]; *Мне кажется, что я живу очень-очень быстро и **уйти из жизни** могу мгновенно.* [Александр Сокуров «Японский дневник»]; *Но согласитесь: одно дело – уходить из жизни самой, а другое дело, когда тебя из нее выпихивают против твоей воли, даже на такси* [Виктория Токарева. «Центровка»]. Кроме того, в жизни иногда случаются крутые повороты, сравн.: *Хуже ему бывало, когда повороты жизни случались врасплох, когда он не был готов к отражению напастей.* [Виктор Астафьев «Царь-рыба»].

В случаях, когда появляется какая-то возможность или шанс, который меняет *жизнь*, говорят: «Тебе дали путевку в жизнь». Фразеологизм *путевка в жизнь* имеет два значения: 1. ‘знания, навыки и т. п., дающие возможность вести полезную трудовую деятельность’; 2. ‘то, что открывает дорогу кому-, чему-л. для дальнейшего применения, использования’ [4, с. 230]: *Выучился... В люди выбился... **Путевка в жизнь**... Славно* [Михаил Елизаров «Библиотекарь»]; *Он чуть ли не первым в мире стал лечить с помощью электрофореза, а его полувековые наблюдения за погодой дали **путевку в жизнь** российской метеорологии* [Алексей Шлыков «Дворяниново»].

Жизнь – собственность

Жизнь как *собственность* можно дать, подарить, сравн. фразеологизм *дать (давать) жизнь* в значении ‘родить, произвести на свет’ [5, с. 80], сравн.: *Супруга должна **дать жизнь** вашим детям, а также на протяжении долгих лет создавать в вашем доме комфортную атмосферу* [М. Дяченко, С. Дяченко «Магам можно всё»]. При этом речь может идти не только о новом человеке, а, к примеру, о создании нового проекта: *Информалиат может **дать***

жизнь нескольким конкурирующим проектам и субкультурам [А. Шубин «Социализм XXI века»].

Рассматриваемая концептуальная метафора актуализируется также в устойчивой сочетаемости с глаголом *отнять*, сравн.: *Надо биться с тем, кто хочет отнять жизнь, право на неё; надо биться крепко, не качаясь, – как в стенке, – а накал ненависти, твёрдость даст борьба.* [М. А. Шолохов «Тихий Дон»].

Жизни как собственности можно лишиться, сравн. фразеологизмы *лишить (лишать) жизни и решить (решать) жизни* в значении ‘убить (убивать)’ [5, с. 80]. Отметим, что в современном русском языке выражение *решить (решать) жизни* практически не встречается. *Лишить жизни целую осиную семью означало нарушить равновесие живых существ в природе.* [И. Халяпина «Райская яблоня»].

Но бывают случаи, когда *жизни* можно лишиться по своему желанию, вынужденно, сравн. значение фразеологизмов *лишиться (лишаться) жизни и решиться (решаться) жизни* ‘умереть (умирать), погибнуть (погибать)’ [5, с. 80]: *Что же, мне из-за нее самому лишиться жизни?* [М. А. Булгаков «Бег»].

Жизнью как собственностью можно пожертвовать. В этом значении употребляется фразеологизм *отдать (отдавать) (или положить) жизнь* ‘пожертвовать жизнью, умереть, защищая кого-, что-л.’ [5, с. 80]. *Полис не допускал человека до страха смерти – приучал отдавать жизнь за дом, род, город.* [М. Л. Гаспаров «Записки и выписки»]; *Значит, он готов был положить жизнь за то, чтобы институт продолжал существовать и развиваться.* [А. В. Бялко, А. Е. Шилов «Некоторые трудные вопросы»].

Жизнь – книга

Как свидетельствует рассмотренный нами языковой материал, эпизоды жизни регулярно сравниваются со страницами книги: *Как же мне тебя не узнать, если с тобой у меня связаны самые яркие страницы жизни.* [Виктор Пронин «Банда 8»]; *Пытаюсь воскресить, вытащить из архивов пережитого страницы жизни, давным-давно прочитанные, перевернутые быстро бегущим временем и похороненные в бездонных кладовых забвения...* [Георгий Жженов «Прожитое»].

Кроме того, из жизни можно что-то или кого-то вычеркнуть. Такое возможно либо по собственному желанию, либо по стечению обстоятельств, либо по желанию других людей. Фразеологизм *вычеркнуть (вычёркивать) из своей жизни* имеет значение ‘считать

для себя несуществующим' [4, с. 44]. *А теперь все это надо было забыть, выбросить из памяти, вычеркнуть из жизни.* [Альберт Лиханов «Чистые камушки»]; *Этот предмет Шуша поспешила вычеркнуть из своей жизни.* [Дарья Симонова «Легкие крылышки»].

Жизнь – хрупкий предмет

Данная концептуальная метафора представлена в сочетаемости с глаголами *разбивать* и *ломать*.

Устойчивое сочетание *разбивать/разбить жизнь (судьбу)* кому употребляется в значении 'заставлять кого-л. испытывать беды, неприятности' [6, с. 188]. При этом употребление данной единицы отмечено как в отношении своей жизни, так и в отношении чужой, сравн.: *Стало быть, мало того, что ты меня лишил покоя, но ты хочешь и вовсе разбить жизнь.* [М. А. Булгаков «Александр Пушкин. Пьеса в четырех действиях»]; *Стало ли бы у меня после этого духу разбивать свою и Дмитриеву жизнь?* [Б. Л. Пастернак «Воздушные пути»].

Достаточно устойчивым в русском языке является выражение *ломать жизнь*. Но сейчас в первичном значении 'праздно проводить время; вести праздное существование' [7, с. 231] данное выражение встретить маловероятно, поскольку значительно чаще данный фразеологизм употребляется в значении 'испортить чью-то жизнь намеренно или нет'. *Я не имею права ломать жизнь ребенка* [И. Г. Эренбург «Оттепель»]; *Может быть, оно понемногу пройдет, забудется, ты справишься с ним, и не надо будет ломать жизнь себе и мне* [Е. А. Нагродская. «Гнев Диониса»].

Жизнь – ограниченный ресурс

Как показывают наблюдения над языковым материалом, *жизнь* может осмысляться и как ограниченный ресурс, о чём свидетельствует достаточно регулярное в русском языке сочетание *тратить жизнь*. *Обоим тратить жизнь на дипломатической службе, обоим не напечатать при жизни своих сатир и умереть обоим вдали от родины в тридцать четыре года...* [Феликс Кривин «Хвост павлина»]; *Разве допустимо тратить жизнь на непрерывное обрывание билетиков?* [М. С. Шагинян «Приключения дамы из общества»]; *Ты должен делать другое дело, а не тратить жизнь на службу какому-то барину* [Н. Г. Помяловский «Мещанское счастье»].

Рассматриваемая концептуальная метафора подтверждается значением фразеологизма *прожигать жизнь* – 'вести беспорядочный, губительный для здоровья образ жизни, предаваясь

удовольствиям, развлечениям и т. п.’ [3, с. 80]. *Это были наши гламурные боги, вампиры моего возраста или немного старше – так называемая красная молодежь, главной обязанностью которой было красиво прожигать жизнь между ритуальными приемами баблоса* [Виктор Пелевин «Бэтман Аполло»]; *Я поняла наконец, что нельзя прожигать жизнь, а нужно ровно гореть во имя человечества* [Евгений Попов «Запоздалое раскаяние»].

Таким образом, *жизнь* относится к числу абстрактных концептов, которые регулярно наделяются метафорическими признаками. Рассмотренные нами метафорические признаки лежат в основе образной сочетаемости ключевой лексики концепта.

Список использованных источников

1 Ипанова, О. А. Жизнь. Антология концептов / О. Ипанова ; под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М. : Гнозис, 2007. – С. 356–370.

2 Бурьяк, О. А. Персонификация жизни в устойчивых выражениях русского языка / О. А. Бурьяк, О. Н. Мельникова. // Славянская фразеология и паремиология в языке и речи : сборник научных статей / редкол. : О. Н. Мельникова (отв. ред.) [и др.] ; М-во образования РБ, Гом. гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2020. – С. 48–54.

3 Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ruscorpora.ru/new/>. – Дата доступа: 22.04.2021.

4 Тихонов, А. Н. Фразеологический словарь русского языка / А. Н. Тихонов, А. Г. Ломов, Л. А. Ломова. – М. : Медиа, 2007. – 334 с.

5 Мокиенко, В. М. Загадки русской фразеологии / В. М. Мокиенко. – СПб. : “Авалон”, “Азбука-классика”, 2005. – 256 с.

6 Бирих, А. К. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова. – СПб. : Фолио-Пресс, 1998. – 704 с.

7 Мокиенко, В. М. Большой словарь русских поговорок / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина. – М. : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2007. – 784 с.

The subject of the research in this article is the peculiarities of the functioning of stable combinations with the component life in artistic discourse (based on the material of the texts presented in the National Corpus of the Russian Language). The classification of the language material is based on the conceptual metaphors underlying the figurative compatibility of the lexeme under consideration.

А. М. МЕЛЬНИКОВА, С. В. ШАРОВ

г. Мелитополь,
Таврический государственный
агротехнологический университет
имени Дмитрия Моторного

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ПРОСТРАНСТВО ИНКЛЮЗИИ: РЕЦЕПЦИЯ И АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ ТЕКСТОВ

В статье представлена информация о художественной литературе, где присутствует тема инклюзии. В последнее время все чаще современные писатели стали выбирать для своих главных героев людей с ограниченными возможностями. Следует отметить, что выбор таких героев позволяет читателям не сочувствовать им, а учиться смелости, выдержке, терпению. К рассмотрению берутся во внимание такие писатели и их произведения, как Екатерина Бабкина «Шапочка и кит», Дзвинка Матияш «Марта с улицы Святого Николая», Дара Корний «Звезда для тебя», Марк Ливинн «Рики и дороги», Оксана Радушинская «Бабочки в ледяных панцирях», Андрей Бачинский «140 децибелов тишины».

Инклюзия – процесс включения всех граждан в социум. И прежде всего, людей, имеющих трудности в физическом или умственном развитии [14]. Итак, инклюзия – это привлечение людей с особыми потребностями к активной общественной жизни, стоит отметить, что этот процесс необходим для всех членов общества.

Так, люди с особыми потребностями смогут реализовать свои мечты и планы, удовлетворить потребность в общении со сверстниками, получить дружбу и поддержку и почувствовать себя полноценным членом общества. В последнее время инклюзия охватывает различные сферы жизни: культуру, образование, спорт, политику.

Следует акцентировать внимание на том, что инклюзивное образование – это образовательная технология, которая предусматривает обучение и воспитание детей с особыми потребностями в обычном учебно-воспитательном учреждении, где созданы соответствующие условия для обеспечения максимальной

эффективности учебного процесса. Для Украины инклюзивное образование является педагогической инновацией, и в то же время, требованием не только времени, но и с – момента ратификации Конвенции ООН о правах инвалидов – одним из международных обязательств государства [13].

Инклюзия в образовании предусматривает обучение детей с особыми потребностями вместе с их сверстниками в одном классе. Это поможет их адаптации в социуме. Также ликвидирует определенные барьеры, стереотипы и предрассудки в отношении людей с инвалидностью. Это поможет детям участвовать в обучении, коммуникации и социальной жизни.

Поддержка инклюзии в сфере культуры и искусств, расширение аудитории путем привлечения различных возрастных и социальных групп – один из 12 приоритетов деятельности Украинского культурного фонда в 2018-2019 годах. Инклюзия в данном случае рассматривается сразу в двух аспектах. Первый – как физическая доступность чего-нибудь для кого угодно, то есть возможность различных представителей общества присоединиться к тому или иному предмету культуры и искусств. И второй аспект – как привлечение к созданию предмета культуры и искусств на одинаковом уровне художников с инвалидностью и без [7].

Инклюзивная культура – это взаимодействие людей с ограниченными возможностями и без. Инклюзия в культуре дает возможность показать обществу, что люди с ограниченными возможностями также могут быть талантливыми, одаренными и способными. Это показывает, что в искусстве нет границ и ограничений, меняет восприятие людей с инвалидностью, дает возможность миру узнать о художниках, предотвращает разграничению инклюзивной культуры и культуры вообще.

Массово привлекать людей с инвалидностью к занятиям физкультурой начали в Великобритании после Второй мировой войны. Нейрохирург Людвиг Гуттман организовал соревнования для ветеранов с повреждениями позвоночника. Он был уверен, что спорт – лучшая помощь для людей, которые в результате полученных ранений передвигались на колясках. В первых играх, которые прошли 1948 в английском городке Сток-Мандевиль, приняли участие 14 мужчин и 2 женщины; они соревновались в стрельбе из лука. С тех пор параолимпийский спорт стал доступным не только для людей с поражениями опорно-двигательного аппарата, но и с другими видами инвалидности [8]. Спортсмены с инвалидностью также имеют

возможность посоревноваться с полностью здоровыми людьми и показать, что инвалидность – это не приговор.

С целью реализации принципов инклюзивности и защиты прав лиц с инвалидностью 13 декабря 2006 Генеральной Ассамблеей ООН была принята Конвенция о правах лиц с инвалидностью, которую подписали и ратифицировали почти все страны мира, в том числе и Украина. Координацию мероприятий, осуществляемых центральными и местными органами исполнительной власти, органами местного самоуправления, предприятиями, учреждениями и организациями, по имплементации и реализации Конвенции обеспечивает Министерство социальной политики Украины [5].

Вопрос инклюзивного образования, инклюзии в литературе рассматривали ученые, исследователи, которым является небезразлична судьба людей с ограниченными возможностями. Среди значительного количества исследователей, изучавших обозначенный вопрос следует выделить исследования С. Бабенко, Л. Борщевской, Л. Вавина, А. Высоцкой, Н. Головченко, В. Засенко, И. Брызгунова, Е. Косатинова, А. Колупаева, С. Патры.

Актуальным сегодня является вопрос художественного инклюзивного пространства в современной литературе. Эти вопросы в истории литературы на примере произведений украинских писателей XXI века изучают современные исследователи А. Забаренко, И. Костишак, А. Стовбыр, Т. Шарова, С. Шаров и др. Однако на сегодня отсутствует целостное исследование вопроса художественного пространства инклюзии в украинской литературе XXI века.

В последнее время вопрос инклюзии в художественном пространстве очень актуален. Ведь инклюзия становится неотъемлемым компонентом различных сфер жизни. Таким образом, все чаще встречаются литературные герои с ограниченными возможностями. Проблема инклюзии в украинской литературе рассмотрена в произведениях Екатерины Бабкиной «Шапочка и кит», Дзвинки Матияш «Марта с улицы Святого Николая», Дары Корний «Звезда для тебя», Марка Ливинна «Рики и дороги», Оксаны Радушинской «Бабочки в ледяных панцирях», Андрея Бачинского «140 децибелов тишины». Современные исследователи акцентируют внимание на том, что «діти-інваліди, люди з обмеженими можливостями – це тематика для сучасної молоді, яка шукає себе в суспільстві, прагне знайти кращий шлях у житті» [11, с. 113].

Екатерина Бабкина акцентирует внимание на актуальном для общества вопросе – проблемы детей, больных раком крови в своем произведении «Шапочка и кит». Главный герой – Шапочка – имеет диагноз лейкоз, поэтому он лишен простых жизненных радостей. Ему запрещено пробовать сладости, посещать школу, гладить собак, бегать. Мальчик постоянно надевает шапочку, потому что после химиотерапии он остался без волос. Поэтому его называют Шапочка. Его друг – большой кит, который появился в воздухе. Именно он поддерживает мальчика, дает ему возможность поверить, что вылечиться можно. Также из произведения мы узнаем, что Шапочка не получает полной поддержки от своей семьи, так как его родители разведены, а мать устраивает свою личную жизнь с другим мужчиной. Финал остается открытым. Автор говорит о том, что невозможно полностью излечиться от рака и необходимо проходить обследование каждые пять лет.

Дзвинка Матияш в книге «Марта с улицы Святого Николая» рассказывает об обычной девочке-подростке, которая дружит со взрослой женщиной в коляске. Читатель в течение всего повествования созерцает процесс взросления Марты, становления её как личности. Она начинает понимать, что делала неправильно, понимает последствия своих необдуманных поступков. Именно ее окружение способствовало этому. Девочка с пониманием относится к Полине, которая прикована к коляске, она понимает, как ей тяжело, потому что та не может прикоснуться босыми ногами к траве или асфальту, ведь не чувствует их. «Полина – это рыжеволосая женщина, ездит на инвалидном кресле и громко смеется. И пишет мне двадцать эсэмэсок в день. Я никогда не задумывалась над тем, что Полине нужна помощь для того, чтобы искупаться» [4]. Несмотря на то, что Полина находится в коляске, она умеет радоваться жизни и ценить каждое мгновение. Полина даже «носится на своей тележке» [9].

В произведении «Звезда для тебя» Дара Корний рассматривает не только моральные, но и физические недостатки. Второстепенный герой страдает от алкогольной зависимости, диабета, в результате чего ему ампутировали конечность. Человек, который получил такие тяжелые испытания судьбы – Назар, отец главной героини – Зоряны. Лишь впоследствии он начал понимать, что если бы он вовремя смог остановиться, то многих проблем можно было бы избежать. Ему страшно остаться никому не нужным. Именно поддержка медсестры Клары придает ему силы жить и возможность поверить в себя. «Когда женщина заходила в палату, человек менялся на лице, глаза

загорались» [2]. Благодаря ей Назар прекратил злоупотреблять алкоголем, научился заново ходить на протезах и начал ценить каждое мгновение жизни.

В книге Марка Ливинна «Рики и дороги» четырнадцатилетний Матвей имеет синдром Аспергера. Аутизм становится преградой на пути к социализации. Он требует особой заботы, но, к сожалению, окружающие не знают, как это правильно сделать. Любые незначительные изменения в повседневной жизни Матфея выбивают парня из колеи. Его лучшие друзья – воображение и пес Рики. Он хочет жить, общаться, чувствовать себя полноценным членом общества. Матвей направляется в лес, где находится около четырех дней, чтобы найти себя. Именно псу Рики он рассказывает о своих переживаниях, боли, причины бегства из дома, все, что волнует. Это важная и очень нужна книга об умении принимать других людей [6]. Также в этом произведении есть проблема непростых отношений в семье. Мальчик получает желаемую поддержку только от собачки Рики. Он лишь хочет быть нужным, получать внимание от родителей. Автор рассказывает нам о сложных вещах простым языком [10, с. 225].

Оксана Радушинская в своей книге «Бабочки в ледяных панцирях» освещает проблемы людей, прикованных к инвалидной коляске. Она на собственном опыте понимает, что это не просто, потому что после обычной прививки от полиомиелита ее приковало к коляске. Главная героиня – Ярина осталась в живых после страшной автокатастрофы. Но на этом ее трудности не закончились, она оказалась в инвалидной коляске. Ей трудно приспособиться к новой жизни, она не получает необходимой поддержки от окружающих. Жизнь Ярины меняет знакомство с Артемом. Артем и Ярина сыграли значительную роль в формировании мировосприятия друг друга. Артем значительно повзрослел, стал более человечным, научился чувствовать чужую боль. Ярина стала более уверенной и встала на ноги.

В книге Андрея Бачинского «140 децибел тишины» главный герой – Сергей – музыкант. После страшной автомобильной аварии он теряет родителей, младшую сестру и слух. После реабилитации в больнице он попадает в школу-интернат для глухонемых, где ему предстоит многому научиться, приобрести себе друзей и даже врагов [1]. Сергей не только находит в себе силы жить дальше, но и занимается проблемами своей новой знакомой Яринки. Эта повесть рассматривает актуальную проблему современности –

дискримінація, предвзяте отношение к людям с определенными физическими недостатками. По повести Андрея Бачинского «140 децибелов тишины» планируют снять фильм, режиссером которого будет Роман Синчук. Мир «особых» людей окажется очень интересным и даже экстремальным, но совсем не сказочным или неким «другим». Потому что все мы живем в едином общем мире и каждый из нас «особый» по-своему. А «человеческим» или нет наш мир делают только наши поступки [3].

Следовательно, значение творчества современных украинских писателей, которые поднимают вопрос инклюзии в литературе, трудно переоценить. Современные писатели пытаются показать жизненные трудности личности. Вполне уверенно можно говорить о том, что художественное пространство инклюзивного литературы – это не литература о людях с проблемами, это – литература о личности, стремящейся к лучшей жизни. Как правило, главные герои произведений современных писателей на тему инклюзии – это люди, которые не жалуется на свою беду, они сильны духом, хотят жить дальше и не повинуются судьбе. На примерах таких текстов можно учить будущее поколение быть толерантными, помогать друг другу, заботиться о ближнем.

Список использованной литературы

1 Виноградов, Д. «140 децибелів тиші» – прорив для української літератури? – URL : <https://bokmal.com.ua/books/140-decybeliv-tyshi/> (Дата звернення 28.03.2021).

2 Дара Корній «Зірка для тебе». – URL : <https://www.litmir.me/bd/?b=222611> (Дата звернення 28.03.2021).

3 Дев'ятко Н. Андрій Бачинський. 140 децибелів тиші. – URL : <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/476> (Дата звернення 28.03.2021).

4 Дзвінка Матіяш «Марта з вулиці святого Миколая». URL: https://zik.ua/news/2017/04/30/marta_z_vulytsi_svyatogo_mykolaya_dzvinky_matiyash_myakenka_istoriya_yunoi_1087823 (Дата звернення 28.03.2021).

5 Інклюзивна політика. – URL : <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/inklyuzivna-politika> (Дата звернення 28.03.2021).

6 Марк Лівінн. Анотація до книги «Рікі та дороги». – URL : <https://nashformat.ua/products/riki-ta-dorogy-707443> (Дата звернення 28.03.2021).

7 Огляд проєктів Фонду: інклюзивні. URL : https://ucf.in.ua/news/projects_inclusive (Дата звернення 28.03.2021).

8 Опанасенко, О. Паралімпійці: у боротьбі за безмежні можливості. – URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2019206-paralimpijci-u-borotbi-za-bezmezni-mozlivosti.html> (Дата звернення 28.03.2021).

9 Пилипенко, Д. Анотація до твору Дзвінки Матіяш «Марта з вулиці святого Миколая». – URL : <https://bookchest.livejournal.com/118281.html> (Дата звернення 28.03.2021).

10 Шаров, С. В. Творческое наследие современного писателя Украины Марка Ливина / С. В. Шаров // Шматмернасць тэксту: структура, разуменне, інтэрпрэтацыя : зборнік навуковых артыкулаў / рэдкал. : А. М. Воінава (гал. рэд.) [і інш]; Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны. – 2021. – С. 222–227.

11 Шаров, С. В. Художній простір на тему інклюзії як засіб соціалізацiї в суспільстві / С. В. Шаров, Т. М. Шарова // Пріоритетні напрямки розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (9-10 серпня 2019 р., м. Одеса). – 2019. – С. 112–115.

12 Шарова, Т. М. Инклюзия в художественном пространстве Украины / Т. М. Шарова // Шматмернасць тэксту: структура, разуменне, інтэрпрэтацыя : зборнік навуковых артыкулаў / рэдкал. : А. М. Воінава (гал. рэд.) [і інш] ; Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны. – 2021. – С. 227–232.

13 Що таке інклюзія? – URL: <http://dobrotvir.school.org.ua/news/09-38-15-01-11-2020/> (дата звернення 28.03.2021).

14 Що таке інклюзія... Памятка для батьків. – URL : <https://106.kiev.ua/shho-take-inkluzija-ram-jatka-dlja-batkiv/> (дата звернення 28.03.2021).

The article provides information on fiction, where the topic of inclusion is present. Recently, more and more modern writers began to choose people with disabilities for their main characters. It should be noted that the choice of such heroes allows readers not to sympathize with them, but to learn courage, endurance, and patience. The consideration is taken into account such writers and their works as Ekaterina Babkina “A Hat and a Whale”, Dzvunka Matiyash “Marta from St. Nicholas Street”, Dary Korniy “A Star for You”, Mark Livinn “Ricky and roads”, Oksana Radushinskaya “Butterflies in ice shells”, Andrey Bachinsky “140 decibels of silence”.

В. С. НОВАК

г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

ЗИМОВЫЯ АБРАДЫ І ЗВЫЧАІ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ФАЛЬКЛОРУ ГОМЕЛЬСКАГА РАЁНА)

У артыкуле на аўтэнтычным матэрыяле, запісаным у палявых экспедыцыях на тэрыторыі Гомельскага раёна, асэнсоўваюцца структурныя кампаненты калядна-навагодняга абрадавага комплексу. Выяўленыя аўтарам мясцовыя асаблівасці зімовай абраднасці дэманструюць багацце яе рэгіянальна-лакальных асаблівасцей, пацвярджаюць устойлівасць бытавання зімовых абрадаў і звычаяў.

Сярод структурных кампанентаў калядна-навагодняга абрадавага комплексу Гомельскага раёна можна вылучыць наступныя: тры куцці, прымеркаваныя да святкавання Ражаства, Новага года і Вадохрышча, абходныя шэсці калядоўшчыкаў, абрад ваджэння казы (мядзведзя, каня, кабылы і інш.), рытуальныя дыялогі заклікання марозу і заклінання неўрадлівага дрэва, прыкметы і павер'і, варажба, выкананне зімовых песень.

Што да падрыхтоўкі абрадавай трапезы, звязанай з куццёй, то варта адзначыць, што фактычны матэрыял з'яўляецца яркім доказам праявы вузкалакальных асаблівасцей. Першую куццю, звязаную з Ражаством (Раством) называлі поснай, бо “варылі посную куццю, толькі вада, соль і сахар. А патам ету кашу, бяруць ета неможка сена, ложуць на кут, прыношуюць эту кашу, ставяць на кут да утра” (запісана ў в. Рудня-Марымонава ад Драбышэўскай Соф’і Дзмітрыеўны, 1939 г. н.). Варта адзначыць, што абрадавую страву (куццю) называлі ў многіх вёсках Гомельскага раёна “гушчай”, як і ў іншых мясцовасцях Гомельшчыны: “Самі патроху папробуем, а тады курам гушчу атнясём” (запісана ў в. Новая Гута ад Рысінай Ніны Гаўрылаўны, 1930 г. н.); “Дажыдалі першага дня Каляд, увечары ставілі ў печ гушчу” (в. Аздзеліна, ад Санько Вольгі Маркаўны, перасяленкі з в. Нудзічы Брагінскага р-на) [1, с. 54]. На пытанне, з якіх круп рыхтавалі куццю, мясцовыя жыхары ў асноўным адзначалі, што выкарыстоўвалі ячныя крупы (пярлоўку): “Дзелалі

куццю з перлоўкай. Варылі яе на масле падсолнечным і дабаўлялі туда сахар, з печкі даставая” (запісана ў в. Даўгалессе ад Гусоўчанка Марыі Максімаўны, 1951 г. н.).

Абавязкова гаршчок з куццёй трэба было паставіць на сене, разасланым на стале, што звязвалі з нараджэннем Ісуса Хрыста: “І вот ужо як мая мама дзелала: яна ўжо даставала тую куццю з печкі і так ва ўгалочак такой, куток ставіла, а пад чыгунок ілі гаршок падсцілала сена. Мо есць такая легенда, звязаная з Раждзеством Ісуса Хрыста, што ён радзіўся і яго не была чым запеленаць, і яго Мацер Божая, кагда радзіла, дык палажыла ў яслі, а там было сена” (запісана ў в. Даўгалессе ад Гусоўчанка Марыі Максімаўны, 1951 г. н.).

Паводле сведчанняў жыхароў в. Чкалава, у мясцовай традыцыі было прынята захоўваць гаршчок з куццёй на калядным стале пэўны час, “а тады ўжо на Шчадруху, на Новы год, той чагунок дастаеш і ўжэ з таго чагунка курам даеш із каляса жалезнага, насыпіш ужо тады, накорміш. На Новы год ужо дзеліш і ўсім па жменячцы. Такі закон – нада даваць, штоб здаровыя былі, штоб шчаслівыя былі тыя, каму даеш” (запісана ад Краўцовай Лідзіі Васільеўны, 1927 г. н.). У в. Новая Гута, як паведамлілі жыхары, пасля таго, як усе члены сям’і за калядным сталом пачаставаліся куццёй, рэшткі яе адносілі курам: “Самі патроху папробуем, а тады курам гушчу атнясём. Курам неслі, каб добра нясліся” (запісана ад Рысінай Ніны Гаўрылаўны, 1930 г. н.).

Адметная мясцовая дэталі, звязаная са святкаваннем Ражаства, – наяўнасць на калядным стале спецыяльна зробленых з цеста зааморфных фігурак (“гэта былі і маленькія каровы, авечкі, быкі”) і захаванне іх да Вадохрышча (“аддавалі скату, каб жывёла была заўсёды здаровая і давала многа малака, яшчэ каб заўсёды прыходзіла дадому і слухалася гаспадароў” (в. Дуянаўка) [1, с. 62]).

Асобнай увагі заслугоўваюць звесткі пра сена або салому, якія клалі на стол пад абрус падчас калядна-шчадроўных святкаванняў. Напрыклад, у в. Аздзеліна з саломай, што ляжала на куце пад гаршком з куццёй, адбываліся маніпуляцыі, скіраваныя на павелічэнне ўраджайнасці жыта: “А пасля кладуць тую салому з кута на стол і пачынаюць малаціць. Колькі зярнятак упадзе на стол, столькі коп жыта нажнеш” [1, с. 54]. У в. Макаўе спецыяльна падрыхтаваны сноп, што знаходзіўся на покуці, “аббівалі”, “зерне сыпалі курам, а салому клалі на курыныя гнёзды, каб куры добра несліся, выводзілі куранят або абвязвалі гэтай саломай дзерава ў садзе, каб пладаносіла” [1, с. 71].

Аграрна-магічнае значэнне надавалася саломе, якой абвязвалі пладовыя дрэвы, верылі, што ў такім выпадку яны будуць

пладаносіць: “А тады тою саломаю на шчадруху абвязвалі яблыні і грушы, каб радзілі” [1, с. 54]. “Судачыненні са збожжам / хлебам і светам продкаў надаюць С. (саломе) тыповы магічны змест. С. з каляднага стала неслі ў поле, абвязвалі вакол садовых дрэў, падпяразвалі ёю бясплодных жанчын” [2, с. 424]. У в. Міхалькі, паводле сведчанняў інфармантаў, абавязкова клалі на гаршчок з куццёй хлеб, якому як важнаму сакральнаму прадметнаму атрыбуту таксама надавалася магічнае прадудцыравальнае значэнне: “Перад тым, як паставіць куццю на стол, клалі сена і засцілалі скацеркай, а на куццю клалі хлеб. Патом сена аддавалі скаціне і падсцілалі курам, каб самі садзіліся на яйцы. Хлеб аддавалі каровам, штоб яны лёгка цяліліся” [1, с. 72].

Калі першую куццю, што адзначалі напярэдадні Ражаства, называлі “беднай” (в. Даўгалессе), “поснай”, “галоднай” (в. Рудня-Марымонава), то другая куцця, якую святкавалі перад Новым годам, была, паводле сведчанняў жыхароў, багатай, “шчодрай”: “А вот ужэ куцця пад Новы год багатая была, тагда можна было есці ўсё” (запісана ў в. Зябраўка ад Букаўцовай Алены Пятроўны, 1937 г. н.). Варта адзначыць, што самі жыхары дакладна адрозніваюць тры віды куцці: “Каляды ж сядзьмога января – первая, то посная куцця. Цяперака другая куцця – ета Новы год, ета ўжэ скаромная, 14 января. А трэцяя куцця – Крашчэніе. Тры куцці – ета калядная, навагодняя (старога Новага года) і крашчэнская” [1, с. 76].

У лакальных традыцыях Гомельскага раёна рытуальны дыялог запрашэння Мароза (у аснове звароту ляжалі народныя вераванні, звязаныя з духамі продкаў) на калядную вячэру быў прымеркаваны як да святкавання першай куцці, так і другой, і трэцяй: “Мароз звалі абязацельна. Спачатку першы хазяін, ну, бацькі ў нас не было, матка мая набірае першая ложку і к акну: “Мароз, мароз, ідзі куццю есці” (І так тры разы)”” (запісана ў в. Даўгалессе ад Гусоўчанка Марыі Максімаўны, 1951 г. н.); “На багатую куццю дык во як звалі Мароз! Выйдзе матка, бярэць пугу і кажа: “Мароз, мароз, хадзі кашу есць” (Тры разы так дзелалі)”” (запісана ў в. Рудня-Марымонава ад Драбышэўскай Соф’і Дзмітрыеўны, 1939 г. н.); “... а тады зноў посная куцця, а тады “піскуха” ўжо перад Крашчэннем, а тады ўжо садзем пад стол дзетак, нас матка – пад стол ды тады кажа: “Мароз, хадзі куццю есць, летам не прыходзь да не марозь не гуркоў, не бульбы, не памідораў, нічога!” (запісана ў в. Старыя Дзятлавічы ад Ткачовай Алены Варфаламееўны, 1929 г. н.).

Устойліва захоўваюцца ў памяці жыхароў Гомельскага раёна навагоднія шлюбныя варажбы, што пацвердзілі і матэрыялы

фальклорнай экспедыцыі, праведзенай у 2021 г. Як слушна падкрэсліў А. І. Гурскі, “традыцыйная сувязь варожбаў з навагоднім перыядам указвае на тое, што гэты перыяд успрымаўся як вельмі важны і адказны этап у жыцці, які вызначаў лёс людзей. Навагодне-хрышчэнскія варожбы – гэта ў перавазе сваёй “асабістыя” варожбы, якія маюць непасрэдныя адносіны да лёсу чалавека, яго шлюбнага саюзу” [3, с. 79–80]. Галоўныя матывы мясцовых варыянтаў варожбаў традыцыйныя: прагназаванне імя суджанага (“З куцці бяруць першую корачку і ідуць па ўліцэ, еслі ўстрэцяць мужчыну, то імя нужна спрасіць, і той будзя жаніх” (запісана ў в. Зябраўка ад Букаўцовай Алены Пятроўны, 1937 г. н.)), вызначэнне, хто першай з дзяўчат замуж выйдзе (“Вязалі платочкі носавыя ўзялкамі і кідалі ў ночвы (дзеравянныя карыты) і палалі: чый выскачыць, тая первая замуж выйдзе” (запісана ў в. Зябраўка ад Букаўцовай Алены Пятроўны, 1937 г. н.)), а таксама, адкуль менавіта, з якога боку прыедуць сватацца (“Тожэ кідалі сапагі, валенкі чэраз забор, у якую сторуану ўпадзе носам, адтуль і жаніха чакаць” (запісана ў в. Міхалькі ад Чачанковай Марыі Рыгораўны, 1940 г. н.)).

Сярод адметных відаў варажбы варта вылучыць наступныя: гэта варажба пад сімвалічнай назвай “мост масціць”, калі “бралі палкі і папярок рэчкі паложуць, і дамой бягуць, прыгаворваючы: “Хто са мной на рэчкі палачкі сабіраць?”” (запісана ў в. Рудня-Марымонава ад Драбышэўскай Соф’і Дзмітрыеўны, 1939 г. н.), а таксама варажба-тлумачэнне, для выканання якой надзвычай важнымі былі, напрыклад, такія прадметы, як цыбуля, грошы і лялька: “Варажылі: ляльку дзелалі, цыбулю клалі ў начоўкі. Цыбуля – за п’яніцу выйдзеш, калі грошы – за багатага, калі лялька – дзеўка будзе сама” (запісана ў в. Бабовічы ад Коласавай Марыі Сямёнаўны, 1941 г. н.). Паводле ўспамінаў жыхароў в. Даўгалессе, варажылі не толькі дзяўчаты, але і хлопцы (такія варожбы сустракаюцца рэдка): “Матчын брат варажыў так: набіраў у кружку вады, лажыў дзве такія палачкі і ставіў пад крваць, і гаварыў: “Сужаная, ражаная, прыйдзі, перавядзеш мяне чэраз эту”. Ну, і што ж, ноччу сніцца жэншчына, каторая просіць: “Перавядзі мяне чэраз рэчку”. І точна на ёй жаніўся” (запісана ў в. Даўгалессе ад Гусоўчанка Марыі Максімаўны, 1951 г. н.).

У вёсках Гомельскага раёна напярэдадні Вадохрышча, як і ў іншых мясцовасцях Гомельшчыны, адзначалі трэцюю куццю. Асноўныя абрадавыя моманты яе святкавання былі звязаны з асвячэннем вады і маляваннем “крыжыкаў” на сценах хаты і гаспадарчых пабудоў. Народныя вераванні жыхароў грунтаваліся на магільных уласцівасцях вады і крыжа, якія “перамагалі і выганялі

нячыстую сілу з жыщцёвай прасторы чалавека” [4, с. 156]. Напрыклад, семантыку намаляваных крыжоў жыхары в. Целяшы звязвалі з засцярогай хаты ад злодзеяў: “На кожных дзвярах і вокнах у двары малявалі крэсты, каб засцерагчы сваю хату, каб не было вораў” [1, с. 105]. У некаторых вёсках Гомельскага раёна на рэчцы высыкалі палонку, а таксама крыж з лёду і аблівалі яго бурачным сокам: “Вырубліваюць такі крэст, ставяць. Вараць буракі і этай юшкай краснай абліваюць увесь крэст. Стаіць такі бальшы красны крэст” (запісана ў в. Церуха ад Майсеевай Ніны Аляксандраўны, 1935 г. н.). Мясцовыя жыхары верылі ў засцерагальныя магічныя ўласцівасці крыжа, каля якога святар асвячаў ваду.

Паводле сведчанняў інфармантаў, па сённяшні дзень у народзе вераць у святую ваду, якую “свяцілі на Крашчэнне. Напрымер, дом здзелаеш новы, вадой папырскаеш, бальны чалавек – нашча даш папіць, дзіцёначку лічанька патрэш, вот гэтай свяцонай вадой і цяпер даражаць” (запісана ў в. Новая Гута ад Рысінай Ніны Гаўрылаўны, 1930 г. н.). Як адзначылі жыхары в. Церуха, на Вадохрышча “гаспадары свяцілі ваду і акраплялі ёю свае хаты. ... Лічылася, што гэтая вада дапамагае ад розных хвароб чалавека і жывёлы і захоўваецца на працягу ўсяго года ў кожнай хаце за абразамі” [1, с. 92].

У сістэме зімовай каляндарнай абраднасці важнае месца адводзілася калядным абходам, калі збіраліся калядоўшчыкі, пераапрааналіся, выкарыстоўваючы пры гэтым розныя маскі (антрапаморфныя і зааморфныя), і абходзілі двары, адрасуючы віншаванні гаспадарам і іх дзецям: “На Каляды сабіраліся, перадзяваліся, хто ў што: цыганяў, у коз. І казу бралі, то барана бралі. І хадзілі пад вокнамі, не так як цяперака ходзяць у хату. А то пад вокнамі ходзіш і крычыш: “Дазвольце спець вам песню”. Ну, і яны гавораць: “Пажалуйста” ... Хлопцам пелі аддзельна, а дзеўкам аддзельна” (запісана ў в. Даўгалессе ад Стахоўскай Мальвіны Мікалаеўны, 1939 г. н.); “Перадзяваліся ў казу, цыгана, мядзведзя” (запісана ў в. Пясочная Буда ад Гарадковай Аляксандры Макараўны, 1926 г. н.). У калядным гурце сярод маскіраваных персанажаў іншы раз прысутнічалі: “нявеста”, “урач”, “каза”: “На свята сабіраліся жанчыны, маладыя дзеўкі адзяваліся ў розныя нарады. Дзелалі нявесту, дзелалі ўрача, казу і хадзілі па хатах з гармошкай” (в. Аздзеліна) [1, с. 56].

Як сведчаць фактычныя матэрыялы, у вёсках Гомельскага раёна распаўсюджанымі былі і абходы калядоўшчыкаў з зоркай: “7-га январа пад вечар маладыя ходзяць са звяздою. ... Маладзёж носіць

зробленую звязду: палка, на якой прымацаваны восем колічкаў, яны ўсе прыбраны ў цвятную бумагу, дожджык. У цэнтры звязды знаходзіцца ікона Ражаства. Яны падыходзяць да хаты, адзін ідзе і спрашуе ў хазяіна: “Ці пусціце звязду?” Калі хазяін дае дазвол, то яны ўсе са звяздой заходзяць у хату. Перахрысціўшыся, становяцца ліцом да ікон і спяваюць:

Раждзество твае, Хрысце Божа наш,
Воссіае міра і свет служашчый,
Цябе кланейцеса, сонцу праўды,
І цябе вядзеце з высаты вастока,
Госпадзі, слава цябе” (в. Гадзічава) [1, с. 57].

Як правіла, калядоўшчыкаў заўсёды адорвалі. Паводле сведчаньняў жыхароў в. Даўгалессе, абавязковым сярод калядных дароў быў хлеб: “Калядоўшчыкам давалі сала, хлеб, канфеты, калбасу, у каго што было. А хлеб абязцельна давалі, таго што яго бралі для скаціны. У каго карова забалее, давалі гэты хлеб. ... Яго счыталі як святы, і еты хлеб хавалі” (запісана ад Стахоўскай Мальвіны Мікалаеўны, 1939 г. н.). Калі гаспадары не выяўлялі шчодрасці ў рытуале адорвання калядоўшчыкаў, то тады іншы раз моладзь свавольнічала, як напрыклад, у в. Новыя Дзятлавічы: “Хадзілі па хатам, хто даваў вельмі мала, таму дзелалі якую-та праказу. Маглі дзверы завязаць провалкай, а самыя такія здатныя залазілі на хату на крышу, на дах і на комін лажылі сцякліну. Назаўтра бабка хоча затапіць печ, запальвае, а дым не ідзе” (запісана ад Халімончыкава Міхаіла Мікалаевіча, 1955 г. н.).

Прыведзеныя ў артыкуле матэрыялы па зімовай абраднасці Гомельскага раёна дэманструюць багацце лакальных асаблівасцей, звязаных са святкаваннем Ражаства, Новага года і Вадохрышча, а таксама раскрываюць светапогляд беларусаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры і крыніц

1 Народная духоўная культура Гомельскага раёна / Укладанне, сістэматызацыя, тэксталагічная праца і рэдагаванне В. С. Новак. – Гомель: ААТ “Полеспечать”, 2007. – 456 с.

2 Міфалогія беларусаў : Энцыкл. слоўн. / склад. : І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. : Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск: Беларусь, 2011. – 607 с.

3 Каляндарна-абрадавая паэзія / А. С. Ліс [і інш.]; навук. рэд. А. С. Фядосік. – Мінск : Бел. Навука, 2001. – 515 с.

4 Кухаронак, Т. І. Каляды / Т. І. Кухаронак // Нарысы гісторыі культуры Беларусі: у 4 т. Т. 3. Культура сяла XIV – пачатку XX ст. Кн. 2.

Духоўная культура / А. І. Лакотка [і інш.]; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск : Беларуская навука, 2016. – 751 с.

The article is based on the authentic material recorded in field expeditions in Gomel region, various structural components of the Christmas ceremony complex are studied. The peculiarities of the winter rites discovered and described in the article demonstrate the wealth of its regional and local characteristics.

УДК 811.161.3'42'38:070(476.2)

А. М. ПАЛУЯН

г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

СМІ ГОМЕЛЬСКОЙ ВОБЛАСЦІ: МОЎНЫ АСПЕКТ

Артыкул прысвечаны аналізу сродкаў масавай інфармацыі Гомеля і Гомельскай вобласці. Звяртаецца ўвага на іх ролю і функцыі ў грамадстве, фактары выбару выданнем мовы, ужыванне беларусізмаў у рускамоўных тэкстах, лексіка-граматычную інтэрферэнцыю. Устаноўлена, што для СМІ Гомельшчыны характэрна двухмоўе з перавагай рускай мовы, а ўжыванне беларусізмаў у рускамоўных тэкстах інфармацыйна, камунікацыйна і прагматычна абгрунтавана. У беларускамоўных тэкстах сустракаецца лексіка-граматычная інтэрферэнцыя.

Сродкі масавай інфармацыі (СМІ) – формы публічнага распаўсюджвання масавай інфармацыі. СМІ падзяляюцца на візуальныя (перыядычны друк), аўдыяльныя (радыё), аўдыявізуальныя (тэлебачанне, дакументальнае кіно). Нягледзячы на ўсе адрозненні паміж імі, СМІ аб'ядноўваюцца ў адзіную сістэму масавай камунікацыі дзякуючы агульнасці функцый і асобай структуры камунікацыйнага працэсу. Сярод функцый СМІ вылучаюць наступныя:

- інфармацыйную (паведамленне пра розныя падзеі і факты);
- каментарыйна-ацэначную (часта выклад фактаў суправаджаецца каментарыем да іх, аналізам і ацэнкай);
- пазнавальна-асветніцкую (праз перадачу культурнай, гістарычнай і навуковай інфармацыі СМІ садзейнічаюць папаўненню фонда ведаў сваіх слухачоў, чытачоў і глядачоў);

– функцыю ўздзеяння (СМІ не выпадкова называюць чацвёртай уладай: іх уплыў на погляды і паводзіны людзей дастаткова відавочны, асабліва ў перыяды так званых інверсійных змен грамадства ці ў час правядзення масавых сацыяльна-палітычных акцый);

– геданістычную (любая інфармацыя ўспрымаецца з большым станоўчым эфектам, калі сам спосаб яе перадачы выклікае пачуццё задавальнення, адпавядае эстэтычным запатрабаванням адрасата).

СМІ выражаюць інтарэсы грамадства, розных сацыяльных супольнасцяў, асобных людзей. Іх дзейнасць мае вельмі важны характар, таму што характар інфармацыі, якую атрымоўвае аўдыторыя, вызначае яе стаўленне да рэчаіснасці і напрамак дзейнасці людзей. СМІ не толькі распаўсюджваюць інфармацыю, але і прапагандуюць пэўныя ідэі, погляды, палітычныя праграмы і такім чынам удзельнічаюць у кіраванні грамадствам. Шляхам фарміравання грамадскай пазіцыі, распрацоўкі пэўных сацыяльных устаноў, фарміравання перакананняў СМІ падштурхоўваюць чалавека да пэўных учынкаў.

Аб'ектам нашага даследавання сталі дзяржаўныя друкаваныя сродкі масавай інфармацыі Гомеля і Гомельскай вобласці, прадстаўленыя 24 адзінкамі: абласная газета “Гомельская праўда” (выходзіць 3 разы на тыдзень і мае наклад больш за 76 тысяч асобнікаў), гарадская газета “Гомельскія ведамасці” (3 разы на тыдзень, наклад больш за 17 тысяч асобнікаў); газета адміністрацыі Савецкага раёна, якая мае адпаведна назву “Савецкі раён” і выходзіць з 1996 года (1 раз на тыдзень, 9 тысяч асобнікаў); 21 раённая газета, (маюць наклад ад 8 да 36 тысяч асобнікаў, выходзяць з перыядычнасцю ад 1 да 3 разоў на тыдзень аб'ёмам ад 4 да 32 старонак фарматам А3) [1].

Гарадская газета і газета адміністрацыі Савецкага раёна маюць назвы на рускай мове і на ёй жа друкуюць матэрыялы. Усе раённыя газеты і абласная маюць назвы на беларускай мове.

Амаль палова назваў друкаваных СМІ – дэрываты ад наймення раённага ці абласнога цэнтра: “Петрыкаўскія навіны”, “Калінкавіцкія навіны”, “Добрушскі край”, “Голас Веткаўшчыны”, “Лоеўскі край”, “Чачэрскі веснік”, “Хойніцкія навіны”, “Светлагорскія навіны”, “Гомельскія ведамасці”, “Гомельская праўда”.

Большасць назваў вобразныя, утрымліваюць станоўчую семантыку. Напрыклад, “Маяк” (Гомельскі раён), “Маяк Палесся” (Брагінскі раён), дзе слова маяк ужыта ў пераносным значэнні – ‘пра таго (тое), хто або што паказвае шлях да чаго-н.’ [2].

У назвах газет “Новае Палессе” (Жыткавіцкі раён) і “Новы дзень” (Жлобінскі раён) пазітыўны вобраз стварае прыметнік новы

ў значэнні ‘які прыйшоў на змену ранейшаму, замяніў сабой тое, што было’; ‘які мае адносіны да нашай эпохі, часу’. *Мы ідзём па зямлі, Людзі новага часу. Звонак.* [2].

Назва газеты Буда-Кашалёўскага раёна “Авангард” звязана з пераносным значэннем слова авангард ‘найбольш свядомая, вядучая частка якой-н. грамадскай групы, класа’ [2].

У назве газеты Кармянскага раёна “Зара над Сожам” прыцягвае ўвагу чытача значэнне слова зара ‘пачатак, зараджэнне чаго-н. (новага, радаснага і пад.)’. *Я цяпер без багацця багаты на зары квітнеючых дзён. Дудар* [2].

Найменне газеты “Прыпяцкая праўда” (Нараўлянскі раён) утрымлівае значэнне ‘тое, што адпавядае рэчаіснасці; ісціна справядлівасць; парадак, заснаваны на справядлівасці’ [2].

Прыметнікі ў назвах газет “Светлае жыццё” (Лельчыцкі раён), “Свабоднае слова” (Рагачоўскі раён), “Чырвоны Кастрычнік” (Акцябрскі раён) таксама фарміруюць станоўчы вобраз інфармацыйнага выдання: светлы ў пераносным значэнні ‘нічым не азмрочаны; шчаслівы. *Светлая будучыня. Светлыя ўспаміны. Светлы дзень*; якому ўласцівы высокія маральныя якасці; высакародны’; свабодны ‘які не ведае прыгнёту, эксплуатацыі, заняволення, які карыстаецца свабодай’; чырвоны ‘яркі, ясны, светлы’: *Чырвоная раніца хлынула ў хату яскравым сонцам. Гартны. Ішоў чырвоны ранак Па свеце, за акном. Куляшоў* [2].

Цікава прасачыць, як змянялася назва адной і той жа газеты ў залежнасці ад палітычнай і сацыяльна-эканамічнай сітуацыі ў краіне:

“Ленінскі шлях” (1931 г.) – “Авангард” (1962 г., Буда-Кашалёўскі раён);

“Пралетарскае слова” (1921 г.) – “Чырвонае Палессе” – “Калгаснік Мазыршчыны” – “Калгаснік” – “Бальшавік Палесся” – “Зара” – “Камуніст Палесся” – “Жыццё Палесся” (з 1991 г., Мазырскі раён);

“Плуг і молат” – “Рэчыцкая праўда” – “Зара Камуны” – “Дняпровец” (з 1962 г., Рэчыцкі раён);

“Калгаснік на варце” (1931 г.) – “Па сталінскаму шляху” (1940 – 1953гг.) – “Савецкае Палессе” (1953 г.) – “Светлае жыццё” (з 1965 г., Лельчыцкі раён);

“Наше свабоднае слова” (1917 г.) – “Камунар” (1918 г.) – “Известия Рогачевского уездного исполнительного комитета” (красавік – жнівень 1919 г.) – “Известия Рогачевского ревкома”

(верасень – лістапад 1919 г.) – “Известия” (снежань 1919 г.) “Заря Коммуны” (студзень – чэрвень 1920 г.) “Коммунар” (1930 – 1992 гг.) – “Свабоднае слова” (з 1992 г., Рагачоўскі раён);

“Сталінская праўда” (1931 г.) – “Пад Ленінскім сцягам” – “Перамога Кастрычніка” – “Голас Веткаўшчыны”;

“Голас селяніна” (1931 г.) – “Бальшавіцкі змагар” – “Калгаснае жыццё” – “Кліч Радзімы” – “Ленінская праўда” – “Народны голас” (Ельскі раён).

Матэрыялы ў перыядычных выданнях Гомеля і Гомельскай вобласці выходзяць як на рускай, так і на беларускай мовах. Аналіз тэкстаў газет за першую палову 2020 года паказвае, што больш матэрыялаў па-беларуску змешчана ў 6 газетах: “Петрыкаўскія навіны”, “Калінкавіцкія навіны”, “Маяк Палесся” (Брагінскі раён), “Добрушскі край”, “Новае Палессе” (Жыткавіцкі раён), “Чырвоны Кастрычнік” (Акцябрскі раён). У астатніх колькасна пераважае руская мова.

Беларускі даследчык М. І. Канюшкевіч вылучае некалькі фактараў, якія ўплываюць на выбар мовы выдання [3]. На нашу думку, як экстралінгвістычны фактар выбару мовы канкрэтным медыя Гомельшчыны можна разглядаць сацыяльна-эканамічную сітуацыю ў рэгіёне. Такія газеты, як “Жыццё Палесся” (Мазыр), “Дняпровец” (Рэчыца), “Новы дзень” (Жлобін) і “Светлагорскія навіны” выходзяць у рэгіёнах, які зарыентаваны на развіццё прамысловасці (нафтазадбыча і пераапрацоўка – Мазырскі і Рэчыцкі, металургічная прамысловасць – Жлобінскі, хімічная вытворчасць – Светлагорскі), маюць цесныя сувязі з расійскімі, кітайскімі і заходнееўрапейскімі спецыялістамі. У сувязі з гэтым пашыраецца рускамоўная чытацкая аўдыторыя.

Аналіз тэкстаў гомельскіх газет поўнасьцю пацвярджае меркаванне М. І. Канюшкевіч, што на выбар мовы істотна ўплываюць тэматыка і змест матэрыялаў: “матэрыялы грамадска-палітычнага, сацыяльна-эканамічнага, прадметна-тэхналагічнага характару па праблемах, агульных для ўсёй краіны, публікуюцца часцей на рускай мове. Беларуская ж мова пераважае пры асвятленні культурна-адукацыйных і сацыяльна-бытавых тэм” [3].

Назіраецца і свядомае, мэтанакіраванае ўключэнне ў рускамоўныя тэксты беларусізмаў (трансферэнцыя), напрыклад: Акцыя “**Падары немаўляці вышыванку**”; *участники гомельскаго клуба “**Чароўныя падарункі**”*; *Владимир Плотников, хормейстер народного коллектива “**Вясёлка**”*; *колядный обряд “**Цягнуць Каляду**”*

да дуба”; “В ЦГБ имени А.И. Герцена состоялось открытие фотовыставки **“Непаўторныя імгненні Палесся”** гомельскага фотографа **Сергея Иванова**”; “Выставка живописи **Олега Курашова** **“Вяртацца ў натхненні зноў і зноў”** открылась в Светлогорской картинной галерее имени Германа Прянишникова”.

У выкарыстанні беларусізмаў прасочваецца імкненне да стылізацыі беларускай лінгвакультуры: “Если **каравай** прятался в **жиге**, то урожай должен быть хорошим”; “Колядовщики или, как их еще называли в некоторых регионах Беларуси, **валачобнікі**, **“валачыліся па хатах”**, где исполняли различные обрядовые песни”.

Беларусізмы ў рускамоўным дыскурсе выступаюць як фактар самаідэнтыфікацыі нацыі, якая мае багаты нацыянальны вопыт, традыцыі, прыкметы і вераванні.

У асобных выпадках выкарыстанне беларусізмаў арыентавана на прырашчэнне сэнсаў, стварэнне розных канатацый: “Вон трактор стоит – надо делать обслуживание, но **грошей** нет. Вон еще один трактор – тоже весь голый, надо бочки две масла **туды** – но его нет, а завтра вы мне скажете: «Давай двигатель **купляй**, это ты убил его” (“Новы дзень”, Жлобінскі раён. 05.03.2020).

Сустрэкаецца ў тэкстах СМІ Гомельшчыны і такая непажаданая з’ява, як лексіка-граматычная інтэрферэнцыя – няўмелае калькаванне з рускай: “Калі людзі грэбуюць правіламі бяспекі, вогненны **жартаўнік іграе злы жарт**” (“Петрыкаўскія навіны”); “**Нашы рабяты** дэманструюць свае веды, выконваюць алімпійдныя заданні” (Добрушскі край”); “**І прозвішча яго адпавядала названню гэтай буйнай ганарыстай птушкі – журавель**” (“Петрыкаўскія навіны”); “**Мы вельмі абрадаваліся**” (“Маяк Палесся”); “**Жыхарка зноў турбавалася за дрэнны стан вуліцы**” (“Новае Палессе”).

Для СМІ Гомельшчыны, як і ўсёй Беларусі, характэрна двухмоўе, у тым ліку і ў межах аднаго выдання. Відавочна, што ў працэнтных адносінах руская мова пераважае. Выкарыстанне трасянкі абмежаванае, а ўжыванне беларусізмаў у рускамоўных тэкстах інфармацыйна, камунікацыйна і прагматычна абгрунтавана. Дамінаванне рускай мовы ў друку абумоўлена супярэчлівасцю самой моўнай сітуацыі на Беларусі, той роляй, якую выконвае руская мова на Беларусі на працягу ХХ – ХХІ стст., непадрыхтаванасцю супрацоўнікаў раённых СМІ да выкарыстання ў поўным аб’ёме багацця беларускай мовы, яе сродкаў выразнасці, што ў выніку прыводзіць да ўзнікнення газетных штампаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 <http://gomel-region.by/ru/smi-ru/> (дата обращения: 11.09.2021).
- 2 <https://www.skarnik.by/tsbm/38061/> (дата обращения: 11.09.2021).
- 3 Конюшкевич, М. И. Двухязычное медиапространство. Статья первая. Белорусизмы в русскоязычных текстах белорусских СМИ [Электронный ресурс] / М. И. Конюшкевич // Медиалингвистика. – 2016. – № 4 (14). – С. 59–69. – URL: <https://medialing.ru/dvuyazychnoe-mediaprostranstvo-statya-pervaya-belorusizmu-v-russkojazychnyh-tekstah-belorusskih-smi/> (дата обращения: 13.09.2021).
- 4 Конюшкевич, М. И. Двухязычное медиапространство. Статья вторая. Влияние русского языка на тексты белорусских СМИ / М. И. Конюшкевич // Медиалингвистика. – 2017. – № 2 (17). – С. 18–28.
- 5 Іўчанкаў, В. І. Ізамарфізм беларускага элемента ў рускамоўных тэкстах айчынных СМІ: дыгласія і інтэрферэнтны ўплыў / В. І. Іўчанкаў // Журналістыка-2011: стан, праблемы і перспектывы. – Мінск : Беларус. дзярж. ўн-т, 2011. С. 219–226.

The article is devoted to the analysis of the media Gomel and the Gomel region. Attention is drawn to their role and functions in society, the factors of choosing a publishing language, the use of Belarusian-language texts, lexico-grammatical interference. It was established that the media of the Gomel region is characterized by bilingualism with the predominance of the Russian language, the use of Belarusians in Russian-speaking tents informatively, communicatively and pragmatically substantiated. IV Belarusian-speaking texts occurs lexic-grammatical interference.

УДК 811.161.3'367.333'42.821.161.3-1* Я. Янішчыц

Л. В. ПАПЛАЎНАЯ

г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА МЕТАФАР У ПАЭТЫЧНЫМ ДЫСКУРСЕ ЯЎГЕНІ ЯНІШЧЫЦ

У артыкуле разглядаецца метафара як сродак мастацкай вобразнасці ў паэзіі Я. Янішчыц. Асноўная ўвага засяроджваецца на спосабах марфалагічнага выражэння метафар у паэтычнай мове

аўтара і іх семантычным нападзенні. Семантыка метафар залежыць ад кантэксту і рэалізуецца ў паэзіі праз ідывідуальнае светабачанне аўтара.

Для мастацкіх твораў, асабліва паэтычных, характэрна імкненне да вобразнасці мовы. У сувязі з гэтым у паэтычнай мове выкарыстоўваецца шмат разнастайных вобразна-выяўленчых сродкаў, экспрэсіўна і эмацыянальна афарбаваных. Але сярод іншых тропаў галоўнае месца займае метафара, якая “дазваляе ў кароткай форме стварыць ёмісты вобраз, заснаваны на яркіх вобразных асацыяцыях” [1, с. 143].

Метафара – гэта адзін з асноўных відаў тропа, які заснаваны на пераносе значэння ці ўласцівасцей з аднаго прадмета на другі на аснове іх падабенства ці кантрасту. Як слушна зазначае В. Д. Старычонок, “метафара адлюстроўвае аб’ектыўную рэчаіснасць ва ўсіх яе праяўленнях, у цеснай сувязі і абумоўленасці ўсіх яе інгрэдыентаў і грунтуецца на падабенстве зрокавых і слыхавых успрыняццяў, эмацыянальна-псіхалагічных і смакавых уяўленняў, унутраных біялагічных асаблівасцей, колькасных і метрычных уласцівасцей (памераў, працягласці), на падабенстве вонкавага выгляду, формы, размяшчэння ў прасторы, функцыі і інш.” [2, с. 8].

Як падкрэслівае Н. Д. Аруцюнава, “метафара – гэта перш за ўсё спосаб улавіць індывідуальнасць канкрэтнага прадмета або з’явы, перадаць яго непаўторнасць” [3, с. 149]. Стварэнне метафар – вынік творчага працэсу. Таму творчая індывідуальнасць, манера пісьма таго ці іншага аўтара вызначаецца менавіта праз характэрныя для яго метафары.

Сярод шматлікіх вобразна-выяўленчых моўных сродкаў метафара ў паэзіі Яўгеніі Янішчыц займае асноўнае месца па сваім мастацка-эстэтычным уздзеянні на чытача. Тлумачыцца гэта дзвюма акалічнасцямі: па-першае, самой прыродай метафары, для якой уласціва “імкненне да максімальна кароткага і максімальна яркага выражэння думкі” [4, с. 388]; па-другое, асаблівасцямі мовы паэта, характэрнай прыметай якой з’яўляецца развітая сістэма метафарычнага ўжывання.

Паэтычныя метафары Яўгеніі Янішчыц паводле часцінамоўнай прыналежнасці можна падзяліць на вербальныя, субстантыўныя, ад’ектыўныя і адвербіяльныя.

Самымі пашыранымі ў паэзіі Я. Янішчыц з’яўляюцца вербальныя метафары, дзе асноўная сэнсавая і эмацыянальная

нагрузка прыпадае на дзеяслоў. Гэта тлумачыцца тым, што дзеясловы часцей за іншыя часціны мовы займаюць пазіцыю выказніка, а гэта пазіцыя, у сваю чаргу, патрэбна для “стыку”, сустрэчы двух прадметаў” [5, с. 194]. Дзеяслоўныя метафары будуцца па ўзору прэдыкатыўнага словазлучэння, якое складае граматычную аснову сказа: *Адціце вясна на ўзлеску, Пабяжыць за сіні гай* [6, с. 21]; *Помніла імя не так даўно... Вецер ціха зачыніў акно...* [6, с. 30].

Ф. Шумчык, даследуючы спосабы выражэння метафар, адзначыў, што “ў якасці кантэксту вербальнай метафары выступае субстантыў у прамым значэнні, у адносінах да якога і праяўляецца семантычная двухпланавасць дзеяслова. Ствараюцца такія метафары па схеме: (кантэкст) + дзеяслоў = імпліцыт (тое, што ўтварылася ў выніку пераносу)” [7, с. 58]: *Вунь гамоніць дарога і плача ручэй, Расплятаецца голек набраклых запясе* [9, с. 119]; *Нібы узрушаны мастак, Мой першы след малюе восень* [6, с. 7]; *Ды чую: хвалююцца струны гітары і пальцы, кранаючы струны, звяняць* [9, с. 43].

Метафары, у якіх метафарызаваным і метафарызавальным кампанентам выступае назоўнік, называюцца субстантыўнымі. У залежнасці ад формы назоўніка выдзяляюцца два тыпы метафар: уласна субстантыўныя і генітыўныя.

У паэзіі Я. Янішчыц найбольш пашыраны генітыўныя метафары. Яны па сваёй структуры двухкампанентныя і будуцца па мадэлі: “метафарызаваны назоўнік у назоўным склоне” + “залежны назоўнік у родным склоне”. Першы кампанент такога атрыбутыўнага словазлучэння з’яўляецца сінтаксічна галоўным, мае пераноснае значэнне, а другі – сінтаксічна залежным і мае прамое значэнне. Напрыклад, *Саджуся ў лодку і прысяжна На струнах Прыняці лячу* [8, с. 14]; *Напэўна, спрабуем дарэмна З вышынямі сэрца разняць* [9, с. 26]; *Востры каменьчык адчаю з адхона Хіба раздзеліць усё, што між нас Гэтак блакітна і гэтак зялёна?* [8, с. 112]; *Прабіваецца праз першае лісце Празрыстасць думак і гукаў празрыстасць* [6, с. 6]; *І давер дзіцячы, і сталую цноту, Навальніцу ўдач, крыгалом бяды* [6, с. 6]; *І хваёваю ігліцай Адзавеца лета звон* [6, с. 21]; *У хворай душы Нараджаецца песня. Музыка веры!* [6, с. 25]; *Водар свята ў лясах, Адступаецца снег* [6, с. 27]; *Маладых маіх дзён Звоніць першы ручэй* [6, с. 27]; *І галава яе сабора – Над лабірынтамі дарог* [6, с. 35]; *І падае на белую паперу Наспеўшай думкі старажытны знак* [6, с. 56]; *Як нейкі дар, як пошліну Лаўлю наперабой Тугі лісты апошнія Асенняй галавой* [6, с. 57].

Сустрэкаюцца ў паэзіі Я. Янішчыц і ад’ектыўныя метафары, у якіх метафарызаваным словам з’яўляецца прыметнік, а назоўнік выступае ў якасці метафарызавальнага кампанента. Некаторыя даследчыкі (В. І. Яроміна, Н. В. Гаўрош) адносяць такія тропы да метафарычных эпітэтаў. Адметнасць ад’ектыўных метафар у тым, што яны адначасова называюць і ацэньваюць з’явы рэчаіснасці, дазваляюць выказаць суб’ектыўную, аўтарскую ацэнку: *Сукенку лёгкую трапеча **Вятрэц, найўны і сляпы*** [10, с. 43]; *Там, дзе з далінаў сонца не сыходзіла, Там, дзе Дунай задумлівы бурліць* [10, с. 37]; *Ой, пры каліне чырванашкокай Ды пры даліне зялёнай – сяло* [10, с. 58].

У асобную групу выдзяляюцца канструкцыі, дзе ў якасці метафарызаванага кампанента выступаюць колеравыя прыметнікі. У спалучэнні з назоўнікамі яны метафарызуюцца і могуць выклікаць розныя асацыяцыі. Напрыклад: *Да сустрэчы. Да сустрэчы. **Сіні вецер. Белы дзень*** [6, с. 30]; *Сні, твой ранчак ружовы І блакітны вечар твой* [10, с. 168]; *Ды йшчэ на кроснах тчэ нязменна мама **Зялёную паэзію жыцця*** [10, с. 170]; *Заваліла, засыпала ганак **Белай памяццю белых начэй*** [10, с. 174].

У адвербіяльных метафарах метафарызаваным словам выступае прыслоўе. Метафары гэтага тыпу даюць характарыстыку дзеяння і не ўтрымліваюць прамога параўнання: *І **цёпла гасцявалася** вясне Маёй сярод тваіх няскорных гор* [8, с. 79]; *Анямела вечарэюць Вочы руж і хрызантэм* [8, с. 82.]; *Буду **мудра і светла маўчаць**, Як бярозка між чыстага поля* [8, с. 111]; ***Любіць адчайна і галодна** Зялёны ліст. І снег зімой* [8, с. 116]; *Хаджу па нівах, па лугах азёрных, **Начую летуценна** ў будане* [8, с. 5].

У аснову метафарызацыі можа быць пакладзена падабенства самых розных прымет прадметаў. Паводле семантычнага нападунення ў паэтычнай мове Я. Янішчыц метафары даволі разнастайныя. Асабліва цікавым з’яўляецца псіхалагічны тып метафар, які дазваляе паэтэсе яскрава раскрыць псіхічны стан чалавека, што праяўляе сябе ў розных маўленчых абставінах, у кантэксте. Гэта метафары, якія перадаюць значэнне душэўнага ўздыху, цеплыні, шчырасці: *Разглядаючы **шчасця сляды**, На кручастым стаіць навароце* [11, с. 173]; *Абуджваюць балючае дасвецце **Кахання сад і ластаўка вясны*** [11, с. 300]. *О гавары мне, гавары **Пяшчоты словы...*** [11, с. 185]; *За чорную працай адкрыла акно, І ў твар мне дыхнула **пралеска пяшчоты*** [11, с. 193]; *Як на маім зямным плячы – **Цяпло твайго дыхання*** [11, с. 94].

Ім супрацьстаяць псіхалагічныя метафары са значэннем цяжкага душэўнага стану, сардэчных пакут, упадніцкага настрою: *Нашто, нашто трымаць бяды цяжар* [6, с. 70]; *Забяры мяне ў свет залатога спадману, Дзе не вызнаны горыч і соль пачуцця* [6, с. 167]; *Дан'ём зялёнае віно, Расколем скрухі дровы* [6, с. 183]; *Дэпрэсія дыхання ці світаньня? Да вечара – ці доліла дажыць* [6, с. 188].

Даволі пашыранымі ў паэзіі Я. Янішчыц з'яўляюцца тэмпаральныя метафары. Гэта тып метафар, які звязаны з катэгорыяй часу. Час указвае на канкрэтныя падзеі, сітуацыі, факты з гісторыі, характарызуе іх працягласць і паслядоўнасць. Тэмпаральны тып адыгрывае выключную ролю ў лінгвістыцы, бо з дапамогай яго прасочваецца светаўспрыманне людзей пэўнай эпохі, што яскрава назіраецца ў мастацкіх творах.

Вельмі часта ў паэтычнай мове Я. Янішчыц сустракаюцца такія апорныя словы, як *дзень, год, век, стагоддзе, эпоха*. Стварэнне тэмпаральных метафар залежыць ад індывідуальнага ўспрыняцця той эпохі, у якую жыла паэтэса:

І зноў лячу дадому я, І ўжо на схіле дня Мне штось даўно вядомае Спявае цішыня [11, с. 27]; *І ў звоне дзён разносяць крыгі Твайго святла празрысты звон* [11, с. 41]; *І калі ўглядаюся ў парасткі дзён – Чую крокі твае. І свае вымяраю* [7, с. 59]; *Як лёс праз сівізну – Твайх гадоў дыханне* [11, с. 87]; *Налегцы мчаць гадкоў маіх вазы* [11, с. 270]. *Век прагрэсу, стрэсу і навукі, Век яшчэ неадбалелых ран* [12, с. 189]; *Праз глухія стагоддзі жыцця – Чысціні, Дабраты, Адкрыцця* [11, с. 11]; *І, як стагоддзі роднае прыроды, – Стаяць на вечнай варце валуны* [11, с. 31]; *Як знаць: з табою гавару Ці з цэлаю эпохай?* [11, с. 56]; *І выбіраюць тут. І забіваюць На скразняках знявераных эпох* [12, с. 191].

Розныя тэмпаральныя мадэлі ўказваюць на працягласць, паслядоўнасць, перарывістасць дзеяння, змену часу і станаў прыроды альбо чалавека.

Сустракаюцца ў паэтычнай мове Яўгеніі Янішчыц і квантытатыўныя метафары (ад лац. *quantitativus* – ‘колькасны’) заснаваныя на падабенстве фізічных параметраў прадметных сутнасцей, іх колькасці, памеры, велічыні, аб'ёме, глыбіні і інш. У залежнасці ад характару квантытацыі полісеманты дзеляцца на дзве групы: з дакладным (канкрэтным) і недакладным (прыблізным) колькасным зместам.

Вялікую колькасць складаюць метафары, якія ў сваім значэнні маюць функцыю гіпербалізацыі. У структуру такіх метафар

уваходзяць падобныя да назоўнікаў лічэбнікі *тысяча, мільён, мільярд: У сто першым, у стотысячным радзе Я пазнаю Цябе на вачах* [11, с. 256]; *Я памірала. Тысячу разоў. Даўжніцаю была зіме і маю* [11, с. 263]; *На схіле самай светлае пары, Сто тысяч мук за ноч перагартайшы За той, адзіны промень на зары* [8, с. 113]; *Ты душны, свет. І сто разоў – дзівосны! І неспазнаны – тысячу разоў!* [7, с. 102]. Акцэнтацыя на часавым аспекце семантыкі назіраецца і ў тэкстах з гіпербаламі-назоўнікамі *стагоддзе, паўстагоддзе*: *Праз глухія стагоддзі жыцця – Чысціні, Дабраты, Адкрыцця* [11, с. 11]; *І як стагоддзі роднае прыроды – Стаяць на вечнай варце валуны* [8, с. 5].

Сема са значэннем ‘мноства чаго-небудзь’ выражаецца ў метафарах, кампаненты якіх паказваюць на сілу прыродных з’яў, стыхійнасць: *І давер дзіцячы, і сталую цноту, Навальніцу ўдач, крыгалом бяды* [7, с. 17].

У творчасці паэтэсы сустракаюцца і метафары з семай ‘малая колькасць’: *Дай мне светлую жменьку надзей, Цеплынёю грузінскай сагрэтай* [10, с. 87]. У дадзеным выпадку жменька – гэта ‘вельмі дробная частка’. Семы ‘груз’, ‘цяжар’ перадаюць ступень перажыванняў, душэўных турбот, пачуццяў аўтара: *Калодзеж памяці дзядоў Быў самы найсалодкі* [11, с. 154]; *Налегцы мчаць гадкоў маіх вазы* [11, с. 270].

Экзістэнцыяльны тып – гэта тып метафары, які таксама пашыраны ў паэзіі Я. Янішчыц і выражаецца ў катэгорыі быцця і існавання, дапамагае выявіць духоўныя пласты жыцця чалавека і яго сувязь з навакольным светам па часавай, прасторавай і семантычнай прыкмеце. Гэты тып метафары арыентаваны на выяўленне развіцця чалавека ў духоўным і грамадскім аспекце. Вялікая колькасць экзістэнцыяльных метафар ахоплівае пэўныя кірункі, дзейнасць чалавека ці падзеі ў яго жыцці. Іх семантыка звязана з канкрэтным напрамкам дзейнасці, этапам развіцця чаго-небудзь, грамадскімі з’явамі, прыгнётам ці заняпаласцю: *Зялёны парастак жыцця І развітальны звон лістоты* [12, с. 31]; *Гартаць жыцця пражытага старонкі* [12, с. 34]; *На труднай ніве хвалявання Адвечны сцелецца мой сказ* [11, с. 52]; *Нашто, нашто трымаць бяды цяжар* [11, с. 70].

Як сведчыць багаты фактычны матэрыял, метафара з’яўляецца прадуктыўным вобразным сродкам у паэтычнай мове Яўгеніі Янішчыц. У працэсе метафарызацыі паэтэса ўключае разнастайныя паводле сваёй семантыкі лексемы, якія вобразна характарызуюць прыродныя з’явы і аб’екты, абстрактныя паняцці, канкрэтныя прадметы. У выніку ствараюцца арыгінальныя і непаўторныя

метафары, праз якія выяўляецца адметнасць мастацкага стылю Яўгеніі Янішчыц.

Разгледзеўшы ўжыванне метафар і іх тыпы ў паэзіі Я. Янішчыц, неабходна адзначыць, што метафара патрэбна паэтэсе для стварэння больш экспрэсіўнага і эмацыянальнага вобраза, які паўстае перад чытачом. Семантыка метафар залежыць ад кантэксту і рэалізуецца ў паэзіі праз ідывідуальнае светабачанне аўтара.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Голуб, И. Б. Стилистика современного русского языка / И. Б. Голуб. – М. : Высш. шк., 1976. – 208 с.
- 2 Старычонак, В. Д. Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў / В. Д. Старычонак. – Мінск : Выд-ва БДПУ, 2007. – 176 с.
- 3 Арутюнова, Н. Д. Языковая метафора / Н. Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика. – М. : Наука, 1979. – С. 147–173.
- 4 Трубецкой, Н. С. Избранные труды по филологии / Н. С. Трубецкой. – М. : Прогресс, 1987. – 560 с.
- 5 Головин, Б. Н. Основы культуры речи / Б. Н. Головин. – М. : Высш. шк., 1988. – 320 с.
- 6 Янішчыц, Я. І. Снежныя грамніцы / Я. І. Янішчыц. – Мінск : Беларусь, 1970. – 64 с.
- 7 Шумчык, Ф. С. “Свеціць уласным святлом”: Метафара і яе выразненне ў рамане В. Адамчыка “Чужая бацькаўшчына” / Ф. С. Шумчык // Роднае слова. – 1992. – № 5. – С. 57–60.
- 8 Янішчыц, Я. І. Ясельда: Лірыка / Я. І. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 1978. – 128 с.
- 9 Янішчыц, Я. І. Дзень вечаровы. Вершы / Я. І. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 1974. – 80 с.
- 10 Янішчыц, Я. І. Выбранае / Я. І. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 2000. – 351 с.
- 11 Янішчыц, Я. І. Пачынаецца ўсё з любові...: вершы, паэмы / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 2008. – 339 с. – (Беларуская паэзія ХХ стагоддзя).
- 12 Янішчыц, Я. І. У шуме жытняга святла: Вершы, паэмы / Я. І. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 1988. – 414 с.

The article considers metaphor as a means of artistic imagery in the poetry of Janiszczyc. The main focus is on the ways of morphological expression of metaphors in the poetic language of the author and their semantic content. The semantics of metaphors depend on the context and is realized in poetry through the author's individual worldview.

А. А. СТАНКЕВИЧ

г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

СІНТАКСІЧНЫЯ СРОДКІ ВЫЯЎЛЕНЧАЙ ВЫРАЗНАСЦІ Ў БЕЛАРУСКІХ НАРОДНЫХ ЗАГАДКАХ

У артыкуле на матэрыяле беларускіх народных загадак апісваюцца сінтаксічныя сродкі выяўленчай выразнасці: фігуры паўтору – падваенне, полісіндэтон, шматзлучнікавасць, фігуры пропуску – эліпсіс; разглядаецца рытміка-інтанацыйнае афармленне дыскурсу ў загадках-пытаннях і загадках-дыялогах; вызначаецца структура загадак-мініяцюр; акрэсліваюцца функцыі і стылістычная роля адзначаных сродкаў.

Загадкі, якія маюць невялікі тэкставы аб'ём, лаканічны выклад думкі, афарыстычнасць выражэння, яскравую выяўленчую выразнасць і вобразнасць, займаюць адметнае месца ў сістэме народна-паэтычных твораў.

Даследчыкі вуснай народна-паэтычнай творчасці неаднаразова падкрэслівалі адметныя слоўна-вобразныя якасці народных загадак, іх паэтычную форму адлюстравання аб'ектыўнай рэчаіснасці, высокі выяўленча-выразны патэнцыял. Як заўважае А. І. Гурскі, “у іх знайшлі выражэнне творчай фантазія, кемлівасць, дасціпны гумар народа, яго паэтычныя здольнасці” [1, с. 10]. Даследчык паэтыкі рускага фальклору С. Г. Лазуцін адзначае: “Багаты і глыбока жыццёвы змест загадак заўсёды мае паэтычную форму выражэння. Загадкі адрознівае сапраўдная і высокая мастацкасць. У аснове загадак – паэтычнае мысленне” [2].

Паэтыка загадкі грунтоўна асвятлялася ў працах вядомых беларускіх даследчыкаў народна-паэтычнай творчасці Н. С. Гілевіча [3] і А. І. Гурскага [4], у наш час у працах А. Г. Алфёравай праводзілася супастаўляльнае вывучэнне паэтыкі ўсходнеславянскіх і заходнеславянскіх загадак [5]. Тым не менш моўны механізм стварэння выяўленча-выразнага патэнцыялу беларускіх народных загадак патрабуе больш падрабязнага вывучэння гэтага фальклорнага жанру.

Аб'ектам аналізу ў артыкуле з'яўляюцца беларускія народныя загадкі, змешчаныя ў зборніку “Беларуская народная творчасць. Загадкі” [6], мэтай – апісанне сінтаксічных сродкаў выяўленчай выразнасці ў загадках, вызначэнне іх функцыі і стылістычнай ролі.

Ролю сінтаксічных сродкаў выразнасці ў мастацкім дыскурсе выконваюць у першую чаргу фігуры маўлення, заснаваныя на пэўнай трансфармацыі, якая адбываецца ў межах асобнай лексічнай адзінкі, словазлучэння або сказа [7, с. 238]. У народных загадках найчасцей выкарыстоўваюцца фігуры паўтору – канструктыўныя слоўныя фігуры, заснаваныя на паўтаральнасці моўных адзінак, якія садзейнічаюць лагічнаму выдзяленню суб'екта або аб'екта прапазіцыі, паказваюць інтэнсіўнасць або паслядоўнасць дзеяння, устоўліваюць пэўных якасцей, характарыстык, прыпісваемых дэнатату, які замяшчае загаданы прадмет. Фігуры паўтору інтэнсіфікуюць змест дыскурсу і павышаюць ступень яго экспрэсіўнасці.

Лаканічны тэкставы аб'ём загадак абумоўлівае выкарыстанне нешматлікіх фігур паўтору – падваення, шматзлучнікавасці і шматпрыназоўнікавасці.

Даволі часта ў народных загадках выкарыстоўваецца падваенне, заснаванае на паўторы адных і тых жа слоў для іх лагічнага выдзялення. Функцыянальна-сэнсавая роля падваення ў значнай ступені залежыць ад яго часцінамоўнага выражэння. Найчасцей у загадках выкарыстоўваецца падваенне дзеяслова, якое лагічна выдзяляе дзеянне загаданага прадмета, падкрэсліваючы яго інтэнсіўнасць: “*Балбоча, балбоча, ніколі не перастане. Язык*” [№ 886]; “*Я іду, іду, ніколі да стога не дайду. Туман*” [№ 303]; паслядоўнасць: “*Еду, еду – следу нету, рэжу, рэжу – крыві нету, сяку, сяку – трэсак нету. Човен*” [№ 2863]; працягласць: “*Цякло, цякло і схавалася пад цякло. Рэчка пад лёдам*” [№ 120]; “*Сядзіць, сядзіць на небе – і знікае. Месяц*” [№ 57]; “*Лезу, лезу па жалезу, падам куме шапку. Стог сена*” [№ 1529]; шматразовасць: “*Мяту, мяту – не вымету, нашу, нашу – не вынашу, як пара прыйдзе – само яно выйдзе. Сонца*” [№ 37].

Падваенне можа называць акалічнасны дэтэрмінант пры дзеянні, які падказвае месца знаходжання зашыфраванага аб'екта: “*У балазе, балазе стаіць хатка на адной назе. Грыб*” [№ 502]; “*На кургане, на кургане стаіць курачка з сяргамі. Авёс*” [№ 548]; “*У лесе, у лесе чырвоная плахта вісіць. Рабіна*” [№ 419].

Даволі пашыраны ў загадках полісіндэтон, або шматзлучнікавасць – ужыванне аднаго і таго ж злучніка перад кожным аднародным членам сказа. Полісіндэтон стварае пералічэнне, выдзяляючы кожны аднародны член, што ўзмацняе выразнасць аповеду. У складзе полісіндэтона выкарыстоўваюцца злучальныя злучнікі: “*І нажом зразалі, і дратамі вязалі, а ён не плача, а на падлозе скача. Венік*” [№ 2555]; размеркавальныя: “*То сям пац, то там пац, пад прыпечкам спаць. Венік*” [№ 2574]; “*Ці ўдзень, ці ўначы, вываліўшы бельмачы. Акно*” [№ 2317]; адмоўныя часціцы не: “*Не сучок, не лісток, не краска, а на дрэве расце. Кара*” [№ 433]; ні: “*Ні нажом, ні тапаром – само дзелаецца. Шчыліны, трэшчыны*” [№ 2096]; ані: “*Ані воч, ані вушэй – сляпога водзіць. Палка*” [№ 2617].

Калі злучнікі аб’ядноўваюць аднародныя выказнікі, яны перадаюць рознабаковасць дзеяння загаданага прадмета: “*Ідзе старчык, нясе стаўчык: і кіпіць, і варыцца, і далоў не валицца. Люлька*” [№ 2623]; яго працягласць: “*І спім, і ядзім, і ходзім, самі бяром, а людзям не даём. Паветра*” [№ 300]; інтэнсіўнасць: “*І шуміць, і гудзе, на ўвесь свет голас ідзе. Вецер*” [№ 193].

Пры аб’яднанні злучнікамі аднародных іменных часцін мовы перадаецца разнастайнасць з’яў рэчаіснасці, якія ўключаюцца ў метафарычнае асацыяцыйнае поле зашыфраванага дэнатата: “*Ішоў маладзён ні дарогай, ні пуцём, а памыўся ні вадою, ні расою, а ўцёрся ні тканым, ні праным. Месяц*” [№ 55]; “*Не сучок, не лісток, не краска, а на дрэве расце. Кара*” [№ 433]; “*Коціцца ні катушка, ні звер, ні птушка, ні камень, ні вада, не адгадаеш нікагда. Клубок*” [№ 1830].

Калі полісіндэтон злучае аднародныя акалічнасці, перадаюцца розныя абставіны дзеяння зашыфраванага дэнатата: “*Ці ўдзень, ці ўначы, вываліўшы бельмачы. Акно*” [№ 2317]; “*То сям пац, то там пац, пад прыпечкам спаць. Венік*” [№ 2574].

Па сваёй структурна-семантычнай функцыі да шматзлучнікавасці набліжаецца шматпрыназоўнікавасць – паўтарэнне аднолькавых прыназоўнікаў перад аднароднымі членамі сказа. У загадках у складзе гэтай фігуры выкарыстоўваюцца прыназоўнікі без: “*Без дарожак і без ножак, а бяжыць, як толькі можа. Рэха*” [№ 328]; “*Без рук, без ног, без чэрава узлезе на дзерава. Хмель*” [№ 532]; на: “*Рыкнуў вол на сто гор, на сто печак, на сто рэчак, на сто розных гарадоў. Гром*” [№ 146]; па: “*Па гарам, па далам ходзіць шуба да кафтан. Авечка*” [№ 1100]; за: “*Рыкнуў вол за многа гор, за многа вод, за многа сёл. Гром*” [№ 144]; у: “*У лесе, у лесе тарарай брэша. Сукала*” [№ 1831].

Паўтор аднолькавых прыназоўнікаў перад кожным аднародным членам садзейнічае выдзяленню асобных слоў у тэксце загадкі, актуалізацыі іх семантыкі і рытмізацыі маўлення.

Шматпрыназоўнікавасць часта спалучаецца з падваеннем, што ўзмацняе значэнне паўтораных элементаў выказвання: *“За лесам, за лесам тарарай брэша. Сукала”* [№ 1832]; *“На кургане, на кургане стаіць курачка з сяргамі”* [№ 548].

Выкарыстоўваецца ў народных загадках і такая фігура маўлення, як эліпсіс – пропуск у выказванні асобных слоў, лёгка ўзнаўляльных па сэнсе з кантэксту. Як правіла, гэта так званыя “быццёвыя” дзеясловы, якія абазначаюць наяўнасць, існаванне прадметаў і з’яў: *“У жываце – баня, у носе – рэшата, на галаве – пупок, адна рука і тая на спіне. Чайнік”* [№ 2590]; *“Уверсе – дзіра, унізе – дзіра, а ў сярэдзіне – агонь ды вада. Самавар”* [№ 2594]; *“Туды – рог, сюды – рог, палязай на вярхо. Рубашка”* [№ 2699]; *“Дзеткі – лушчаткі, бацька лысы пагнаў мышы. Семя канаплянае”* [№ 2001]; *“Бацька – сажань, маці – локаць, а дзяцей – жменька. Граблі”* [№ 1653].

Эліпсіс павышае выразнасць выказвання, надае яму дынамічнасць, прыцягвае ўвагу адрасата і актывізуе яго думку.

Узмацняюць выяўленчую выразнасць загадак і рытміка-інтанацыйныя элементы выказвання. Тут у першую чаргу неабходна адзначыць тып загадкі-пытання. Так, загадкі-пытанні захоўваюць размоўную інтанацыю, перадаюць характар непасрэднай гутаркі, якая ажыўляе маўленне, актывізуе ўвагу адрасата, стварае займальнасць і экспрэсіўнасць выкладу: *“Што ўеца на дзераве? Хмель”* [№ 528]; *“Не мае рук, але зрывае з дрэў лісце. Не мае вуснаў, а вые і свішча. Хто гэта такі? Вецер”* [№ 184].

Такім спосабам загадваюцца розныя аб’екты – рэаліі жывёльнага свету: *“Што то такое: не слабое, а ўсё стогне? Свіння”* [№ 1069]; расліннага свету: *“Што расце без цвету? Папараць”* [№ 3254]; прыродныя з’явы: *“Што гарыць без полымя? Сонца”* [№ 3245]; *“Што бяжыць без повада? Вада”* [№ 3251]; *“Хто ляціць без крылляў? Вецер”* [№ 3259]; прадметы побыту: *“Што ў першы дзень года пачынаецца, а ў апошні канчаецца? Каляндар”* [№ 3473]; прылады працы: *“Што ходзіць дагары нагамі? Верацяно”* [№ 1799]; гаспадарчыя пабудовы: *“Што гэта за загадка: сем пальцаў, адна пятка? Млын”* [№ 1942]; дзеянні і стан чалавека: *“Што гэта за звер, што мае шэсць ног, дзве галавы, адзін хвост? Чалавек на кані”*

[№ 1056]; “Што для чалавека мілей усяго на свеце? Сон” [№ 1001]; “Што быстрэй усяго на свеце? Думка” [№ 3268].

Ёсць загадкі, у якіх загадваецца адразу некалькі прадметаў: “Што бяжыць без повада? Што гарыць без полымя? А сіняе не сінёна? Што ўеца каля дрэўца? Вада, сонца, неба, хмель” [№ 3252]. Часцей за ўсё загадкі-пытанні маюць прадметную накіраванасць, яны ўключаюць пыталыныя займеннікі *што?* *хто?* Але сустракаюцца загадкі-пытанні з ускоснай формай выражэння зместу, разлічаныя на кемлівасць і здагадлівасць адрасата: “Які ў моры камень? Мокры” [№ 3312]; “Чаму карова кладзецца? Бо садзіцца не ўмее” [№ 3309]; “Пад якім кустом заяц сядзіць, калі дождж ідзе? Пад мокрым” [№ 3314]; “Чаму пастух пугу носіць? Бо сама не ходзіць” [№ 3321]; “Ці можна страус назваць сябе птушкай? Не, бо гаварыць не ўмее” [№ 3324].

У некаторых загадках-пытаннях выкарыстоўваюцца так званыя перлакутывы, якія называюць інтэнцыю, маўленчы намер гаворачага, што выразна акрэслівае лінгвапрагматычны патэнцыял народных загадак: “Зімой расце каранем вверх, а вясной памірае. Хто адгадае? Лядзяш” [№ 297]; “Коціца катушка – ні звер, ні птушка, ні камень, ні вада, а што – адгадай! Сонца” [№ 32]; “Кругом вада, а з піцём бяда. Хто адгадае, дзе гэта бывае? На моры” [№ 141]; “Дрэва валіць – ні звер, ні вада, не адгадаеш нікагда. Вецер” [№ 188]; “Загадаю загадку: улажу ў яму ягадку, выну, абліжу ды ізноў палажу. Лыжка і міска з кашай” [№ 2059]; “Што гэта такое, скажы мне шчэра, што з чалавека зрабіць можна звер? Гарэлка” [№ 2040]; “Вось вам новая задача: не арэх я і не куля. А як крышаць, кожны плача. Хто ж, рабяты, я? Цыбуля” [№ 639].

Выкарыстанне ў народных загадках форм, якія акрэсліваюць маўленчы намер гаворачага, стварае ілакуцыйную мадальнасць дыскурсу, што ўзмацняе яго выяўленчую выразнасць.

Адметнымі ў структурна-семантычным плане з’яўляюцца загадкі-дыялогі, якія звычайна ў алегарычнай форме перадаюць жартаўлівую размову, што наводзіць адрасата на адгадку зашыфраванага прадмета: «Прыбег Хвілька, забіў шпільку: “Ах, Хвілька, харошая твая шпілька! Прыбягай паскарэй, забівай пакрапчэй”. Маслабойня» [№ 2006]; «Душа кажэ: “Згуба мая”. Цела кажэ: “Радасць мая”. Гарэлка» [№ 2039]; «Рыжа ў краснае спрасіла: “Чым ты бораду красіла?” – “Ані краскай, ані змазкай: перад солнышкам стаяла, угору бораду дзяржала”. Рабіна» [№ 417].

У некаторых загадках у дыялогу ўдзельнічае некалькі “персанажаў”, метафарычных эквівалентаў загаданых прадметаў: “– Куды ідзеш, крывая крывуліца? А чаго стаіш, стрыжана патыліца? Рэчка і сенажаць” [№ 125]; “ – Крывое, малое, куды бяжыш? – А што табе за дзела, стрыжаны чорт. Ручай і луг” [№ 129]; “ – Што ты стаіш, крывы, кульгавы? – Зялёныя, кудравыя сцеражу! Плот і жыта” [№ 2631].

Дыялогу ў загадках можа папярэднічаць апісальная частка – “словы аўтара”: “Ідзе крывая крывуліца. Стаіць стрыжаны бес. – Куды ты ідзеш, крывая крывуліца? – Якое табе дзела, стрыжаны бес. Куды ні пайду, дарогу знайду. Рэчка і луг” [№ 127]; “Ляцелі тры галкі, селі на праталкі. Адна кажэ – паляжым, другая – пабяжым, трэцяя – паківаемся. Камень, вада, трава” [№ 102]. У загадках-дыялогах, як паказваюць прыклады, актыўна выкарыстоўваецца пераноснае словаўжыванне – персаніфікацыя і ўвасабленне, якія павышаюць іх экспрэсіўнасць і вобразнасць. Выкарыстанне ацэначнай лексікі (*харошая, радасць, згуба, крывуліца, бес*) узмацняе эмацыянальную афарбоўку выказвання.

Нягледзячы на лаканічны тэкставы аб’ём загадак, у іх складзе сустракаюцца разгорнутыя выказванні, свайго роду невялікія мініяцюры, якія сваім эпічным складам набліжаюцца да казкі. У іх даецца падрабязнае апісанне зашыфраванага прадмета: “У горадзе на Сіяне стаіць дуб-вертадуб, на тым дубе пціца-верацяніца, ніхто яе не дастане: ні цар, ні царыца, ні красная дзявіца, ні добры маладзец. Сонца” [№ 16]; “За лясамі, за гарамі, за вялікімі марамі залатая дзяжа кісне. Сонца” [№ 36]; “Жыў-быў капітан, сем душ пракармляў. Прышлося яму ўміраць, ніхто не бярэцца хаваць. Выкінулі за вугал і сабакі не ядзяць. Гашчок” [№ 2489]. У такіх загадках выкарыстоўваюцца ўстойлівыя фальклорныя формулы – казачны зачын: “У горадзе на Сіяне”, “За лясамі, за гарамі, за вялікімі марамі”; “Жыў-быў”, фальклорныя эпітэты: *красная дзявіца, добры маладзец*.

Некаторыя загадкі-мініяцюры блізкія да апавядальнага дыскурсу, у якім змяшчаецца іншасказальны аповед пра існаванне, “жыццё” загаданага персанажа: “З зямлі радзіўся, на агні хрысціўся, на базар вазілі, на ічкаках калацілі, на каня пасадзілі, у самы дым правадзілі. Гаршчок” [№ 2469]; “Ляжыць у гары, божага свету не бачыць; прыйшлі адамавы дзеці, пачалі вярцеці, на курган круціць, на печох патаніць, жазлом за яго брацца, усякі можа ад яго пітацца. Гаршчок” [№ 2470]; “Быў у мяне вол, ды не еў сена, адзін толькі мурог; я яму як даў між рог, дык пакаціўся пад парог. Венік” [№ 2583].

Такім чынам, загадкі як асобны малы жанр вуснай народна-паэтычнай творчасці вызначаюцца лаканічнасцю формы выражэння зместу, афарыстычнасцю і экспрэсіўнасцю выкладу думкі, вобразнасцю і алегарычнасцю адлюстравання прадметаў і з'яў аб'ектыўнай рэчаіснасці. У ліку моўных сродкаў стварэння выяўленчай выразнасці ў загадках выкарыстоўваюцца і сінтаксічныя сродкі слоўнай вобразнасці, якія садзейнічаюць структурна-семантычнай арганізацыі дыскурсу народнай загадкі, лагічнаму выдзяленню асобных намінаў адзінак і актуалізацыі іх сэнсу, ствараюць займальнасць аповеду, выклікаюць цікавасць да зместу і стымулююць адрасата да разгадкі зашыфраванага зместу.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Гурскі, А. І. Беларускія народныя загадкі / Загадкі. Рэд. А. С. Фядосік. / А. І. Гурскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – С. 5–20.
- 2 Лазутин, С. Г. Поэтика русского фольклора : учеб. пособие для филол. фак. ун-тов / С. Г. Лазутин. – М. : Вышш. школа, 1981. – 221 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.infoliolib.info/philol/lazutin/2_1.html – Дата доступа: 03.05.2021
- 3 Гілевіч, Н. С. Паэтыка беларускіх загадак / Н. С. Гілевіч. – Мінск : Вышш. школа, 1976. – 128 с.
- 4 Гурскі, А. І. Беларускія загадкі: Даследаванне жанру / А. І. Гурскі. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2000. – 80 с.
- 5 Алфёрава, А. Г. Усходнеславянскія і заходнеславянскія загадкі. Вобразна-паэтычная сістэма / А. Г. Алфёрава. – НАН Беларусі, Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору ім. К. Крапівы. – Мінск : Беларуская навука, 2008. – 162 с.
- 6 Загадкі / рэд. А. С. Фядосік ; АН БССР. Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. Беларус. нар. творчасць. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 448 с.
- 7 Ключев, Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция) : учебное пособие для вузов / Е. В. Ключев. – М. : Изд.-во ПРИОР, 1999. – 272 с.

The article uses the material of Belarusian folk riddles to describe syntactic means of visual expressiveness: repetition figures – doubling, polysyndeton, multi-union, skipping figures-ellipsis, examines the rhythmic and intonational design of discourse in riddles-questions and riddles-dialogues, defines the structure of riddles-miniatures, establishes the functions and stylistic role of these means.

М. И. СТАРОВОЙТОВ

г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»

УРОВЕНЬ ГРАМОТНОСТИ И ОБРАЗОВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ПОЛЕССКОЙ ОБЛАСТИ В КОНЦЕ 1930-Х ГОДОВ

В статье анализируется уровень грамотности и образования полиэтничного населения Полесской области, достигнутый к концу 1930-х годов в результате социально-экономических и культурно-национальных преобразований в БССР. Впервые в отечественной историографии на основе рассекреченных архивных материалов дана адекватная оценка этому уровню у белорусов по гендерному, территориальному, возрастному и социальному составу в сравнении с другими этносами. Установлено, что белорусы в абсолютном большинстве проживали в сельской местности (самая низкая степень урбанизации) и были заняты в аграрном секторе экономики, имели более низкий уровень грамотности и образования по сравнению с наиболее численно представленными национальностями области.

Адекватная оценка социума Беларуси невозможна без количественной и качественной характеристики титульного этноса и национальных групп в составе населения областей республики. Исследования уровня грамотности (грамотным считался человек, умеющий читать по слогам и подписать свою фамилию), среднего (лица с образованием от 7 классов и до неполного высшего) и высшим образованием на региональном уровне позволяют установить изменения и особенности в этносоциокультурном облике полиэтничного населения БССР, произошедшие в результате советской мобилизационной модернизации всех сторон жизни общества. В региональном плане в таком контексте обозначенная проблема в отечественной историографии не только не рассматривалась, но и не ставилась. Автором предпринята попытка восполнить этот пробел, опираясь на оригинальные рассекреченные архивные данные переписи населения 1939 г., большая часть которых вводятся в научный оборот впервые. Представляется необходимым выделить по возможности как абсолютные, так и относительные показатели этносоциокультурного облика населения, которые будут

интересны не только историкам, культурологам, этнографам, педагогической общественности, но и тем, кто интересуется историей своего Полесского края (таблицы составлены и проценты подсчитаны автором).

Из таблицы 1 [3, л. 6] видно, что население области было полиэтничным, хотя по доли белорусов в составе всего населения области она была на первом месте (выше среднереспубликанского показателя на 2,3%). Полиэтничным по составу было и городское население. Белорусы в городах составляли 56%, а представители других национальностей – 44%. Степень урбанизации населения области составил 11,2%. Это был самый низкий показатель доли городского населения в БССР [1, л.13]. У белорусов он был еще ниже. Только 7,4% белорусов проживало в городских поселениях области. В г. Мозыре в 1939 г. насчитывалось 17 477 человек (8 534 мужчины и 8 943 женщины). Из них белорусов проживало 8 349 человек, евреев – 6 307 человек, русских – 1 671 человек, украинцев – 602 человека, поляков – 385 человек и 163 человека – прочие национальности [3, л. 40].

Таблица 1 – Национальный состав населения Полесской области в 1939 г.

Националь- ности	Городское		Сельское		Все население			% к итогу
	Всего	%	Всего	%	Муж.	Жен.	Всего	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Белорусы	42261	56,17	530642	88,87	270890	302013	572903	85,21
Евреи	24141	32,07	8846	1,48	15664	17323	32987	4,91
Русские	4884	6,50	21394	3,58	20691	5587	26278	3,91
Украинцы	2156	2,87	18825	3,15	12490	8491	20981	3,12
Поляки	1207	1,60	11006	1,84	5225	6988	12211	1,86
Немцы	137	0,18	3129	0,52	1479	1787	3266	0,49
Латыши *	67	0,09	543	0,09	284	326	610	0,09
Татары	78	0,10	454	0,08	504	28	532	0,08
Чехи**	34	0,05	331	0,06	184	181	365	0,05
Цыгане	4	0,01	261	0,05	109	156	265	0,03
Прочие	272	0,36	1678	0,28	1842	108	1950	0,29
Всего	75241	100,0 0	597109	100,00	329362	342988	672350	100,00

Примечание: *) – включая латгальцев; **) – включая словаков.

Индустриальное развитие областей значительно повлияло на приток сельского населения, в первую очередь белорусов, в города.

По сравнению с дореволюционным периодом и периодом НЭП, когда в городских поселениях Мозырщины, как и в целом в Беларуси, в большинстве проживали евреи, это были значительные изменения в национальном составе городского населения. Однако Полесская область оставалась аграрной и в конце 1930-х годов была самой отсталой в социально-экономическом и культурном развитии областью БССР. Причины такого положения подробнее рассмотрены в специальной статье [см. 5].

Представленные в таблицах 2 [2, лл. 198-242] данные наглядно отражают долю занятости в разных отраслях народного хозяйства, как белорусов, так и представителей других национальностей области. Среди занятого городского населения доля занятых в сельском хозяйстве составила 24-29%. Местечковая урбанизация, о чем автор уже писал, не решила проблему роста городского населения. Искусственная урбанизация наиболее всего проявилась только в Полесской области, в которой доля городского населения, занятого в сельском хозяйстве, была самой высокой в БССР [1, лл. 32, 34]. Это подтверждает тот факт, что экономика области являлась полностью аграрной. Высокая доля занятости белорусов и всего населения в лесном хозяйстве тоже об этом свидетельствует.

Таблица 2 – Национальный состав занятого населения Полесской области в 1939 г. (%)

Национальности*	Пол	Лесное хозяйство	Сельское хозяйство	Промышленность	Строительство	Транспорт и связь	Торговля и общепит	Жилкоммунхоз	Госучреждения	Здравоохранение	Просвещение, наука, искусство, печать	Не распределено по отраслям народного хозяйства	Итого
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Городское население													
Белорусы	м	5,54	22,45	22,42	7,87	10,89	7,04	1,74	13,66	1,74	4,10	2,56	100
	ж	1,38	28,44	19,92	1,62	4,68	8,11	2,59	6,78	9,46	9,05	7,98	100
Русские	м	1,97	1,63	4,41	2,45	4,53	1,85	0,26	6,64	0,63	1,41	74,22	100
	ж	3,25	9,00	18,00	1,75	7,25	10,00	1,75	11,50	16,50	13,50	7,00	100
Украинцы	м	2,53	5,16	13,88	5,72	10,23	4,78	1,13	8,35	1,31	1,97	44,93	100
	ж	0,70	7,04	25,35	1,06	8,45	10,56	4,93	5,28	15,85	13,73	7,04	100
Евреи	м	3,99	3,90	37,25	7,57	5,08	21,88	3,08	9,97	1,44	4,49	1,35	100
	ж	2,13	3,87	25,93	0,63	4,31	18,89	2,96	16,48	7,51	15,89	1,38	100

Продолжение таблицы 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Поля- ки	м	6,93	14,52	30,36	9,24	8,91	7,59	1,65	7,92	3,63	8,25	0,99	100
	ж	0,65	11,76	30,07	0,65	4,90	14,38	2,61	5,56	13,73	10,46	5,23	100
Все заня- тые	м	4,55	13,83	23,65	6,97	8,45	10,12	1,86	11,38	1,51	3,79	13,94	100
	ж	1,58	21,05	21,63	1,35	4,79	10,87	2,75	9,06	9,65	10,93	6,32	100
Сельское население													
Бело- русы	м	5,45	76,26	4,47	3,67	2,55	1,66	0,15	1,45	0,22	2,21	1,91	100
	ж	0,18	94,77	1,35	0,23	0,37	0,44	0,11	0,18	0,53	1,37	0,47	100
Рус- ские	м	0,91	6,08	1,40	3,47	0,52	0,38	0,10	0,64	0,09	0,31	86,09	100
	ж	0,75	75,78	4,49	2,45	1,16	3,20	0,54	0,95	2,86	4,83	2,99	100
Укра- инцы	м	4,61	41,39	5,08	4,87	2,05	1,40	0,17	1,18	0,18	1,67	37,41	100
	ж	0,79	89,57	2,10	0,64	0,84	1,41	0,15	0,39	0,69	1,80	1,63	100
Евреи	м	7,25	18,81	22,78	3,14	3,51	18,32	1,02	5,86	0,76	6,20	12,35	100
	ж	1,40	36,14	14,04	0,66	2,34	8,33	0,94	5,90	4,31	24,91	1,03	100
Поля- ки	м	5,06	76,28	7,05	2,57	2,92	1,29	0,82	1,25	0,19	2,30	1,01	100
	ж	0,43	91,72	2,51	0,15	0,37	1,04	0,09	0,21	0,37	2,75	0,37	100
Все заня- тые	м	4,99	66,42	4,56	3,68	2,35	1,79	0,17	1,42	0,21	2,05	12,36	100
	ж	0,22	93,92	1,52	0,27	0,41	0,56	0,12	0,23	0,58	1,62	0,54	100
Итого **	м	4,94	60,32	6,77	4,06	3,06	2,76	0,37	2,58	0,36	2,26	12,55	100
	ж	0,31	88,90	2,91	0,34	0,71	1,27	0,30	0,84	1,20	2,26	0,94	100

Примечание: *) – представлены наибольшие по численности национальности;
**) – все занятое население области

Из таблицы 2 видно, что среди всех русских мужчин, имевших занятия, военнослужащие составляли в городах Полесской области 74%, а в сельской местности 86%. Необходимо отказаться от бытующего стереотипа, что русские в БССР были только чиновниками.

Нами установлено, что значительная гендерная диспропорция у русских, украинцев, татар, особенно в составе сельского населения (см. таблицы 1, 2) связана с наличием значительного количества мужчин военнослужащих. Численность войск в Белорусском особом военном округе (БОВО) изменилась с июля 1938 г. до 15 января 1939 г. в связи с изменением состава армейских группировок. Военные переписывались в составе постоянного населения по месту нахождения своих частей, которые в основном располагались в сельской местности. Наличие военнослужащих из других национальных союзных республик, краев и областей повлияло не только на степень полиэтничности всего населения области, но и на его уровень грамотности и образования, т. к. неграмотных уже не призывали в РККА [подробнее см. 6],

На динамику численности и национального состава населения БССР в межвоенный период существенное влияние оказали изменения в темпах естественного движения, внутривнутриреспубликанская и общесоюзная миграция, вызванные индустриализацией и принудительной коллективизацией, репрессивные мероприятия (выселение, переселения), повышение грамотности и образования и др.

К концу 1930-х годов стали очевидными достижения в повышении грамотности и образования, но в абсолютном большинстве районов Полесской области эти показатели были ниже среднереспубликанских. Особенно низким уровень грамотности и образования был у женщин, проживавших в сельской местности и, прежде всего, у белорусок. Перепись зафиксировала 44,9% грамотных женщин села в возрасте 20-49 лет и только 6,2% (5% белорусок) грамотных старше 50 лет. В общей численности эти две возрастные группы насчитывали около 108 000 неграмотных женщин [3, лл. 3, 8]. Из пяти наиболее численно представленных национальностей Полесской области у белорусов был самый низкий уровень грамотности и образования, что хорошо видно по данным таблицы 3 [3, лл. 9-11].

Таблица 3 – Уровень грамотности и образования всего населения области в 1939 г.

Основные национальности	Грамотность				Образование на 1 000 человек			
	9 лет и старше		20-49 лет		Среднее		Высшее	
	Абс.	%	Абс.	%	Абс.	1 000	Абс.	1 000
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Белорусы	290067	68,8	133846	65,3	19 144	33,4	666	1,2
Русские	21 798	93,4	19 127	96,3	6 278	238,9	402	15,3
Украинцы	13 974	78,3	9 138	82,0	2 139	101,9	103	4,9
Евреи	24 519	90,7	11 643	95,0	4 637	140,6	320	9,7
Поляки	7 538	75,3	3 580	77,2	590	48,3	20	1,6

Из таблицы 3 видно, что по основным показателям грамотности и образования среди наиболее численно представленных национальностей Полесской области белорусы находились на последнем месте. Особенно низкими показатели были у женщин. В городах 2 799 женщин-белорусок имели среднее образование и 81 – высшее. На селе соответственно – 4 566 и 48. Всего у женщин-белорусок на 1 000 человек показатель среднего образования составлял 24,4, а высшего – 0,4. [3, л. 9].

На общий показатель грамотности как среди женщин, так и среди всего населения в понижающем плане оказал очень низкий уровень

грамотности лиц в возрастной группе 50 лет и старше. А ведь они прожили практически 20 мирных лет при Советской власти, которая делала все необходимое и возможное в ликвидации неграмотности взрослого населения. Самым низким он был у белорусов. Из 138 970 белорусов этой возрастной группы грамотных было только 20 %. В этой возрастной группе женщины-белоруски (более 41 тыс. неграмотных или 5,0%) по показателю доли грамотности уступали еврейским женщинам в 11,5 раз, русским и польским – в 5 раз, украинским в 1,5 раза [3, л. 8].

Еще большая разница в уровне грамотности и образования была заметна между жителями города и села, между белорусами и другими национальностями Полесской области. Это видно из данных таблицы 4 [3, лл. 8–11].

Таблица 4 – Грамотность и образование городского и сельского населения в 1939 г.

Основные национальности	Грамотность в %				Образование на 1 000 человек			
	9 лет и старше		20-49 лет		Среднее		Высшее	
	Город	Село	Город	Село	Город	Село	Город	Село
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Белорусы	84,5	67,5	85,6	63,4	139,8	24,9	7,8	0,6
Русские	95,9	92,8	98,1	95,9	244,1	237,7	21,7	13,8
Украинцы	91,5	76,7	93,2	80,4	220,8	88,3	17,2	3,5
Евреи	90,9	90,1	95,2	94,6	138,0	147,2	8,0	14,2
Поляки	86,9	73,8	91,0	75,1	166,5	35,3	7,5	1,0

Всего грамотных мужчин в возрасте 9 лет и старше в области было 86,9%. (в городах – 94,8% и 85,9% – в селах). Ниже среднеобластного показателя на 1,5 – 2,5% уровень грамотности был у мужчин Домановичском, Глусском, Василевичском, Копаткевичском, Лельчицком, Паричском районах. У женщин области в этой возрастной группе грамотность составила 57,4%, а в указанных районах она была на 1,7 – 6,8% ниже [3, л. 38]. Это были преимущественно аграрные районы с преобладанием белорусского населения, что свидетельствует о прямой взаимосвязи грамотности с наличием белорусского населения, у которого она была ниже, чем у других этносов.

В областном центре показатели грамотности и образования, естественно, были выше. В г. Мозыре мужчин с высшим образованием насчитывалось 144 человека, средним – 1 553, грамотных – 96,6%,

а женщин соответственно – 91 человек, 1 730 и 86,2%. В 8-10 классах училось 135 юношей и 179 девушек [3, лл. 38, 39].

Таблица 5 – Грамотность** населения по общественным группам в 1939 г.

Общественные группы***	Мужчины			Женщины			Оба пола		
	Всего	Грамот.	%	Всего	Грамот.	%	Всего	Грамот.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Городское население									
Рабочие	7 844	7 226	92,1	4 137	3 015	72,9	11 981	10 241	85,5
Члены семьи*	9	6	66,7	1 996	1 275	63,9	2 005	1 281	63,9
Служащие	7 728	7 714	99,8	3 800	3 799	99,9	11 525	11 513	99,9
Члены семьи*	8	4	50,0	2 009	1 747	87,0	2 017	1 751	86,8
Колхозники	2 772	2 543	91,7	1 858	993	53,4	4 630	3 536	76,4
Члены семьи*	4	3	75,0	352	185	52,6	356	188	52,8
Коопкустари	1 721	1 606	93,3	853	768	89,7	2 577	2 374	92,1
Члены семьи*	2	–	–	774	608	78,6	776	608	78,4
Некоопкустари	550	420	76,4	110	88	80,0	660	508	77,0
Члены семьи*	3	–	–	285	184	64,6	288	184	63,9
Единоличники	397	302	76,1	352	147	41,8	749	449	59,9
Всего занятых	29 898	27 881	94,9	11 113	8 810	79,3	32 125	28 621	89,1
Пенсионеры	323	262	81,1	381	222	58,3	704	484	68,8
Стипендиаты	360	360	100	532	532	100	892	892	100
Нетрудящиеся	13	9	69,2	24	13	54,2	37	22	59,5
Сельское население									
Рабочие	28 724	26 176	91,1	6 009	4 259	70,9	34 733	30 435	87,6
Члены семьи*	88	58	65,9	5 735	2 655	46,3	5 823	2 713	46,6
Служащие	17 152	17 128	99,9	3 602	3 599	99,9	20 754	20 727	99,9
Члены семьи*	21	15	71,4	2 964	2 327	78,5	2 985	2 342	78,5
Колхозники	97 693	79 089	80,9	12 1587	53 038	43,6	219 280	132 077	60,2
Члены семьи*	1 282	566	44,1	11 278	2 400	21,3	12 560	2 966	23,6
Коопкустари	1 572	1 470	93,5	472	393	83,3	2 044	1 863	91,1

Продолжение таблицы 5

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Члены семьи*	–	–	–	541	353	65,2	541	353	65,2
Некоопкустари	1 200	857	71,4	290	204	70,3	1 490	1 061	71,2
Члены семьи*	8	5	62,5	374	154	41,2	382	159	41,6
Единоличники	13 702	8 406	61,3	18259	5 253	28,8	31961	13659	42,7
Всего занятых	160043	133076	83,2	150219	66746	44,4	310262	199822	64,4
Пенсионеры	318	230	72,3	212	90	42,5	530	320	47,2
Стипендиаты	281	281	100	37	37	100	318	318	100
Нетрудящиеся	41	13	31,7	51	8	25,0	92	21	40,0

Примечание: *) – лица, занятые в подсобном сельском хозяйстве; **) – в возрасте от 9 лет и старше; ***) – так в документе обозначена социальная структура населения.

В конце 1930-х годов под воздействием советской мобилизационной модернизации начался процесс изменения социокультурного облика населения Полесской области. Из таблицы 5 [4, лл. 16, 17] видно, что в сравниваемых социальных группах города и села показатели были ниже у сельских жителей, особенно у женщин-единоличниц и нетрудящихся (к этой категории были отнесены священнослужители и их семьи), членов семей. В последней группе около 95% составляли женщины.

Низкий уровень грамотности, распространение различных верований среди полешуков влияли на их социокультурный облик, особенно женщин. Это необходимо было учитывать в культурно-просветительской работе с населением. Возрастали требования к образованию и профессиональной подготовке соответствующих культпросветработников, руководителей и специалистов всех рангов. Из 15 групп руководящего состава и 45 групп специалистов (подсчитано по документам) выделим по гендерному признаку и уровню образования те, которые непосредственно влияли и отвечали за рост грамотности и образования населения, хотя в партийно-советском порядке за это отвечали все руководители и специалисты. Данные таблицы 6 [3, лл. 24, 26] свидетельствуют, что большинство руководителей и специалистов имели среднее образование, которое, очевидно, было больше школьным, чем специальным.

Таблица 6 – Уровень образования руководителей и специалистов области в 1939 г.

Руководители и специалисты	Пол	Всего	До 39 лет	Высшее	Среднее
1. Все руководители партийн., госуд. и общест. организаций	Муж.	5 031	3 812	173	1 209
	Жен.	344	320	13	141
2. В т.ч. районных и городских организаций	Муж.	612	526	21	268
	Жен.	75	72	2	42
3. В т.ч. первич. парт., комсом., проф. и общест. организаций	Муж.	227	169	3	40
	Жен.	7	7	–	2
4. В т.ч. председатели, заместители пред. сельсоветов	Муж.	212	207	–	17
	Жен.	14	14	–	–
5. Руководители учебн. заведен.*, НИУ, театров, кино	Муж.	267	249	70	186
	Жен.	8	8	–	8
6. Руководители медучреждений	Муж.	27	10	8	14
	Жен.	14	13	2	11
7. Руковод. предприятий с/х, промыш., строит., транс. и связи	Муж.	694	487	23	193
	Жен.	35	29	1	10
8. Председатели и зампреды колхозов	Муж.	1 266	913	2	26
	Жен.	19	15	–	1
9. Инженеры	Муж.	88	74	74	13
	Жен.	9	9	9	–
10. Агрономы	Муж.	165	145	31	122
	Жен.	47	46	8	37
11. Культ.-полит.-просветительский персонал **	Муж.	3 156	3 016	323	2 501
	Жен.	2 642	2 542	145	2 238
12. В т.ч.: учителя начальных, сред. учеб. заведений и курсов***	Муж.	2 436	2 321	304	2 072
	Жен.	1 944	1 862	137	1 770
13. В т.ч.: заведующие и воспитатели детдомов и садов	Муж.	17	17	1	13
	Жен.	368	359	–	230
14. В т.ч.: заведующие библиотеками и библиотекари	Муж.	33	31	–	23
	Жен.	93	87	1	62
15. В т.ч.: зав. ДК, клубами, избами- читальнями	Муж.	240	229	1	76
	Жен.	47	47	–	26
16. Работники связи	Муж.	219	172	–	51
	Жен.	543	535	–	222

Примечание: *) – кроме заведующих начальных школ; **) – так в документе; ***) – включая заведующих начальными школами.

Из таблицы видно, что абсолютное большинство мужчин были в возрасте до 39 лет: 72,1% – 75,6% в партийных, советских и общественных организациях; 70,2% – 87,8% руководители различных предприятий; 95,4 – 95,3% в образовании и культуре. Абсолютное большинство мужчин и женщины (все женщины или

абсолютно все были в возрасте до 39 лет) получили образование в советское время и стали специалистами или руководителями. Установлено, что среди учителей и культпросветработников преобладали мужчины (55,6% и 54,4% – соответственно). Это является особенностью, характерной больше для Полесской области, чем для БССР в целом. Женщины БССР (особенно белоруски) имели более низкий уровень грамотности и образования и менее активно вовлекались в различные сферы деятельности. Более высокие показатели были у мужчин-белорусов, хотя и их доля среди лиц, занятых на руководящих должностях, и среди специалистов, не всегда соответствовала их доли в составе всего населения Полесской области. В первой группе (см. таблицу 6) среди руководителей-мужчин белорусы составляли 70,5%, среди женщин белорусок было 47,1% при средних данных 67,1% от общего числа, имеющих данное занятие. Выше средний показатель был среди руководителей сельских советов, где белорусы составляли 84,1%. Среди инженеров белорусы было только 30,9%, а среди агрономов – 62,5%. В группе 11 белорусы составляли 77,3%. На женщин-белорусок среди занятых женщин этой деятельностью приходилось 68,9%. В учительской среде показатели были соответственно – 80,1% и 71,1%. Среди работников библиотек белорусов было 47,6% [1, лл. 32, 34].

На наш взгляд, следует отказаться от навязанного в перестроечный и постперестроечный период стереотипа о большом бюрократическом партийно-советском аппарате, сформированном в 1930-е годы. Высказывания и публикации того времени не были подтверждены фактическими данными, т.к. из-за секретности они не были доступны авторам, которые играли на публику/на читателя. Так, в Полесской области 5 374 партийно-советских работников в составе всего населения составляли 0,8%, а среди всего занятого населения – 1,6% [1, лл. 1, 42]. Это практически совпадало со среднереспубликанскими показателями, о чем автор уже писал.

Представленные в информационных таблицах данные о социуме позволяют сделать вывод о том, что область в целом являлись полиэтничной (как и вся БССР), с абсолютным большинством белорусов, проживавшим в районах с преимущественно аграрным сектором экономики. О недостаточно высоких темпах индустриального развития Полесской области свидетельствует преобладание населения, занятого в сельском и лесном хозяйстве. Белорусы в области имели самый низкий уровень урбанизации, грамотности и образования. В условиях белорусизации титульный

этнос становился мобильным. Однако более низкий образовательный уровень белорусов по сравнению с представителями других национальностей еще сдерживал их производственно-профессиональную и общественно-политическую активность. Это влияло на социокультурные процессы как в области, так и в БССР, что и подтверждается данными об удельном весе титульного этноса среди работников непроизводственной сферы (в основном работники умственного труда), большинство специальностей которой требовали, как правило, высокого уровня образования и профессиональной подготовки. Уровень грамотности и образования, достигнутый в сложный межвоенный период к концу 1930-х годов, для белорусов Полесья следует считать настоящей культурной революцией.

Список использованных источников и литературы

- 1 Белорусская ССР / Российский государственный архив экономики (далее РГАЭ). – Фонд 1562. – Оп. 336. – Д. 257.
- 2 Белорусская ССР / РГАЭ. Фонд 1562. – Оп. 336. – Д. 913.
- 3 Полесская область / РГАЭ. – Фонд 1562. – Оп. 336. – Д. 380.
- 4 Полесская область / РГАЭ. – Фонд 1562. – Оп. 336. – Д. 552.
- 5 Старовойтов, М. И. Население белорусско-украинского пограничья накануне ликвидации Рижского договора (этносоциальный аспект) / М. И. Старовойтов // Рижский договор: взгляд через столетие : сб. науч. статей / редкол. : Н. Н. Мезга (гл. ред.) [и др.]; Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2021. – С. 101–107.
- 6 Старовойтов, М. И. Национальный и социальный состав военнослужащих Белорусского военного округа накануне Второй мировой войны / М. И. Старовойтов // Идеологические аспекты военной безопасности. Научно-практическое приложение к журналу “Армия” Министерства обороны Республики Беларусь. – 2018. – №1. – С. 8–15.

The article analyzes the level of literacy and education of the polyethnic population of the Polesky region, achieved by the end of the 1930s as a result of socio-economic and cultural-national transformations in the BSSR. For the first time in Belorussian historiography, on the basis of declassified archival materials, an adequate assessment of this level among Belarusians is given in terms of gender, territorial, age and social composition in comparison with other ethnic groups. It was found that Belarusians in the absolute majority lived in rural areas (the lowest degree of urbanization) and were employed in the agricultural sector of the economy, had a lower level of literacy and education compared to the most numerically represented nationalities of the region.

А. Л. СТРИЖАК

г. Гомель, УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины»

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА РЕАЛИЗАЦИИ АВТОРСКОЙ ПОЗИЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ ИНТЕРНЕТ-КОММУНИКАЦИИ

*В статье рассматривается функционирование фразеологизма **китайская грамота** в современных масс-медиа, выделяется ряд особенностей употребления данного выражения в интернет-коммуникации, к числу которых могут быть отнесены регулярное обновление семантики фраземы, возможности её десемантизации и дефразеологизации, а также активное использование идиомы **китайская грамота** как средства реализации языковой игры.*

Внеязыковая ситуация конца XX – начала XXI вв. характеризуется значительным влиянием СМИ, в особенности интернет-ресурсов, на формирование общественного мнения, сознание людей, а также на национальную культуру и речевую практику социума. Изучение закономерностей, отражающих возникновение и функционирование оценочных фразеологических единиц в русскоязычном интернет-пространстве, приобретает особое значение с учетом усиления воздействующей функции данной области коммуникации, изменения характера оценочной модальности, появления в современных СМИ огромного количества оценочных единиц, используемых для выражения позиции автора, издания либо интернет-ресурса. По наблюдениям Л. Р. Дускаевой, «глубокий и системный характер носят изменения в реализации оценочности в СМИ, находя выражение в функционировании языковых единиц всех уровней (лексических, фразеологических, словообразовательных, грамматических)» [1: 667].

Предметом нашего рассмотрения станет устойчивое сочетание *китайская грамота*, анализ функционирования которого в современном русском языке осуществлялся с опорой на Национальный корпус русского языка. В целесообразности отнесения названного выражения к сфере фразеологии нас убеждает тот факт, что «всякое языковое образование – каким бы оно по своему размеру,

структуре и значению ни было – является фразеологизмом, если оно сверхсловно и воспроизводимо» [2, с. 127]. Очевидно, что любые словесные сочетания, возникая в процессе коммуникации, служат для номинации определенных областей действительности или для выражения отношения к ней. Закрепление в языке подобных сочетаний происходит в том случае, когда они удачно, с точки зрения общественной практики, выполняют эту задачу. В результате побеждают варианты «целесообразные для определенных условий общения, т.е. конкуренция – это закономерное явление, продиктованное коммуникативной целесообразностью» [3, с. 37].

Узуальная семантика фраземы *китайская грамота*, зафиксированная в лексикографических источниках, – ‘что-либо трудное или недоступное для понимания’ [4, с. 268]. Вместе с тем, анализ материала показал реализацию данным выражением целого спектра значений и их оттенков, применимых к различным ситуациям. Наиболее употребительным значением является узуальное, представленное наибольшим числом контекстов: *Отправляясь в магазин за новой мебелью, ковром или обоями, не мешало бы ознакомиться с правилами цветового оформления квартиры. Для новичка они **китайская грамота**, хотя профессионалы-дизайнеры знают об этом все* (Труд-7, дек. 2000); или: *Для многих текст договора, который он подписывает в банке, – **китайская грамота*** (КП, окт. 2006); ср.: *Вы не придаете почти никакого значения мимике и жестам в реальной жизни. Это для вас либо **китайская грамота**, либо вы просто считаете, что вам это не нужно. Тем не менее наблюдательность еще никому не помешала* (КП, дек. 2007).

В ряде иллюстраций происходит тематическое обыгрывание семантики фразеологизма, предполагающее обращение к ситуациям, прямо либо косвенно связанным со сферой китайского языка или культуры: *По всей видимости, это изобретение людей, ничего не смыслящих в китайском языке, и рассчитано на покупателей, для которых все это – **китайская грамота**...* (Труд-7, фев. 2006); или: *К сожалению, для многих из нас это нечто сродни китайским палочкам: *посмотришь – вроде все просто, попробуешь пользоваться – **китайская грамота!**** (Труд-7, март 2007).

Некоторые публикации демонстрируют контекстуальную десемантизацию фраземы *китайская грамота*, когда выражение используется без учета его значения, равно как и без учета отдельных значений входящих в него компонентов: ***Китайская грамота. 70 лет***

назад, 1 октября 1949 года, была провозглашена Китайская Народная Республика (Парламентская газета, окт. 2019); или: *Хоккей: китайская грамота. Пускай в регулярном чемпионате Континентальной хоккейной лиги (КХЛ) перерыва на российский этап Евротура не объявляли, но матчей на неделе было сыграно не так много* (МК, дек. 2016); ср.: *Китайская грамота. Владимир Путин укрепил в Пекине экономику России* (ОГ, окт. 2009).

Нередко рассматриваемый фразеологизм употребляется в роли своеобразного маркера, указывающего (в широком смысле) на связь референтной ситуации с Китаем: *Китайская грамота: как бамбуковые тарелки и словарь превратили мечту ташкентской девочки в реальность* (Парламентская газета, окт. 2019); ср: *Китайская грамота: проект украинца об Азии* (Парламентская газета, окт. 2019); или: *Китайская грамота: «старый» переднеприводный седан BMW 1 Series, который уже несколько лет производят в Китае, обновили* (kolesa.ru, окт. 2019)

Отличительной чертой употребления выражения *китайская грамота* в современных масс-медиа является прием дефразеологизации, в основе которого лежит стремление пишущего реализовать механизм языковой игры: «...в основе языковой игры лежит стремление достичь определенного эффекта эстетического воздействия (чаще всего комического) путем нарушения нормативного канона восприятия языковых единиц, творческого нестандартного использования языковых средств. <...> Творческий характер языковой игры и ее специфику усматривают также в порождении структур, имеющих более одной интерпретации, в создании множественности одной из сторон знака: формы или содержания» [5, с. 57]. Характерной чертой следующих иллюстраций стала контекстуальная трансформация узуального значения фраземы, обусловленная конкретной ситуацией, к которой обращается журналист: *Получил специальность «переводчик с английского и китайского». Вот только кормила китайская грамота плохо... Рассказывает бывший однокурсник Алексея: – Еще первокурсниками мы частенько бегали в самоволку в соседний Танковый проезд к барышням* (КП, окт. 2002), где идиома *китайская грамота* реализует семантику ‘знание китайского языка’; ср.: *«Великий и могучий» с его пирамидой надежд, склонений и спряжений дается восточным соседям не легче, чем нам – китайская грамота с отсутствием алфавита* (Труд-7, нояб. 2005), где представлено контекстуальное значение фраземы ‘китайский язык’; или: *Но начислять ее будут по*

*такой мудреной таблице, по сравнению с которой **китайская грамота** образец доходчивости* (Труд-7, июль 2007), где фразеологизм выражает значение ‘китайская грамматика’.

Последней выделенной нами группой контекстов стали случаи реализации фраземой *китайская грамота* своеобразной диффузной семантики, где базисным элементом становится узуальное значение выражения – ‘что-либо трудное или недоступное для понимания’, на которое накладывается контекстуальная семантика, обусловленная референтной ситуацией: ***Китайская грамота. Почему туристы из Поднебесной любят Россию?*** (АиФ, авг. 2017); или: ***Китайская грамота: шесть причин, почему Америка не доверяет КНР. Начатая в США направленная против КНР медиакампания успешно пересекла Атлантику и пришла в Европу. Именно за этот континент Вашингтон, в первую очередь, будет бороться с Пекином*** (Фокус, май 2021); сравним: *Сегодня можно добавить: «... и фальшивые юани». Обе поддельные банкноты, о которых шла речь выше, были обнаружены в России. Одну выловили в Хабаровске, другую – в Москве. Так что **китайская грамота** нам явно не мешает* (Труд-7, июль 2007); ***Китайская грамота. Можно ли получить хорошее высшее образование в китайских университетах*** (РГ, май 2007).

Таким образом, анализ употребления фразеологизма *китайская грамота* в русскоязычных масс-медиа последних десятилетий позволил выявить некоторые особенности, к числу которых могут быть отнесены регулярное обновление семантики фраземы, возможности её десемантизации и дефразеологизации, а также активное использование названного выражения как средства реализации языковой игры.

Список использованной литературы

- 1 Стилистический энциклопедический словарь русского языка [под ред. М. Н. Кожинной]. – М. : 2003. – 696 с.
- 2 Шанский, Н. М. Лексикология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Либроком, 2009. – 312 с.
- 3 Костомаров, В. Г. Русский язык на газетной полосе. Некоторые особенности языка современной газетной публицистики / В. Г. Костомаров. – М. : Изд-во МГУ, 1971. – 268 с.
- 4 Фёдоров, А. И. Фразеологический словарь русского литературного языка: ок. 13 000 фразеологических единиц / А. И. Фёдоров. – 3-е изд., испр. – М. : Астрель: АСТ, 2008. – 878 с.
- 5 Гридина, Т. А. Языковая игра : стереотип и творчество / Т. А. Гридина. – Екатеринбург : УрГПУ, 1996. – 214 с.

The article examines the functioning of the phraseological unit Chinese literacy in modern mass media, highlights a number of features of the use of this expression in Internet communication, which may include regular updating of phraseme semantics, the possibility of its desemantization and defraseologization, as well as the active use of the idiom Chinese literacy as a means implementation of a language game.

УДК 821.161.09

И. Л. СУДИБОР, Д. Е. ЖАМОЙДИК

г. Мозырь, УО «Мозырский государственный педагогический университет имени И. П. Шамякина»

ПУШКИНСКАЯ ТЕМА В ТВОРЧЕСТВЕ АННЫ АХМАТОВОЙ

В статье анализируется цикл Анны Ахматовой «В Царском Селе» в аспекте тематики и стиля. В исследовании показано, что образ Пушкина сопровождал Ахматову на протяжении всей ее творческой жизни. Царское Село в лирике Ахматовой является высокой классической темой, проникнутой воспоминаниями о прошлом и освященной именем Пушкина.

Пушкинская тема в лирике Анны Ахматовой занимает особое место. Классическая формула Аполлона Григорьева «Пушкин – это наше все» стала одним из важнейших аспектов художественного мира Анны Ахматовой. На протяжении своего жизненного и творческого пути Ахматова очень часто обращалась к А. С. Пушкину, пытаясь найти ответы на возникшие и интересующие её вопросы по проблемам поэтического творчества. Для неё Пушкин являлся высшим поэтическим и духовным авторитетом, а имя Пушкина – самым дорогим, потому что именно с ним у Ахматовой связан образ и значение ее поэзии. В своих произведениях поэтесса не раз отмечала, что «Пушкин – её наставник, а она его ученица». Ахматова унаследовала традиции Пушкина в краткости, простоте, подлинности поэтического слова. Стихи Пушкина Анна Ахматова знала наизусть. У нее было свое восприятие Пушкина – не как поэта далекого прошлого, а как близкого ей человека, почти как современника.

Известные литературоведы М. М. Гиршман и Э. М. Свенцицкая в своих научных работах неизменно показывали близость двух поэтов – Ахматовой и Пушкина: «Конечно, Пушкин и Ахматова находились как бы в разных «геологических» эпохах. Пушкин – дитя XIX века, века гармоничного, полного просвещенных надежд и порывов. Ахматова – дитя «страшных лет России», когда исполнялись самые страшные эсхатологические пророчества. Соотношение исторических эпох отражается, как в зеркале, в творческих взаимоотношениях двух авторов: их можно осмыслить как пророчество и отклик на него» [1, с. 22].

Интересен тот факт, что при изучении биографии Пушкина и Ахматовой можно обнаружить ряд сходств и удивительных совпадений: родились оба в июне, жили и учились в Царском Селе, затем, как и Пушкин, Ахматова переехала жить в Петербург. Царское село и Петербург как для Ахматовой, так и для Пушкина, являются родными и особыми местами в их жизни, образы которых отразились в творчестве поэтов. С Царским Селом жизнь и творчество Анны Ахматовой связаны неразрывно. Об этом пишут все ее биографы и современники, освещая ее творческий путь. «Царскосельской Музой» назвала ее Марина Цветаева.

Как и для Пушкина, для Анны Ахматовой Царское Село было источником вдохновения, что и послужило толчком для написания в 1912 году цикла стихотворений «**В Царском Селе**», которые были опубликованы в её дебютном сборнике «Вечер».

Цикл состоит из трех стихотворений («*По аллее проводят лошадок...*», «*...А там мой мраморный двойник...*», «*Смуглый отрок бродил по аллеям...*»). Перед нами – литературный триптих: «поэтическое произведение из трех стихотворений, отрывков, объединенных общим замыслом» [2, с. 412]. Все части литературного триптиха «В Царском селе» неразрывно связаны между собой общей темой – памяти и любви к Царскому Селу.

Стихотворение «**По аллее проводят лошадок...**» – отправная точка в цикле «В Царском селе»: «*По аллее проводят лошадок, / Длинные волны расчесанных грив. / О, пленительный город загадок, / Я печальна, тебя полюбив. / Странно вспомнить: душа тосковала, / Задыхалась в предсмертном бреду. / А теперь я игрушечной стала, / Как мой розовый друг какаду. / Грудь предчувствием боли не сжата, / Если хочешь, в глаза погляди. / Не люблю только час пред закатом, / Ветер с моря и слово “уйди”*» [3, с. 23].

Анализируя данный поэтический текст, следует отметить, что лирическим героем стихотворения выступает сам автор – Анна Ахматова. В контексте данного стихотворения присутствует тема детства и юношеской любви. В своём стихотворении поэтесса признается в любви к своему «*городу загадок*», при этом вспоминая ряд символов своего детства и более позднего возраста: «*лошадки*», «*длинные волны расчесанных грив*», «*розовый друг какаду*».

Во второй строфе прослеживается намёк на пережитую душевную рану: «*Странно вспомнить: душа тосковала, / Задыхалась в предсмертном бреду...*» [3, с. 23].

Автор употребляет лексему «*игрушечная*», которая отражает важный смысловой оттенок в данном стихотворении и неразрывно связана с осквернением и уничтожением. Отсюда следует, что в тот период времени Ахматова находилась на пороге душевной трагедии. В последних строчках наблюдается облегчение страданий героини, будто боль притупилась со временем или вовсе исчезла: «*Грудь предчувствием боли не сжата, / Если хочешь, в глаза погляди*» [3, с. 23].

Тоскливые эмоции двоятся: в начале для неё они были нестерпимо тяжёлыми, затем они сменились привычным ощущением душевного груза, ведь время лечит. Автор даже предлагает заглянуть в глаза, чтобы все убедились в том, что чувства угасли, боль ушла и он освободился от любовных переживаний. Так возникает тема двойничества, которая прослеживается далее в стихотворениях-триптихах. В последующем эта тема будет характерна и для главной героини триптиха. Лирической героине прошлого предшествует ее двойник – лирическая героиня настоящего времени.

Во втором стихотворении цикла «*...А там мой мраморный двойник*» уже отчетливо прослеживается тема двойничества: «*...А там мой мраморный двойник, / Поверженный под старым кленом, / Озерным водам отдал лик, / Внимает шорохам зеленым. / И моют светлые дожди / Его запекшуюся рану... / Холодный, белый, подожди, / Я тоже мраморною стану*» [3, с. 24].

Стихотворение продиктовано царскосельской «античностью» (влияние классицизма). Парковая «античность» Царского Села позволяет проследить тему двойничества и времени. С течением времени и по степени его развития в жизни лирической героини происходит ряд изменений как в окружающем мире, так и в мировоззрении. Решительно появляется двойник лирической

героини, автор описывает его, используя эпитет «*мраморный*»: «...*А там мой мраморный двойник*».

Прошли годы, и в Царском Селе многое изменилось: появились новые кварталы, дома, улицы, однако некоторые места пришли в запустение, а именно Царскосельский парк. Героиня, гуляя по заброшенному парку, увидела мраморный памятник. При виде мраморной статуи у героини возникает картина настоящего и будущего. В нём она увидела своё отражение, своего двойника, лежащего на мокром асфальте под старым клёном и взирающего на свой лик. Казалось бы, памятник обрел покой, однако упоминание о его ранах даёт повод усомниться в этом: «*И моют светлые дожди. Его запекутся рану...*». Автор подсказывает своим читателям, что памятник явно был чем-то или кем-то разрушен. Лирическая героиня, наблюдая и анализируя мраморный памятник, делает феноменальный вывод из своих наблюдений: «...*подожди, Я тоже мраморною стану*». Поэтесса считает, что в будущем её ждёт та же участь.

Примечательно, что в поэзии Ахматовой встретить памятник – это нередкое явление. Для Ахматовой памятник – символ одновременно вечности и смертности. Используя метафору «мраморный», она подчеркивает его вечность, но, говоря о его ранах и показывая его в разрушенном состоянии, она доказывает, что он тоже не бессмертный. Ахматова повествует нам, что также, как и памятник, станет: «*холодной и белой*». Заключительные слова «*Холодный, белый, подожди. Я тоже мраморною стану*» – подтверждение того, что все мы окажемся в забвении.

Кульминационное стихотворение цикла – «**Смуглый отрок бродил по аллеям...**»: «*Смуглый отрок бродил по аллеям, / У озерных грустил берегов, / И столетие мы лелеем / Еле слышный шелест шагов. / Иглы сосен густо и колко / Устилают низкие пни... / Здесь лежала его треуголка / И растрепанный том Парни*» [3, с. 24].

Стихотворение воплощает в себе пространство прошлого и настоящего. Главный лирический герой стихотворения – Пушкин. Его появление в контексте произведения олицетворяет прошлое. Лирическая героиня напоминает нам о настоящем. При этом пространство прошлого принадлежит двум начальным строкам первой строфы и двум завершающим строкам второй строфы – настоящее оказывается как бы окольцованным прошлым, оберегаемый им. Разъединенные во времени, лирические герои стихотворения объединены в пространстве Царского Села. «Отечество нам Царское Село» – общее пространственное поле

и цикла Ахматовой, и лицейской лирики Пушкина. Они бродят по одним и тем же аллеям в поиске одного и того же – поэтического вдохновения.

Стихотворение «Смуглый отрок бродил по аллеям» было написано в 1911 году. Это не случайно, ведь ровно сто лет назад Пушкин приехал в Царское Село для поступления в Царскосельский Лицей: «*И столетие мы лелеем...*» [3, с. 24]. Данная строчка показывает, что именно с такими событиями, как открытие Лицея и переезд Пушкина в Царское Село, связано написание данного стихотворения в 1911 году.

Перейдем далее к осмыслению сюжета и следующей разгадки скрытого смысла стихотворения «Смуглый отрок...»: «*Смуглый отрок бродил по аллеям, / У озерных грустил берегов*» [3, с. 34].

Исследователь творчества Пушкина Е. А. Маймин в своей книге «Пушкин. Жизнь и творчество» отмечает: «В посланиях 1815 года... Пушкин воспевает радость, вино, веселье – и это звучит в его стихотворениях не как дань литературной традиции, а как выражение личного, как лирическое признание, как выражение бурлящей и переливающейся через край юной полноты жизни» [4, с. 19].

Ахматова пишет: «...*отрок бродил... грустил*». Слово «*грустил*» впервые появляется в сборнике 1958 года. Почему же у Ахматовой, которая всегда давала точные характеристики предметам и лицам, возникло неточное описание Пушкина-отрока? Несомненно, у Пушкина были причины грустить, но это так нетипично для художественного стиля поэта того времени. Например, в «Евгении Онегине» (гл. 8) Пушкин описывает свои лицейские годы следующим образом: «*Моя студенческая келья / Вдруг озарилась: муза в ней / Открыла пир молодых затей, / Воспела детские веселья...*» [5, с. 127].

Поэтическая формула «*бродил... грустил*» характерна для более позднего состояния Пушкина. Следовательно, мы приходим к следующему заключению: в стихотворении происходит смещение времён. На протяжении одной-двух строк образ Пушкина возникал перед нами параллельно и как отрок, и как зрелый мужчина.

Две последние строчки служат доказательством данной мысли: образ Пушкина в стихотворении запечатлён в разные периоды времени: в период, когда он был отроком, и в период, когда он был юношей: «*Здесь лежала его треуголка / И растрепанный том Парни*» [2, с. 30].

Лирическая героиня стихотворения не воображает некие абстрактные атрибуты пушкинского облика. Она видит конкретные предметы четко: «*треуголка*», «*том Парни*». Для лицеистов того

времени в первые годы обучения было характерным носить треугольные шляпы, по праздникам – мундир, белые панталоны, белый жилет, белый галстук, ботфорты. Отсюда следует, что за строкой «Здесь лежала его треуголка» скрывается образ Пушкина-лицейста, то есть отрока, который только начинает делать свои первые шаги в мире русской поэзии. В следующей же строке «И расстрёпанный том Парни» описывается время, когда Пушкин уже стал юношей. В этот период интересы Пушкина изменяются, и самое главное, что за ним закрепляется репутация начинающего поэта. На старшем курсе многие лицейсты (возможно, вследствие возраста) увлекались анакреонтической лирикой и поэзией Парни.

Стихотворение имеет кольцевую композицию, так как начинается и заканчивается оно одной и той же мыслью: показать Пушкина в разные периоды жизни (Пушкин-отрок, Пушкин-юноша, Пушкин – великий поэт). Оно пропитано любовью автора к первому поэту России. Ахматова видит, слышит и чувствует его присутствие даже сто лет спустя: «И столетие мы лелеем... / Еле слышный шелест шагов» [3, с. 30].

Таким образом, пушкинская тема в творчестве Ахматовой занимает важное место. Она проникнута любовью к Пушкину и русской классической литературе.

Список использованных источников

1 Гиршман, М. М. «В Царском Селе» А. Ахматовой / М. М. Гиршман, Э. М. Свенцицкая // Русская словесность. – 1998. – № 2. – С. 21–26.

2 Словарь русского языка : в 4 т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований ; под. ред. А. П. Евгеньевой. – 4-е изд., стер. – М. : Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999.

3 Ахматова, А. Собр. соч.: в 2 т. / А. Ахматова. – М. : Худож. лит., 1986. – Т. 1: вступ. ст. М. Дудина; сост., подгот. текста и коммент. В. Черных. – 511 с.

4 Маймин, Е. А. Пушкин. Жизнь и творчество / Е. А. Маймин. – М. : Наука, 1981. – 211 с.

5 Пушкин, А. С. Евгений Онегин : роман в стихах / А. С. Пушкин. – Минск : Нар. асвета, 1979 – 176 с.

The article analyzes Anna Akhmatova's cycle "In Tsarskoe Selo" in terms of subject matter and style. The work shows that the image of Pushkin accompanied Akhmatova throughout her entire creative life. In the context of Akhmatova's work Tsarskoe Selo is represented as a high classical theme imbued with memories of the past and illuminated by Pushkin's name.

С. В. ФІЛПАВА

г. Гомель, ДУА «Гомельскае кадэцкае вучылішча»

ПЕРАКЛАДЧЫЦКІЯ ТРАНСФАРМАЦЫІ РАМАНА І. П. ШАМЯКІНА «СНЕЖНЫЯ ЗІМЫ»

У артыкуле праведзены аналіз і параўнанне тэкстаў на беларускай і рускай мовах рамана І. П. Шамякіна “Снежныя зімы” ў перакладзе А. Г. Астроўскага, вызначаны шматлікія і разнастайныя міжмоўныя трансфармацыі тэксту, устаноўлены найбольш пашыраныя прыёмы замены, перастаноўкі, дабаўлення, апушчэння.

Што павінна вывучаць навука аб перакладзе? Большасць даследчыкаў лічыць, што навука аб перакладзе вывучае і павінна вывучаць працэс перакладу. Пры гэтым пад працэсам перакладу звычайна разумеюць міжмоўныя пераўтварэнні, трансфармацыю тэксту з адной мовы ў тэкст на іншую мову. Такія пераўтварэнні абавязкова абмежаваны рамкамі дзвюх канкрэтных моў. Тым самым навуковыя задачы аб перакладзе зводзяцца да параўнальнага вывучэння дзвюх моўных сістэм. Між тым працэс перакладу – гэта не толькі простая замена моўных адзінак адной мовы адзінкамі другой. Працэс перакладу як спецыфічны кампанент камунікацыі з выкарыстаннем дзвюх моў – гэта заўсёды дзейнасць чалавека. У ім сумяшчаюцца праблемы лінгвістыкі, філасофіі, псіхалогіі, фізіялогіі, сацыялогіі і іншых навук. Структура дзвюх моў, якія ўзаемадзейнічаюць у працэсе перакладу, ступень іх блізкасці, распрацаванасць асобных моўных стыляў шмат у чым прадвызначаюць накірунак і вынік творчых пошукаў перакладчыка. Творчыя ўзлёты перакладчыка магчымы толькі на крылах глыбокага авалодання дзвюма мовамі, пры супастаўленні пошукаў у строга абумоўленых або зададзеных межах эквівалентнасці дзвюх аднолькава нарматыўных моўных паралелях. А калі гэта так, то без дапамогі граматыкі, лексікалогіі, стылістыкі тэорыю перакладу будаваць нельга.

Галоўная мэта перакладу – дасягненне адэкватнасці. Адэкватны, ці як яго яшчэ называюць, эквівалентны пераклад, адбываецца на ўзроўні, неабходным і дастатковым для перадачы нязменнага плана

зместу пры захаванні плана выражэння. Асноўная задача перакладчыка пры дасягненні адэкватнасці – умела перадаць розныя трансфармацыі для таго, каб тэкст перакладу як мага больш дакладна перадаваў усю інфармацыю, якая знаходзіцца ў тэксце арыгінала.

Трансфармацыя – аснова большасці прыёмаў перакладу. Яна заключаецца ў замене фармальных (лексічныя ці граматычныя трансфармацыі) ці семантычных (семантычныя трансфармацыі) кампанентаў зыходнага тэксту пры захаванні інфармацыі, якую неабходна перадаць.

Я. І. Рэцкер, спецыяліст у галіне перакладу, вызначае трансфармацыю як прыём лагічнага мыслення, з дапамогай якога перакладчык раскрывае значэнне іншамоўнага слова ў кантэксце і знаходзіць для яго рускі адпаведнік, які не супадае са слоўнікавым [1, с. 38].

Грунтоўнасць аналізу якасці перакладу дасягаецца супастаўленнем перакладу і арыгінала. Такое супастаўленне дае магчымасць выявіць шэраг моўных асаблівасцей, якія застаюцца скрытымі пры выкарыстанні іншых прыёмаў даследавання [2, с. 20].

Аб'ектам нашага вывучэння абраны перакладчыцкія трансфармацыі рамана І. П. Шамякіна пры перакладзе з беларускай на рускую мову, а галоўная задача – выяўленне перакладчыцкіх адметнасцей трансфармацый і іх відаў.

У тэорыі перакладу вызначаюць розныя віды перакладчыцкіх трансфармацый: замены, перастаноўкі, дабаўленні, апушчэнні. Адразу неабходна падкрэсліць, што такога роду дзяленне, на думку С. Р. Бархударова, з'яўляецца ў значнай меры ўмоўным, паколькі даволі часта тую ці іншую трансфармацыю аргументавана можна аднесці да розных тыпаў. Таму ў “чыстым выглядзе” трансфармацыі сустракаюцца рэдка. Звычайна яны быццам бы прымаюць характар “комплексных” перабудоў [4, с. 190].

Аналіз двух тэкстаў абранага твора І. П. Шамякіна дазваляе выдзеліць найперш трансфармацыю тыпу *перастаноўкі*. Перастаноўка як від перакладчыцкай трансфармацыі – гэта змена размяшчэння моўных элементаў у тэксце перакладу ў параўнанні з тэкстам арыгінала. Элементамі, якія могуць падвяргацца перастаноўцы, звычайна з'яўляюцца:

а) словы (*Але ж я так разумею: палявалі разам.* [4, с. 13] – *Но я так понимаю: вместе охотились.* [5, с. 10]; *Иван Васильевич нават употай выцер слязінку.* [4, с. 29] – *Иван Васильевич даже вытер тайком слезинку.* [5, с. 27]; *Не, мая дарагая мамуля, ты дрэнна*

ведаеш сваю дачку. [4, с. 31] – Ох, моя дорогая мамуля, плохо ты знаешь свою дочь. [5, с. 29]);

б) словазлучэнні (*А раней жа і дня не мог пражыць без супрацоўнікаў*. [4, с. 27] – *А ведь раньше и дня без людей не мог прожить*. [5, с. 24]; *І калі напісала – помню, а яна забыла ўжо даўно*. [4, с. 31] – *И когда написано, помню, а она давно уже забыла*. [5, с. 28]).

Перастаноўкі як від перакладчыцкай трансфармацыі сустракаюцца даволі часта, аднак звычайна яны спалучаюцца з рознага роду граматычнымі і лексічнымі заменамі.

Пры граматычнай трансфармацыі можа змяняцца тып выказніка. Так, просты дзеяслоўны выказнік замяняецца састаўным іменным выказнікам, напрыклад: *Антанюк **пераключыўся** на другое*. [4, с. 14] – *Антонюк **перевел разговор** на другое*. [5, с. 12] ці наадварот, напрыклад: *Але паляўнічыя **мелі добры перакус** у лесе*. [4, с. 17] – *Но охотники основательно **перекусили** в лесу...* [5, с. 15]. Састаўны дзеяслоўны выказнік замяняецца простым дзеяслоўным выказнікам і наадварот. Напрыклад: *Тут ужо Іван Васільевіч **не мог вытрымаць***. [4, с. 17] – *Тут уже Иван Васильевич **не выдержал***. [5, с. 15]; *Вось так мы **ўмеем тапіць** адзін аднаго!* [4, с. 22] – *Вот так мы и **топим** один другого!* [5, с. 20].

У асобных выпадках можа змяняцца тып сказа. Так, няпэўна-асабовы аднасастаўны сказ перабудоўваецца ў двухсастаўны, напрыклад: *Калі партыю **скончылі**, госць згадзіўся на Антанюкову прапанову згуляць яшчэ раз і, ставячы шары ў трохкутнік, весела сказаў Івану Васільевічу*. [4, с. 25] – *Когда **партия кончилась**, гость согласился на предложение Антонюка сыграть еще раз и, ставя шары, весело сказал Ивану Васильевичу*. [5, с. 23]; двухсастаўны сказ перабудоўваецца ў безасабовы, напрыклад: “... маўляў, добрыя **ігракі разумеюць**, што ў гульні ўсялякае бывае”. [4, с. 20] – “... мол, хорошим игрокам **известно**, что в игре всякое бывает” [5, с. 18].

Даволі распаўсюджаным відам перакладчыцкай трансфармацыі з’яўляюцца замены. У працэсе перакладу замене могуць падвяргацца як граматычныя адзінкі – формы слоў, часціны мовы, члены сказа, тыпы сінтаксічнай сувязі і інш., так і лексічныя, у выніку чаго можна гаварыць пра граматычныя і лексічныя замены. Акрамя таго, замене могуць падвяргацца не толькі асобныя адзінкі, але і цэлыя канструкцыі (так званыя лексіка-граматычныя замены):

а) замены формы слова, напрыклад, склонавай (*Цяпер ён не думаў ні **пра** якія **ўзроўні** і спяшаўся туды, дзе прагучалі стрэлы, каб*

далучыцца да людзей. [4, с. 10] – *Сейчас он не думал ни о каких уровнях и спешил туда, где звучали выстрелы, чтобы оказаться среди людей.* [5, с. 8]); родавай (*Антанюк сам пасля дзівіўся са свайго прыту.* [4, с. 8] – *Антонюк сам потом дивился своей прыти* [5, с. 7]);

б) замена часціны мовы, напрыклад, назоўніка на аднакаранёвы дзеяслоў (*Але ў гэтым мала суцяшэння.* [4, с. 9] – *Но это мало утешает.* [5, с. 8]; *А дырэктару, напэўна, здалося, што сказаў ён гэта з горыччу за сваё становішча. І той з разумнай далікатнасцю скіраваў размову ў другі бок.* [4, с. 10] – *А директор, наверное, решил, что сказал он это с горечью, из-за своего положения, и деликатно перевел разговор на другую тему.* [5, с. 8];

в) замена члена сказа (перабудова сінтаксічнай структуры сказа). Пры замене членаў сказа слова і групы слоў у тэксце перакладу ўжываюцца ў іншых сінтаксічных функцыях, чым іх адпаведнікі ў тэксце арыгінала. Інакш кажучы, адбываецца пераструктураванне сінтаксічнай схемы пабудовы сказа. Прычыны такога роду перабудовы могуць быць рознымі. Часцей за ўсё яны выкліканы неабходнасцю перадачы “камунікатыўнага члянэння” сказа. Напрыклад: *Пагляджу, як ты будзеш забіваць, узяўшы кій.* [4, с. 19] – *Погляжу, как ты будешь забивать с кием в руках.* [5, с. 17]; *Як хто – ён баяўся казаць, бо калі аднойчы сказаў гэта пры жонцы, назваўшы старэйшую дачку Маю, Вольга абразілася і цэлы дзень плакала: для маці – усе дзеці роўныя.* [4, с. 29] – *Как кто – он боялся говорить, потому что, когда однажды сказал это при жене, назвал старшую дочь Майю, Ольга обиделась и целый день плакала: для матери – все дети равны* [5, с. 27].

Замена члена сказа з’яўляецца вынікам замены канструкцыі сказа. У будове сказа часцей за ўсё назіраюцца наступныя віды сінтаксічных трансфармацый:

1) замена простага сказа складаным (*Але паляўнічыя мелі добры перакус у лесе. А ён, Антанюк, з раніцы нашча.* [4, с. 17] – *Но охотники основательно перекусили в лесу, а Антонюк с утра натошак.* [5, с. 15]);

2) замена двух простых сказаў адным простым, ускладненым аднароднымі членамі (*Паклікала сялянская душа. Паклікала паэзія маленства.* [4, с. 17] – *Позвала душа селянина, поэта.* [5, с. 15]; *Смяецца, безумоўна, з палявання. З гульні гэтай.* [4, с. 24] – *Издевается, конечно, над охотой и над игрой этой.* [5, с. 22]).

Яшчэ адным відам трансфармацыі з’яўляецца дабаўленне. Граматычныя трансфармацыі дабаўлення даволі пашыраны

ў перакладзе рамана. Яны эксплікуюць сэнсавую структуру выказвання. Звычайна тое, што маецца на ўвазе ў зыходнай мове, павінна абавязкова экспліцытна выражацца ў мове перакладу [6, с. 78]. Напрыклад, пры параўнанні сказаў *Не спадзявайцеся, што я пайду па крузе і буду знаёміцца з вамі, буду першы працягваць руку.* [4, с. 11] – *Не рассчитывайте, что я пойду по кругу и буду знакомиться с вами, лежащими, буду первый протягивать руку.* [5, с. 9] адзначаем дабаўленне новага члена сказа *лежащими*. Ці яшчэ: *З двух стрэлаў зваліць такога!* [4, с. 11] – *С двух выстрелов свалит такого слона!* [5, с. 9]; *Антанюк выдатна ведаў старшыню, з якога пісаўся герой, не аднойчы на рабоце сутыкаўся з гэтым складаным характарам.* [4, с. 28] – *Он отлично знает председателя, с которого написан герой, не однажды по работе сталкивался с этим дьявольски сложным характером.* [5, с. 26].

Супрацьлеглай з’явай дабаўленню з’яўляецца *апушчэнне*. Пры перакладзе *апушчэнню* падвяргаецца часцей за ўсё слова, якое з’яўляецца семантычна збытکوўным. Як сістэма любой мовы ў цэлым, так і канкрэтныя моўныя тэксты характарызуюцца, як вядома, высокай ступенню залішняй інфармацыі, што дае магчымасць выконваць тыя ці іншыя *апушчэнні* ў працэсе перакладу.

Трансфармацыя *апушчэння* датычыцца семантычна збытکوўных слоў. Звычайна прапускаюцца словы, якія не нясуць істотнай для замежнага чытача інфармацыі. Так, *апушчэнне* слоў у наступных прыкладах не выклікае істотных сэнсавых страт для рускага чытача: *Але любіў малодшую дачку і ўсё дараваў ёй – за здольнасці да навукі.* [4, с. 29] – *Но любил младшую дочку и все ей прощал – за ее способности.* [5, с. 26]; *Два гады жыве без калектыву, без людзей.* [4, с. 27] – *Два года живет без коллектива.* [5, с. 24]; *Не дачакаецца, шаноўныя госці.* [4, с. 11] – *Не дождетесь, уважаемые.* [5, с. 9]; *Усе мы прымалі гасцей і часам падхалімнічалі перад тымі, хто над намі.* [4, с. 13] – *Все мы принимали гостей и подхалимничали иной раз перед теми, кто над нами стоит.* [5, с. 11].

Такім чынам, перадача інфармацыі з адной мовы на другую вымушае перакладчыка карыстацца рознымі перакладчыцкімі трансфармацыямі. Адносна твора І. П. Шамякіна найбольш пашыранымі з’яўляюцца замены, перастаноўкі, дабаўленні, *апушчэнні*, што выклікана не толькі перадачай зместу, але і моўнымі сістэмамі дзвюх моў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Рецкер, Я. И. Теория перевода и переводческая практика / И. Я. Рецкер. М. : “Международные отношения”, 1974. – 216 с.
- 2 Федоров, А. В. Введение в теорию перевода / А. В. Фёдоров. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1953. – 336 с.
- 3 Бархударов, Л. С. Язык и перевод / Л. С. Бархударов. – М. : Международные отношения, 1975. – 240 с.
- 4 Шамякін, І. П. Снежныя зімы / І. П. Шамякін / Збор твораў у 6-і т. : Т. 5. – Мінск : Маст. літ., 1979. – 380 с.
- 5 Шамякин, И. П. Снежные зимы / И. П. Шамякин. – Минск : Маст. Літ., 1973. – 368 с.
- 6 Комиссаров, В. Н. Современное переводоведение / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2002. – 192 с.

The article contains the analysis and comparison of the texts in Belarusian and Russian languages which was taken from Ivan Petrovich Shamyakin's novel "The Snowy Winters" and translated by Ostrovski. The work shows examples of multiple and varied interlanguage transformations of the text, establishes the most used methods of replacement, rearrangement, addition and omission.

УДК 811.161.3'42:398.865

К. Л. ХАЗАНАВА

г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

ВОБРАЗНА-ВЫЯЎЛЕНЧЫ ПАТЭНЦЫЯЛ МОВЫ БЕЛАРУСКІХ НАРОДНЫХ ПРЫПЕВАК

У артыкуле даследуюцца сродкі выразнасці ў мове беларускіх народных прыпевак. Асноўная ўвага звяртаецца на стылістычны патэнцыял паўтараў і вобразнага паралелізму. Тэксты беларускіх народных прыпевак выяўляюць выяўленчую і экспрэсіўную магутнасць мовы фальклорных твораў. Выкарыстанне сінтаксічных і лексіка-сэмантычных сродкаў выяўленчай выразнасці стварае эмацыянальнасць, чулівасць радкоў, спрыяе іх экспрэсіўнасці, садзейнічае запамінальнасці і абумоўлівае іх захаванне і функцыянальнасць.

Прыпеўка – надзвычай своеасаблівы жанр фальклору. У большасці выпадкаў, невялікія па аб’ёме, гэтыя вершаваныя творы звычайна маюць жартаўліва-гумарыстычную накіраванасць, якая, аднак, не перашкаджае ўтрыманню адпаведнай высновы. Звычайна мараль прыпевак кранае сферу асабістых адносін і спрабуе ўнесці карэктывы ў інтымную сферу чалавечага жыцця і міжасобасных стасункаў.

Чатырох- і шасцірадкоўі (радзей) гістарычна сталі ўстойлівай формай беларускіх народных прыпевак:

*Цераз сад-віноград
Гнала я каровы.
Забылася папытаць,
Ці мілы здаровы
[1, с. 359];*

*Іграйце, музыкі,
Ў мяне лапці вялікі.
А мне бацька паплёў,
Каб было да Пакроў.
А мне маці папляла,
Каб было да Пятра [1, с. 349]*

Мова беларускіх народных прыпевак арганічна яднае шматлікія сродкі выяўленчай выразнасці, за кошт чаго ствараецца гарманічнае сугучча фальклорных тэкстаў.

Для беларускіх народных прыпевак уласцівыя паўторы розных відаў. У многіх тэкстах арганічна спалучаюцца некалькі тыпаў паўтараў. Асновай звязнасці тэксту прыпеўкі становіцца, напрыклад, аб’яднанне злучнікавай гемінацыі, якая стварае сінтаксічны паралелізм, і субстантыўнага паліптатону:

*А ў гародзе ці не дуб, ці не дуб,
За гародам ці не яблынька?
А ты ж мне ці не міл, ці не люб,
А я ж табе ці не ладненька? [1, с. 364]*

Трохразовае кантактна-дыстантнае ўжыванне спалучэння *ці не* мае на мэце перадаць інтэнсіўнасць і пастаяннасць апісаных з’яў, а выкарыстанне розных склонавых формаў назоўніка актуалізуе ўвагу аўдыторыі на семантычным аб’ёме лексемы.

Да названых моўна-выяўленчых фігур у прыпеўках можа далучацца анафара:

*Ты ж мой, ты ж мой,
Ты ж не чужэнькі,
А я цябе палюбіла,
Што ты маладзенькі.*

*Ты ж мая, ты ж мая,
Ты ж не чужая,
А я цябе палюбіў,
Што ты маладая [1, с. 340].*

Прыцягненне ў тэкст займеннікавай анафары дапамагае падкрэсліць указанне на прамойцу і тым самым становіцца асновай прыпеўкавага дыялогу.

Працягласць дзеяння ў фальклорных тэкстах часта ствараецца за кошт падваення. Гэты прыём характарызуе і мову беларускіх прыпевак:

*А мой міленькі касіў, касіў,
На пракосіцу касу плажыў.
- Прападзі ты, мая новая каса,
Прыдзі-ка мне, мая любая душа!* [1, с. 332].

У прыведзеным творы падваенне выкарыстоўваецца разам з дэрывацыйным паўторам. Як заўважае А. А. Станкевіч, “каранёвыя паўторы – гэта адзін з самых адметных відаў паўтору, у якім сумяшчаюцца вертыкальная і гарызантальная ўласцівасці тэксту, спалучаюцца парадыгматычная і сінтагматычная характарыстыкі моўных адзінак” [2, с. 120]. Такая фігура выяўленчай выразнасці ў мове прыпевак спрыяе звязнасці тэксту і актуалізацыі семантыкі паўтораных аднакарэнных слоў:

*А дзед бабу на лапату
Перакінуў цераз хату
І саломкай затрусіў, каб сабака не ўкусіў.
А сабака укусіў – дзед на бабе галасіў* [1, с. 344].

Дэрывацыйны аднакарэнны паўтор можа спалучацца з паліптатонам, што павышае эмацыянальнасць і экспрэсіўнасць вершаванай мовы прыпевак:

*Сядзіць майстар на паліцы, Прыйдзе дамоў – жонку б’е.
Шые боты-рукавіцы. Жонка плача і кляне,
Што нашые, то прап’е, Майстар скача і няе* [1, с. 343].

Не абыходзяцца беларускія народныя прыпеўкі без анадыплогіі:

*Ой, на моры ды на дошчачцы
Красна дзевачка палошчацца.
Палошчацца і ўціраецца,
К кавалеру прыбіраецца.
- Кавалер мой, кавалерачак,
Прыдзі-ка мне ў панядзелачак* [1, с. 334].

Паўтарэнне слова на мяжы радкоў спрыяе ўзаемапранікненню семантыкі частак твора і засяроджвае ўвагу на дзеянні, да чаго прыводзіць дзеяслоўны анадыплогіс. А ўзмацняе выразнасць радкоў дыяфара. Паўтарэнне субстантыва з памяншальна-ласкальным суфіксам павялічвае эмацыянальнасць радкоў, наглядна выяўляючы адносіны суб'екта выказвання да аб'екта маўлення.

Даволі часта сустракаюцца ў беларускіх прыпеўках дэмінітывы. Паколькі прыпеўкі перш за ўсё закліканы весці аповед пра асабістую сферу, то ў тэкстах натуральна марфалагічнае выражэнне пяшчоты і чулівасці:

*Вой, мамачка, ганчар мяне спадабаў,
А ён жа мне да гаршчочак дараваў,
А я яму за гаршчочак масла,
Каб ён мяне цалаваў часта [1, с. 335].*

Звернем увагу на паўтарэнне дэмінітывых формаў. Эмацыянальнасці радкоў садзейнічае выклічнік *вой*. Злучнікавая анафара актуалізуе звязнасць радкоў.

У некаторых прыпеўках злучнікавая анафара спалучаецца з эпіфарай, а таксама з рэфрэнам:

<i>І сёння куця, І заўтра куця, Прыйдзі, прыйдзі, мой міленькі, Пагаворым хаця.</i>	<i>І сёння гарох, І заўтра гарох. Прыйдзі, прыйдзі, мой міленькі, Пагаворым удвох [1, с. 346]</i>
---	---

Сумяшчэнне сінтаксічных сродкаў выяўленчай выразнасці актывізуе экспрэсіўныя магчымасці радкоў прыпеўкі.

Гукапіс беларускіх народных прыпевак таксама звяртае на сябе ўвагу. У некаторых тэкстах незвычайны гукапісны малюнак ствараецца шляхам паўторапага выкарыстання аднолькавых ці сугучных зычных:

<i>Як я ў свае роднай мамкі была, На галоўцы русу косу пляла. Да свякроўкі як напалася, Руса коса растрапалася.</i>	<i>Папалася злomu духу-мужыку – Высушыў мяне, як ліпінку ў духу. Суша, суша ды й направіцца, Мне няма каму нажаліцца [1, с. 333].</i>
---	---

Алітэрацыя свісцячых [с], [з], [с'], [з'] візуалізуе сумны, лірычны настрой прыпеўкі, паўтор дрыжачага [р] падкрэслівае жорсткасць, суровасць абставін. Разам з разнастайнымі паўторамі

і параўнаннем, алітэрацыя стварае экспрэсіўнасць і эмацыянальнасць фальклорнага твора.

Неабходна звярнуць увагу на выкарыстаны ў прыведзеных радках ад'ектыў *рису (косу)*. Гэта ўсечаная (сцягнутая) форма прыметніка, уласцівая фальклорным усходнеславянскім творам і народным гаворкам. Усечаныя прыметнікі пашыраныя ў форме назоўнага і вінавальнага склонаў адзіночнага ліку жаночага роду.

Сцягнутыя прыметнікавыя формы гістарычна і сінтаксічна адрозніваюцца ад больш старажытных кароткіх прыметнікаў, якія таксама адзначаюцца ў беларускіх прыпеўках:

- *Еш, дзед, траву палявую,* *Палявая трава сытна,*
Пі вадзіцу лугавую: *Лугавая вада спітна* [1, с. 350].

Наяўнасць у тэкстах кароткіх прыметнікаў сведчыць пра захаванне прыпевак з вельмі старажытных часоў. Спрадвечна ў мовах усходніх славян існавалі толькі кароткія, або іменныя, ад'ектыўныя формы, што ўжываліся і ў прэдыкатыўнай, і ў атрыбутыўнай функцыі. З часам шляхам далучэння да кароткіх формаў старажытных указальных займеннікаў *и, я, ю* сталі ўтварацца поўныя, або займеннікавыя, прыметнікі, што замацаваліся за час гістарычнага развіцця ў беларускай мове.

Са старажытнасці бярэ вытокі і моцная сувязь фальклорных твораў увогуле і прыпевак, у прыватнасці, з прыродным светам, якая нарадзіла такі моўны сродак выяўленчай выразнасці, як вобразны паралелізм.

Вобразны паралелізм фіксуецца ў многіх беларускіх прыпеўках:

У гародзе на градзе *Біцця не біцця –*
Тры качаны ўюцца. *Не ваша паненка.*
А за мяне, маладую, *Яшчэ замуж не пайду,*
Тры хлопчыкі б'юцца. *Бо я маладзенька*
[1, с. 359].

Вобразны паралелізм заснаваны на супастаўленні прыродных з'яў з рэаліямі чалавечага жыцця. Старажытныя стваральнікі прыпевак вышуквалі ў прыродзе адзнакі, падобныя адносінам паміж людзьмі, і пераносілі ўласныя перажыванні і эмоцыі на стан прыроды. У фальклоры праз выкарыстанне вобразнага паралелізму адлюстроўваецца імкненне больш наглядна перадаць пачуцці і адчуванні чалавека ад пэўных падзей, што адбываюцца ў яго асабістым жыцці.

Некаторыя прыпеўкі маюць варыянтныя выяўленні вобразнага паралелізму:

Чаму лямпа не гарыць:

Напэўна з вадою.

Чаму мілы не прыйшоў?

Напэўна, з другою [1, с. 344].

Чаму лямпа не гарыць:

Карасіны мала.

Чаму мілы не прыйшоў?

Не пусціла мама [1, с. 344].

Чаму лямпа не гарыць

Кароценькі кноцік.

Чаму мілы не прыйшоў?

Парваненькі боцік [1, с. 344].

Прыведзеныя тэксты беларускіх народных прыпевак яскрава выяўляюць выяўленчую і экспрэсіўную магутнасць мовы фальклорных твораў. У прыпеўках удала спалучаюцца некалькі сродкаў выяўленчай выразнасці. Для мовы беларускіх прыпевак надзвычай уласцівы паўторы розных тыпаў і відаў. Выкарыстанне сінтаксічных і лексіка-семантычных сродкаў выяўленчай выразнасці стварае эмацыянальнасць, чулінасць радкоў, спрыяе іх экспрэсіўнасці, садзейнічае запамінальнасці і абумоўлівае іх захаванне і функцыянальнасць.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Лірычныя песні / уклад. і рэд. Н. С. Гілевіча. – Мінск : Выдавецтва БДУ, 1976. – 464 с.

2 Станкевіч, А. А. Лінгвістычны аналіз тэксту : вучэбны дапаможнік / А. А. Станкевіч ; М-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь, Гомельскі дзярж. ун-т імя Францыска Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2018. – 198 с.

The article research the means of expression in the language of Belarusian folk ditties. The focus is on the stylistic potential of repetitions and figurative parallelism. The texts of Belarusian folk ditties reveal the expressive power of the language of folklore works. The use of syntactic and lexical-semantic means of expressive expression creates emotionality, sensitivity of text, contributes to their expressiveness, favors memorability and ensures their conservation and functionality.

Н. П. ЦІМАШЭНКА

*г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»*

СІНТАКСІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ БЕЛАРУСКІХ КАНСТРУКЦЫЙ НА ЎЗРОЎНІ СЛОВАЗЛУЧЭННЯ І СКАЗА

Аўтар разглядае сінтаксічныя асаблівасці беларускіх словазлучэнняў і сказаў, выяўленне і вывучэнне якіх дазваляе папярэдзваць граматычныя памылкі ў маўленні носьбітаў мовы, асабліва ў сітуацыі беларуска-рускага двухмоўя; характарызуе асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове, а таксама адрозненні ў пабудове розных сінтаксічных канструкцый, якія ўваходзяць у сказ.

Беларуская літаратурная мова вылучаецца багаццем лексічнага, граматычнага і сінтаксічнага ладу. Беларускай мовай нельга не захапляцца, бо з яе дапамогай можна перадаць усю прыгажосць навакольнага свету, а таксама і ўнутраны стан чалавека. Аднак “асаблівасці культуры розных народаў накладваюць адбітак на іх мовы. Нягледзячы на блізкасць, адны карані, прадстаўнікі рускага і беларускага этнасаў мысляць неаднолькава” [1, с. 32]. Па гэтай прычыне пры пабудове сінтаксічных канструкцый ці пры іх перакладзе з рускай мовы на беларускую трэба ўлічваць асаблівасці беларускай мовы.

Вывучэнне сінтаксісу словазлучэння дапамагае звярнуць увагу людзей, якія жывуць ва ўмовах двухмоўя, на тыя з’явы, якія складаюць спецыфіку дзвюх моў і выклікаюць пэўныя цяжкасці ў пабудове словазлучэнняў і сказаў. Выяўленне і вывучэнне сінтаксічных асаблівасцей словазлучэння дазваляе папярэдзваць граматычныя памылкі ў нашым маўленні.

Словазлучэнне як сінтаксічная адзінка займае прамежкавае становішча паміж словам і сказам і пабудавана на аснове гіпатаксічнай сувязі, пры якой вылучаюцца галоўны і залежны кампаненты. Пры пабудове словазлучэнняў пры дапамозе прымыкання адрознівальных прымет паміж рускай і беларускай мовамі не існуе: *прыехаць позна; ішла не спяшаючыся; вельмі прыгожы*. Пры пабудове словазлучэнняў пры дапамозе дапасавання

трэба ўлічваць той факт, што ў беларускай мове з лічэбнікамі *два, тры, чатыры, два з паловай, тры з паловай, чатыры з паловай* спалучаюцца назоўнікі ў форме Н. склону множнага ліку: *два студэнты; чатыры алоўкі; два з паловай гады*. У рускай мове словазлучэнні такога тыпу арганізаваны шляхам кіравання: *два студента; четыре карандаша; два с половиной года*.

У беларускіх словазлучэннях, пабудаваных шляхам кіравання, вылучаецца шмат асаблівасцей у параўнанні з рускай мовай. Разгледзім некаторыя з іх. Дзеясловы *дзякаваць, аддзячыць, падзякаваць, выбачаць, дараваць* і г.д. кіруюць залежнымі назоўнікамі ці займеннікамі і патрабуюць ад іх формы Д. склону: *дзякаваць сястры; дараваць яму*. Параўн. рускія варыянты, у якіх дзеясловы патрабуюць формы В. склону: *благодарить сестру; простить его*.

Пры дзеясловах са значэннем руху, перамяшчэння (*ісці, ехаць, бегчы, ляцець* і інш.), калі яны маюць мэтавае прызначэнне, ужываюцца займеннікі або назоўнікі ў В. склоне з прыназоўнікам **ПА**: *пайсці на ваду; ехаць на дзяцей; прыйсці на соль*. Параўн. рускія варыянты з залежнай формай Т. склону з прыназоўнікам **ЗА**: *пойти за водой; ехать за детьми; прийти за солью*. Калі з дзеясловамі руху і волевыяўлення (*наслаць, накіраваць, адправіць* і г.д.) ужываюцца назвы ягад ці грыбоў ці самі словы *ягады, грыбы*, то назоўнікі маюць форму В. склону з прыназоўнікам **У**: *ехаць у суніцы; пайсці ў грыбы*. Такія ж словазлучэнні ўтвараюцца і са словамі *рыба, морква, малачай, буракі*: *паехалі ў рыбу*. У складзе такіх словазлучэнняў можа ўжывацца і прыназоўнік **ПА**: *пайшлі на буракі*. Параўн. рускія словазлучэнні з залежным кампанентам у форме Т. склону з прыназоўнікам **ЗА**: *поехать за грибами; пошли за свёклой*.

Пры дзеясловах *цешыцца, насміхацца, жартаваць, дзівіцца, здэкавацца* ўжываецца прыназоўнік **З** і назоўнік або займеннік у Р. склоне: *насмiхацца з іх; жартаваць з сябра*, у той час калі ў рускай мове залежнае слова ўжываецца ў Т. склоне з прыназоўнікам **НАД**: *насмехаться над ними; шутить над другом*.

Пасля дзеясловаў *ажаніць (-цца)* у беларускай мове ўжываецца назоўнік ці займеннік у Т. склоне з прыназоўнікам **З**: *ажанілі з удавой*. Рускі варыянт мае залежную форму ў М. склоне з прыназоўнікам **НА**: *женили на вдове*.

Для беларускай мовы характэрна ўжыванне параўнальных словазлучэнняў, у якіх галоўнае слова (прыметнік ці прыслоўе) ужываецца ў прастай форме вышэйшай ступені параўнання, а залежнае – у В. склоне з прыназоўнікам **ЗА**: *старэйшы за яе*. У рускіх словазлучэннях форма Р. склону ўжываецца без прыназоўніка: *старше её*.

Пры словах *хварэць, хворы* назоўнік ужываецца часцей за ўсё у форме В. склону і мае пры сабе прыназоўнік **НА**: *хворы на грып; хворы на раматыс*. У рускай мове ў такіх словазлучэннях залежны назоўнік стаіць у форме Т. склону без прыназоўніка: *болен гриппом; болен ревматизмом*.

У складзе беларускіх словазлучэнняў прыназоўнік **ПА** ўжываецца з назоўнікам ці займеннікам у форме М. склону. Паміж кампанентамі такіх словазлучэнняў выражаюцца прасторавыя, часавыя, аб'ектныя і інш. адносіны: *ісці на палях і лясах; займалася на вечарах*. Вядома, што ў рускай мове прыназоўнік **ПА**, як правіла, ужываецца з формай Д. склону: *идти по полям и лесам; занималась по вечерам*.

У дзеяслоўных словазлучэннях з прыназоўнікам **ПРАЗ** у беларускай мове выражаюцца прычынныя адносіны. Залежны назоўнік ці займеннік прымае форму В. склону: *спазніўся праз сястру*. Параўн. з рускім варыянтам, дзе залежны кампанент ужываецца ў форме Р. склону з прыназоўнікам **ИЗ-ЗА**: *опоздал из-за сестры*.

У колькасна-іменных словазлучэннях са значэннем прыблізнай адлегласці, прасторы ўжываецца назоўнік у Р. склоне з прыназоўнікам **ЗА**: *метраў за 20 ад лесу*. Рускае словазлучэнне мае іншы прыназоўнік і форму М. склону: *в метрах 20 от леса*.

У беларускай мове пашыраны словазлучэнні, у якіх назоўнік ужываецца ў Р. склоне з прыназоўнікам **ДА**: *забег да Івана; прыйшлі да нас* Параўн. рускі эквівалент: *забежал к Ивану; приехали к нам*.

Дзеясловы маўлення, думкі, пачуцця (*гаварыць, казаць, шаптаць, думаць, хвалявацца, клапаціцца* і г.д.) і ўтвораныя ад іх назоўнікі кіруюць часцей за ўсё назоўнікамі ці займеннікамі ў В. склоне з прыназоўнікам **ПРА**: *гаварыць пра падзеі; думаць пра дзяўчыну*. У рускай мове, нягледзячы на даволі распаўсюджаную размоўную форму з прыназоўнікам **ПРА**, літаратурнай нормай з'яўляецца залежная словаформа ў М. склоне з прыназоўнікам **О (ОБ)**: *говорить о событиях; думать о девушке*.

Сустракаецца шмат іншых спецыфічных словазлучэнняў, якія можна параўнаць з рускамоўнымі варыянтамі: *чытаць, думаць, разважаць сам сабе – читать, думать, размышлять про себя; дом на пяць паверхаў – дом в пять этажей; стаяць ля стала – стоять у (около) стола; некалькі разоў на тыдзень – несколько раз в неделю; працаваць на карысць Беларусі – трудиться в пользу Беларуси; спатыкнуцца на пень – споткнуться о пень; падобны да маці – похожий на мать; гаварыць не да месца – говорить не к месту; бачыць на свае вочы – видеть своими глазами; гаварыць па*

тэлефоне – гаворить по телефону; загадчык кінатэатра – заведуючы кінатэатрам; з нагоды свята – по случаю праздника; выбраць на свой густ – выбраць по свому вкусу; догляд хворага – уход за больным; у кірунку да ракі – по направлению к реке; на маю думку – по моему мнению; сказаць на поўны голас – сказать во весь голос; створаны на ўзор – создан по образцу; жыць у суседстве – жить по соседству.

Такім чынам, акрамя розніцы ў склонавай форме залежнага кампанента, назіраюцца адрозненні ў наступным: прыназоўнікавае кіраванне ў беларускай мове і беспрыназоўнікавае ў рускай мове (*хварэць на грып – болей гриппом; дзівіцца з раскошы – дивится роскоши; забыць на крыўды – забыть обиды*); беспрыназоўнікавае кіраванне ў беларускай мове і прыназоўнікавае ў рускай мове (*даглядаць хворыя дрэвы – ухаживать за больными деревьями; выракацца зямлі – отречься от земли; пазбавіцца недахопаў – избавиться от недостатков*).

Як вядома, кожны просты сказ складаецца са слова ці спалучэння слоў. Таму наша ўвага будзе скіравана на сінтаксічныя канструкцыі, з якіх складаюцца простыя сказы або прэдыкатыўныя часткі складаных.

Трэба адзначыць, што “сінтаксічная сістэма характарызуецца адноснай устойлівасцю і, значыць, мае высокую ступень агульнасці ў генетычна роднасных мовах, сінтаксічныя канструкцыі ўсходнеславянскіх моў выяўляюць некаторыя спецыфічныя рысы” [2, с. 156]. У рускай і беларускай мовах назіраюцца агульныя рысы ў пабудове двухсастаўных і аднасастаўных сказаў. Аднак у спосабах выражэння членаў сказа, у структуры безасабовага сказа, граматычным афармленні некаторых адасобленых членаў сказа прасочваюцца пэўныя адрозненні. Спынімся на некаторых з іх.

Для беларускай мовы характэрна абмежаванае ўжыванне сінтаксічных канструкцый, у склад якіх уваходзяць дзеепрыметнікі. Часцей за ўсё там, дзе ў рускай мове сустракаецца дзеепрыметны зварот, у беларускай мове такая канструкцыя пераўтвараецца ў даданую азначальную частку складаназалежнага сказа: *принадлежащий ему – які належыць яму; относящийся к живой природе – які адносіцца да жывой прыроды*. Таксама дзеепрыметнаму звароту ў рускай мове можа адпавядаць беларуская канструкцыя з дзеепрыслоўем або з аднароднымі выказнікамі: *Человек, купивший газету, отошёл от киоска. – Купіўшы газету, чалавек адышоў ад кіёска. Чалавек купіў газету і адышоў ад кіёска*. Сустракаюцца выпадкі, калі дзеепрыметнікам рускай мовы адпавядаюць беларускія прыметнікі: *определяющие факторы – вызначальныя фактары*;

обслуживающий персонал – абслуговы персанал. Акрамя таго, даволі частотным з’яўляецца ўжыванне аднастаўных няпэўна-асабовых канструкцый, у той час як у рускай мове ў такім выпадку будзе ўжывацца двухстаўны сказ з іменным выказнікам, выражаным кароткай формай дзеепрыметніка залежнага стану: *Дом пабудавалі. – Дом построен.*

Як правіла, формы дапасаваных і недапасаваных азначэнняў у рускай і беларускай мовах супадаюць. Аднак некаторае адрозненне назіраецца ў спосабах выражэння значэння прыналежнасці. Адзначанае значэнне ў абедзвюх мовах часта выражаецца назоўнікам у форме Р. склону без прыназоўніка: *часопіс бацькі – журнал отца.* Пры гэтым неабходна адзначыць, што падобныя словазлучэнні ў рускай літаратурнай мове часам не маюць сінтаксічных сінонімаў у выглядзе канструкцый з дапасаваным азначэннем у адрозненне ад беларускай: *кніга брата (братава кніга) – книга брата; аўтамабіль мужа (мужаў аўтамабіль) – автомобиль мужа; дом дырэктара (дырэктараў дом) – дом директора.* Прыналежнасць асобе, якая выражаецца ўласным імем, у рускай мове можа быць перададзена як дапасаваным, так і недапасаваным азначэннем, у той час як у беларускай мове перавага аддаецца выкарыстанню недапасаванага азначэння: *творы Шамякіна – произведения Шамякина (шамякинские произведения).*

Актыўнасць ужывання акалічнасцей, выражаных дзеепрыслоўямі і дзеепрыслоўнымі зваротамі, у беларускай мове “абмяжоўваюць унутрымоўныя фактары” [2, с. 164]. Таму сінтаксічнымі адпаведнікамі рускіх дзеепрыслоўяў і дзеепрыслоўных зваротаў могуць быць наступныя канструкцыі: адзін з аднародных выказнікаў у простым сказе, даданая частка складаназалежнага сказа, адасобленыя азначэнні, выражаныя дзеепрыметнымі зваротамі: *Бабушка, оттолкнув меня, бросилась к двери. – Бабуля адштурхнула мяне і кінулася да дзвярэй; Заметив изменения в состоянии больного, врач не разрешил ему выходить на улицу. – Калі доктар заўважыў змены ў стане хворага, ён не дазволіў таму выходзіць на вуліцу; Светлана подошла к учительнице, желая поблагодарить за помощь в подготовке к экзаменам. – Святлана падышла да настаўніцы, каб падзякаваць за дапамогу ў падрыхтоўцы да экзаменаў; Удивляясь самому себе, Виктор вышел к зрителям. – Здзіўлены самім сабой, Віктар выйшаў да глядачоў.*

У структуры аднастаўных асабовых і іменных сказаў асаблівасцей у беларускай мове не назіраецца. Аднак ёсць адрозненні пры пабудове безасабовых сказаў. У беларускай мове сустракаюцца такія безасабовыя сказы, прэдыкатыўную аснову якіх складаюць

дзеясловы тыпу *браца, збіраца* ў спалучэнні з назоўнікамі, што абазначаюць прыродныя з’явы або частку сутак (*дзень, ноч, вечар, мароз, світанак* і інш.), у форме В. склону з прыназоўнікам **НА** або **ПАД**. У рускай мове такім канструкцыям адпавядаюць двухсастаўныя сказы або безасабовыя з іншай будовай: *Бярэца на світанне (Світае). – Светае (Наступае свет); Збіраецца на мароз. – Собирается подморозить.*

Такім чынам, выяўленне і вывучэнне асаблівасцей сінтаксісу беларускіх словазлучэнняў і сказаў дазваляе папярэджаць граматычныя памылкі ў маўленні носьбітаў мовы.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Бандаровіч, В. У. Стыльна па-беларуску / В. У. Бандаровіч. – Мінск. – 2013. – 64 с.

2 Лукашанец, А. А. Сопоставительный анализ восточнославянских языков / А. А. Лукашанец, А. М. Мезенко (ред.). – Минск. – 2005. – 228 с.

The author considers the syntactic features of Belarusian word combinations and sentences, their identification and study allow to prevent grammatical mistakes in the speech of native speakers, especially in the situation of Belarusian-Russian bilingualism; describes the features of coordination and management in the Belarusian language, as well as the differences in the constructions of various syntactic structures included in the sentence.

УДК 811.161.3’373.642.727.8

С. В. ЧАЙКОВА

г. Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

НАЙМЕННІ ЗБАНА Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

У артыкуле аналізуюцца найменні збана і яго відаў, што ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове і беларускіх гаворках (ілюстрацыйны матэрыял падаецца згодна з дыялектнымі слоўнікамі і матэрыяламі да іх розных рэгіёнаў Беларусі). Падаюцца

літаратурныя назвы і іх варыянты, а таксама сінанімічныя дыялектныя адзінкі, якія маюць арэальнае пашырэнне.

Для захоўвання малака і іншых вадкіх прадуктаў на славянскіх землях выкарыстоўвалі ‘высокую гліняную пасудзіну, якая звужаецца ўверсе і мае звычайна ручку і носік’ – *збан* [20, 2, с. 426]. Рабілі гэты ганчарны выраб з выцягнутым тулавам, пукатымі бакамі, звужаным горлам, дзюбкай і вушкай-ручкай. Па ўсёй Беларусі выраблялі збаны чорна-задымленыя і паліваныя, аздаблялі іх лінейна-хвалістымі контррэльефнымі ўзорамі, глянцаваным арнаментом у елачку, клетку, спіральныя лініі, геаметрычны і расліннай падпаліўнай ангобнай размалёўкай і каляровымі фарбамі [22, с. 209].

У сучаснай беларускай літаратурнай мове найменне *збан* (памянш. *збанок*, памянш.-ласк. *збаночак*) з’яўляецца літаратурным. Лексема таксама выкарыстоўваецца ў іншых славянскіх мовах: рускай – *жбан* (ст.-рус. *жбань* (XVII ст., ц.-слав. *жбаньць*, *чбань*, *чвань*); украінскай – *дзбан*, *збан*; польск. – *dzban*; чэш. і славац. – *džban*, серб.-харв. – *жбѧн*, *жбѧнь*; балг. – *джибан*, *дзубан*. Назва *збан* упамінаецца ў помніках старабеларускай пісьменнасці 1582 года – *збанокъ* (< *збань*) [23, 3, с. 314].

У беларускіх гаворках найменне прадстаўлена варыянтамі: *жбан* (памянш. – *жбанок*) (*Цяпер ужо і не ўбачыш гліняных жбаноў* (Брасл.), *Малако было наліта ў жбан* (Пол.), *У жбанке стаіць смятана* (Гар., Лёзн., Тал., Шарк.) [12, с. 190], *Целый жбан мёду прынёс і вядро піва, будзець, знаць, вічарыну спраўляць, Карова мылыка ні даець – за дзінь малінькій жбанок нацёркыш* (Мсціслаў.) [1, с. 167]), *Жбанок, што малако цадзілі* (Сен.) [15, 1, с. 174], *Галя, падай другі жбанок, а то ў гэты малако ўжо ні уладзіць* (Лаг.) [11, с. 46] і *дзбѧн* (*Ідзе он ідзе, да жабу несе ў дзбане, да клубочэк коціцца* (Рэч.) [5, с. 45]).

Руская літаратурная назва *збана* – *кушын* – не з’яўляецца здабыткам беларускай літаратурнай мовы, а таму не фіксуецца ў слоўніках. Між тым, найменне *кушын* выкарыстоўваецца ў розных раёнах Беларусі (*Ды ці найдзеш цяпер добры кушын?* (Барыс.) [10, с. 88], *Зьдзеланы з гліны кушын* (Сен.) [15, 1, с. 296], *Старая карова давала мала малака, у другі раз увечары ні надоіш і кушына малака* (Добр.), *Пейце малако, што ў кушыне* (Светл.); *Два кушына сметаны сабрала* (Жлоб., Карм., Нар., Петр., Рэч.) разам з памяншальным варыянтам *кушынка* (*Смятану злівалі ў макацёр, былі і кушынкi* (Рэч.) [9, IV, с. 272]).

Акрамя таго, з такім жа лексічным значэннем зафіксаваны наступныя сінанімічныя дыялектныя адзінкі: *гарна́ч* (*Сестра наліла молака у гарнач* (Лун.) [2, с. 44], *ба́нька* (*Налі ў баньку молака* (Лун.), *З банькы добрэ лыты, но чысто вымый, бо молако шчавіе* (Малар.) [2, с. 18] і *бу́нька* (*У буньцы бралы на сынакос воду чы молако* (Іван.) [14, с. 96], *вуша́ціц* (*Наліла малако ў вушаціц* (Жлоб.) [9, III, с. 220], *ку́халь* (*Збяры ў большым кухалі сліўкі* (Б.-Каш.) [9, IV, с. 272] і *ку́хлік* (*Вазьмі малако ў кухліку, папей з дарогі* (Крыч.) [7, с. 50], *стаўбу́н* (*Цэлы стаўбун малака паставіла на смятану ды на масла* (Віл.) [11, с. 106], *руча́йнік* (*Ручайнік з малаком паставіла ў халадзільнік* (Уш.) [13, с. 234].

Збан, аплецены бяроствай, у Пружанскім раёне Брэсцкай вобласці мае найменне *бэ́расцень*: *Узялі берасцень і пайшлі па ягады* [2, с. 19]. Збанок, пакрыты паліваю, на Зэльвеншчыне Гродзенскай вобласці называюць *паліванік*, прычым ужываюць найменне ў двух акцэнталагічных варыянтах: *палі́ванік* (*У паліваніку малако ні аддае затхляю* (Зэльв.) [18, с. 115] і *паліва́нік* (*У паліваніку воду жанцом панясеш, а то ў гэтым аддае нечым, як пастайіць. Ладышка ні бывая, адно збанок – паліванік. Паралельна бытуе і састаўная назва паліваны збанок* (*У паліваны збанок налью малака* (Зэльв.) [19, с. 91].

Мэтазгодна разгледзець літаратурныя і дыялектныя найменні, якія ўжываюцца для розных відаў збана.

1. Гарла́ч у гісторыі развіцця ганчарных вырабаў быў прататыпам збана; у пісьмовых крыніцах старажытнарускага часу вядомы пад назвай *кринь* (адсюль руск. *кринка*).

У “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” адзначаецца, што *гарла́ч* (памянш.-ласк. *гарла́чык*) – гэта ‘від збана з вузкім горлам’ [20, 2, с. 31], але не зазначана, што гэты гліняны выраб звычайна выраблялі без ручкі і носіка. Звернемся да кнігі “Этнаграфія Беларусі” і высветлім, што гарлач “рабілі з выцягнутым тулавам, пукатымі бакамі і звужанай шыйкай, але шырэйшым за дно вусцем (без ручкі і дзюбкі)” [22, с. 144].

У беларускіх гаворках выкарыстоўваецца як літаратурнае найменне *гарла́ч* (памянш. *гарла́чык*) (*Гарлачы з гліны раньшэ былі. Гарлач біз ручкі. Гарлачы з гліны, выпаляць іх, малако цадзілі. Га́рлачык ат кіслага ма́лака* (Сен.) [15, 1, с. 109], *Ён п’е з гарлача* (Хоцім.) [1, с. 133], так і варыянты: *гырла́ч* (*У нас гырлачы чомбырым паруць.* (Сен.) [15, 1, с. 109], *гарля́к* (*Няхай бы яны пасіnelі, але ж і гарляк не вытрымаў бы, ён хруснуў бы пад імі* [5, с. 36], *гарла́н* (*Паўнютокі гарлан наліў* (Бераст.) [16, с. 31].

Са значэннем ‘гарлач, збан з вузкім горлам’ у розных раёнах Беларусі ўжываюцца наступныя дыялектныя найменні: *гарнушак* (*Прынясі мне малачка гарнушак* (Глыб), *А вун вазьмі гарнушак на акне, я свежую смятанку толькі зняла* (Шарк.), *Дзед наш на жбанок гаварыў гарнушак* (Пол.) [12, с. 147], *глыдач* (*На плоце вісіць глыдач, у які цэдзяць малако* (Тал.) [12, с. 152], *глыжык* (*У нядзелю глыжык новы купіла, а ўнучка сягоння яго разбіла. Так жалка, так жалка, што б вы толькі зналі* (Бых.) [8, с. 16], *кухлік* (*Кухлік – ета такі гэрлачык, хто мьлако, хто на поля ваду браў, як жаць хадзіў* (Сен.) [15, 1, с. 296], *стаўбун* (*Стаўбун – гарлач на малако* (Глыб.), *Стаўбуны без ручак, малако ў іх лілі* (Брасл.), *Стаўбун малака прынесла* (Паст.), *Гарлач з ручкай на малако, а цяпер завуць стаўбун* (Паст.) [17, 4, с. 579] і памяншальны варыянт *стаўбунок* (*Стаўбунок – гліняны гарлач на малако* (Брасл.), *Стаўбункі пад малако і малыя і вялікія* (В.-Дз.) [17, 4, с. 580].

У магілёўскіх гаворках ‘гарлач з адбітай верхняй часткай’ называюць *адбіцік* і *біцік* (*Кіслыя мылако стаіць там у адбіціку, бярі да й еш* (Чав.), *Ні хадзі ты пы хаці худуном, а луччы ідзі збярі біцік у бабы* (Касц.) [7, с. 9].

2. Гладыш (гладышка) – гэта ‘збан без ручкі’ [20, 2, с. 55]. Пададзеныя літаратурныя найменні ўжываюцца паўсюдна на тэрыторыі Беларусі як у літаратурных варыянтах – *гладыш* (*Гладыш на малако, а цяпер завуць стаўбун* (Паст.), *Гладышы памыла на малако* (Чэрв.) [17, 1, с. 447]) і *гладышка* (памянш. *гладышачка*) (*Да палавіны гладышкі наліла. Деўкі, берыце молоко у гладышцы дай піце. Як пойде у заём, дак і масла е, а хочыш, дак пастаў гладышачку на творог* (Лоеўск.) [Янк., с. 85], *Гладышка е цадзіць малако* (Люб.) [17, 1, с. 447], так і дыялектных: *гладышак* (*Я малако на стол ставіла, а гладышак коўзь з-пад рук і разбіўся* (Сен.) [12, с. 152] і *гладышык* (*Гладышык – гаралачык, збаночак без ручкі* (Ст.-Дар.) [17, 1, с. 447], а таксама *ладыш* (*Ладышы – збанкі такія былі*) (Ваўк.) і *ладышка* (*Ладышка без ручкі* (Астр.), *Збанок – з гушком, а ладышка – быз гушка* (Драг.) [17, 2, с. 608–609], *Яму што, ладышку малака і на двор пабег*) (Лаг.) [11, с. 69], *Зьлі мылака ў ладышку і вынісь у каморку* (Краснап.) [1, с. 245], *ладынка* (*Як хочаш, налі малака з ладынкі і пі* (Шчуч.) [16, с. 64].

Акрамя таго, у Магілёўскай вобласці выкарыстоўваецца рускі варыянт *крынка* (*Вазьмі налі крынку малака* (Глуск.) [7, с. 48] і дыялектны сінонім *калбан* (*кылбан*) (*Бярі вунь кылбан стаіць з малаком* (Крыч.) [7, с. 41], у Гомельскай вобласці – *злівок* (*Свежэ*

молоко ў зліўку – возьмі да еж) (Жытк.) [3, с. 27], *гарлянік* (памянш. *гарлячók*) (*Я ў гарляніку сырыквашу дзяржу. Сабрала гарлячок смятаны*) (Добр.) [9, III, с. 231] і *махатка* (*У Зосі ўвесь чыстакол увешаны махаткамі. Купіла махатку ў ганчара* (Хойн.) [3, с. 38].

У гомельскіх гаворках зафіксаваны найменні для гладышкі з адбітым горлам: *абіцік* (*Абіцік – эта гладышка з адбітым рылам*) (Раг.) [9, III, с. 164] і *гірка* (*Як пообіваюць крае з гладышкі ці глёка, то кажуць гірка осталаса* (Тур.) [ТС, I, с. 200], *Поўная гірка малака* (Хойн.) [9, III, с. 233], *Гірка – адабітая гладышка. А эта што там у гірцы?* (Лоеўск.) [24, с. 84], *Була гірка ў мене і тая разбілась* (Браг.) [3, с. 20].

3. Гляк (памянш.-ласк. *глячók*) – ‘нізкая гліняная пасудзіна з выпуклымі бакамі і вузкім горлам’ [20, 2, с. 61]. Дадзены ганчарны выраб выкарыстоўваецца для захоўвання і транспарціроўкі вадкіх рэчываў – алею, квасу, вады і інш. Гэта шырокападобная, радзей крыху падоўжаная пасудзіна з плоскім дном, кароткім вузкім горлам і дзюбкай або без яе, з 1–2 ручкамі (вядомы глякі і з пляскатымі бакамі, без ручак, з 4 гарызантальна пастаўленымі вушкамі ўверсе і ўнізе тулава, праз якія прасоўвалі вяроўку). Выраблялі глякі чорна-задымленыя, паліваныя, зрэдку гартаваныя. Упрыгожвалі іх глянцаваным і лінейна-хвалістым контррэльефным арнамантам, часам ангобнай размалёўкай. Памеры – ад цапачных (0, 1 л) да вялікіх (8–10 л) [22, с. 154].

Найменне выкарыстоўваецца на ўсёй тэрыторыі Беларусі як у літаратурным варыянце *гляк* (*Гляк з ручкай – сам пузаты, а рылачка цененькая, для воткі, вады, карасіну. Гляк – з вускім горлам, ваду бралі на поле* (Слонім.), *Гляк шырокі, а вузенькая рыльца* (Лаг.), *Гляк – чай грэць* (Чэрв.), *Налейце гляк і пастаўце ў печ, будзе чай харошы. Гляк – з харошай гліны і паліваны* (Круп.) [17, I, с. 453–454], *Гляк шырокі такі, уверху тоненькі. Самагонку лілі, карасін. Гляк, глячок пяць–шэсць літраў на піцьдзесят чьлаvek* (Сен.) [15, с. 117], *Мама прынісла поўны гляк вады* (Касцюк.) [1, с. 136], так і ў фанетычным варыянце *глёк* (*Глёк гліняны з вухам, рыльца было, чай грэлі ў ём* (Раг.) [17, I, с. 453–454], *Глёкі для молока лучшэ поліваные* (Тур.) [ТС, I, с. 202]; *Глёк для вады, для поснага масла. Гладышка – без вушак, глёк з вушкамі* (Лоеўск.) [24, с. 85], *Онь у глёку молоко возьмі* (Лоеўск.) [24, с. 202], *Вазьмі глёк, налі малака бацьку* (Гом.) [9, III, с. 233], памяншальным варыянце *глячók* (*Эта глячок для сьмагонкі*) (Сен.) [15, 1, с. 117], *Дзеці разьбілі глячок* (Краснап.), *Матка прынісла нам квасу ў глячку* (Мсцісл.) [1, с. 137], словаўтваральных: *глэчык* (*Як вузкая шыйка у глэчыка, то больш*

сметаны) (Тур.) [ТС, I, с. 202], *У глечку нясуць м'ялако* (Сен.) [15, 1, с. 115], *Шчарбаты глечык з молоком стоіць, вонэ кіслэ* (Стол.) [4, с. 10], *глэчык* (*Еты глэчык такі добры*) (Гом.) [9, III, с. 233], *глэчык* (*А я ўчора дык глэчык малака выкуліла*. (Барыс.) [10, с. 45], *гальяк* (*Гальяк быў з адною ручкаю, такі пукаты, а тут маленечка шыечка, ваду насілі ў ём, як ідуць жаць, бяруць гальяк, натта доўга воду халодную ён дзяржыць* (Шчуч.) [17, I, с. 453–454] і *галячók* (*На галячок табе гарэлкі* (Сен.) [15, 1, с. 117]. Прычым у большасці выпадкаў для мясцовых жыхароў *гляк* – гэта не проста ‘глiняная пасудзіна з вузкім горлам’, а менавіта збан.

Для гляка ёмістасцю каля двух літраў з носікам на Тураўшчыне існуе найменне *буцёл*: *З буцёла молака собе налі, хлопче, а то з гладышкі розольеш* (Тур.) [21, I, с. 99].

Сярод народна-дыялектных найменняў збана назіраецца полісемія. Мнагазначнымі з’яўляюцца намінацыі, што выступаюць з адным значэннем – ‘пасудзіна’, якія аднак з’яўляюцца рознымі па прызначэнні:

бэрасцень 1. Збан, аплецены бяроstay і 2. Гаршчок: *Ссып соль у берасцень* (Пруж.) [2, с. 19];

гляк 1. ‘Гліняная пасудзіна з вузкім горлам’ і 2. ‘Бутля’: *Гляк у нас быў сцякляны, гэта даўнейшы-прадаўнейшы. Быў аплятаны гляк, карасіну ў ём дзяржалі* (Паст.) [17, I, с. 454];

гарнушак 1. ‘Гарлач’ і 2. ‘Маленькі гаршчок’: *Гарнушак кашы з’ясі, і за гэта спасіба* (Леп.), *Падай мне той гарнушак* (В.-Дзв., Глыб.) [12, с. 147];

кухлік 1. ‘Збан з ручкай’ і 2. ‘Гліняная кружка’: *А мы ўсігда кухлікам чарэпаем малако* (Гор.) [7, с. 50];

стаўбун 1. ‘Гарлач’ і 2. ‘Кадаўб’: *Стаўбун зробіш з дуплаватай сасны або альхі, з дуба, асіны* (Віл.) [17, 4, с. 579].

Акрамя полісеміі, у аналізуемай групе дыялектнай лексікі назіраецца з’ява аманіміі. Аманімічнымі з’яўляюцца дыялектныя адзінкі, сярод якіх адна з лексем – назва пасудзіны:

*гарлачык*¹ – ‘гарлач; збанок для малака’ і *гарлачык*² – ‘званочак (кветка)’: *Гарлачыкаў нарвала, такія во каляныя, кармаюныя* (Сен.) [15, 1, с. 109];

*гарляк*¹ ‘гарлач’ і *гарляк*² ‘горла’: *А ён паласне ўжо яго нажом на гарляку*) [5, с. 36];

*гарлач*¹ – ‘збан’ і *гарлач*² – ‘крыклівы чалавек’: *Пятрок вельмі ўжо крычыць на ўсю вёску, во гарлач дык гарлач* (Бых.), *Ну й гырлач жа ты, хоць ростам нівялікій* (Маг.) [7, с. 24];

*ладыш*¹ – ‘гладыш’ і *ладыш*² – ‘круглая вонкавая частка коміна’:
Калісь каміны ў хатах былі з ладышоў (Ваўк.) [17, II, с. 608];

*стаўбун*¹ – ‘гарлач’ і *стаўбун*² – 1) ‘кветканоснае сцябло’:
Цыбуля ў стаўбуны ідзе, Стаўбун – цвет у цыбулі (Астр., Смарг.);
2) ‘сцябло’: *Стаіць, як стаўбун* (Дзятл.); 3) ‘дуплаваты караняплод’:
На дупло пойдзя бручка – стаўбун (Смарг.) [17, 4, с. 579].

Лексемы *збан* і *гляк* уваходзяць у склад народных прыказак і прымавак: *До поры збан воду носіць, ек дужка оторвеца, то й вода розольеца* (Тур.) [21, II, с. 135–136], *Усякое бувае на веку, прыходзіцца варыць і ў глёку* (Тур.) [21, I, с. 202], *Улезці як сучка у збан, Трапіцца на вяку варыць капусту і ў гляку* [6, с. 33], найменне *жбан* – у склад народнай песні на Магілёўшчыне: *Ёсьць у мяне грошы жбан // Пыд парогым зыкыпан* [1, с. 167], намінацыя *глёк* з’яўляецца кампанентам фразеалагізма ‘паглядзела як сава ў глёк’ (Лоеўск.) [24, с. 85].

Скарачэнні назваў раёнаў і рэгіёна

Брэсцкая вобласць: Драг. – Драгічынскі, Іван. – Іванаўскі, Лун. – Лунінецкі, Малар. – Маларыцкі, Пруж. – Пружанскі, Стол. – Столінскі.

Віцебская вобласць: Брасл. – Браслаўскі, В.-Дзв. – Верхнядзвінскі, Гар. – Гарадоцкі, Глыб. – Глыбоцкі, Леп. – Лепельскі, Лёзн. – Лёзненскі, Паст. – Пастаўскі, Пол. – Полацкі, Сен. – Сенненскі, Тал. – Талачынскі, Уш. – Ушацкі, Шарк. – Шаркаўшчынскі.

Гомельская вобласць: Б-Каш. – Буда-Кашалёўскі, Браг. – Брагінскі, Гом. – Гомельскі, Добр. – Добрушскі, Жлоб. – Жлобінскі, Жытк. – Жыткавіцкі, Карм. – Кармянскі, Лоеўск. – Лоеўскі, Нар. – Нараўлянскі, Петр. – Петрыкаўскі, Раг. – Рагачоўскі, Рэч. – Рэчыцкі, Светл. – Светлагорскі, Хойн. – Хойніцкі; Тур. – Тураўшчына.

Гродзенская вобласць: Астр. – Астравецкі, Бераст. – Бераставіцкі, Ваўк. – Ваўкавыскі, Дзятл. – Дзятлаўскі, Зэльв. – Зэльвенскі, Слонім. – Слоніўскі, Смарг. – Смаргонскі, Шчуч. – Шчучанскі.

Магілёўская вобласць: Бых. – Быхаўскі, Гор. – Горацкі, Глуск. – Глускі, Касц. – Касцюковіцкі, Краснап. – Краснапольскі, Крыч. – Крычаўскі, Маг. – Магілёўскі, Мсцісл. – Мсціслаўскі, Хоцім. – Хоцімскі.

Мінская вобласць: Барыс. – Барысаўскі, Віл. – Вілейскі, Круп. – Крупскі, Лаг. – Лагойскі, Люб. – Любанскі, Ст.-Дар. – Старадарожскі, Чав. – Чавускі, Чэрв. – Чэрвеньскі.

Спіс выкарыстанай літаратуры і крыніц

1 Бялькевіч, І. К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І. К. Бялькевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 512 с.

- 2 Дыялектны слоўнік Брэстчыны / склад. М. М. Аляхновіч [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
- 3 Купрыенка, В. А. Матэрыялы да слоўніка гаворак Мазырскага Палесся : вучэбны дапаможнік для студэнтаў філалагічнага факультэта беларускага аддзялення / В. А. Купрыенка, В. В. Шур. – Мазыр : Мазырскі дзяржаўны педагагічны інстытут, 1996. – 70 с.
- 4 Ляшкевіч, І. Ул. Альпенскі дыялектны слоўнік / І. Ляшкевіч. – Альпень – Берасьце, 2004. – 36 с.
- 5 Народная лексіка Гомельшчыны ў фальклору і мастацкай літаратуры : слоўнік / пад рэд. У. В. Анічэнкі. – Мінск : Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1983. – 174 с.
- 6 Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 128 с.
- 7 Матэрыялы да абласнога слоўніка Магілёўшчыны / [Укл. М. В. Абабурка, Л. І. Аляксеенка, М. П. Бузук [і інш.]; рэд. А. А. Крывіцкі, І. Я. Яшкін]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1981. – 128 с.
- 8 Матэрыялы да абласнога слоўніка Магілёўшчыны. Вып. 2 / М. В. Абабурка [і інш.]. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2005. – 88 с.
- 9 Матэрыялы для дыялектнага слоўніка Гомельшчыны. – У кн. : Беларуская мова і мовазнаўства. Міжвуз. зборнік. Беларуская мова. – Мінск : Выдавецтва БДУ імя У. І. Леніна. – Вып. 3. А – Д. – 1975. – 264 с.; Вып. 4. Е – К. – 1976. – 276 с.
- 10 Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак / пад рэд. М. А. Жыдовіч. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1974. – 192 с.
- 11 Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак / пад рэд. М. А. Жыдовіч. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1977. – 144 с.
- 12 Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны : у 2 ч. / Л. І. Злобін (рэд.) [і інш.]. – Віцебск : УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2012. – Ч. 1. – 304 с.
- 13 Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны : у 2 ч. / склад. : Г. К. Семянькова [і інш.]. – Віцебск : УА “ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2014. – Ч. 2. – 358 с.
- 14 Сацута, І. У. 3 лексікі вёскі Крытышын Іванаўскага раёна / І. У. Сацута // Жывое народнае слова: дыялектал. зб. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 271. – С. 95–98.
- 15 Слоўнік Сенненшчыны: ў 3 т. Т. 1. А – К / уклад. : Н. М. Бунько [і інш.]; рэд. В. М. Курцова, Л. П. Кунцэвіч. Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культ., мовы і літ-ры, філ. “Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы”. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 296 с.
- 16 Слоўнік рэгіянальнай лексікі Гродзеншчыны / пад. рэд. М. А. Даніловіча, П. У. Сцяцко. – Гродна : ГрДУ, 1999. – 152 с.
- 17 Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : у 5 т. / [Уклад. Ю. Ф. Мацкевіч, А. І. Грынавецкен, Я. М. Рамановіч [і інш.]; рэд. Ю. Ф. Мацкевіч]. – Мінск : Навука і тэхніка,

1979–1986: Т. 1. А – Г, Мінск, 1979. – 512 с.; Т. 2. Д – Л. – Мінск, 1980. – 728 с.; Т. 4. П – С. Мінск, 1984. – 616 с.

18 Сцяцко, П. Дыялектны слоўнік. 3 гаворак Зэльвеншчыны / П. Сцяцко; навук. рэд. М. В. Бірыла. – Мінск : Выд-ва БДУ імя У. І. Леніна, 1970. – 184 с.

19 Сцяцко, П. У. Народная лексіка і словаўтварэнне / П. У. Сцяцко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 288 с.

20 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. Т. 2. Г – К / [Рэд. тома А. Я. Баханькоў]. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1978. – 768 с.

21 Тураўскі слоўнік : у 5 т. / склад. А. А. Крывіцкі [і інш.] – Мінск : Навука і тэхніка, Т. 1. А – Г. – 1982. – 255 с.; Т. 2. Д – К. – 1982. – 271 с.

22 Этнаграфія Беларусі : Энцыкл. / рэдкал. : І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.] – Мінск : БелСЭ, 1989. – 575 с.

23 Этымалагічны слоўнік беларускай мовы : у 12 т. Т. 3. Г – І [В. У. Мартынаў, А. Я. Супрун, Г. А. Цыхун [і інш.]; рэд. В. У. Мартынаў]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 408 с.

24 Янкова, Т. С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т. С. Янкова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.

The naming of the jug and its varieties, which are used in a modern literary language and Belarusian talks (illustrative material is presented according to the dialect dictionaries and materials of different regions of Belarus) is analyzed in this article. Local variants of literary lexemes and also synonymous dialect units that have the areal expansion are presented.

УДК 821.161.3.09(092)Навуменка

К. М. ЧАРОТА

г. Мінск, ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі»

ЖАНР АПАВЯДАННЯ Ў ТВОРЧАСЦІ І. НАВУМЕНКІ

У дадзеным артыкуле сцвярджаецца думка аб тым, што на пачатковым этапе ў літаратурнай творчасці І. Навуменкі цэнтральнае месца займаў жанр апавядання, які прывабліваў пісьменніка сваёй сцісласцю, магчымасцю адгукацца на самыя актуальныя і важныя запыты часу. Аповяданне разглядалася

пісьменнікам не толькі як самастойны твор, але і ў якасці “сціслага канспекта” для аповесці або рамана.

Як вядома, на пачатковым этапе ў літаратурнай творчасці І. Навуменкі цэнтральнае месца займаў жанр апавядання. Сам пісьменнік на пытанне, чым жа яго так вабіць менавіта гэты жанр, адказваў наступным чынам: “Аповяданне як жанр дае магчымасць больш пільна ўглядацца ў чалавечы лёс. У яго аснове заўсёды характар. Гэта, можна сказаць, маленькі раман. Праз гэты вельмі мабільны, сціслы жанр, які вучыць форме, павінен прайсці кожны пражыццё” [1, с. 3].

Менавіта з апавядання пачынаюцца жанравыя пошукі Івана Якаўлевіча. Агульнапрызнана, што апавяданне з’яўляецца адной з самабытных і ўніверсальных жанравых форм у беларускім прыгожым пісьменстве. Актыўны зварот народнага пісьменніка Беларусі да яго тлумачыцца, перш за ўсё, надзвычайнай мабільнасцю і непераўздызнай здольнасцю гэтага жанру адгукацца на самыя актуальныя і надзённыя запыты часу. Нягледзячы на тое, што апавяданне як самастойны жанр з’яўляецца малой эпічнай формай і мае больш простую, у параўнанні з аповесцю ці раманам, кампазіцыю, звычайна асноўваецца толькі на адным эпізодзе, асобнай падзеі ці здарэнні з жыцця героя. Пры гэтым яно “спалучае ў сабе сцісласць і лаканічнасць формы з асаблівай насычанасцю зместам, стройнасцю будовы, выразнасцю моўна-выяўленчых сродкаў, што дазваляе мастаку слова раскрываць вельмі значныя з’явы жыцця, складаныя чалавечыя характары” [2, с. 22].

У адным са сваіх інтэрв’ю І. Навуменка прызнаваўся, што любіць жанр апавядання яшчэ і за тое, што яно можа быць як самастойным творам, так і “сціслым канспектам будучай больш разгорнутай рэчы, яе першай апрабацыяй. На аповесць, раман трэба патраціць месяцы і гады, але думку, якая пазней будзе пакладзена ў іх аснову, можна выказаць і ў апавяданні... Аповяданне – і стартавая пляцоўка для больш развітай эпічнай формы: аповесці, рамана, і самастойны твор” [3 с. 164].

Сапраўды, вельмі часта апавяданні І. Навуменкі дапісваліся, пашыраліся і пераўтвараліся ў вялікую эпічную форму з больш складанай кампазіцыйнай будовай – аповесць ці раман. Так, напрыклад, са слоў пісьменніка вядома, што яго твор “Будка нумар 16”, які задумваўся як апавяданне, доўгі час дапрацоўваўся і ў выніку перарос у раман “Сасна пры дарозе” [1, с. 3].

Многія літаратурныя крытыкі, вызначаючы агульныя ўласцівасці творчай манеры пісьменніка, засяроджваюць сваю ўвагу на разглядзе асобных аспектаў паэтыкі яго апавяданняў, акрэсліваюць кола сацыяльных, этычных і філасофскіх праблем, якія складаюць аснову ідэйна-эстэтычнага зместу яго тэкстаў. Літаратуразнаўца В.П. Жураўлеў адзначаў, што “відавочную і прыцягальную мастацкую адметнасць і сілу раннім апавяданням і аповесцям І. Навуменкі ў вельмі многім надае глыбокае аўтарскае веданне ўзроставых духоўна-псіхалагічных магчымасцей сваіх герояў і высокапрафесійнае раскрыццё, выяўленне гэтага юнацкага патэнцыялу духоўнасці ў канкрэтных жыццёвых абставінах” [4, с. 17].

Апавяданням І. Навуменкі ўласціва аўтабіяграфічнасць, бо сам аўтар, будучы семнаццацігадовым юнаком, асабіста зведаў цяжкасці і горыч вайны. Пра свае першыя апавяданні “Сямнаццатай вясной”, “Сідар і Гараська” і “Эх, махорачка...”, якія былі надрукаваны ў 1955 годзе, мастак слова распавядаў наступнае: “Сюжэтная лінія ў іх аўтабіяграфічная ці блізкая да аўтабіяграфіі. Зразумела, быў і домysel. Я пісаў пра людзей, якіх ведаў, – пра даваеннае пакаленне. А яно вельмі цікавае. Сваіх равеснікаў я бачыў у школе, на вайне, у падполлі. З нашага дзясятага класа на фронт пайшло шаснаццаць чалавек, а вярнулася чацвёрка. Нас засталася вельмі мала, народжаных у сярэдзіне дваццятых гадоў. Гэтае пакаленне вызначаецца цэльнасцю характару. Мне яно асабліва падабаецца сваёй рамантыкай, марай пра подзвіг, цнатлівасцю і чысцінёй” [5, с. 140].

Агульнавядома, што тэма Вялікай Айчыннай вайны з’яўлялася скразной ва ўсёй творчай спадчыне айчыннага мастака слова. Трэба адзначыць, што ўжо першыя апавяданні народнага пісьменніка Беларусі мелі свой адметны характар у раскрыцці гэтай тэмы. Нягледзчы на тое, што яна далёка не новая і вялікая колькасць пісьменнікаў звярталася і працягваюць звяртацца да яе і па сённяшні дзень, Іван Якаўлевіч здолеў адлюстраваць вайну ў сваіх творах адметным і непаўторным чынам. Адказ на пытанне, у чым жа заключаецца мастацкая адметнасць выяўлення вайны ў творах І. Навуменкі, найбольш выразна сфармуляваў даследчык беларускай літаратуры В. П. Жураўлеў: “На шырокім, неабсяжным плацдарме ваеннай тэмы найперш менавіта яму ўдалося адкрыць і па-свойму, у наватарскім рэалістычным і лірыка-рамантычным ключы раскрыць унутраны свет учарашніх юнакоў-школьнікаў, якім па волі абставін давялося стаць удзельнікамі самай вялікай і крывавай вайны і многім з якіх не суджана было вярнуцца пад дах бацькоўскіх хат” [4, с. 16].

Гэтай жа думкі прытрымліваецца і англійскі літаратуразнаўца Арнольд Макмілін: “Шматлікія з апавяданняў і аповесцяў Івана Навуменкі апісваюць пачуцці і вопыт пакалення маладых людзей, якія сталі дарослымі падчас нямецкай акупацыі. У творах Івана Навуменкі праяўляюцца элементы лірычнага і рамантычнага стылю, але з рэалістычнымі і чулымі адносінамі да разгубленых эмоцый маладых людзей, сталеючых у смутных і трывожных абставінах жыцця пад акупацыяй ворага” (*тут і далей пераклад з англійскай, рускай моў – К. М. Чароты*) [6, р. 144].

Празаік пачаў распрацоўку сваёй “уласнай” тэмы пра пакаленне семнаццацігадовых, што не пакарылася і змагалася супраць ворагаў падчас вайны, творамі, якія ўвайшлі ў зборнік “Сямнаццатай вясной” (1957). Крытыка добразычліва сустрэла гэтую кнігу, адзначыўшы, што “З першых крокаў у літаратуры Іван Навуменка звярнуў на сябе ўвагу чытача свежым словам пра простага чалавека, шчырасцю інтанацый, тонкім лірызмам у спалучэнні з мяккім дасціпным гумарам...” [7, с. 5]. Як сцвярджае С. С. Лаўшук, “пры адборы апавяданняў у зборнік улічваліся не толькі сюжэтная фактура, але і іх стылёва-выяўленчыя асаблівасці” [8, с. 636]. У апавяданні, якое дало назву ўсяму зборніку, ён бачыць наватарства І. Навуменкі ў тым, што дзеля большай выразнасці пры паказе героікі Вялікай Айчыннай вайны аўтар выкарыстаў спалучэнне выяўленчых прыёмаў, якое “ў тагачаснай савецкай літаратуры сустракалася надзвычай рэдка”: “апавяданне ад імя “я-героя”, “падкрэсленая экзальтаванасць, самакрытычная іранічнасць ... споведзі героя” [8, с. 636].

Прадэманстраваць гэта спалучэнне выяўленчых прыёмаў можна наступнымі фрагментамі: “Мы лічылі сябе баявой групай, і на гэта былі ўсе падставы. На нашым узбраенні ўжо быў вінтовачны абрэз, дзве лімонкі з капсулямі, з паўпуда аманалу і кавалак бікфордавага шнура. Мы былі заклапочаны планами далейшага ўзбраення і ў хуткім часе збіраліся аб’явіць германскаму фашызму бязлітасную вайну” [9, с. 130]; “Адным словам, на нашу агульную думку, усе мы ўчатых былі добрымі хлопцамі. Мы ні разу не паддаліся на прыманку маладосці, не пайшлі танцаваць, не зналіся з дзяўчатамі. Мы рыхтавалі з сябе барацьбітоў, бязлітасных, мужных, зацятых. І хоць на зямлі была вясна, хоць так прывабна расцвітаў бэз, мы трымаліся стойка, адкладваючы сардэчныя справы на час пасля вайны” [9, с. 131]; “Першым здрадзіў нашай агульнай справе я. У гэты час, калі ішла вайна і калі там, на фронце, паміралі сапраўдныя героі,

я, чалавек, які не зрабіў у жыцці яшчэ ніводнага подзвігу, закахайся самым ганебным чынам” [9, с. 131].

Падкрэсленая экзальтаванасць, іранічнасць уласцівы і другому апавяданню, якое ўвайшло ў зборнік “Сямнаццатай вясной”, – “Трое з зялёнай будкі”. Хоць тут ужо аповед і не вядзецца ад імя “я-героя”, але апавядальнікам выступае равеснік галоўнага героя з апавядання “Сямнаццатай вясной”, пра што можна зрабіць выснову, мяркуючы па яго поглядах на жыццё, успрыманні рэчаіснасці, ацэнках людзей і падзей. У апавяданні “Трое з зялёнай будкі” размова ідзе пра маладога хлопца Сашу Пеціка, які да вайны працаваў загадчыкам цырульні. Ён просты, непрыкметны малады хлопец, які “не цягне” на героя, а дзяўчына Віка, у якую Саша закахайся, “мала сказаць, што ... невысока ставіла Пецікаву пасаду, яна проста насміхалася з Пеціка” [9, с. 139]. Пра ўзрост апавядальніка можна меркаваць па наступных яго заўвагах: “Ёй, мабыць, падабаліся лётчыкі, лейтэнанты – розныя героі. А што гераічнага мог зрабіць Пецік са сваімі нажніцамі і брытвай?” [9, с. 139].

Зусім іншым паўстае апавядальнік, калі кажа пра прычыну судзімасці героя. Толькі сталы мужчына так іранічна мог растлумачыць, што адбылося: “У Пеціка выявілі нястачу цэлых чатырох літраў адэкалону “Бэз”. Тут ужо крымінальны кодэкс ніколі не хацеў лічыцца з тым, што па шчырасці сваёй душы Пецік асвяжаў твары кліентаў звыш усялякіх норм, зацверджаных прэйскурантам” [9, с. 140].

Пецік вярнуўся ў мястэчка ў пачатку трэцяга года вайны і, дзякуючы сваёй судзімасці, у зялёнай будцы адкрыў цырульнію з дазволу нямецкага каменданта. Гэты ціхі і непрыкметны юнак здзяйсняе падрыў нямецкага эшалона і знікае. Вяртаецца ён ужо толькі пасля вайны “на вайскавай машыне” і “ў вайскавай форме”.

У апавяданні “Эх, махорачка...” такія ж семнаццацігадовыя хлопцы, як і ў апавяданні “Сямнаццатай вясной”, прыйшлі ў партызанскі лагер, дзе робяць свой пасільны ўнёсак у агульную справу змагання супраць фашыстаў. Галоўным заданнем героя-апавядальніка з яго сябрам Цішкам Драздом з’яўляецца наладжванне сувязі з падпольнымі групамі. Разам з партызанам Апанасам Мядзведзькай, які да вайны працаваў машыністам, а ў партызанскім атрадзе стаў падрыўніком, маладыя хлопцы рыхтуюцца да хуткага прыходу Савецкага войска і мараць хутчэй вярнуцца да мірнага жыцця.

Матэрыялам для напісання апавяданняў І. Навуменкі служылі падзеі, якія былі асабіста перажыты або ўбачаны аўтарам: “Маё пакаленне (нарадзіўся я ў 1925 годзе) было сведкам і ўдзельнікам такой грандыёзнай падзеі, як Вялікая Айчынная вайна... Вось гэта – галоўная падзея ў маім жыцці. Я ўдзельнічаў у падпольных справах, быў у партызанах, быў на фронце... Тут нават каб не меў ніякіх літаратурных здольнасцей, трэба было расказаць аб перажытым” [10, с. 5]. Пісьменнік браў з уласнага жыцця, з рэальнай рэчаіснасці і тэмы, і ідэі, і чалавечыя характары. Аднак ён не проста апісваў усё гэта ў сваім мастацкім творы, а пераасэнсоўваў у адпаведнасці са сваімі поглядамі, эстэтычным ідэалам, перапрацоўваў свае жыццёвыя назіранні з дапамогай творчага вымыслу, фантазіі. Творчы вымысел дапамагаў пісьменніку “вылучыць найбольш істотнае, важнае, самае характэрнае, каб паказаць не толькі тое, што было ў жыцці, але і тое, што магло быць, магло адбыцца” [2, с. 88]. Акрамя таго, Іван Якаўлевіч у творы заўсёды выяўляе сваю актыўную жыццёвую пазіцыю: нешта сцвярджае, а нешта і адмаўляе. Пісьменнік у сваіх творах выказвае свае ўяўленні аб тым, якім павінна быць жыццё, імкнецца данесці да чытача свае грамадскі і эстэтычны ідэалы.

У сваіх апавяданнях на ваенную тэму пісьменнік займаўся пошукам адказаў на пастаўленыя вайной пытанні аб магчымасці чалавека застацца гуманым у жорсткіх абставінах кровапраліцця, захаваць свой духоўны і маральны воблік. Асаблівая цікавасць у Івана Якаўлевіча была да партызанскай тэматыкі і падпольнай дзейнасці на акупіраванай тэрыторыі Беларусі. І гэта натуральна, бо менавіта ў такіх сітуацыях чалавеку найчасцей прыходзіцца разлічваць толькі на свае сілы, рабіць складаны выбар. Пісьменнік даволі глыбока і шматпланава паказаў жыццё народа падчас акупацыйнага рэжыму, зараджэнне партызанскага руху на тэрыторыі Беларусі яго ўнесак у агульнанародную справу вызвалення ад нямецкіх захопнікаў: “І. Навуменка з вялікай псіхалагічнай дакладнасцю перадае нюансы, уласцівыя пачатку такога змагання” [11, с. 695].

І. Навуменка ў сваіх апавяданнях для раскрыцця характару вобразаў-персанажаў актыўна карыстаецца мастацкімі сродкамі, у якасці якіх даволі часта выступаюць розныя кампаненты і дэталі прадметнага свету: пейзаж, партрэт, інтэр’ер. Акрамя таго, вельмі важнымі кампанентам у фармаванні мастацкага малюнку ў апавяданнях народнага пісьменніка Беларусі з’яўляюцца пачуцці, перажыванні героя. Пры гэтым успрыманне персанажа як характару не абавязкова мае патрэбу ў разгорнутай структуры вобраза. Даволі

часта для індывідуалізацыі і тыпізацыі герояў сваіх апавяданняў пісьменнік карыстаецца толькі адным альбо некалькімі мастацкімі сродкамі, якія ў пэўнай камбінацыі і выяўляюць іх адметнасць.

Яшчэ адна асаблівасць твораў І. Навуменкі – гэта дастаткова рэдкае выкарыстанне тропай і стылістычных фігур. Айчыны даследчык літаратуры А. Яскевіч сцвярджае, што “спецыяльнымі выяўленчымі сродкамі – тропамі і фігурамі... карыстаецца рэдка... ўвесь сакрэт яго моўнага майстэрства – у рабоце над простымі нейтральнымі словамі...” [12, с. 3].

Характэрнай рысай як апавяданняў, так і ўсіх твораў іншых жанраў І. Навуменкі можна лічыць майстэрскае апісанне малюнкаў прыроды. Яго з поўным правам можна лічыць майстарам пейзажаў. Пейзаж арганічна ўваходзіць у вобразную сістэму твораў мастака слова, з’яўляючыся адным з галоўных сродкаў мастацкай выразнасці. І гэта невыпадкова, бо сваім літаратурным настаўнікам ён лічыў Якуба Коласа: “...з беларускіх пісьменнікаў на мяне, відаць, найбольш уплываў Колас. Я і цяпер лічу, што стыль Коласа – гэта стыль будучага... Яго проза эмацыянальная, ёмістая сэнсава, шматпластовая...” [10, с. 4].

Народны пісьменнік Беларусі чэрпаў сваё натхненне з малюнкаў прыроды. Прыгожы пейзаж ён ставіў на адзін узровень з цікавым выпадкам і здарэннем, якія звычайна і становяцца асновай твора: “Мне пейзажныя малюнкi, мясціны навеялі асабліва многа твораў. Потым я ўжо сяліў герояў сваіх у гэтыя мясціны” [13, с. 179].

Карціны прыроды ў яго апавяданнях маюць разнастайнае ідэйна-мастацкае значэнне. Пейзаж у апавяданнях Івана Якаўлевіча можа выконваць ролю апісання месца дзеяння, абстаноўкі, у якой адбываюцца падзеі, а можа выяўляць думкі, настроі, пачуцці, перажыванні аўтара або герояў (быць сугучным з ім або на кантрасце). “Для мяне апавяданне – не падзея, не факт, нават не сюжэт (сюжэт знойдзеца). Важна адчуць! Адчуць тую мясціну альбо той пейзаж, які запомніў, палюбіў, а потым ужо навязвацца – ці тое, што было асабіста, ці прыдумаецца нешта” [14, с. 5].

Так, у апавяданні “Сямнаццатай вясной” пісьменнік паказвае сваіх герояў на фоне ціхай і спакойнай вясенняй прыроды, якая толькі прачынаецца пасля зімы: “Мая сямнаццатая вясна была вельмі багатай на кветкі, на цеплыню, на тыя цудоўныя дні, калі, здаецца, сама зямля спявае песню сонцу, жыццю, высокаму сіняму небу. Даўно ўжо з усіх кветак я найбольш палюбіў бэз. Бэз расцвітаў якраз

у час нашых школьных экзаменаў. Букет ружова-сініх кветак заўсёды стаяў на сталe, засланым чырвоным абрусам...” [9, с. 129].

Такая цудоўная вясна павінна была б дабратворна ўплываць на душу і пачуцці лірычнага героя. Але, нягледзячы на цеплыню і незвычайную прыгажосць наваколля, радасці ў душы галоўнага героя няма: “Але бэз у гэтую вясну на першым часе не хваляваў мяне і не радаваў зусім...” [9, с. 129]. І гэта зразумела – ідзе вайна. Прырода знаходзіцца на кантрасце з настроем галоўнага героя. З дапамогай менавіта такога прыёму і ажыццяўляецца ўзмацненне драматызму мастацкага выкладу.

Даследчык спадчыны пісьменніка С. С. Лаўшук сцвярджае, што, у параўнанні з іншымі апавяданнямі Івана Якаўлевіча, творы “Вальс кветак” (1965) і “Іван ды Мар’я” (1972) “вылучаюцца на агульным фоне больш высокім градусам перажыванняў. ... У гэтых апавяданнях тая тонкасць і выразнасць мастацкага пісьма, якая была дасягнута ў ранейшых творах дзеля абмалёўкі прыроды, дэманструецца аўтарам ужо дзеля перадачы душэўных станаў, іх настрояў і выяўляецца ў глыбіні і складанасці псіхалагічнага аналізу” [8, с. 645].

У апавяданні “Вальс кветак” ідэйна-мастацкае значэнне пейзажа, у прыватнасці падрабязнае апісанне возера, якое знешне здаецца спакойным, але глыбока на дне ў яго нябачна б’юць са дна крынічкі, з’яўляецца не столькі фонам, на якім разгортваецца дзеянне, колькі службыць дзеля перадачы душэўнага стану і настрою галоўнага героя апавядання. Кастравіцкі пры ўсім сваім знешнім спакоі ўнутры перажывае вялікія пакуты “ў душы, у сэрцы як бы парвалася вельмі важная струна” [9, с. 395]. У яго душы таксама як у возера, нябачна білі крынічкі: смутак, трывога, рэўнасць. Галоўнага героя гэтага апавядання “ў апошні год агортвала хваля беспрычыннага суму” [9, с. 395]. Незразумелая абьякавасць да яго жонкі давала Кастравіцкаму падставу для думкі, што яна яго больш не любіць, а можа, нават здраджвае яму з іншым мужчынай: “Возера сапраўды было цудоўнае – вялізнае сярэбранае люстра ў зялёнай аправе сасновых бароў... вада была халодная і празрыстая, як ранішняя раса; у возера ўпадала толькі маленькая рачулка, адна яна не магла яго напаіць, але ўзровень не паніжаўся нават у гэты спякотлівы месяц, калі мялеюць буйныя рэкі. Кастравіцкі без роспытаў здагадаўся аб прычыне: возера паілі крыніцы, яны, відаць, нябачна білі з дна, таму вада была такая празрыстая і мала награвалася. Пацверджанне здагадкі ён хутка ўбачыў на ўласныя вочы: дзве крынічкі, адна ля другой побач, струменілі і на пячаным беразе” [9, с. 395].

У апавяданні “Іван ды Мар’я” для адлюстравання страсцей, якія паступова нарастаюць у душах герояў, на працягу ўсяго твора паралельна падаецца падрабязнае апісанне навальніцы, якая ўзмацняецца. У самым пачатку твора будучую непагоду прадказвае толькі тое, што “Спёка апала, хоць досыць яшчэ душна і млосна. Відаць збіраецца на дождж” [9, с. 576]. Паралельна з надыходзячай навальніцай у прыродзе, набліжаецца бура і ў жыцці маладой кватаранткі Валі, якая збіраецца замуж за настаўніка, які “скончыў інстытут, і яго дырэктарам ставяць” [9, с. 579], але адразу становіцца зразумела, “што дзяўчына яго не любіць” [9, с. 579]. А навальніца ўсё набірае моц, і ўжо “скачуць у акне зырккія водбліскі маланак” [9, с. 580]. Адначасова нарастаюць страсці і ў душы дзяўчыны. Да яе прыходзіць Адам, хлопец, якога на самой справе кахае Валя, але ж які “не хоча ці не можа ён яе браць, калі ідзе за другога” [9, с. 581]. У акне па-ранейшаму “мігаюць частыя бліскаўкі. Размова там, на лавачцы, узбуджаная” [9, с. 581].

Героіня твора, старая бабуля Мар’я, пачынае ўспамінаць і пра сваю “навальніцу”, якая напаткала яе ў сямнаццаць гадоў: як “ноч у ноч лятала яна да Хведзькі... не ведала яна, тады яшчэ дзеўка, што любоў з салдатам, ды яшчэ ў вайну, нічога добрага не прынясе, скончыцца пакутай” [9, с. 581]. Так і адбылося, бо Хведзька не вярнуўся жывым з вайны, а Іван “усе дваццаць гадоў, якія з ім пражыла Мар’я, не мог ёй дараваць Хведзьку... у сельсавет, каб запісацца, прызнаць законнай жонкай, так і не звадзіў” [9, с. 583]. Навальніца сціхла, а разам з ёй Валя “знікла разам з кавалерам і чамаданами” [9, с. 584].

У некаторых выпадках пейзаж яшчэ надае апавяданням І. Навуменкі своеасаблівы “музычны настрой”. Менавіта гэтую “музыку” аўтар лічыў сутнасцю сваіх твораў: “Пейзажны малюнак, які заўсёды выклікае пэўны музычны настрой... Літаратура ў яе першааснове не так далёка стаіць ад музыкі. Паэзія адразу нясе нейкую мелодыю, але ж і проза мае мелодыю, і проза мае ўнутраную музыку. І ў дадзеным выпадку пісьменнік тут як бы пасрэднік, медыятар. Ён недзе ў прыродзе ўбачыў, адчуў пэўны музычны настрой і перадаў яго ў сваім творы. Вось так, непасрэдна... гэта музыка не нейкая старонняя, нейкая там аранжыроўка, – гэта сутнасць твора” [9, с. 179].

Менавіта “музыка” альбо “музычнасць” уласціва як апавяданням, так і аповесцям І. Навуменкі. У сваім інтэрв’ю “Как земля поёт...” мастак слова разважаў на гэтую тэму: “Я лічу, што

творчасць пачынаецца з музыкі. Яна гучыць у свядомасці, як намёк на гармонію або драму, якія пісьменніку трэба будзе раскрыць словам. Апавяданне, напрыклад, для мяне пачынаецца з пэўнага рытму, настрою, якія перадаюць дух эпохі” [15, с. 6].

Як ужо адзначалася, І. Навуменка ў сваіх апавяданнях для раскрыцця характару сваіх вобразаў-персанажаў актыўна карыстаўся такім мастацкім сродкам, як партрэт. Паводле беларускага тэарэтыка літаратуры В. П. Рагойшы, “партрэт – апісанне знешняга выгляду, адзення, рухаў, позы літаратурнага персанажа, – адзін з галоўнейшых сродкаў індывідуалізацыі і тыпізацыі вобраза персанажа” [16, с. 227]. Пры дапамозе партрэта “можа выяўляцца індывідуальнасць героя, яго сацыяльная і нацыянальная прыналежнасць, духоўны свет, псіхалогія і г. д.” [2, с. 114]. І гэтым інструментам для стварэння вобразаў-персанажаў па-майстэрску карыстаўся ў апавяданнях І. Навуменкі. Партрэты ў яго апавяданнях разнастайныя. Але, часцей за ўсё, праяўка падае яго не цалкам, а толькі асобныя штрыхі, якія індывідуалізуюць яго персанаж.

У якасці прыклада можна прывесці апісанне персанажа апавядання “Эх, махорачка” Апанаса Мядзведзкі: “У сваім зялёным нямецкім шынялі і авечай кучомцы з чырвонай стужкай ён, гэты дзядзька, быў вельмі смешны. Але мы не смяліся з яго ўбору... – ён быў чалавек геройскі... [9, с. 72].

Дзівакаватым касцюмам Апанаса Мядзведзкі, які не зусім адпавядае таму, як павінен выглядаць “чалавек геройскі”, праяўка намякае, што гаворка ідзе пра чалавека цікавага і незвычайнага і пра што чытач даведаецца больш падрабязна пазней.

У некаторых з апавяданняў Івана Якаўлевіча толькі адна знешняя дэталёў у партрэце персанажа можа стаць ключом для разумення таго, што на самой справе адбываецца ў творы, хто вораг, а хто герой. Падобнае мы назіраем у апавяданні “Трое з зялёнай будкі”. Апісваючы аднаго з герояў, аўтар заўважае: “У Цішкі на верхняй губе рос толькі рэдзенькі пушок, але ў цырульню ён завітваў кожны дзень” [9, с. 143]. Гэта вымушае чытача задумацца над пытаннем: навошта хлопец, у якога над верхняй губой рос толькі рэдзенькі пушок ходзіць у цырульню штодня? Можа, у яго ёсць нейкія тайныя справы з загадкамі цырульні Сашай Пецікам? У канцы твора становіцца зразумелым, што Цішка быў падпольшчыкам.

У апавяданнях на ваенную тэму І. Навуменкі каханне – гэта найвышэйшая ўзнагарода за подзвіг. А партрэт каханай дзяўчыны абавязкова малюецца аўтарам рамантычна-ўзнёсла. Каханая дзяўчына

не можа быць падобнай да астатніх дзяўчат, яна абавязкова павінна быць незвычайнай, асаблівай, незямной: “У белай сукенцы, з белым капялюшыкам на галаве, яна мне адразу кінулася ў вочы. Яна была зусім непадобная да дзяўчат, якіх я сустракаў дагэтуль. Трымалася яна смела, незалежна і, шчабечучы нешта вясёлае, звонка смялася. Я ўбачыў белую тоненькую дзяўчыну і ў першы вечар, і ў другі, і ў трэці. І ўвесь час яна была вясёлая, смялася” [9, с. 131].

Важную ролю пры апісанні знешняга выгляду дзяўчыны адыгрывае белы колер, які, як вядома, сімвалізуе не толькі знешнюю, але і ўнутраную чысціню і нявіннасць. Нездарма ж менавіта ў сукенку белага колеру павінна быць апранута нявеста. Стася апранутая ва ўсё белае: сукенку, капялюшык, а ў сваіх руках трымае менавіта белыя кветкі. Аўтар параўноўвае яе з “цудоўнай белай птушкай” [9, с. 132]. Чытач адразу адчувае, што такая “белая”, “чыстая” дзяўчына не можа быць адмоўным персанажам, служыць немцам і здраджваць сваёй радзіме. І ў самым канцы твора гэтая здагадка знаходзіць пацвярджэнне. Стася, якая вымушана падчас акупацыі працаваць у аптэцы, дапамагае падпольшчыкам, рызыкуючы ўласным жыццём.

Яшчэ адным мастацкім сродкам, які выкарыстоўваў пісьменнік, з’яўляецца інтэр’ер. Ён сустракаецца ў творах народнага пісьменніка Беларусі не так часта як, напрыклад, пейзаж ці партрэт. Апісанне ўнутранага ўбранства памяшканняў, прадметнага свету з’яўляецца больш характэрным для аповесцей і раманаў І. Навуменкі і служыць для максімальнага раскрыцця характараў вобразаў-персанажаў. Але, хоць і рэдка, апісанне інтэр’еру знаходзім і ў апавяданнях. Напрыклад, у апавяданні “Эх, махорачка” аўтар малюе перад чытачом унутранае ўбранства шалаша Апанаса Мядзведзкі, якое больш дэтальна характарызуе вобраз майстра падрыўной справы: “У дзядзькавым шалашы ляжалі розныя прычындалы падрыўной справы: жаўтаватыя шашкі толу, скруткі бікфордава шнура, мяшчкі сухога пяску, узятага з чыгуначнага насыпу” [9, с. 73].

Завяршаючы аналіз апавяданняў, яшчэ раз адзначым: жанр апавядання, у якім актыўна і плённа працаваў пісьменнік на пачатковым этапе сваёй літаратурнай дзейнасці, прывабліваў творцу сваёй сцісласцю, здольнасцю адгукацца на самыя актуальныя і важныя запыты часу. Яго творы “Сямнаццатай вясной”, “Іван ды Мар’я”, “Эх, махорачка...”, “Трое з зялёнай будкі”, “Вальс кветак”, “Верасы на выжарынах” спалучаюць у сабе лаканічнасць формы з асаблівай насычанасцю зместам, стройнасцю будовы, багаццем і выразнасцю моўна-выяўленчых сродкаў, што дазволіла мастаку

слова раскрыць вельмі значныя з’явы жыцця, складаныя чалавечыя характары. Апавяданне разглядалася пісьменнікам не толькі як самастойны жанр, але і ў якасці “сціслага канспекта” для больш развітай эпічнай формы: аповесці альбо рамана. Разам з тым, І. Я. Навуменка па праву лічыцца майстрам апавядання.

Спіс выкарыстаных крыніц

1 Навуменка, І. Вяртанне ў маладосць / І. Навуменка; інтэрв’ю правяла М. Старых // Чырвоная змена. – 1975. – 16 лют. – С. 3.

2 Лазарук, М. А. Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў : дапаможнік для настаўнікаў / М. А. Лазарук, А. Я. Ленсу. – Мінск : Нар. асвета, 1983. – 191 с.

3 Науменко, И. Из реки по имени факт : [интервью Г. Синенко с И. Науменко] / И. Науменко // Неман. – 1984. – № 9. – С. 159–164.

4 Жураўлёў, В. П. На сумежжы мастацкай і літаратуразнаўчай думкі / В. П. Жураўлёў // Творчасць Івана Навуменкі : славянскі, еўрапейскі, сусветны кантэкст : матэрыялы Рэсп. навук. канф. (да 85-годдзя з дня нараджэння народнага пісьменніка Беларусі акадэміка І. Я. Навуменкі), Мінск, 16 лют. 2010 г. / Ін-т мовы і літ. ім. Я. Коласа і Я. Купалы НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2010. – С. 15–27.

5 Навуменка, І. Я – за рамантыку / І. Навуменка; гутарку вёў А. Гардзіцкі // Маладосць. – 1968. – № 10. – С. 140–142.

6 McMillin, A. Belarusian Literature in the 1950s and 1960s : release and renewal / A. McMillin. – Köln ; Weimar ; Wien : Böhlau, 1999. – 315 p.

7 Крышталь, В. Суровыя шляхі юнацтва / В. Крышталь // ЛіМ. – 1963. – 20 жніўня. – С. 3.

8 Лаўшук, С. Да выдання 10-томнага Збору твораў Івана Навуменкі / С. Лаўшук // Навуменка, І. Збор твораў : у 10 т. / І. Навуменка ; падрыхт. тэкстаў, камент., паслясл. І. Шаладонава ; прадмова П. Навуменкі ; пасляслоўе С. Лаўшука. – Мінск : Маст. літ., 2012. – Т. 1 : Апавяданні, 1954–1972 ; Нарысы, 1946–1955. – С. 621–662.

9 Навуменка, І. Збор твораў : у 10 т. / І. Навуменка ; прадм. П. Навуменкі, падрыхт. тэкстаў, камент., паслясл. І. Шаладонава, паслясл. С. Лаўшука. – Мінск : Маст. літ., 2012. – Т. 1 : Апавяданні, 1954–1972 ; Нарысы, 1946–1955. – 766 с.

10 Навуменка, І. Літаратура – гэта самапазнанне / І. Навуменка; інтэрв’ю правёў У. Анісковіч // ЛіМ. – 1979. – 28 верас. – С. 4–6.

11 Васючэнка, П. Иван Навуменка / П. Васючэнка // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – Т. 3. – С. 689–713.

12 Яскевіч, А. Почырк пісьменніка / А. Яскевіч // ЛіМ. – 1958. – 4 чэрв. – С. 3.

13 Навуменка, І. Я. Збор твораў : у 10 т. / І. Я. Навуменка ; падрыхт. тэкстаў, камент. і паслясл. Н. Пыско. — Мінск : Маст. літ., 2017. — Т. 10 : П'еса, вершы, інтэрв'ю, анкеты, выступленні, водзвывы на дысертацыі, некралогі, аўтабіяграфія, успаміны, дзённікавыя запісы, лісты. — 989 с.

14 Навуменка, І. Давайце верыць у чалавека / І. Навуменка ; гутарку падрыхтаваў да друку М. Чэмер // ЛіМ. — 1996. — 19 ліп. — С. 5, 12.

15 Науменко, И. Как земля поет / И. Науменко; беседу вела Г. Грибовская // Литературная газета. — 1981. — 16 дек. — С. 6.

16 Рагойша, В. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах : дапаможнік / В. Рагойша. — Мінск : Беларус. Энцыкл., 2001. — 384 с.

This article confirms the idea that at the initial stage in the literary work of I. Navumenka the central place was occupied by the genre of a short story, which attracted the writer with its brevity, the ability to respond to the most pressing and important requests of the time. The short story was considered by the writer not only as an independent work, but also as a "brief summary" for a novel.

УДК 821.161.3'04.09+821.131.1'04.09

У. І. ЧАРОТА

г. Мінск, ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі»

РЭЦЭПЦЫЯ ІТАЛЬЯНСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ Ў БЕЛАРУСІ (XVI–XVIII СТСТ.)

У артыкуле разглядаецца рэцэпцыя твораў Франчэска Петраркі, Батыста Мантуана, Джавані Бакача, Тарквата Таса і іншых італьянскіх пісьменнікаў літаратурай Беларусі ў XVI–XVIII стагоддзях.

У рамках дадзенага даклада мы вырашылі спыніцца толькі на самых цікавых і паказальных, на наш погляд, фактах рэцэпцыі італьянскай літаратуры ў Беларусі ў XVI–XVIII стагоддзях.

Перш за ўсё італьянска-беларускія культурныя ўзаемасувязі гэтага перыяду адбываліся ў рамках асветы і непасрэдна праз тых беларусаў, якія атрымлівалі адукацыю ў Італіі, падарожнічалі па гэтай краіне. Даследчыкі жыцця знакамітага дзеяча Вялікага княства

Літоўскага, маршалка дворнага Міхаіла Глінскага (1470–1534) адзначаюць: “Па звычаях веку ён вучыўся ў Італіі і там прыняў каталіцтва” [14, с. 103]. Акрамя яго “пры двары герцагаў Ферарскіх, у Мантуі ў палацы Ганзагаў, у Падуі, у Неапалі можна было ўбачыць Радзівілаў, Хадкевічаў, Пузынаў...” [5, с. 148]. Так, напрыклад, Фёдар Міхайлавіч Еўлашоўскі (1546–1619) у сваіх успамінах адзначаў, што яго сын Яўхім знаходзіўся ў Італіі больш за дзесяць гадоў і службыў у мантуанскага князя, разам з якім наведаў Неапаль [10, с. 49, 53, 62]. Акрамя таго, з гэтага помніка мемуарнага жанру мы даведваемся, што ў Мантуі даводзілася бываць і Андрэю Скарульскаму, які “быў членам гуртка Радзівіла Сіроткі” [10, с. 53, 106].

З беларускіх навучэнцаў італьянскіх універсітэтаў нельга не згадаць гуманіста, перакладчыка, першадрукара і філосафа Францыска Скарыну (1490–1551), які атрымаў у 1512 годзе вучоную ступень доктара лекарскіх навук у італьянскім горадзе Падуя, Міколу Гусоўскага (1470–1533), накіраванага ў складзе дыпламатычнай місіі Рэчы Паспалітай у Рым, дзе ён і напісаў “Песню пра зубра”, а таксама Сымона Буднага (1530–1583), які вучыўся ў Італіі і Швейцарыі [3, с. 177; 7, с. 12], прычым “добра валодаў лацінскай, грэчаскай, італьянскай <...> мовамі” [1, с. 73].

Але звернемся непасрэдна да фактаў.

Цяпер, на жаль, не ўсё можна як след высветліць, дакладна акрэсліць і цалкам асэнсаваць, але некаторыя факты гавораць самі за сябе.

У прадмове Ф. Скарыны да 4-й кнігі “Ездры”, “якая была ім падрыхтавана, але не выдадзена і вядома па спісу XVI ст. (на думку вучоных, зроблены са скарынінскага перакладу)”, ёсць прамое пацвярджэнне таму, што беларускі асветнік і першадрукар быў знаёмы са спадчынай італьянскага мысліцеля, пісьменніка і гуманіста Джавані Піка дэла Мірандала (1463–1494): “Пишется предмова на IV книги Ездрыны учителя. Не единому же не буди то чудно и же сии четвертыи книги Ездры межы иными Закона Божья книгами положены суть... О них измену и звлаща святыи Герасим, Исидорис и Брито, а за наших часов люди учиненыя Пикоус (делла) Мирандоула и такоже и иные мнози” [6, с. 449].

Згадаем таксама паведамленне вядомага дантазнаўцы І.Ф. Бэлзы пра фундатара Нясвіжскай бібліятэкі ў XVI стагоддзі: “Па распараджэнню прызнанага правадыра кальвіністаў Рэчы Паспалітай вялікага канцлера літоўскага Мікалая Радзівіла (Чорнага) выконваецца копія з партрэта Дантэ, замоўленага ў XV ст.

будаўнікамі кафедральнага сабора Santa Maria del Fiore ў Фларэнцыі мастаку Даменіка Мікаліна, які ўбраў паэта ў пурпур рымскіх цэзараў, паводле загаду Баніфацыя VIII дазволенага насіць толькі кардыналам. Копія гэтая ажно да пачатку XIX стагоддзя захоўвалася ў віленскім палацы Міхала Клеафаса Агінскага, які, вандруючы па Італіі пасля паражэння паўстання Касцюшкі, наведаў Равэнну, каб пакланіцца грабніцы Дантэ” [2, с. 6]. Названы даследчык мяркуе, што цікавасць прадстаўніка беларускага магнацкага роду да асобы Дантэ Аліг’еры звязана з “надзвычайна шырокім распаўсюджваннем у эпоху рэфармацыі, у тым ліку і ў славянскіх краінах” [2, с. 6] Песні XIX “Пекла”, дзе выразна выявіліся антыпапісцкія погляды італьянскага паэта. Згаданае знаёмства Мікалая Радзівіла Чорнага (1515–1565) з творчасцю італьянскага пісьменніка, хутчэй за ўсё, адбылося падчас вучобы за мяжой; магчыма таксама, што ў замежных падарожжах; але не выключана, што і ў Кракаве, калі ён быў на каралеўскай службе, а пры двары польскага караля знаходзіліся таксама саноўныя і адукаваныя італьянцы.

Нават каб згаданыя факты былі і заставаліся адзінкавымі, дык яны б усё роўна пераканаўча сведчылі, што знаёмства з італьянскай літаратурай адбылося на Беларусі яшчэ ў XVI стагоддзі. Пра гэта, з большай ці меншай факталагічнай абгрунтаванасцю, сведчаць усе даследчыкі, якія звярталіся да адпаведнай праблематыкі. Згадаем, напрыклад, меркаванне І. В. Саверчанкі: “З творчасцю заходнееўрапейскіх аўтараў эпохі Рэнэсансу ды Рэфармацыі беларускія чытачы знаёміліся не толькі праз мясцовыя выданні, але й праз выданні заходніх друкарняў, якія ў вялікай колькасці распаўсюджваліся на абшарах нашай дзяржавы <...> У асяроддзі адукаваных людзей ведалі кнігі <...> Дантэ Аліг’еры, Піка дэла Мірандола, Макіявелі ды шмат якіх іншых” [12, с. 45–46].

Важную ролю ў збліжэнні культур адыгралі таксама італьянскага паходжання архітэктары, мастакі, музыканты і педагогі, іерархі каталіцкай царквы, дыпламаты, а таксама купцы і вандроўнікі, якія траплялі на нашыя землі. Асаблівая роля ў гэтым належыць такой вельмі ўплывовай асобе, як Бона Сфорца (1494–1557). Гэтая каралева польская і вялікая княгіня літоўская, жонка Жыгімонта I Старога, бясспрэчна, адыграла значную ролю ў развіцці італа-славянскіх, у тым ліку і беларускіх, культурных сувязей.

З вялікага шэрагу непасрэдных дзеячаў асветы і культуры згадаем прапаведніка ідэй Рэфармацыі ў Вялікім Княстве Літоўскім італьянца Фаўста Соцына (Сацыні) (1539–1604) – у Польшчы ім быў

зроблены пераклад Песні XXIV “Раю” з “Боскай камедыі” Дантэ на латынь [8, с. 103], а паслядоўнікам яго вучэння, дарэчы, быў перакладчык “Евангелля” на беларускую мову Васіль Цяпінскі (1540–1604).

Цікава таксама, што настаўнікам Мялеція Сматрыцкага (1577–1633) быў грэк Кірыл Лукарыс (1572–1638) – доктар Падуанскага ўніверсітэта [3, с. 219]. Найверагодней, што гэта ён пазнаёміў беларускага пісьменніка-палеміста з набыткамі італьянскай літаратуры, у прыватнасці, з творчасцю Франчэска Петраркі (1304–1374) і Батыста Мантуана (1447–1516). Гісторык беларускай літаратуры І.В. Саверчанка прыводзіць паказальны для нас факт: “... У “Трэнас” Мялет Сматрыцкі ўключыў уласны пераклад з лаціны вершаў Франчэска Петраркі і Мантуана Баптысты, у якіх крытыкавалася папства...” [11, с. 44].

Аўтарытэтны гісторык беларускай літаратуры А.Ф. Коршунаў адзначаў, што ў XVI – першай палове XVII стст. “... у выдадзеных кнігах мясцовых аўтараў шырока папулярывалася пераважна ў выглядзе цытат творчасць заходнееўрапейскіх гуманістаў (Ф. Петраркі, Дж. Бакачю, ... Д. Саванаролы)” [3, с. 193]. І. В. Саверчанка таксама звяртае ўвагу, што беларускія публіцысты гэтага перыяду “...пры выбары эфектыўных аргументаў вельмі часта звярталіся да меркаванняў заходнееўрапейскіх аўтарытэтаў эпохі Рэнэсансу ды Рэфармацыі: <...> Дантэ Аліг’еры, Франчэска Петраркі, Піка дэла Мірандола, Макіявелі” [13, с. 165]. Прычым, важна адзначыць, што аўтары-беларусы, цытуючы творы аўтарытэтных замежнікаў, іх “каментавалі, уводзячы ў кантэкст айчынай культуры” [12, с. 46].

Вядома, што дзеяч беларускай культуры, пісьменнік і перакладчык Беняш Будны (XVI–XVII стст.) перастварыў 9 навелу з другога дня “Дэкамерона” Джавані Бакача (1313–1375) (“Аповесць суцяшальная пра купца Барнабаша” ці “Займальная гісторыя пра купца, які пусціўся ў заклад з іншым на цноту ўласнае жонкі”), якую выдавец Пётр Бластус Кміта ўключыў у 4-ю кнігу “Апафегматаў” (“Кароткія і ясныя аповесці, якія па-грэчаску называюцца “Апафегматы” (Любча, 1614 г.) [4, с. 823].

І гэта не адзіны факт рэцэпцыі творчасці Джавані Бакача беларускімі пісьменнікамі. Даследчыца творчасці заснавальніцы літаратурнага і тэатральнага салонаў у Нясвіжы, паэтэсы і драматурга Францішкі Уршулі Радзівіл (1707–1753) Ж.В. Некрашэвіч-Кароткая лічыць, што сюжэты трагедыі “Золата ў агні”(1750) і камедыі

“Каханне – дасканалы майстра”(1752) былі запазычаны з дзясятай навелы дзясятага дня і першай навелы пятага дня “Дэкамерона” Дж. Бакача адпаведна [4, с. 867–868, 872]. Княгіня дала сваю арыгінальную інтэрпрэтацыю сюжэтаў помніка італьянскай і наогул еўрапейскай навелістыкі.

У сваёй кнізе “Палата кнігапісная: Рукапісная кніга на Беларусі ў Х–XVIII стагоддзях” гісторык М.В. Нікалаеў прыводзіць звесткі пра існаванне на Беларусі рукапіснага перакладу паэмы “Вызвалены Іерусалім” Тарквата Таса (1544–1595). Пра гэта сведчаць два дакументы з архіву Літоўскай праваслаўнай кансісторыі. Ва Указе ад 1 студзеня 1830 г. з Грэка-уніяцкай калегіі ў Літоўскую грэка-уніяцкую семінарыю было сказана: “Сия Коллегия находя нужным для некоторых соображений иметь в виду перевод на словянском языке Тассовой поэмы освобожденный Иерусалим, находящийся в рукописи в книгохранилище, принадлежащем ныне Литовской Греко-униатской Семинарии...”, загадвае кнігу “на время” перадаць у Грэка-уніяцкую духоўную калегію” [9, с. 115]. З рапарта семінарыі, пасланага ў адказ (разам з запатрабаванай кнігай), вынікае, што паэма Таса была перапісана ў рукапісным зборніку пад загалоўкам “Путь к житію благочестиву всемъ Православнымъ христіянамъ, отъ многихъ святыхъ и богоносныхъ отецъ и учителей церкви святой православной Кахолической преданный, с трудом иноков общежительной обители Кутеинской изложенный и во типографію братства, православного Могилевскаго Максима Вошанки поданный року 1704”. Акрамя таго, па словах М.В. Нікалаева, “...у рапарце семінарыі паведамляецца таксама, што пераклад Тасавай паэмы ў пададзеным рукапісе не поўны; змяшчае толькі дзесяць песень...” [9, с. 115]. Хто пераклаў гэтыя песні, калі гэтая кніга трапіла ў Жыровіцкую бібліятэку, а таксама далейшы лёс яе, на жаль, невядомы.

Намі прыведзены толькі некаторыя факты, якія могуць служыць доказамі італьянска-беларускіх літаратурных сувязей у XVI–XVIII стст. Дадзеная праблема патрабуе далейшай шматаспектнай і шматвектарнай пошукавай працы, вынікам якой павінна стаць падрабязная фактаграфія, сістэматызацыя назапашаных фактаў і больш грунтоўнае іх асэнсаванне.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Ахрыменка, П. П. Старажытная беларуская літаратура : вучэбны дапаможнік для філалагічных факультэтаў вышэйшых навучальных устаноў / П. П. Ахрыменка, М. Р. Ларчанка. – Мінск : Выш. шк, 1968. – 174 с.

2 Бэлза, И. Данте и культуры славянских народов: к 700-летию со дня рождения Данте / И. Бэлза // Советское славяноведение. – 1965. – № 4. – С. 3–16.

3 Гісторыя беларускай літаратуры: старажыт. перыяд / пад рэд. М. А. Лазарука, А. А. Семяновіча. – Мінск : Выш. шк., 1985. – 336 с.

4 Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стст. : у 2 т. Т. 1. Даўняя літаратура XI–першая палова XVIII стагоддзя. – Мінск : Бел. навука, 2006. – 910 с.

5 Голенищев-Кутузов, И. Н. Славянские литературы : статьи и исследования / И. Н. Голенищев-Кутузов. – М. : Худ. лит., 1973. – С. 132–216.

6 Дарашэвіч, Э. К. Піка дэла Мірандала Джавані / Э. К. Дарашэвіч // Францыск Скарына і яго час : энцыкл. давед. / [рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1988. – С. 449.

7 Кароткі, У. Г. 3 гісторыі мастацкага слова Беларусі / У. Г. Кароткі // Старажытная беларуская літаратура : зб.: для стар. шк. узросту. – Мінск : Юнацтва, 1990. – С. 5–16.

8 Моравский, К. Данте в Польше / К. Моравский // Данте и славяне : сб. ст. – М. : Наука, 1965. – С. 95–156.

9 Нікалаеў, М. Палата кнігапісная: Рукапісная кніга на Беларусі ў X–XVIII стагоддзях / М. Нікалаеў. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 239 с.

10 Помнікі мемуарнай літаратуры Беларусі XVII ст. / уклад., уступ. артыкул і камент. А. Ф. Коршунава. АН БССР, Ін-т літ. імя Я. Купалы – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 175 с.

11 Саверчанка, І. В. Старажытная паэзія Беларусі XVI–першай паловы XVII ст. / І. В. Саверчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 252 с.

12 Саверчанка, І. *Aurea mediocritas*. Кніжна-пісьмовая культура Беларусі : Адраджэнне і ранняе барока / І. Саверчанка. – Мінск : Тэхналогія, 1998. – 319 с.

13 Саверчанка, І. В. Публіцыстычная літаратура Беларусі другой паловы XVI–XVII ст. : праблемы паэтыкі : дыс. ... д-ра філал. навук / І. В. Саверчанка. – Мінск, 2000. – 269 с.

14 Тарасаў, К. Памяць пра легенды: постаці беларускай мінуўшчыны / К. Тарасаў. – 2-е выд., дап. – Мінск : Польша, 1993. – 268 с.

The article examines the reception of works written by Francesco Petrarca, Battista Mantovano, Giovanni Boccaccio, Torquato Tasso and other Italian writers by Belarusian literature of the 16th-18th centuries.

Е. ЧЕНЧИК

г. Мелитополь,
Мелитопольский государственный педагогический
университет имени Богдана Хмельницкого

**ОСОБЕННОСТИ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ
Ю. МУШКЕТИКА**

В статье представлены особенности исторической прозы Ю. Мушкетика. Акцентируется внимание на романе «Гайдамаки». В исследовании поданы поетикальные аспекты исторического романа Ю. Мушкетика «Гайдамаки», в том числе образная структура. Делается акцент на том, что основа художественных приемов в романе Ю. Мушкетика – это выразительная реалистичность. Однако реальные события и явления со временем приобретают легендарное звучание, а иногда и гиперболизируются. Роман «Гайдамаки» Ю. Мушкетика имеет широкий этический размах в охвате событий и правдиво отображает историческую эпоху. Писатель особое внимание уделяет разработке характеров, деталей, предметности в отражении обстоятельств действительности.

Историческая проза Ю. Мушкетика интересна не только в плане интерпретации фактической истории, но и как форма реализации обобщенных моделей человеческого поведения, универсального аспекта событий. Актуальность исследования определена местом исторической прозы Ю. Мушкетика, в частности романом «Гайдамаки», в украинской литературе второй половины XX века. Обусловлено не только необходимостью ее осмысления в соответствии с современными литературоведческими требованиями, поисками новых подходов к ее изучению, необходимостью обобщения имеющихся наблюдений над творчеством писателя, но и необходимостью введения индивидуального художественного стиля Ю. Мушкетика в контексте литературоведческих представлений об украинском литературоведении XX века [6, с. 3].

Творчество Ю. Мушкетика в критике уже исследовано. Однако, нельзя утверждать тот факт, что критики единогласны в своих

исследованиях. На сегодня можно выявить ряд ученых, которые, изучив творчество Ю. Мушкетика, говорят о его правдивости или же наоборот осуждают его за столь открытые слова в художественной литературе. Нам известны такие критики, которые изучали творчество Ю. Мушкетика: Бернадская Н., Волинский К., Гуцало Е., Гуляк А., Кейда Ф., Жулинский Н., Новиченко Л., Олифиренко С., Павличко Д. и др.

Нравственные уроки исторических романов Ю. Мушкетика сводятся к утверждению простых истин. Не претендует на абсолютную новизну, скажем, мысль о том, что любое доброе дело, даже самое масштабное, начинается с хорошего человека, или вывод о необходимости активной закалки души на общественных качествах. Но писатель, словно возвращая своего читателя к источникам многовекового нравственного опыта, заново открывает, какой сложный путь проходит человек, человечество к постижению приобретенных когда-то «нематериальных» ценностей. Эту стоимость каждое поколение должно осознать самостоятельно. С этой сегодняшней необходимостью и берет начало потребности внимательнее взглянуть в прошлое, самоопределиться в потоке времени. Ведь познать что-то в прошлом – это лучше понять и себя самого, что издавна считалось самым сложным [7, с. 88].

Заметным явлением в украинской исторической прозе является роман Ю. Мушкетика «Гайдамаки». Он изображает картины героического прошлого украинского народа [9, с. 12]. Этот роман развивает основную линию, которая посвящена одному из важнейших этапов освободительной борьбы народа Украины против угнетателей. Ю. Мушкетик смело взялся за разбор этой очень сложной темы. Новаторское решение автора состояло, прежде всего, в раскрытии настоящей роли народа, который творит историю. Воспроизводя в сложном переплетении человеческих судеб, индивидуальных характеров, ход истории, романист-историк не может пройти мимо этих двух лагерей, двух миров. Воплощение с точки зрения народа особенностей борьбы является в историческом романе основой воспроизводства правды жизни, в изображении человеческих характеров [2, с. 684].

Роман «Гайдамаки» отличается широким эпическим размахом в охвате событий, и проницательным воспроизведением исторической эпохи, наконец, и определенным углублением в разработке характеров, вниманием к деталям, предметности в отражении обстоятельств действия. Герои Юрия Мушкетика – это и реальные

исторические лица, и созданные воображением писателя народные типы и характеры, воплощающие в себе или хорошее украинском начало. Здесь порой может присутствовать определенный контраст: что-то низменное, чужое, привнесенное из других краев [1, с. 3].

Одним из признаков романа «Гайдамаки» является то, что острота фабулы в нем подчиняется идеи раскрытию характера, в действии, с углублением в индивидуальную психологию героя. Лучше этот признак произведения реализуется именно в образе Гонты. Проведенная писателем линия личных взаимоотношений «нищенских атаманов» Железняк и Гонты убеждает в том, что это люди – одержимые духом, большие своими помыслами. Именно через эти образы писатель выносит на суд читателя богатый историко-информационный материал, сентенции обще этического смысла, поднимает проблему побратимства, которая во времена тоталитарного подавления личности и нации приобретала подчеркнуто злободневное звучание [5, с. 884].

Историческая основа романа «Гайдамаки» – это восстание, которое произошло в 1768 году XVIII веке. Его возглавил Максим Зализняк, а затем к нему присоединился и Иван Гонта. К сожалению восстание было жестоко подавлено, но это событие имело большое значение для Украины: произошло воссоединение большей части украинских земель, которые были долгое время разорванными искусственными границами.

Автор исторического романа сочетает в своей работе внимательного исследователя с художественной проницательностью. Одной из существенных признаков романа «Гайдамаки» является то, что острота фабулы в нем подчиняется идеи раскрытия характера, в действии, с углублением в индивидуальную психологию героя. Автор ставит героев в конфликтные ситуации, в которых наиболее полно раскрываются их характерные черты. Автор показывает, как возглавленное Железняком и Гонтой восстание на самом деле переросло в национально-освободительную борьбу. Идейным основанием которой стала национальная идея объединения Украины в единое государство [3, с. 75].

Основа художественных приемов в романе Ю. Мушкетика – выразительная реалистичность. Однако реальные события и явления временем приобретают легендарное звучание, а иногда и гиперболизируются, и в этом своеобразии романтической окраски романа [11, с. 2].

Образная система романа Ю. Мушкетика «Гайдамаки» полностью раскрыта и подробно описана. Все образы, которые автор создает в своем романе, дополняют друг друга [12, с. 5]. К сожалению, некоторые из образов не слишком удачны тем, что помимо различных фамилий, имеют одинаковые черты. В конце книги писатель, говоря о разгроме повстанцев, иногда будто забывает о Железняке, выпускает его из виду. Но нельзя относиться к автору предвзято, потому что это его второе произведение. Это шаг автора на пути к его совершенствованию. Портреты усиливают авторское изображение героев, а также их окружения, позволяют узнать о них очень много интересных фактов, которые дополняют роман. Каждый образ в романе четко продуман. Читая произведение, читатель как будто попадает в прошлое, переживает за героев, пытается понять, что двигало ими в то трудное время. Образы пейзажа, интерьера не только изображают быт, природу, но помогают раскрыть характер героев, усиливая восприятие персонажей в разных ситуациях.

В «Гайдамаках» традиционное понятие авторства едва выходит за свои границы. В данном случае можем говорить об авторе-повествователе, своеобразном толковании исторических событий, историке и художнике. Автор ставит вопросы, на которые в течение всего произведения пытается найти ответ вместе с героем этого произведения [4, с. 141].

Ю. Мушкетик не навязывает своего мнения, а позволяет читателю самостоятельно проанализировать и сделать для себя выводы, предоставляя читателю объективное изложение событий Колиивщины. Главный конфликт произведения – это восстание против поработителей народа, которое возглавил Максим Зализняк. Очень интересно показан внутренний конфликт Ивана Гонты. Гонта имеет все и не имеет духовного покоя, мучается, что предал народ, и как ведут себя господа с народом, так ведут себя с ним. Примечательно, что Ю. Мушкетик в романе творчески подошел к народной концепции гайдамаков. Прежде всего, с неисчерпаемой сокровищницы фольклорной поэзии писатель выбрал именно те произведения, образы и мотивы которых соответствуют его роману. Так, уже эпиграф к роману «Гайдамаки» «Славен казак – Максим Зализняк, славен наш Запорожье» – является доминантой идейного содержания произведения. Автор не дает широких картин подневольной жизни украинского народа. В «Гайдамаках» народная трагедия возникает из небольших реплик отдельных персонажей [8, с. 2].

«Гайдамаки» посвящены художественно-историческому осмыслению гайдаматчины – сложной части мощных национально-освободительных восстаний нашего народа против колониаторской политики Польши и России в Украину. В центре внимания Ю. Мушкетика – изображение трагического течения Колиивщины – пик гайдамацких движений и их фактическое завершение. Также присутствует формирование новой психологии вчерашних крестьян, после долгих мытарств и унижений взяли за оружие в защиту своего права на жизнь. Перед читателем проходит целый ряд персонажей, каждый из которых вполне потерпел жизненных испытаний.

Воспроизводя историческое прошлое в этом романе, автор сравнивает свою работу с первоисточниками, однако доминирует здесь фактография, а человеческая жизнь, которая представляет идею-доминанту, соотносена с современностью. Своеобразие этому произведению придает не только интерпретация неизвестных до сих пор фактов, но и умение писателя, делая возможные психологические и исторические предположения и последствий Колиивщины, показать разноаспектные связи прошлого и настоящего [13, с. 239]. Ю. Мушкетик пытается воспроизвести не только исторические события, но и передать дух эпохи, помогает понять, что побуждает людей к действию, в тяжелых ситуациях. Со страниц романа появился и исторический, и духовно-эмоциональный и мыслительный и художественный опыт нашего народа [10, с. 28].

Все конфликты, которые изображены в произведении, Ю. Мушкетик пытался хорошо раскрыть, показать героев в сложных ситуациях. Писатель пытался описать высокие душевные переживания, чувства, которые охватывают того или иного персонажа.

Кроме главного конфликта есть и второстепенные, они тесно переплетаются между собой. Второстепенные конфликты насыщают и обогащают события романа, дают полное представление о различных явлениях. В романе «Гайдамаки» присутствуют, как внешние, так и внутренние конфликты, обусловленные многочисленными факторами. Несомненно, роман «Гайдамаки» Ю. Мушкетика стал заметным явлением в украинской прозе XX века.

Список использованной литературы

1 Волинський, К. Син України: 3 міркувань про Юрія Мушкетика – людину і письменника / К. Волинський // Літературна Україна. – 1999. – № 12. – С. 3.

2 Волинський, К. Юрій Мушкетик. Історія української літератури в 2-х томах. Т. 2: Радянська література / К. Волинський. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 684–691.

3 Гуляк, А. Концепція героя в романах Ю. Мушкетика про гайдамаччину / А. Гуляк, Ф. Кейда. – Київська старовина. – 2004. – № 2. – С. 74–85.

4 Гуцало, Є. І сучасність, і історія: Юрій Мушкетик. Українське слово: Хрестоматія укр. літ. та літературної критики ХХ ст: в 3-х кн. Кн. 3./ Є. Гуцало. – К. : Рось, 1994. – С. 140–142.

5 Жулинський, М. Юрій Мушкетик. І виводив він душу з п'їтьми. Українська література: творці і твори: учням, абітурієнтам, студентам, учителям / М. Жулинський. – К. : Либідь, 2011. – С. 883–901.

6 Новиченко, Л. Історія детонує: Роздуми над новим романом Ю. Мушкетика «На брата брат» / Л. Новиченко // Літературна Україна. – 1996. – № 23–24. – С. 3.

7 П'янов, В. З високих вершин: Штрихи до портрета Ю. Мушкетика / В. П'янов // Вітчизна. – 2001. – № 9–10. – С. 87–117.

8 Павличко, Д. Погляд з глибини нації: Ю. Мушкетик / Д. Павличко // Літературна Україна. – 2009, 2 квітня. – С. 2.

9 Федоровська, Л. К. Романи Юрія Мушкетика: Літературно-критичний нарис / Л. К. Федоровська. – К., 1982. 128 с.

10 Шарова, Т. Літературний процес 20-х років ХХ століття і механізми формування політичного дискурсу / Т. Шарова // European Applied Sciences. – 2018. – №. – 2. С. 28–30.

11 Шевчук, В. Шляхи історичної прози Юрія Мушкетика / В. Шевчук // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 3. – С. 2–4.

12 Шпиталь, А. Історична проза Юрія Мушкетика / А. Шпиталь // Київська старовина. – 1999. – № 3. – С. 5.

13 Sharova, T. Самобутність та оригінальність української прози 20-30-х років ХХ ст / T. Sharova, T. Posadna // Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University. Philology Series. – 2018. – Т. 2. №69. – С. 239–242.

The article presents the features of the historical prose of Yu. Musketik. The attention is focused on the novel “Gaidamaki”. The study presents the poetic aspects of the historical novel “Gaydamaki” by Yu. Musketik, including the figurative structure. The emphasis is made on the fact that the basis of artistic techniques in the novel by Yu. Musketik is expressive realism. However, real events and phenomena over time acquire a legendary sound, and sometimes exaggerate. The novel “Gaydamaki” Yu. Musketik has a wide epic scope in the coverage of events and truly reflects the historical era. The writer pays special attention to the development of characters, details, objectivity in reflecting the circumstances of reality.

Т. ШАРОВА, С. ШАРОВ,

г. Мелитополь,

Таврический государственный
агротехнологический университет
имени Дмитрия Моторного

ИНКЛЮЗИЯ В УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ: ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ТВОРЧЕСТВО А. БАЧИНСКОГО

В статье акцентируется внимание на художественной литературе на тему инклюзии. Указываются проблемы, которые поднимает А. Бачинский в произведении «140 децибел тишины». Делается акцент на художественных особенностях произведения А. Бачинского «140 децибел тишины». Указано на композицию произведения, подается характеристика главного героя, который после автомобильной катастрофы потерял зрение и родителей. Звучит мнение о том, что инклюзия в художественном пространстве вопрос не новый, однако в настоящее время нуждается во внимательном прочтении и переосмыслении.

Вопрос современного инклюзивного художественного пространства в последнее время вызывает максимальный интерес у людей разных возрастных групп. Идет определенное переосмысление проблемы людей с ограниченными возможностями и их адаптация в социуме.

Среди значительного количества современных украинских писателей к теме инклюзии обращаются Дзвинка Матияш, Елена Осмоловская, Оксана Драчковская, Оксана Сайко, Лариса Ницой, Евгения Пирог, Оксана Радушинская, Андрей Бачинский, Ирина Мориквас и другие.

В творчестве Андрея Бачинского есть произведение, где автором делается акцент на важном вопросе инклюзии: потеря слуха. Причем этот вопрос писатель рассматривает не с позиции врожденных пороков, а приобретенных путем участия в автомобильной катастрофе главного героя. Следует акцентировать внимание на том, что творчество А. Бачинского сегодня не исследовано. Можем найти в Интернете только отзывы на прочитанное произведение писателя, причем с субъективным

мнением реципиентов. Однако, можем констатировать, что для нас интересными показались исследования и отзывы следующих лиц: Виноградов Д., Войтко А., Гищук И., Гильшанський Ю., Гнип В., Гуменюк А., Девятко Н., Зубарь П., Зебро А., Карпьяк А., Качак Т., Киприян А., Нестеренко А., Топорко К., Шаров С. и др.

А. Бачинский в произведении «140 децибел тишины» решил показать через образ Сергея, человека, который жил полноценной жизнью, радовалась и в один миг все теряет: родных, здоровье и желание жить. Главный герой становится полностью глухой, не разговаривает, оказывается в интернате, где его не понимают дети его нового окружения. Наряду с жизненной ситуацией Сергея, автор выстраивает картину, где показывает судьбу маленькой трехлетней девочки Ярины, на глазах у которой отец убивает мать. А. Федченко с болью в душе говорит о тех событиях, когда произошла трагедия в жизни Яринки: «История малой – ужасная. Когда ей было три, отец-алкоголик убил маму, сам пошел дальше пьянствовать, а Яринка просидела возле трупа всю ночь, умоляя проснуться» [16].

Исследовательница А. Федченко акцентирует внимание на другой проблеме: окружение людей с недостатками. В основном, такие дети вынуждены работать на людей, которые управляют такими как они. Подобная ситуация ставит людей с проблемами в определенную зависимость, когда действительно надо было зарабатывать деньги путем краж, попрошайничества. Однако, надо понимать, что А. Бачинский на страницах своего произведения «140 децибел тишины» показывает, что не каждому человеку удастся вырваться из определенной зависимости. Наибольшим везением Сергея было то, что к нему вернулся слух, в перспективе он должен заговорить, то есть жить полноценной жизнью и наслаждаться ею, поскольку этот недостаток не является врожденным [16].

В произведении А. Бачинского «140 децибел тишины» Сергей и Яринка чувствуют зависимость друг от друга. По мнению К. Топорко «Він не чує музику, але Вона відчуває її» [15]. Это действительно книга с глубоким смыслом, где маленькие люди решают большие проблемы. Автор заставляет читателей поставить ряд вопросов, на которые на протяжении произведения дает ответы: «Как найти себя в социуме?», «Как приспособиться к отсутствию звука?», «Как спастись от негативного влияния?», «Как помочь ближнему?», «Что делать дальше, если не понимаешь окружения?» [15]. В. Гнип также говорит о том, что автор написал книгу не на детскую тему, потому что ряд вопросов, по мнению критика являются, крайне тяжелыми: исповедь глухонемого человека, жизнь в

интернате, сиротство, нищенский бизнес [6]. Виноградов Д. в своей статье выводит главную идею произведения А. Бачинского «140 децибел тишины», которая приводит читателя к пониманию того, что люди, которые имеют определенные недостатки, не имеют возможности говорить, слышать, все равно заслуживают уважения и понимания их в социуме [2]. Автор на страницах книги говорит: «У глухих свій світ, свої порядки...» [1].

Композиционно произведение А. Бачинского «140 децибел тишины» состоит из небольшого предисловия в начале произведения, 15 разделов и эпилога:

1. Все проходит, а музыка вечна? – рассказ о родителях Сергея, которые были музыкантами и готовили его к игре на фортепиано. Из-за травмы Сергея они решают отказаться от конкурса и поехать на море, однако случилась трагедия: они оказались на железнодорожных путях под поездом.

2. Больница – Сергей в больнице. Он узнал о том, что во время аварии родители и его сестра погибли, а он полностью потерял слух, не может говорить: «У меня был абсолютный слух. А теперь – абсолютная глухота» [1]. Пройдя курс лечения после операции, он оказывается в интернате.

3. Новый дом – Жизнь Сергея в интернате. Адаптация к новым условиям существования без слуха и речи «Теперь его окружала тишина, а музыку должно заменить непрерывное переплетение пальцев, ладоней и рук перед глазами» [1]. По словам автора пребывания Сергея в интернате было для него тяжелым: «... отвернулся и сделал вид, что спит. Да и не хотелось ему говорить. Они были для него чужды. Как с другой планеты. И Сергей не хотел мириться с тем, что он теперь тоже уже инопланетный» [1]; «Чувствовал себя беспомощным, как никогда ...» [1].

Раздел 4. Витек – Жизнь в интернате для Сергея показалась слишком тяжелой. Над ним издевался воспитанник интерната Витек, который был старшим в заведении. В это время «Сергей понемногу овладевал языком жестов, но пользовался им неохотно. Был замкнутым и ни с кем не хотел общаться» [1].

Раздел 5. Яринка – появление в интернате девочки Яринки, у которой тяжелая жизненная судьба. Сергей нашел общий язык с девочкой. Однако в настоящее время «ему нравилось оставаться наедине, погрузившись в воспоминания о прошлом, наполненные шумом улицы, грохотом машин, пением птиц, звуками музыки и голосом родных» [1].

Раздел 6. А музыка вечна! – На Новый год Сергей и Ярина остались в интернате, а Николай Павлович устроил им праздник.

Именно в это время Сергей сел к фортепиано и сыграл мелодию «Парень боялся открывать глаза и продолжал играть вслепую. Не слышал музыки, но чувствовал, что пальцы все помнят и не ошибутся» [1]. Яринка прижалась к музыкальному инструменту и попросила Сергея продолжить играть, поскольку ей было очень приятно слушать мелодию.

Раздел 7. Неразлучные друзья – Сергей и Яринка стали неразлучными друзьями. Снова в интернате появился Витька с угрозами в адрес Сергея. Он заставлял его красть деньги, взяв в плен Яринку. Однако Витька был разоблачен и арестован.

Раздел 8. Разлука и побег – Яринчиного отца за примерное поведение в колонии преждевременно выпустили. Яринка должна была ехать к нему. Об этом узнал Сергей и уехал из интерната спасать ее от злого отца.

Раздел 9. Санька-глухарь – Во время путешествия в родной город Яринки, Сергей приехал не во Франковск, а во Львов. Отсутствие денег привело его к работе на Саньку-глухаря, который дал ему крышу над головой (подвальное помещение у вокзала) и кормил.

Раздел 10. Рома – Знакомство с Ромой, у которого не было рук. Сергей предложил ему после кражи денег не все отдавать хозяину. Однако, тот отказался, боясь, что они будут разоблачены и наказаны.

Раздел 11. Жизнь вокзальная – Сергей предлагает Роме убежать, однако, тот отказывается, поскольку не знает, как можно без рук существовать самостоятельно в обществе. Сергей решил самостоятельно уйти от Глухаря.

Раздел 12. Мир не без добрых людей – Знакомство Сергея с профессором во Львове. Доверие между ними и взаимопонимание. Узнав, что его хотят вернуть в интернат, он берет у профессора 500 грн. и оставляет его дом, обещая вернуть деньги: «Вибачте. Я взяв у вас 500 грн. Я не злодій. Але мушу знайти Яринку. Обіцяю колись усе віддати. Сергій» [1].

Раздел 13. Интернат – Рассказ о деятельности администрации интерната и воспоминания о Сергее.

Глава 14. Противостояние – Сергей добрался до Яринчиного села и нашел ее дом. Он долгое время наблюдал за тем, есть ли кто в доме. Когда начался пожар в доме Яринки, он решил спасти Яринку. Здесь впечатляет показ автором встречи Яринки и Сергея «Ба-а-тик! Ба-а-тик! Мій ба-атик! – безперестанку повторювала вона, міцно обіймаючи хлопця. Сергій зціпив зуби від болю, коли Яринка притислася руками до його обпеченої спини, але терпів і ніжно гладив її по голівці. Обоє плакали...» [1]. Яринка начала говорить.

Раздел 15. Снова вместе – Сергей и Яринка вернулись в интернат, где должны были представить творческий номер. У Сергея восстановился слух: «Слух у Сергія відновився практично повністю, а от говорити він так і не почав. Проте столичний лікар обнадіяв його на прощання: – Не переживай, хлопче. Якщо твій мозок зумів відновити функцію слуху, то з часом повернеться й мова!» [1].

Эпилог – выступление Яринки и Сергея на сцене. Полное понимание между подростками: «Яринка вперше в житті виходила на сцену, та ще й перед такою кількістю людей. Але страху не було – біля фортепіано на неї чекав Сергій... Коли він крадькома глянув на Яринку, її очі світилися від щастя, точно так, як на старій фотографії, точно так, як хотів Сергій...» [1].

В интервью Гуменюк А. с автором книги высказана точка зрения писателя о намерениях написания книги. Автором указано на то, что «дитяча та підліткова література повинна в кінці давати якийсь промінь світла та добра» [7]. Однако, Киприян А. акцентирует внимание на том, что в произведении А. Бачинского «140 децибел тишины» «Внутрішній світ львівського соціального дна зображено без прикрас, не залишається ілюзій і щодо майбутнього глухонімих підлітків» [13]. Правдивая история жизни Яринки легла в основу произведения А. Бачинского «140 децибел тишины». Автор действительно намеревался воссоздать социализацию глухих детей после того, как они жили в специализированном интернате [7]. Гильшанський Ю. по этому поводу говорит так: «Андрій Бачинський писав цю історію з життя» [5]. По мнению Зьобро О. «Книжка виглядає дуже правдоподібно. Це колоритна, точно описана і дуже реалістична історія» [10]. По мнению Дев'ятко Н. «у цій книзі мало вигадки. Більшість героїв мають сучасні прообрази, життєві історії трохи змінені, але справжні. Такий інтернат дійсно існує, й автор провів величезну роботу по вивченню теми. Саме такою, на мою думку, і має бути якісна психологічна проза» [8].

Во время интервью Карпьяка А. с писателем было указано, что в основе книги положена реально жизненная история, поскольку автор произведения родом из Калуша, где действительно работают два специализированных интерната для глухих детей. Там писатель увидел глухонемую девушку, которая в детстве видела жестокое отношение отца к матери: «Мені розповіли, що в дитинстві на її очах батько у п'яному угарі зарубав маму, і після того вона попала в той інтернат. Ця вся історія є в книжці, і вона правдива» [11]. Зубарь П. указывает на то, для кого предназначена книга А. Бачинского: «насправді написано не для тих, про кого йдеться в повісті. Це радше

такий собі «відкривач очей» на сувору дійсність життя не-таких дітей. Не-таких, яких бачиш щодня» [9].

По мнению Качак Т. другого фінала не могло быть, поскольку читатели должны верить в то, что каждый человек может изменить мир в лучшую сторону, найти светлый луч в жизни, тяжелые жизненные события можно пережить, преодолеть благодаря имеющейся в каждом человеке силе воли и желанию жить, открываться ближнему, дружить с друзьями [12]. А. Зебро по этому поводу говорит о том, что вопрос «не тільки в тому, що робити людині, яка виходить з інтернату, але й що робити нам, суспільству, яке не знає її особливої мови... ми можемо спробувати інтегруватися у спілкування з ними хоч якоюсь мірою» [10]. Этот вопрос сегодня в Украине изучается достаточно активно, однако, к сожалению, решение этой проблемы на сегодня отсутствует.

Гишук И. четко выводит жанр произведения А. Бачинского «140 децибел тишины»: «соціальний трилер для підлітків, у центрі якого складна проблематика життя людей із особливими потребами» [4]. С таким определением можно согласиться, поскольку для триллера характерен вызов чувств сопереживания, тревожного ожидания, волнения за положительных героев, чувство страха перед неопределенностью. Дети в подростковом возрасте могут полностью понять и переосмыслить все проблемы, которые нарушил автор. Девятко Н. указывает на то, что произведение по жанру – небольшая повесть, в которой сочетается много жизненных проблем различных слоев населения и всего социума [8]. Войтко А. акцентирует внимание на жанре социально-психологической повести, которая открывает для своего читателя мир глухих людей и ориентирована в основном на подростковую аудиторию [3]. Нестеренко А. определяет так жанр произведения А. Бачинского «140 децибел тишины» – «работа в жанре «young adult literature», акцентируя внимание на том, что взяты за такую тему было смелым шагом автора [14].

В финальной части произведения автор выводит призыв к читателям: «Но если каждый из нас посмотрит вокруг и поможет хотя бы одному ребенку, который нуждается в поддержке, то и это уже совсем не мало. Спасая одного ребенка, ты спасаешь целую вселенную» [1]. Читая подобные произведения, общество будет пытаться заботиться о людях с различными нарушениями, тем самым мир будет становиться добрее.

Список использованной литературы

1 Бачинський, А. «140 децибелів тиші». – URL : [http : // testlib.meta.ua / book / 296299/read/](http://testlib.meta.ua/book/296299/read/) (дата звернення: 29.02.2020).

2 Виноградов, Д. «140 децибелів тиші» – прорив для української літератури. – URL: <https://bokmal.com.ua/books/140-decybeliv-tyshi/> (дата звернення: 29.02.2020).

3 Войтко, О. Книга «140 децибелів тиші»: коли найголовніше – це почути голос душі. – URL: <http://velychlviv.com/knyga-140-detsybeliv-tyshi-koly-najgolovnishe-tse-pochuty-golos-dushi/> (дата звернення: 29.02.2020).

4 Гищук, І. Мати слух – не значить чути. – URL: <http://www.barabooka.com.ua/mati-sluh-ne-znachit-chuti/> (дата звернення: 29.02.2020).

5 Гільшанський, Ю. «140 децибелів тиші»: Бачинський презентував франківцям книгу про глухонімих підлітків. – URL: <http://report.if.ua/lyudy/140-decybeliv-tyshi-bachynskuj-prezentuvav-frankivcyam-knygu-pro-gluhonimyh-pidlitkiv/> (дата звернення: 29.02.2020).

6 Гніпа, В. Дитяча книжка на недитячу тему. – URL: <https://www.yakaboo.ua/kniga-140-decibeliv-tishi.html> (дата звернення: 29.02.2020).

7 Гуменюк, А. «140 децибелів тиші»: коли світло є: інтерв'ю. – URL: <http://dukhovnist.in.ua/uk/kultura/ukrajina/1214-140-detsybeliv-tyshi-koly-svitlo-ie> (дата звернення: 29.02.2020).

8 Дев'ятко, Н. Андрій Бачинський «140 децибелів тиші». – URL: <https://bookchest.livejournal.com/105679.html> (дата звернення: 29.02.2020).

9 Зубар, П. Глуха і німа голосна. – URL: <http://www.barabooka.com.ua/gluha-i-nima-golosna/> (дата звернення: 29.02.2020).

10 Зьобро, О. «140 децибелів тиші» Андрія Бачинського – інший погляд на реальність. – URL: <https://starylev.com.ua/news/140-decybeliv-tyshi-andriya-bachynskogo-inshyy-poglyad-na-realnist> (дата звернення: 29.02.2020).

11 Карп'як, О. Андрій Бачинський: я написав книжку за два тижні: інтерв'ю. – URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/11/151124_book_2015_interview_bachnyskyi_ko (дата звернення: 29.02.2020).

12 Качак, Т. «140 децибелів тиші» – більше, ніж література. – URL: <http://urccyl.com.ua/naukova-diialnist-literatura-dity-chas/recenziji/recenziji-kachak-tetjana/> (дата звернення: 29.02.2020).

13 Купріян, О. 10 особливих книжок про особливих дітей. – URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2016/11/25/220424/> (дата звернення: 29.02.2020).

14 Нестеренко, О. Важкий характер підліткової літератури. – URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/11/151118_book_2015_reader_review_bachynsky (дата звернення: 29.02.2020).

15 Топорко, К. «140 децибелів тиші»: все про книгу. – URL: [https://www.yakaboo.ua / kniga-140-decibeliv-tishi.html](https://www.yakaboo.ua/kniga-140-decibeliv-tishi.html) (дата звернення: 29.02.2020).

16 Федченко, А. Що читати? «140 децибелів тиші» Андрія Бачинського. – URL: [https://starylev.com.ua / club / article / shcho-chytaty-140-decibeliv-tyshi-andriya-bachynskogo](https://starylev.com.ua/club/article/shcho-chytaty-140-decibeliv-tyshi-andriya-bachynskogo) (дата звернення: 29.02.2020).

17 Шаров, С. В. Художній простір на тему інклюзії як засіб соціалізації в суспільстві / С. В. Шаров, Т. М. Шарова // Пріоритетні напрямки розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (9-10 серпня 2019 р., м. Одеса). – 2019. – С. 112–115.

18 Шарова Т. М. Художня література як засіб соціальної реабілітації людей з обмеженими можливостями / Т. М. Шарова // Літні наукові підсумки 2019 року: XVIII Міжнародна науково-практична Інтернет конференція: тези доповідей, Дніпро, 5 червня 2019 р., 2019. – С. 84–89.

The article focuses on fiction on inclusion. The problems raised by A. Bachynsky in the work “140 decibels of silence” are indicated. For the most part, the artistic features of A. Bachynsky's work “140 decibels of silence” are emphasized. The composition of the work, the description of the main character, who lost his sight and his parents after the car accident, are indicated. There is an opinion that inclusion in the artistic space is not a new issue, but now it needs careful reading and rethinking.

УДК 811.161.3'42'373.612.2:398.92(=161.3)

З. У. ШВЕДАВА

г. Гомель, УА «Гомельські дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны»

КАГНІТЫЎНЫЯ МАДЭЛІ МЕТАФАРЫЗАЦЫІ ПАГЛЫНАННЯ ЕЖЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

У артыкуле на матэрыяле фразеалагізмаў беларускай літаратурнай мовы разглядаецца структура ўяўлення паглынання ежы ў семантыцы фразеалагізмаў. Аналізуюцца фразеалагізмы, метафарычна матываваныя дзеясловамі з семантыкай ужывання ежы, выяўляюцца кагнітыўныя мадэлі метафарызацыі такіх працэсаў. Устаноўлена, што сітуацыя паглынання ежы,

прадстаўленая ва ўнутранай форме беларускіх фразеалагізмаў, з'яўляецца вобразнай асновай для метафарычнай характарыстыкі з'яў і рэалій псіхалагічнай сферы (перажыванне негатыўных эмоцый, негатыўнае псіхалагічнае ўздзеянне, агрэсія), ментальнай сферы (працэс інтэнсіўнага абдумвання, асэнсавання), маўленчай дзейнасці (размовы ці маўчанне), палітычнай сферы (сацыяльнае падаўленне), працоўнай дзейнасці (інтэнсіўная работа).

Сукупнасць фразеалагізмаў кожнай мовы прадстаўляе адну з самых цікавых крыніц пазнання і асэнсавання светапогляду, светаадчування народа як стваральніка і носьбіта фразеалагічных адзінак як асобнага яруса кожнай мовы. У фразеалагічных адзінках адлюстроўваюцца, назапашваюцца і захоўваюцца веды чалавека пра сябе і свет, у якім ён жыве, яны выступаюць не толькі адзінкамі мовы, але і адзінкамі культуры. А адным з самых цікавых і адметных кодаў культуры ў фразеалогіі розных народаў выступае гастронамічны, паколькі ежа з'яўляецца адной з асноў жыцця чалавека, крыніцай яго энергіі, якая забяспечвае нармальнае функцыянаванне арганізма, а яшчэ, што найбольш важна, найменні ежы, прадуктаў харчавання захоўваюцца ў кожнага народа на працягу ўсяго яго жыцця, і такім чынам выяўляюць нацыянальна-культурныя адметнасці, дазваляюць спазнаць многа пра народ. Менавіта гэтым гастронамічны код культуры розных народаў прыцягвае да сябе ўвагу розных даследчыкаў, у тым ліку і фразеолагаў [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Наша ўвага скіравана не столькі да найменняў ежы, колькі да працэсаў яе ўжывання, ці іх найменняў як асновы вобразаў фразеалагізмаў беларускай мовы, што сталі мадэлямі для метафарычнага прыпадабнення і ўтварэння новых адзінак з новым значэннем, што складаюць частку фразеалагічнай карціны свету і прадстаўляюць часткова гастронамічны код культуры беларусаў. Метадам суцэльнай выбаркі са “Слоўніка фразеалагізмаў” І. Я. Лепешава [7; 8] як аднаго з найбольш поўных даведнікаў фразеалагізмаў беларускай літаратурнай мовы было выдзелена амаль сто фразеалагізмаў з кампанентамі-дзеясловамі, што ў свабодным выкарыстанні называюць працэсы ўжывання ежы, а іх структура, семантыка і ўнутраная форма адлюстроўваюць метафарычнае пераасэнсаванне ўвогуле паглынання ежы праз ужыванне апорнага кампанента-дзеяслова *есці* ці пэўнага этапу паглынання ежы, маркіраванага семантыкай дзеясловаў *адкрываць / раскрываць / разяўляць рот, кусаць, грызці, жаваць, лізаць, глытаць*.

Асноўная мэта даследавання выдзеленых фразеалагізмаў – выяўленне ўніверсальных кагнітыўных аспектаў фраземаўтварэння, заснаваных на структуры сітуацый ужывання ежы, якія знайшлі выяўленне ў фразеалагізмах беларускай мовы для фіксацыі і характарыстыкі, як правіла, абстрактных паняццяў, рэалій з жыцця беларусаў.

Працэс ужывання ежы пачынаецца з адкрывання рота, што ў беларускай фразеалогіі ў першую чаргу асацыіруецца з працэсамі маўленчай дзейнасці чалавека, што і ілюструюць фразеалагізмы *адкрываць рот* ‘пачынаць гаварыць што-н., выказваць свае думкі’ [7, с. 67]; *разяўляць рот* 1) ‘пачынаць гаварыць што-н., выказваць сваю думку’, 2) ‘не згаджацца, рэзка прэрэчыць’, 3) ‘крайне здзіўляцца, быць моцна ўражаным’, 4) ‘быць крайне няўважлівым, рассяяным’, 5) ‘заяўляючыся, пераставаць рабіць што-н.’, 6) ‘прагнуць, хціва жадаць чаго-н.’ [8, с. 306–307]; *раскрываць рот* 1) ‘пачынаць гаварыць што-н., выказваць свае думкі’, 2) ‘не згаджацца, рэзка прэрэчыць’ [8, с. 309]. А паводле выкарыстання аднаго з мімічных рухаў губ фразеалагізм *разяўляць рот* паслужыў яшчэ і для вобразнага абазначэння такіх абстрактных паняццяў, як эмацыйны стан чалавека, у прыватнасці, здзіўлення, няўважлівасці, прагнасці да чаго-небудзь.

Далей працэс ужывання ежы працягваецца, што і абазначана новымі адзінкамі з самай рознай семантыкай, і менавіта вобразнае ўяўленне гэтых працэсаў пераносіцца на новыя рэаліі з мэтай не толькі назваць, але і ахарактарызаваць, вызначыць ацэнку, устанавіць тыя каштоўнасці арыенціры, якімі кіруецца народ.

Найперш гэта вызначаюць фразеалагізмы з кампанентам *есці*: *есці свой хлеб* ‘жыць, самому зарабляючы на сябе’ [7, с. 416]; *есці хлеб* 1) ‘мець карысць, даход з якога-н. занятку’ [7, с. 416]; *з сямі печуць хлеб есці* ‘быць у розных пераплётах і многае зведаць у жыцці’ [7, с. 416], дзе вызначаюцца найбольш важныя сімвалы праз кампанент *хлеб* (дастатак, асноўны сродак жыцця, праца і інш.) і важнейшыя паказчыкі арганізацыі жыцця самастойна, мець выпрабаванні і інш.

Семантыка і ўнутраная форма фразеалагізмаў дэманструе ўстойлівыя аналогіі паміж паглынаннем ежы і з’явамі фізічнай, псіхічнай, ментальнай, сацыяльнай сфер дзейнасці. Вобраз паглынання ежы ўстойліва асацыіруецца з прычыненнем душэўных пакут, негатыўным псіхалагічным уздзеяннем аднаго суб’екта на другі. Такія фразеалагізмы выкарыстоўваюцца для характарыстыкі агрэсіўных паводзін аднаго чалавека ў адносінах да другога,

напрыклад, фізічных дзеянняў (*грызці горла* ‘жорстка, бязлітасна распраўляцца з кім-н.’ [7, с. 328]; *высмоктваць (смактаць) сок(-і)* 1) ‘бязлітасна эксплуатаваць, прыгнятаць каго-н., даводзіць да беднасці’, 2) ‘мучыць каго-н., прычыняць пакуты’ [7, с. 259]; *піць (смактаць, высмоктваць, ссаць) кроў* з каго, чыю 1) ‘бязлітасна эксплуатаваць, даводзіць да беднасці каго-н.’ [8, с. 221]; *з’есці (праглынуць)* ‘замучыць, загубіць нападкамі, ганеннем’ [7, с. 496]; *з’есці з трыбухамі (з вантробамі)* ‘замучыць, загубіць нападкамі, ганеннем’ [7, с. 496]; *напіцца крыві* чыёй ‘памучыць каго-н., паздзекавацца з каго-н.’ [8, с. 84]) ці разнастайнага маральнага ўздзеяння (*ад’ядаць (пераядаць) вантробы (кішкі, пячонкі)* ‘страшэнна хваляваць, даводзіць да адчаю каго-н., дакучаючы чым-н. непрыемным’ [7, с. 82]; *ад’ядаць (пераядаць) душу (сэрца)* ‘моцна хваляваць каго-н., дакучаючы чым-н. непрыемным’ [7, с. 83]; *піць (смактаць, высмоктваць, ссаць) кроў* з каго, чыю 2) ‘мучыць каго-н., прычыняць пакуты’ [8, с. 221]; *выядаць вочы* <каму> 1) ‘вельмі здзекліва дакараць каго-н.’, 2) ‘страшэнна дакучаць’ [7, с. 269]; *выядаць душу (сэрца)* ‘моцна хваляваць каго-н., дакучаючы чым-н. непрыемным’ [7, с. 269]; *есці поедам* ‘бесперастанку папракаць, дакараць, зневажаць’ [7, с. 416]) або негатыўнага стану самога чалавека (*закусваць цуглі* ‘распаліўшыся, ісці напралом, дзейнічаць, ні з чым не лічачыся’ [7, с. 453]; *зямлю грызці* 3) ‘затаіўшы злосць, ледзьве стрымліваць свае пачуцці’ [7, с. 328–329]; *пераядаць косці (костачкі)* каму ‘страшэнна хваляваць, даводзіць да адчаю каго-н., дакучаючы чым-н. непрыемным; станавіцца невыносным для каго-н.’ [8, с. 214]; *плеш пераядаць (перагрызаць)* каму ‘моцна хваляваць, дакучаючы чым-н. непрыемным’ [8, с. 214]; *уядацца ў косці* каму 1) ‘вельмі назаліць, становячыся прыкрым, нязносным’ [8, с. 584]; *уядацца ў пячонкі (-у, печань)* каму ‘вельмі назаліць, становячыся прыкрым, нязносным’ [8, с. 585]).

У сітуацыі суб’екта паглынання (агрэсара) можа адлюстроўвацца не толькі чалавек, але і разбуральныя эмоцыі, унутраныя пачуцці і перажыванні, непадуладныя кантролю розуму, якія асацыююцца з мухай, чарвяком, расою: *шалёная муха ўкусіла* <за вуха> каго ‘хто-н., нечакана раззлаваўшыся, занадта гарачыцца’ [8, с. 53]; *чарвяк (чарвячок) грызе (точыць)* каго ‘хто-н. моцна непакоіцца, сумняваецца ў чым-н.’ [8, с. 639]; *раса вочы выядае* каму ‘хто-н. нешчаслівы, жыве ў горы, нядолі’ [8, с. 308].

Паглынання чужой ежы асацыюецца з ладам жыцця на ўтрыманні каго-небудзь: *дарма (дарэмна) есці хлеб* ‘жыць, нічога не робячы, не прыносячы ніякай карысці’ [7, с. 415]; *есці хлеб* 2) ‘жыць

за чый-н. кошт, знаходзіцца на чым-н. утрыманні’ [7, с. 416]; *хлебам карміць* каго ‘забяспечваць сродкамі для жыцця’ [7, с. 560].

Працэс кусання ў беларускай фразеалогіі прадстаўлены двума фразеалагізмамі з нерэальнымі вобразамі *кусаць <сабе> локці* ‘горка шкадаваць аб чым-н. няздзейсненым, непапраўна страчаным’ [7, с. 626] і *закусваць рукавом* ‘нічым не закусваць пасля выпіўкі’ [7, с. 453], бо, як вядома, свой локаць немагчыма ўкусиць, а таму асацыяцыя з нечым няздзейсненым, і рукавом немагчыма закусіць.

Драбненне ежы зубамі паўтаральнымі жавальнымі рухамі метафарычна праецыруецца на сітуацыю шматразовага абмеркавання якіх-небудзь падзей, фактаў, размоў пра адно і тое ж: *жваць (жваваць) жвачку* ‘гаварыць нудна і бесталкова пра адно і тое ж’ [7, с. 423]; *разжоўваць і (ды) у рот класці* каму ‘вельмі падрабязна тлумачыць што-н.’ [8, с. 303].

Вобраз спажывання ежы пераносіцца на сітуацыю паслухмянага прыняцця несправядлівай крытыкі, крыўд і абраз: *глытаць жабу (жаб)* ‘моўчкі, цярпліва зносіць крыўду, абразу, выслухоўваць непрыемнае’ [7, с. 306]; *праглынуць <горкую> пілюлю* ‘моўчкі, цярпліва перанесці крыўду, абразу, выслухаць непрыемнае’ [8, с. 241]; *глытаць слёзы* ‘старацца стрымаць плач’ [7, с. 306]. Пры гэтым неспрыяльныя абставіны асацыююцца з горкай пілюляй ці жабай, а душэўны боль метанімічна выражаецца праз вобраз “глытання слёз”.

Вобраз працэсу глытання сліны асацыюецца з пачуццём зайздрасці: *глынуць (глытнуць) сліну (слінку)* ‘з зайздрасцю глянуць на што-н. спакуслівае, але недаступнае’ [7, с. 306]; *глытаць сліну (слінку, -і)* ‘з зайздрасцю глядзець на што-н. спакуслівае, але недаступнае’ [7, с. 306]; а глытанне слоў – з невыразнасцю маўлення: *глытаць словы* ‘гаварыць неразборліва, невыразна’ [7, с. 306].

Паколькі язык з’яўляецца асноўным органам ротавай поласці, які ўдзельнічае як у працэсе паглынання ежы, так і ў працэсе артыкуляцыі гукаў мовы, для вобразнай характарыстыкі маўчання, нежадання мець зносіны або рэзкага спынення размовы ў беларускай фразеалогіі выкарыстоўваецца метанімічны вобраз “праглынання языка”, “прыкусвання языка”, “аджоўвання языка”: *як (быццам) язык праглынуў (пракаўтнуў, -ла, -лі)* ‘упарта, зацята маўчаў ці раптоўна замоўк’ [8, с. 241]; *праглынуць язык* ‘перастаць гаварыць, змоўкнуць’ [8, с. 242]; *прыкусваць язык (-і)* ‘раптоўна змаўкаць, устрымлівацца ад размовы’ [8, с. 260]; *цяля язык аджавала / цяляты язык аджавалі* каму ‘хто-н. недарэчы маўчыць, не хоча сказаць што-н.’ [8, с. 634]. Вобраз “праглынання языка” звязаны і з характарыстыкай ежы як

вельмі смачнай: *язык праглынеш* ‘вельмі смачны, прыемны, апетытны’ [8, с. 241].

Станоўчую канатацыю маюць фразеалагізмы з кампанентам-дзеяслова *з’есці*, вобразы якіх асацыіруецца з пудам солі, што сімвалізуе доўгі час жыцця разам – *з’есці пуд (не адзін пуд, многа) солі* ‘пражыць доўгі час разам, сябраваць’ [7, с. 497], з зубамі і сабакам, што сімвалізуюць вялікі вопыт: *зубы з’еў (-ла, -лі)* 1) ‘мае, набыў вялікі вопыт, навыкі ў чым-н.; майстар на што-н.’, 2) ‘састарэць, дажыць да старых гадоў на адным месцы, на адной пасадзе’ [7, с. 497]; *сабаку з’еў (-ла, -лі)* ‘набыў вялікі вопыт, навыкі ў якой-н. справе’ [7, с. 497].

Семантычны аналіз беларускіх ідыём, якія ўключаюць дзеясловы з семантыкай паглынання ежы, а таксама іх супастаўленне на ўзроўні фразеалагічных значэнняў і метафарычных вобразаў дазволілі выявіць універсальныя аспекты пераасэнсавання зыходнай сітуацыі. У аснову фраземаўтварэння разгледжаных устойлівых выказаў пакладзены метафарычныя пераносы са сферы-крыніцы “паглынання ежы”, якія матываваныя ўяўленнямі аб паслядоўнасці працэсу паядання: пакласці ў рот (утойванне аб’екта), разжаваць (блакіроўка і дэфармацыя аб’екта), праглынуць (знішчэнне аб’екта). Прааналізаваныя фразеалагізмы пераважна носяць негатыўную канатацыю, паколькі ў аснове метафарычнага пераносу ляжаць вобразы ўтойвання, блакіроўкі, дэфармацыі, дэструкцыі і поўнага або частковага знішчэння. Пазітыўную ацэнку нясуць фразеалагізмы з семантыкай атрымання чаго-небудзь прыемнага, і ў гэтым выпадку канцэптэуальнай падставай метафарычнага прыпадабнення выступае ідэя прысваення аб’екта для задавальнення якой-небудзь патрэбы, а яе гастронамічным аналагам з’яўляецца сітуацыя насычэння ад прынятай ежы, задавальненне пачуцця голаду.

Такім чынам, сітуацыя паглынання ежы, прадстаўленая ва ўнутранай форме беларускіх фразеалагізмаў, з’яўляецца вобразнай асновай для метафарычнай характарыстыкі з’яў псіхалагічнай сферы (перажыванне негатыўных эмоцый, негатыўнае псіхалагічнае ўздзеянне, агрэсія), ментальнай сферы (працэс інтэнсіўнага абдумвання, асэнсавання), маўленчай дзейнасці (размовы ці маўчанне), палітычнай сферы (сацыяльнае падаўленне), працоўнай дзейнасці (інтэнсіўная работа).

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Бурукина, О. А. Культурные коды в русских и белорусских фразеологизмах со стержневыми компонентами-трофонимами /

О. А. Бурукина, О. А. Лещинская // Культура и цивилизация. Журнал по культурологии. – Т. 9, № 6А. – 2019. – С. 85–97.

2 Глазунова, С. Е. Национальная вьетнамская кухня как отражение культурных и философских традиций / С. Е. Глазунова // Лингвострановедение: Методы анализа, технология обучения. Шестой Межвузов. семинар по лингвострановедению: сб. научн. статей : в 2 ч. Ч. 2 / под общ. ред. Л. Г. Ведениной; Моск. гос. ин-т межд. отношений (ун-т) МИД России. – М. : МГИМО-Университет, 2009. – С. 15-72.

3 Ляшчынская, В. А. Пра хлеб і да хлеба: Веды і вопыт беларусаў у фразеалагічных адзінках мовы / В. А. Ляшчынская // Роднае слова. – 2011. – № 10. – С. 38–42.

4 Ляшчынская, В. А. Беларuskія фразеалагізмы з трафонімам *пiрог* як выразнікі нацыянальна-культурнай інфармацыі / В. А. Ляшчынская // Роднае слова. – № 4. – 2021. – С. 45–47.

5 Лещинская, О. А. Национальные представления о капусте в зеркале фразеологических образов / О. А. Лещинская // Українські студії в європейському контексті: збірник навук. праць. Вып. 3. – Мелітополь, 2021. – С. 252–358.

6 Мед, Н. Г. Национально-культурная специфика испанских фразеологизмов с гастрономическим компонентом = Med, N.G. National-Cultural Specifics of Spanish Phraseological Units with a Gastronomic Component // Язык. Сознание. Коммуникация: сб. статей / отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М. : МАКС Пресс, 2014. – Вып. 50. – С. 216–222.

7 Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. Т. 1. А – Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.

8 Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: У 2 т. Т. 2. М – Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.

The article on the material of phraseological units of the Belarusian literary language considers the structure of the idea of food absorption in the semantics of phraseological units. Phrase-words, metaphorically motivated by verbs with the semantics of eating, are analyzed, cognitive models of metaphorization of such processes are revealed. It is established that the situation of food absorption, presented in the internal form of Belarusian phraseology, is a figurative basis for the metaphorical characterization of phenomena and realities of the psychological sphere (experience of negative emotions, negative psychological impact, aggression), mental sphere (process of intense reflection), speech activity (conversation or silence), political sphere (social suppression), work activity (intensive work).

Навуковае выданне

**КАНЦЭПТАСФЕРА
НАРОДНАЙ ДУХОЎНАЙ КУЛЬТУРЫ:
ТРАДЫЦЫІ І СУЧАСНАСЦЬ**

Зборнік навуковых артыкулаў

Адказная за выпуск М. В. Тарасенка

Падпісана да друку 12.11.2021. Фармат 60x84 1/16.
Папера афсетная. Рызаграфія. Ум. др. арк. 18,6.
Ул.-выд. арк. 20,34. Тыраж 10 экз. Заказ 603.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:

установа адукацыі

“Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны”

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вырабніка,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 3/1452 ад 17.04.2017.

Спецыяльны дазвол (ліцэнзія) № 02330 / 450 ад 18.12.2013.

Вул. Савецкая, 104, 246028, Гомель